

ΑΣΕΡ Ρ. ΜΩΥΣΗ

ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ

«ἄγει πρὸς φῶς τὴν ἀλήθειαν, χρόνος»

Μένανδρος

ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ

Επιλογή από μελετήματα του Έλληνα-Εβραίου ηγέτη και συγγραφέα
με εισαγωγή και σχόλια από το γιο του

ΡΑΦΑΗΛ ΜΩΥΣΗ

ΑΘΗΝΑ 2011

ISBN 978-960933382-5

9 789609 333825

ΑΣΕΡ Ρ. ΜΩΥΣΗ

ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ

ΑΣΕΡ Ρ. ΜΩΥΣΗΣ

ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ

Εισαγωγή – Επιμέλεια

Ραφαήλ Μωυσής

ΑΘΗΝΑ 2011

Το βιβλίο αυτό στοιχειοθετήθηκε
στις εγκαταστάσεις του περιοδικού Ηλιαία,
τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Σπύρου Ζερβού
και βιβλιοδετήθηκε στο βιβλιοδετείο του Γιώργου Λαγούδη

Εικόνα εξωφύλλου: Χλόη Μωυσή

© 2011 Ραφαήλ Μωυσής
rmoissis@alum.mit.edu

ISBN: 978-960-93-3382-5

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή Ραφαήλ Μωυσή.....	9
----------------------------	---

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ

Ο Λεών Ρεκανάτι και εγώ.....	17
Κατά Άπίωνος ή περί ίταμότητος τών Ίουδαίων	25
Άπελευθέρωσις: Οί Έβραίοι της Έλλάδος συναντώνται ξανά.....	32
Ψήφισμα.....	33
Έρρωσθε καί άνδρίζεσθε.....	35
Χαιρετισμός πρός τόν Ίουδαϊσμό της Παλαιστίνης.....	43
Πρώτη συνάθροισις πένθους γιά τά θύματα του Όλοκαυτώματος.....	45
Πανηγυρικός γιά τόν τερματισμό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου	53
Πρώτο έτήσιο μνημόσυνο γιά τά θύματα Όλοκαυτώματος 1946.....	64
Δίκη Μαξ Μέρτεν.....	68
Ένορκη κατάθεση στον ανακριτή.....	70
Ανασύνθεση της κατάθεσης μέσα από αποκόμματα εφημερίδων της 17ης Φεβρουαρίου 1959	75
Ένορκος κατάθεσις στη δίκη Eichmann.....	86
Συμμετοχή Έλληνοεβραίων σέ άντιστασιακές ένέργειες (Επιστολή πρός Ίωσήφ Νεχαμά)	90
Ο ρόλος του Αρχιραβίνου Koretz στην εξόντωση των Εβραίων Θεσσαλονίκης.....	97
Από του Χάρου τα δόντια	109

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
ΕΛΛΗΝΟ-ΙΟΥΔΑΪΚΑ

Ο Εβραϊκός και ο Χριστιανικός Μεσσιανισμός.....	117
Ο Ίουδαϊσμός διά τήν ιστορικήν ὑπαρξιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ	137
Οἱ Ἄννας καί Καϊάφας ἦσαν Κουίσιλγκ καί Δωσίλογοι.....	143
Οἱ Μακκαβαῖοι καί ὁ Εὐρωπαϊκός Πολιτισμός.....	149
Επιστολές Πατριάρχου Ιεροσολύμων Βενέδικτου	154

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΠΑΛΑΙΑ ΑΛΛΑ ΕΠΙΚΑΙΡΑ

Ἡ στρατιωτική Ἱστορία τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος	161
Ἀρχαῖαι ἑβραϊκαί μαρτυρίαι περί τῆς ἑλληνικότητος τῆς Μακεδονίας.....	173
Τό σύστημα διακυβερνήσεως τροχοπέδη διά τήν εὐημερίαν καί πρόοδον τῆς Ἑλλάδος	190
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α': Εργογραφία του Ασέρ Μωησή	201
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β': Δημοσιεύματα στην «Εβραϊκή Εστία»	203
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	207

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 2010 ΒΡΕΘΗΚΑ, ΓΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΟΡΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ, ΝΑ ασχολούμαι με το συγγραφικό υλικό που βρίσκεται στο αρχείο που μου κληροδότησε ο πατέρας μου Ασέρ Μωυσής. Αφορμή και τις δύο φορές ήταν η αποχώρησή μου από κάποια δημόσια θέση. Τη δεύτερη φορά κατέληξα στο συμπέρασμα ότι το συγγραφικό έργο του πατέρα μου πρέπει να ενδιαφέρει έναν κύκλο ιστορικών, μελετητών, ερευνητών των επόμενων γενεών, ευρύτερο από εκείνο τον στενό οικογενειακό και φιλικό. Έτσι άρχισα μια διαδικασία συγκέντρωσης, ταξινόμησης και αποτύπωσης του υλικού σε σύγχρονα ηλεκτρονικά μέσα.

Πριν προχωρήσω σε αναφορά στο συγγραφικό έργο και για όσους τυχόν δεν γνωρίζουν αρκετά για τον Ασέρ Μωυσή, αντιγράφω (και συμπληρώνω) σχετικό λήμμα από την Encyclopedia Judaica:

ΜΩΥΣΗΣ ΑΣΕΡ (1899-1975), Έλληνα δικηγόρος, συγγραφέας, μεταφραστής και κοινοτικός ηγέτης του Εβραϊσμού. Σε νεαρά ηλικία (1936) εξελέγη Πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, εξέχουσας τότε στον Παγκόσμιο Εβραϊσμό. Αφού επέζησε του Ολοκαυτώματος, διαδραμάτισε αποφασιστικό ρόλο στην αναδιοργάνωση των Εβραϊκών Κοινοτήτων της Ελλάδος. Χάρη στις δικές του κυρίως ενέργειες, νομοθετήθηκαν από την Ελληνική Κυβέρνηση το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο (ΚΙΣ), ο Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών Ελλάδος (ΟΠΑΙΕ) και δημιουργήθηκαν διάφορες άλλες εβραϊκές οργανώσεις. Αμέσως μετά τη δημιουργία του Κράτους του Ισραήλ το 1948, γεγονός που αποτέλεσε πραγματοποίηση του μεγάλου και έμμονου ονείρου της ζωής του, διορίστηκε Διπλωματικός Αντιπρόσωπος του νεοσύστατου κράτους στην Ελλάδα. Πολυγرافότατος, μετέφρασε στα νέα ελληνικά διάφορα εβραϊκά θρησκευτικά κείμενα και

εργάστηκε ακούραστα τόσο φυσικά όσο και με την πέννα του για την προώθηση και ενίσχυση των δεσμών μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων.

Περισσότερα για τη ζωή και το έργο του Ασέρ Μωυσή έχει παρουσιάσει σε ομιλία του ο συνεπώνυμος αλλά όχι συγγενής Εσδράς Μωυσής στο 1ο Πανθεσσαλικό Λογοτεχνικό Συνέδριο της ΕΛΟΣΥΛ (Ένωση Λογοτεχνών Συγγραφέων Λάρισας) στο Χατζηγιάννειο Πνευματικό Κέντρο της Λάρισας (10 Μαρτίου 2007). Σχετική είναι και η δική μου ομιλία σε Ημερίδα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Τρικάλων στις 24 Οκτωβρίου 2010 που δημοσιεύτηκε στα περιοδικά «Τρικάλινά» (τ. 30^{ος}- 2010) και «Χρονικά» (τ.34^{ος} 2011).

Το συγγραφικό έργο του Ασέρ Μωυσή χωρίζεται κατ' αρχήν σε δύο κατηγορίες: Η πρώτη περιέχει τα έργα που ήδη ο ίδιος δημοσίευσε υπό μορφή βιβλίων για τα οποία, περιορίζομαι στην απλή καταγραφή τους ως αναφορά. Τα έργα αυτά, σύμφωνα με τη χρονολογία εκδόσεώς τους, είναι:

- **Εισαγωγή εις το Οικογενειακόν Δίκαιον των εν Ελλάδι Ισραηλιτών** (1934). Ερευνώνται οι πηγές και η ιστορία του εβραϊκού δικαίου. Περιλαμβάνονται επίσης τα κείμενα των Ραββινικών κωδίκων.
- **Ελληνο-ιουδαϊκά Μελέται** (1959). Στοιχεία από την παλαιά και πρόσφατη ιστορία με ιδιαίτερη προσοχή στα σημεία της κοινής αναφοράς τους.
- **Επίτομος Ιστορία εβραϊκής λογοτεχνίας** (1965). Πρόλογος, μετάφραση από τα εβραϊκά και προσθήκη στο έργο του γνωστού καθηγητή Joseph Klausner.
- **Προσευχολόγιο της Ημέρας του Εξιλασμού** (1969). Ολόκληρο το εβραϊκό κείμενο κατά το σεφαραδικό ρυθμό της Θεσσαλονίκης και παράλληλη κατά σελίδα μετάφραση εκ του εβραϊκού στη νεοελληνική γλώσσα.
- **Πασχαλινή Διήγησις** (1971). Το πρωτότυπο εβραϊκό κείμενο της «Αγκαδά» με έμμετρη μετάφραση στα νεοελληνικά. Εκτενής ιστορική και επεξηγηματική παρουσίαση εικονογραφημένη.
- **Οι Ψαλμοί του Δαβίδ** (1973). Το πρωτότυπο εβραϊκό κείμενο και μετάφραση σε έμμετρη-ποιητική απόδοση στα νεοελληνικά.

Η δεύτερη κατηγορία αποτελείται από πλήθος ομιλιών και άρθρων, ορισμένα τυπωμένα σε επιφυλλίδες, άλλα δακτυλογραφημένα, άλλα χει-

ρόγραφα, πολλά ολοκληρωμένα και μερικά ημιτελή καθώς και δύο ηχογραφημένες ομιλίες. Ορισμένα άρθρα, αυτούσια ή σε περικοπές, είχαν δημοσιευθεί σε ελληνικές εφημερίδες, ιδίως στην «Εβραϊκή Εστία» της οποίας ήταν συν-εκδότης, αλλά τα πιο πολλά είχαν μοναδικό ακροατήριο εκείνο που έτυχε να παραβρεθεί στην ομιλία του.

Με αυτή τη δεύτερη κατηγορία αποφάσισα να ασχοληθώ με τη φιλοδοξία να την οργανώσω και να την παρουσιάσω. Θεώρησα κατ' αρχήν χρήσιμο να εντάξω το πραγματικά πλούσιο και ποικίλο αυτό υλικό σε θεματικές ενότητες. Σε πρώτη κατανομή κατέληξα στις ακόλουθες:

- Ολοκαύτωμα
- Παλαιστίνη και Κράτος του Ισραήλ
- Εβραϊσμός και Χριστιανισμός ως Θρησκείες
- Ελληνισμός και Εβραϊσμός ως Εθνότητες
- Διάφορα μη ταξινομημένα

Το *Πρώτο Μέρος* της παρούσης συλλογής άρθρων είναι αφιερωμένο στο «Ολοκαύτωμα». Για το «Ολοκαύτωμα», η σύγχρονη βιβλιογραφία είναι παγκόσμια και πληθωρική με σημαντικές ιστορικές καταγραφές, καταθέσεις επιζήσαντων των στρατοπέδων, λευκώματα, αυθεντικές κινηματογραφικές ταινίες ακόμη και ποιήματα, μυθιστορήματα και θεατρικά έργα. Όμως, τα περισσότερα από αυτά δημιουργήθηκαν δύο ή τρεις δεκαετίες μετά τα δραματικά γεγονότα σε ήρεμους πια χρόνους και με τους δημιουργούς τους να έχουν τη δυνατότητα να κάνουν συστηματική ιστορική έρευνα και αξιοποίηση στοιχείων από αυτά που είχαν πλέον συγκεντρωθεί σε πολύ έγκυρες βάσεις δεδομένων. Αντίθετα, τα κείμενα του Ασέρ Μωυσή στο πρώτο αυτό Μέρος, είναι γραμμένα «εν θερμώ», με μοναδικές πηγές τη μνήμη του και κάποιες αφηγήσεις φιλικών προσώπων. Σε αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό βρίσκεται η όποια ιστορική τους αξία και έτσι δικαιολογούνται και συγχωρούνται κάποια λάθη στην περιγραφή περιστατικών.

Εκτός από τα πρώτα κείμενα και ομιλίες που εκφωνήθηκαν αμέσως μετά την Απελευθέρωση, στο Μέρος αυτό έχω περιλάβει υλικό που περιγράφει τις μαρτυρικές καταθέσεις του πατέρα μου σε δύο πολύκροτες δίκες που αφορούσαν το Ολοκαύτωμα. Της δίκης του δήμιου της Θεσσαλονίκης

γερμανού αξιωματικού Max Merten που έγινε στην Αθήνα και του περιβόητου Eichmann που δικάστηκε στην Ιερουσαλήμ. Έχω επίσης περιλάβει μια επιστολή στην οποία ο Ασέρ Μωυσής αναφέρεται στις Πράξεις Αντίστασης των Ελλήνων Εβραίων στη διάρκεια της Κατοχής καθώς και αλληλογραφία που αφορά το ρόλο του Αρχιρραβίνου της Θεσσαλονίκης Sewi Koretz.

Στο ίδιο Μέρος έχω συμπεριλάβει μετάφραση ενός σημειώματος με τίτλο «Ο Λεών Ρεκανάτι και Εγώ» επειδή παρουσιάζει ενδιαφέρουσες πτυχές της ιστορίας της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης τα τελευταία χρόνια πριν την τελική καταστροφή της και δίνει ενδιαφέροντα στοιχεία για την προσωπικότητα και δράση τόσο του Ρεκανάτι όσο και του Ασέρ Μωυσή. Στη συνέχεια δημοσιεύεται το κείμενο «Περί Απίωνος ή Περί Ιταμότητος Ιουδαίων», επειδή είναι γραμμένο στην Κατοχή και αποτυπώνει έντονα τα τότε αισθήματα του πατέρα μου, αν και θεματικά αυτό ανήκει μάλλον στο Δεύτερο Μέρος.

Στο Πρώτο Μέρος υπάρχει και το κείμενο που περιγράφει τη διάσωση της οικογενείας μας στην Κηφισιά από τα νύχια των δωσίλογων στα οποία είχαμε πέσει και σωθήκαμε χάρη σε μια ιδιοφυή σκέψη του πατέρα μου. Το εντάσσω εδώ γιατί, αν και το κείμενο δεν του ανήκει, η καταπληκτική ιστορία που περιγράφεται είναι όλη δημιουργία του Ασέρ Μωυσή.

Στο παρόν δοκίμιο δεν περιέλαβα εργασίες από την ενότητα «Παλαιστίνη και Κράτος του Ισραήλ» θεωρώντας τις παρωχημένες. Οι τίτλοι τους καταγράφονται στο Παράρτημα Α όπου ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι πρόκειται κυρίως για ομιλίες που εκφώνησε σε εορταστικές εκδηλώσεις για την επέτειο ίδρυσης του Ισραήλ, από την πρώτη το 1949 και σχεδόν κάθε χρόνο μέχρι την 25^η.

Στο Δεύτερο Μέρος έχω καταχωρήσει τέσσερα κείμενα εβραϊκού και χριστιανικού ενδιαφέροντος που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως προσθήκες στο βιβλίο του «Ελληνο-ιουδαϊκά Μελέται». Για το τελευταίο και για άλλα βιβλία του πατέρα μου, υπήρξε ενδιαφέρουσα αλληλογραφία με τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Βενέδικτο, δείγματα της οποίας επίσης υπάρχουν εδώ.

Τέλος, το *Τρίτο Μέρος* περιέχει το άρθρο για τη «Στρατιωτική Ιστορία των Εβραίων της Ελλάδος» και στη συνέχεια η πάντα επίκαιρη και σημαντική ομιλία «Αρχαία Εβραϊκά Μαρτυρία περί της Ελληνικότητας της Μακεδονίας». Η παρούσα συλλογή κλείνει με ένα κείμενο τόσο επίκαιρο

και σχετικό με τα σημερινά προβλήματα της Ελλάδας, ώστε να διερωτάται κανείς αν είναι γραμμένο από τον Ασέρ Μωυσή γύρω στο 1967, ή αν πρόκειται για μια σύγχρονη μελέτη του 2011!

Και στα τρία Μέρη, ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι η γλώσσα που χρησιμοποιείται είναι αλλού η καθαρεύουσα και αλλού η δημοτική. Αυτό επειδή όπου υπήρχαν αυτούσια τα κείμενα του πατέρα μου, θεώρησα απαραίτητο να διατηρήσω τη δική του ωραία γλώσσα. Αντίθετα, για όσα κείμενα βρίσκονται στα γαλλικά ή σε κασέτα και τα μετέφρασα ή τα απομαγνητοφώνησα, καθώς και για τα σχόλιά μου, χρησιμοποίησα κατ' ανάγκη τη δική μου, πάντα πτωχότερη, καθομιλουμένη.

Τέλος, προκειμένου να βοηθήσω τον αναγνώστη να σχηματίσει μια πληρέστερη εικόνα για την προσωπικότητα και την πνευματική προσφορά του Ασέρ Μωυσή, έκρινα χρήσιμο να προσαρτήσω στο παρόν βιβλίο δύο Παραρτήματα: Το πρώτο είναι η εργογραφία του πατέρα μου που δημοσιεύτηκε πρόσφατα στο περιοδικό «Χρονικά» και το δεύτερο ο κατάλογος των ενυπόγραφων άρθρων του που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα «Εβραϊκή Εστία».

Οφείλω θερμές ευχαριστίες στον συμμαθητή και παλαιό φίλο καθηγητή Διονύση Μαγκλιβέρα ο οποίος συμμερίστηκε με πολλή σκέψη και ενδιαφέρον τον προβληματισμό μου για τη σκοπιμότητα αυτής της έκδοσης. Τελικά με ενεθάρρυνε σημειώνοντας ότι πολλά από τα παρόντα κείμενα, πέραν της αναμφισβήτητης ιστορικής τους αξίας, παραμένουν επίκαιρα, μερικά δε από τα θέματά τους, εξακολουθούν με την ίδια ένταση να απασχολούν και στη σημερινή εποχή. Ευχαριστώ, τέλος, την κ^α Τίτικα Παπαχρήστου, για τις άπειρες ώρες που αφιέρωσε με αγάπη και προσοχή στην ανάγνωση και διόρθωση των κειμένων.

Ραφαήλ Μωυσής
Κηφισιά, Άνοιξη 2011

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Ο ΛΟΚΑΥΤΩΜΑ

Ο Λεών Ρεκανάτι και Εγώ¹

ΕΝ ΚΑΝΕΙΣ ΘΕΛΗΣΕΙ ΝΑ ΜΕΛΕΤΗΣΕΙ ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} αιώνα τα οποία προηγήθηκαν της καταστροφής και ουσιαστικής διάλυσης της μεγάλης εβραϊκής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, η ύπαρξη της οποίας είχε διαρκέσει επί τέσσερις αιώνες περίπου, θα πρέπει να σταθεί σε τρία μεγάλα γεγονότα τα οποία συνέβαλαν στον αφανισμό αυτής της Κοινότητας. Τα τρία αυτά γεγονότα είναι τα ακόλουθα: 1) Η μεγάλη πυρκαγιά της 6^{ης} Αυγούστου 1917 στη μεγάλη και ζηλευτή αυτή Μακεδονική πρωτεύουσα, η οποία μέσα σε μια μόνη νύχτα μετέτρεψε σε συντρίμια το 70% περίπου της εβραϊκής οικιακής ή επαγγελματικής στέγης. 2) Η εγκατάσταση κατά τη διάρκεια των ετών 1922 και 1923 πλέον των 200.000 νέων κατοίκων, Ελλήνων προσφύγων από την Μικρά Ασία και τη Δυτική Θράκη, μια εγκατάσταση που ανάτρεψε τη δημογραφική σύνθεση και μετέτρεψε σε μειοψηφία το μέχρι τότε πλειοψηφικό εβραϊκό στοιχείο. 3) Οι γερμανικοί φυλετικοί διωγμοί του έτους 1943 που εξολόθρευσαν το 96% του εβραϊκού πληθυσμού.

Η μεγάλη πυρκαγιά του 1917 είχε προηγηθεί κατά τρεις μόλις μήνες της Δήλωσης Balfour της 2ας Νοεμβρίου 1917 και έτσι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης δεν είχαν τον χρόνο για να επηρεαστούν από τη δήλωση αυτή και να στρέψουν τα βλέμματά τους προς την έρημη ακόμη Γη του Ισραήλ. Γι' αυτό και περίπου 20.000 Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μετανάστευσαν στο Παρίσι ενώ μόλις μερικές δεκάδες απ' αυτούς στράφηκαν προς τη Γη του Ισραήλ. Μια περισσότερο καθοριστική επίδραση σε ότι αφορά τη μεταναστευτική ροή και την προτίμηση της Γης του Ισραήλ υπήρξε η μαζική εγκα-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΡΑΦΑΗΛ ΜΩΥΣΗ: 1. Μετάφραση από την Γαλλική δακτυλογραφημένου κειμένου του Ασέρ Μωυσή με τίτλο «Leon Recanati et Moi». Η αξία του κειμένου είναι ότι περιέχει ανέκδοτα, προσωπικά στοιχεία-εντυπώσεις του συγγραφέα.

τάσταση στη Θεσσαλονίκη από το έτος 1922, Ελλήνων προσφύγων προερχόμενων από την Μικρά Ασία και τη Θράκη.

Σε μια ομιλία του στο Λονδίνο, ο άλλοτε Πρόεδρος του Παγκόσμιου Σιωνιστικού Οργανισμού Δρ. Haim Weitzman, είχε πει ότι κάθε ένας από αυτούς τους έλληνες πρόσφυγες, δημιούργησε αναπόφευκτα τη μετεγκατάσταση δύο Εβραίων κατοίκων της Θεσσαλονίκης. Πράγματι, και χωρίς να συνυπολογίζεται οποιοδήποτε άλλο κίνητρο, αυτή η απότομη δημογραφική και οικονομική συμπίεση ανάμεσα στους παλαιούς και νέους κατοίκους της πόλης, οδήγησε στην έξοδο περίπου 20.000 από τους λιγότερο εύπορους Εβραίους της πόλης προς τη Γη του Ισραήλ.

Παρέμεινε εκεί επομένως ένας αριθμός περίπου 50.000 Εβραίων εκ των οποίων 45.000 μεταφέρθηκαν και βρήκαν το θάνατο στο Auschwitz και Bergen Belsen και εκ των οποίων δεν μπόρεσαν να επιστρέψουν περισσότεροι από 5.000.

Η εβραϊκή Κοινότητα Θεσσαλονίκης από την περίοδο της πυρκαγιάς του έτους το 1917 μέχρι τους διωγμούς του 1943 έμοιαζε με έναν σοβαρά ασθενή οργανισμό για τον οποίο οι γιατροί δεν δίνουν πολλές ελπίδες επιβίωσης. Όπως όμως οι βαριά ασθενείς άνθρωποι συχνά εμφανίζουν κατά τις τελευταίες τους στιγμές κάποια συμπτώματα βελτίωσης της υγείας τους, κατά τον ίδιο τρόπο κατά τα τελευταία 25 χρόνια ζωής της εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης υπήρξαν κάποια σημάδια ζωτικότητας και δράσης. Η νέα εβραϊκή γενιά, καλά μορφωμένη, πολύγλωσση και χειραφετημένη από αναχρονιστικές αντιλήψεις, είχε αρχίσει να επηρεάζει την κοινοτική ζωή και έφερε στην επιφάνεια προσωπικότητες που δεν είχαν υπάρξει κατά τις προηγούμενες γενιές. Ανάμεσα σε αυτή τη νέα ηγετική τάξη και ανάμεσα σε τέτοιες προσωπικότητες ανήκει χωρίς αμφιβολία ο Leon Samuel Recanati.

Είχα γνωρίσει τον Leon Recanati πριν από πολλά χρόνια όταν ήταν ακόμη Διευθυντής της Εταιρείας Καπνών της Θεσσαλονίκης Fumare. Όμως η συνεργασία μου μαζί του δεν άρχισε παρά κατά το έτος 1929 οπότε στη Σύνοδο εκπροσώπων των εβραϊκών κοινοτήτων της Ελλάδας που συνεκλήθη το έτος εκείνο στην Θεσσαλονίκη, εξελέγη ως εκπρόσωπος του ελληνικού Εβραϊσμού στο παγκόσμιο εβραϊκό συνέδριο που έλαβε χώρα στο Λονδίνο προκειμένου να ιδρύσει την Agence Juive για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης. Υπήρξα ένας από τους κύριους οργανωτές και ομιλητές σε εκεί-

νη τη Σύνοδο και παρόλο το πολύ νεαρό ακόμη της ηλικίας μου, συμμετείχα στο δωδεκαμελές Κοινοτικό Συμβούλιο και είχα ήδη αρχίσει να δραματίζω στη δημόσια εβραϊκή ζωή έναν ρόλο δυσανάλογο προς την ηλικία μου. Συνέπεια των παραπάνω είχα ασκήσει κάποια επιρροή προς τα μέλη της Συνόδου υπέρ της εκλογής του Leon Recanati, επειδή, από τις συναντήσεις της Στοάς Β'ναι Β'rieth της Θεσσαλονίκης όπου εκείνος και εγώ αποτελούσαμε απλά μέλη, είχα ιδιαίτερος εκτιμήσει τα προσόντα του, το χαρακτήρα του και τις υγιείς και καθαρές του σκέψεις.

Η εκλογή του Leon Recanati απετέλεσε ένα νέο σημαντικό γεγονός επειδή, εκτός από τον ίδιο, υπήρχαν άλλοι εξέχοντες υποψήφιοι όπως ο γερουσιαστής Asher Mallah, ο περίφημος δημοσιογράφος και ρήτορας Mendesh Bessagni, ο βετεράνος και ένθερμος σιωνιστής David Florentin και άλλοι, που ήδη είχαν στο ενεργητικό τους μεγάλη δημόσια δραστηριότητα και είχαν κάθε δικαίωμα να αξιώνουν αυτή την τιμή².

Είχα αισθανθεί βαθιά ικανοποίηση όταν, μετά την ομόφωνη εκλογή του από τη Σύνοδο, ο Leon Recanati ανέβηκε στο βήμα και με μεγάλη συγκίνηση εκφώνησε την προετοιμασμένη παρέμβασή του που ξεχείλιζε από εβραϊκά συναισθήματα και φιλοσοφικές σκέψεις που εντυπωσίασαν τα μέλη της Συνόδου. Μπορεί να λεχθεί ότι η εκλογή του εκείνη αποτέλεσε την αρχή της δημόσιας καριέρας του Leon Recanati στα πλαίσια της πολυάριθμης ακόμη εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης.

Στις γενικές εκλογές του έτους 1930 για την ανανέωση της 70-μελούς Γενικής Κοινοτικής Συνέλευσης η οποία αποτελούσε την ανώτατη Αρχή της εβραϊκής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, η Σιωνιστική Ομοσπονδία Ελλάδος είχε εγγράψει στον κατάλογο των υποψηφίων της ως «ανεξάρτητο» τον Leon Recanati δεδομένου ότι ο τελευταίος δεν ήταν, από τυπικής απόψεως, ένας «οργανωμένος σιωνιστής» και τούτο ενόψει των προσωπικών του προσόντων και την εμπιστοσύνη που η Ομοσπονδία είχε για τα σιωνιστικά του αισθήματα. Ως μέλος της Γενικής Κοινοτικής Συνέλευσης ο Leon Recanati είχε την ευκαιρία να κάνει δημοσίως αισθητή την δυναμική προ-

2 Είναι αξιοπρόσεκτο (όχι όμως και περίεργο) ότι ανάμεσα στις εξέχουσες εβραϊκές προσωπικότητες της Θεσσαλονίκης, ο πατέρας μου δεν αναφέρει τον ηγέτη του εργατικού κινήματος και ιδρυτή του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, Αβραάμ Μπενάρόγια. Προφανώς ο Μπενάρόγια δεν είχε καμία ανάμειξη με τα δρώμενα στην Ισραηλιτική Κοινότητα.

σωπικότητά του και τις οργανωτικές του ικανότητες. Συνέπεια των παραπάνω υπήρξε μετά από λίγο χρόνο η εκλογή του Leon Recanati ως Προέδρου της Στοάς Β'ναι Β'rith της Θεσσαλονίκης η οποία απολάμβανε τότε μεγάλου κύρους και αποτελούσε πρωτεύον στοιχείο στη δημόσια ζωή της εβραϊκής Θεσσαλονίκης. Η έντονη προσωπικότητά του Leon Recanati, ο δυναμισμός και η μετριοπάθειά του συνέβαλαν στην περαιτέρω αναβάθμιση του κύρους και της επιρροής της Στοάς Β'ναι Β'rith, στα μάτια Εβραίων και Ελλήνων και στην αύξηση του αριθμού των μελών της.

Λίγο μετά την εκλογή του ως Προέδρου της Στοάς και στη συνέχεια, το 1934, τη μετανάστευση στο Ισραήλ του Αντιπροέδρου της Στοάς βετεράνου σιωνιστή David Florentin, εξελέγη ο ίδιος στη θέση του τελευταίου και έκτοτε δημιουργήθηκε μια πιο άμεση συνεργασία μεταξύ του Leon Recanati και εμού.

Κατά τη διάρκεια της Προεδρίας της Στοάς από τον Leon Recanati, έλαβαν χώρα στη Θεσσαλονίκη τα θλιβερά επεισόδια που ονομάστηκαν «επεισόδια Campell» που συντάραξαν τη ζωή των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και τάραξαν όχι μόνο τους τελευταίους αλλά και ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής Κοινής Γνώμης που δεν τα ενέκρινε. Λεπτομέρειες για αυτά τα θλιβερά επεισόδια και το αίτια που τα δημιούργησαν ο αναγνώστης μπορεί να βρει στο έργο μου «Ιστορία του Σιωνιστικού Κινήματος στην Ελλάδα» που δημοσιεύτηκε σε άλλο βιβλίο μου. Οφείλω να προσθέσω στο σημείο αυτό ότι στις δύσκολες εκείνες στιγμές, ο Leon Recanati υπήρξε ένας από τους κύριους διαμορφωτές της άμυνας της εβραϊκής θέσης και οι μετρημένες και σοφές συμβουλές του ακούγονταν πάντα με προσοχή.

Το γραφείο του Leon Recanati, στην οδό Αγίου Μηνά, μετατράπηκε την περίοδο εκείνη σε ένα κέντρο της εβραϊκής αυτοάμυνας και ανάμεσα στα πολυάριθμα πρόσωπα που σύχναζαν εκεί καθημερινά, υπήρξε επίσης ο αλησμόνητος Guerson Agrensky (Agron) ο οποίος, μετά την ίδρυση του Κράτους του Ισραήλ, διατέλεσε Δήμαρχος της Ιερουσαλήμ και είχε αφιχθεί στη Θεσσαλονίκη ως ειδικός απεσταλμένος της εφημερίδας Times του Λονδίνου προκειμένου να παρακολουθήσει τα τραγικά γεγονότα. Αν ο Guerson Agrensky ήταν σήμερα στη ζωή, θα είχε πολλά να αφηγηθεί για την άνευ ορίων δραστηριότητα του Leon Recanati στις δύσκολες εκείνες συνθήκες. Θυμάμαι ότι όταν αποκαταστάθηκε η ηρεμία στην πόλη της Θεσσαλονίκης, ο Recanati μου εμπιστεύθηκε ότι τα επεισόδια τον είχαν τό-

σο προβληματίσει ώστε αποφάσισε να μεταναστεύσει στη Γη του Ισραήλ, μια μετανάστευση που πραγματοποίησε περί τα τέλη του 1934.

Κατά το έτος 1933 έλαβαν χώρα νέες εκλογές για την ανανέωση της 70-μελούς Κοινοτικής Συνέλευσης της ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης. Στις εν λόγω εκλογές ψήφισαν περίπου 12.000 Εβραίοι που είχαν υπερβεί το 21^ο έτος στους οποίους δεν συμπεριλαμβάνονταν οι γυναίκες οι οποίες δεν είχαν ακόμη δικαίωμα ψήφου στην Ελλάδα. Μολονότι ίσχυε το αναλογικό εκλογικό σύστημα, οι σιωνιστές έλαβαν την απόλυτη πλειοψηφία και έτσι ανέλαβαν την ευθύνη δημιουργίας του Κοινοτικού Συμβουλίου. Ο Leon Recanati εκλέχθηκε ως Πρόεδρος της Κοινότητας και εγώ ο ίδιος ως Αντιπρόεδρος. Ως εκ τούτου η συνεργασία μας με στα πλαίσια της Στοάς Β'ναι Β'ριθ επεκτάθηκε επίσης και στις κοινοτικές υποθέσεις. Υπήρξε γενική η άποψη, ότι το νέο Δημοτικό Συμβούλιο ήταν το καλύτερο που η Κοινότητα είχε τα τελευταία χρόνια, αφού εγκαινίασε ένα νέο πνεύμα και εισήγαγε νέες μεθόδους για τη διαχείριση των κοινοτικών υποθέσεων, διόρισε στη σύνθεση των επιτροπών των δημοτικών οργάνων νέους με μοντέρνες ιδέες και γενικά πέτυχε να εκσυγχρονίσει το σύνολο της κοινοτικής δομής.

Όταν στα τέλη Νοεμβρίου του 1934 ο Leon Recanati εγκατέλειψε οριστικά τη Θεσσαλονίκη και εγκαταστάθηκε στο Τελ Αβίβ, το Δημοτικό Συμβούλιο, μετά από σύστασή του, με εξέλεξε ως Πρόεδρο της Κοινότητας, έκανα ότι καλύτερο μπορούσα για να συνεχιστεί το έργο, το πρόγραμμα εκσυγχρονισμού και η ανανέωση. Η αποστολή μου ήταν ακόμη πιο δύσκολη λόγω της ηλικίας μου (ήμουν ηλικίας 34 χρόνων τότε) και το γεγονός ότι δεν διέθετα ούτε το κύρος ούτε την οικονομική ανεξαρτησία που απολάμβανε ο διακεκριμένος προκάτοχός μου.

Είχαμε αναχωρήσει μαζί από τη Θεσσαλονίκη για το Ισραήλ στις 4 Νοεμβρίου 1934, εγώ δια θαλάσσης με το πλοίο «Tevere» ενώ εκείνος σιδηροδρομικώς μέσω Τουρκίας και Συρίας διότι ο οργανισμός του δεν άντεχε τα θαλάσσια ταξίδια³. Συναντηθήκαμε μετά από λίγες ημέρες στο Τελ Αβίβ, που την εποχή εκείνη είχε περίπου 40.000 κατοίκους και ο Leon Recanati σε συνεργασία με τους συμπατριώτες μας Moshe Carasso, Joseph Alvo και

3 Η Encyclopedia Judaica, σε εκτενές λήμμα, τον αναφέρει ως Yehudah Leib Recanati, 1890 – 1945. Συνεπώς το 1934, που ο οργανισμός του δεν άντεχε τα θαλάσσια ταξίδια, ήταν «γέρων 44 ετών»!.

Isaac Aroesti κατέληξαν σε συμφωνία για τη δημιουργία μιας νέας τραπεζικής επιχείρησης με την επωνυμία «Palestine Discount Bank».

Για το σκοπό αυτό νοίκιασε ένα μικρό διαμέρισμα στο ισόγειο ενός κτιρίου που βρισκόταν στο Τελ Αβίβ στην οδό Jehuda Halevy και οι πρώτες του φροντίδες ήταν η κατάθεση του ελαχίστου κεφαλαίου των 50.000 παλαιστινιακών λιρών που απαιτούντο σύμφωνα με την παλαιστινιακή νομοθεσία. Για την ιστορία οφείλω να επισημάνω, ότι η απόφαση του Leon Recanati να μεταναστεύσει και να εγκατασταθεί στη Γη του Ισραήλ το 1934, οφείλονταν αποκλειστικά και μόνο σε ιδεολογικούς και συναισθηματικούς λόγους δεδομένου ότι είχε εγκαταλείψει στη Θεσσαλονίκη μια ιδιαίτερα ευημερούσα εμπορική επιχείρηση καπνών.

Ωστόσο, το ενδιαφέρον του Leon Recanati για τους συμπατριώτες του στη Θεσσαλονίκη και τα προβλήματά τους, δεν έπαψαν ακόμη και μετά την εγκατάστασή του στο Τελ Αβίβ.

Από το χρόνο της αναχώρησής του και μέχρι τη κήρυξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, επισκέφθηκε την πόλη της Θεσσαλονίκης μία ή δύο φορές και κατά τη διάρκεια των επισκέψεων αυτών συμμετείχε στις συνεδριάσεις του Κοινοτικού Συμβουλίου, του Συμβουλίου Διεύθυνσης της Σιωνιστικής Ομοσπονδίας Ελλάδος και στις άλλες εβραϊκές οργανώσεις ώστε να ενημερώνεται για τα προβλήματα που τις απασχολούσαν και να παρέχει τις συμβουλές και την υποστήριξή του. Κατά την περίοδο της γερμανικής Κατοχής και των φυλετικών διώξεων στην Ελλάδα, ο Leon Recanati είχε αναλάβει έντονη δραστηριότητα για να διασωθούν κινδυνεύοντες συμπατριώτες του και ήταν ο εισηγητής της απόφασης που ελήφθη από την Agence Juive για την Παλαιστίνη, να ναυλωθεί μυστικά ένα μικρό σκάφος το οποίο κατά διαστήματα πραγματοποιούσε παράνομα ταξίδια από το μικρό λιμάνι Τσακαίοι της Κοινότητας Μεσοχωρίων της επαρχίας Καρύστου στην ανατολική ακτή της ελληνικής Εύβοιας, στο τουρκικό λιμάνι του Τσεσμέ της Σμύρνης και μετέφερε εκατοντάδες διωκόμενων Εβραίων στη Γη του Ισραήλ. Εκτός από αυτούς, με το ίδιο μέσον, διέφυγαν από την Ελλάδα αρκετές εκατοντάδες Έλληνες αξιωματικοί για να συμμετάσχουν και να ενισχύσουν τις δυνάμεις του ελληνικού στρατού που αναδιοργανώνονταν στη Γη του Ισραήλ και στην Αίγυπτο.

Στους πρόσφυγες που κατάφερναν να φθάσουν στο Τελ Αβίβ, ο Leon Recanati χορηγούσε προσωπικά και με τη διαμεσολάβηση της Palestine

Discount Bank, δάνεια και επιχορηγήσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους. Ο Leon Recanati παρέσχε επίσης την ηθική και υλική του υποστήριξη για τη δημιουργία στο Τελ Αβίβ, στο σημείο όπου σήμερα είναι η μεγάλη περιοχή Yad Eliyaou, του Shikoun Ole Yavan που προσέφερε στέγη στους πρόσφυγες που έφθαναν από την Ελλάδα.

Στην πρωτοβουλία και τις προσπάθειες του Leon Recanati, του Asher Mallah και άλλων σιωνιστικών προσωπικοτήτων που ζούσαν στη Γη του Ισραήλ, πρέπει επίσης να αποδοθεί η προσέγγισης που έγινε από την ηγεσία της Agence Juive προς τις αγγλικές στρατιωτικές αρχές ώστε να συμφωνηθεί η ανταλλαγή μιας δωδεκάδας ηγετών σιωνιστών της Θεσσαλονίκης με Γερμανούς αξιωματικούς αιχμαλώτους πολέμου. Τελικά η ανταλλαγή αυτή δεν έλαβε χώρα επειδή στο μεταξύ οι σιωνιστές ηγέτες είχαν εκτοπιστεί και εξοντωθεί στο Auschwitz ή είχαν προσφύγει στην αντίσταση, όπως ήταν η περίπτωση για τον εαυτό μου, τον Robert Raphael και τον Solomon Bity.

Τέλος, αναφέρω δύο θλιβερές αναμνήσεις από τις τελευταίες μου επαφές με τον αείμνηστο φίλο μου Leon Recanati: Η πρώτη αναφέρεται σε ένα μήνυμα που μου στάλθηκε στην Αθήνα από εκείνον με τη μεσολάβηση του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στις αρχές του έτους 1943 οπότε είχαν αρχίσει στη Θεσσαλονίκη οι εκτοπισμοί των Εβραίων στο Auschwitz. Με το μήνυμα εκείνο μου ζητούσε ειδήσεις για την κατάσταση των συμπατριωτών του.

Μη μπορώντας να του απαντήσω ανοικτά και να του περιγράψω την πραγματική κατάσταση λόγω της αυστηρής λογοκρισίας των Γερμανών, περιορίστηκα να του απαντήσω με τις ακόλουθες λακωνικές λέξεις: «Όλοι εδώ και στη Θεσσαλονίκη χαίρουν άκρας υγείας. Ο πατέρας σου είναι πιο καλά». Η απάντηση αυτή είχε βέβαια πολύ σημασία για τον Leon Recanati δεδομένου ότι ο πατέρας του είχε πεθάνει ήδη πολύ πριν τον πόλεμο και έτσι ο αλληλογράφος μου κατάλαβε πολύ καλά αυτά που ήθελα να του πω χωρίς οι Γερμανοί να αντιληφθούν το πραγματικό νόημα της απάντησής μου. Η δεύτερη ανάμνησή μου αναφέρεται στο πρώτο τηλεγράφημα που έλαβα στην Αθήνα από τον Leon Recanati από το Τελ Αβίβ το Νοέμβριο του 1944 μόλις εκείνος πληροφορήθηκε από την Intelligence Service ότι είχε επιζήσει των διωγμών και βρισκόμουν στην Αθήνα. Με το τηλεγράφημά του μου ζητούσε ειδήσεις για την τύχη των συμπατριωτών μας και φίλων που είχαν εκτοπιστεί στο Auschwitz. Η απάντησή μου ήταν φυσικά απογο-

ητευτική και εξάπλωσε γενικό πένθος σε όλους τους συμπατριώτες μας που ζούσαν στη Γη του Ισραήλ και είχαν την τύχη να φύγουν από τη Θεσσαλονίκη πριν από τον πόλεμο και τις διώξεις.

Κατά Απίωνος ἡ περί ἰταμότητος τῶν Ἰουδαίων⁴

...*Γ*ΩΝΙΖΟΝΤΑΙ ΝΑ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΟΥΝ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΤΗΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ
για νά διαψεύσουν τόν Κύριο. Καί τί δέν διαθέτουν! Χρήματα
ἄφθονα, πολιτική ἰσχὺ παντοῦ, ἰταμότητα ἀφάνταστη, πολεμικότητα
ἀκατάβλητη. Κι' ὅμως, ἡ θεία Δύναμις ἐμποδίζει καί θά ματαιώσῃ ὀρι-
στικά τήν προσπάθεια γιά τήν ἀνοικοδόμησι τοῦ Ναοῦ Του στήν Ἱερου-
σαλήμ...»

Αὐτά γράφετε, κ. Νικολαΐδη ἐν κατακλείδι τοῦ τελευταίου κυριακάτι-
κου θρησκευτικοῦ ἄρθρου σας στό «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 20^{ης} Αὐγούστου
1944 πού ἀπό χρόνια παρακολουθῶ μέ ἐνδιαφέρον τόσον γιά τήν γλαφυ-
ρότητα τοῦ ὕφους των ὅσον καί γιά τό βαθύ θεολογικό των νόημα.

Συζητῶντας πολλές φορές μέ φίλους μου ὀρθοδόξους, λαϊκοὺς καί
κληρικοὺς, τό θέμα τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου καί
γενικώτερα τῶν Ἑλλήνων θεολόγων ἐν παραλληλισμῷ μέ τοὺς δυτικούς
καί ιδιαίτιστα μέ τοὺς ἐκεῖθεν τοῦ ὠκεανοῦ συναδέλφους των, σᾶς ἐξομο-
λογοῦμαι ὅτι δέν ἔχανα εὐκαιρία νά ἐπικαλοῦμαι τά ἐμπνευσμένα δημοσι-

4 Στις 20 Αυγούστου 1944, η εφημερίδα «Ἐλεύθερο Βῆμα» δημοσίευσε ἓνα ἀπαίσιο αντι-
σημιτικό ἄρθρο πού υπέγραφε ἓνας θεολόγος τακτικός ἀρθρογράφος τῆς, ὀνόματι Ν.
Νικολαΐδης. Ὁ Ἀσέρ Μωυσῆς, πού μόλις προ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε διαφύγει τῇ σύλληψι
ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, εἶχε τὸ κουράγιο νὰ συντάξῃ μιὰ ἀπάντησι με τὸν τίτλο «Κατά
Απίωνος ἢ Περί Ἰταμότητος τῶν Ἰουδαίων» πού εἶναι παράφρασι τοῦ γραμμένου στὸν
1^ο αἰῶνα μ.Χ. περίφημου ἀπολογητικοῦ τοῦ Φλάβιου Ἰώσηπου «Κατά Απίωνος ἢ Περί
Ἀρχαιότητος τῶν Ἰουδαίων». Τὸ κείμενο δὲν δημοσιεύθηκε στὸ «Ἐλεύθερο Βῆμα» στὴ
διάρκεια τῆς Κατοχῆς, παρουσιάστηκε ὅμως ἓνα χρόνο ἀργότερα, στὶς 10 Αυγούστου
1945, στὸ «Δελτίον Ἑβραϊκῶν Εἰδήσεων» πού υπήρξε πρόδρομος τῆς «Ἑβραϊκῆς Ἑστι-
ας». Τὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ εἶναι ἀκριβὲς ἀντίγραφον αὐτοῦ πού βρέθηκε δακτυλο-
γραφημένο στα χαρτιά τοῦ πατέρα μου με διατήρησι τῆς ἀμφιλεγόμενης ἰσῶς σε ὀρι-
σμένα σημεῖα ὀρθογραφίας.

εύματά σας για να δείξω στίς συζητήσεις μου, πώς έννοούσα την διανοητικότητα και την επίγνωση της αληθινής αποστολής του κλήρου και των θεολόγων στην Ελλάδα.

Χωρίς να άλλοιώσω τά απέναντί σας φρονήματά μου, απ' έναντίας μάλιστα από την επιθυμία μου να τά κρατήσω αδιατάρακτα, οδηγούμαι να σās γράψω από τό κρησφύγετό μου, τό κακογραμμένο αυτό σημείωμα, για να σās μεταδώσω τές αντιλήψεις όμοίων μου ως πρός τό θέμα πού τίγεται μέ την περικοπή του άρθρου σας πού άνωτέρω παραθέτω και ύπογραμμίζω. «...*Άγωνίζονται να άνοικοδομήσουν τον Ναόν της Ιερουσαλήμ*», γράφετε.

Σάν μορφωμένος άνθρωπος πού είσθε και ένήμερος –πού πρέπει να είσθε– τών ζητημάτων μας, γνωρίζετε βέβαια ότι μέχρι τώρα όχι μόνον καμιά δέν έγινε προσπάθεια για την άνοικοδόμησι του Ναού, άλλ' ούτε καν σκέψις για την πραγματοποιήσι ενός τέτοιου σκοπού έξεδηλώθη από εκείνους πού διευθύνουν τάς ύποθέσεις μας και πού είναι φορείς τών ιδεών μας. Μέ τουτο δέν θέλω να είπώ ότι έχομεν παραιτηθή του δικαιώματος να κτίσωμεν τον Ναόν μας όπου οί καλλίτεροι από τούς αρχιτέκτονές μας – και ξέρετε πόσους περίφημους τέτοιους διαθέτουμε – θά κρίνουν καταλληλότερο, άκόμη και αν αυτό πρόκειται να γίνει επάνω από τά έρειπωμένα και από τόσων γενεών δάκρυα ποτισμένα, τείχη του Αρχαίου Ναού. Ούτε ότι αναγνωρίζουμε σέ άλλους τό δικαίωμα να αναμιχθούν στην έσωτερική μας αυτή ύπόθεσι. Πάντως, επαναλαμβάνω, τέτοιο ζήτημα ούτε τέθηκε μέχρι τώρα ούτε συζητήθηκε από κανέναν.

Έτσι, τά όσα γράφετε σχετικά μέ «άγώνες» για την άνοικοδόμησι του Ναού, στηρίζονται σέ προϋπόθεσι έντελώς άνύπαρκτη και φανταστική. Είναι, έν τούτοις πιθανόν, μιλώντας για Ναό να εκφράζεστε άλληγορικά, και μέ την ύποτιθεμένη άνοικοδόμησι, να υπαινίσσεσθε τούς άγώνες μας για την επανασυγκέντρωσί μας στην παλιά και ιστορική χώρα μας και για την τελειωτική μας λύτρωσι από τές άνυπόφορες συνέπειες της διασποράς. Αν έτσι έχει τό πράγμα, δέν διστάζω να σās γράψω, ότι στό σημείο τουλάχιστον αυτό, σκέπτεσθε άναχρονιστικά, ότι τό πνεύμα σας δέν κατόρθωσε άκόμη να έλευθερωθή από τές παληές προλήψεις και ότι δέν είχατε την εύκαιρία να έμβαθύνετε στό νόημα τών συγχρόνων άγώνων μας. Πόσο λίγο γνωρίζετε την κίνησί μας και πόσο λιγώτερο ήμās τούς νέους, για να καταλήγετε στην πικρή και άδικη διαπίστωσι ότι «άγωνιζόμαστε να άνοικοδομήσουμε τό Ναό» και μάλιστα «για να διαψεύσουμε τον Κύριο».

Οί αγώνες μας, ἀφ’ ὅτου ἄρχισαν μέ τή δημοσίευσί τῷ 1882 στήν Ὀδησσό, τῆς ἐβραϊκῆς «Αὐτοχειραφέτησης» τοῦ Λέοντος Πίνσκερ (δική μου μετάφρασί της στήν ἑλληνική μπορεῖτε νά βρῆτε στήν Ἑθνική Βιβλιοθήκη) καί ἐπῆραν συγκεκριμένη πολιτική μορφή μέ τήν ἔκδοσι, λίγα χρόνια ἀργότερα, τοῦ «Εβραϊκοῦ Κράτους» τοῦ Θεοδώρου Ἑρτσελ, οἱ αγώνες μας λέγω αὐτοί, δέν εἶχαν ποτέ θρησκευτικό χαρακτήρα. Ἐκεῖνο πού μᾶς χαρακτηρίζει καί μᾶς ξεχωρίζει ἡμᾶς τούς νέους ἀπό τούς προγόνους μας, εἶναι ὅτι ἡμεῖς ἐκάναμε μεθοδικά τή διάγνωσι τῆς ἀρρώστειας μας, ξέρουμε ἀπό τί πάσχουμε καί πῶς καί ποῦ θά ἐπιτύχουμε τή θεραπεία της. Ἐνῶ οἱ ἄμοιροι πατέρες μας, ἐνόμιζαν ὅτι ἀποκλειστικά ὑπεύθυνα γιά τήν κακομοιριά μας καί γιά τά πάθη μας ἦταν τά γύρω μας ἔθνη καί μάταια προσπαθοῦσαν νά εὗρουν μιά πανάκεια ὄχι γιά νά θεραπεύσουν – αὐτό δά ἦταν ὄνειρο – ἀλλά γιά νά ἀπαλύνουν μόνον καί ἀνακουφίσουν τούς πόνους των, ἡμεῖς, ἀντίθετα πρὸς ἐκείνους, πιστεύουμε μέ τήν πιό ἀκλόνητη καί ἐπαληθευμένη πίστι, ὅτι ἡ βαθύτερη αἰτία τοῦ κακοῦ καί τό σαράκι πού κατατρώγει σύγκορμα αἰῶνες καί αἰῶνες τώρα τέσ σάρκες μας, βρίσκεται καί δρᾷ μέσα στόν ὀργανισμό μας, σ’ αὐτό τοῦτο τό εἶναι μας.

Χάρις στήν παραχώρησι πού μᾶς ἔκαμαν τό ἕνα μετά τό ἄλλο τά εὐρωπαϊκά Ἑθνη μετά ἀπό τή Γαλλική Ἐπανάστασι, νά μᾶς δεχθοῦν μέσα στούς κοινωνικούς κόλπους τους –καί μά τήν ἀλήθεια τό εὐρωπαϊκό πνεῦμα ὄχι μόνον δέν ζημιώθηκε, ἀλλ’ ἀπ’ ἐναντίας, βγῆκε σημαντικά ὠφελημένο ἀπό τήν παραχώρησι αὐτή– ἀφ’ ὅτου ἐλευθερωθήκαμε ἀπό τέσ προκαταλήψεις καί ἐγκαταλείψαμε τήν παράξενη ὅσο καί ιδιότροπη ἀποκλειστικότητα τῆς σπουδῆς καί μελέτης μόνον τῶν θρησκευτικῶν μας βιβλίων, ἀφ’ ὅτου τέλος ἀρχίσαμε νά ἐξετάζουμε τό πρόβλημά μας κάτω ἀπό τόν μεγεθυντικό φακό τῆς κοινωνιολογικῆς καί βιολογικῆς ἐρεῦνης, ἐφθάσαμε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρρώστιά μας εἶναι ὀργανική καί τά μέσα τῆς θεραπείας της ἔπρεπε κατ’ ἀνάγκην νά ἐπηρεάσουν αὐτήν ταύτην τήν ὀργανικήν μας ὑπόστασιν. Ἄν εἶχατε τήν εὐκαιρία νά διατρέξετε τήν νεώτερη καί ἀρκετά πλούσια λογοτεχνία μας, τή γραμμένη φυσικά στή ξαναζωντανεμένη ἑθνική μας γλῶσσα, θά βλέπατε, ἀγαπητέ μου φίλε, πόσον οἱ σύγχρονοι αγώνες μας εἶναι ἐμποτισμένοι ἀπό τέσ ιδέες αὐτές καί πόσον αἱ ιδέες αὐτές εἶναι ξένες πρὸς τά κίνητρα καί τούς σκοπούς πού ἀδίκως μᾶς ἀποδίδετε.

Ἄς ἀλλάξουμε γιά μιά στιγμή τούς ρόλους καί ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ζοῦμε καί οἱ δύο μας στές ἑνδοξες ἑλληνικές ἡμέρες τοῦ 1821 καί ὅτι ἐσεῖς εἴσθε

ένας από τούς έν Εὐρώπῃ έν διασπορᾶ ζώντας μύστας τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἐγώ δέ ὅτι εἶμαι –ἄς ποῦμε– ὁ τότε ὁμοεθνῆς μου Γεώργιος Λαφίτ ὁ ὁποῖος ἀντί, ὅπως θά τό ξέρετε, νά γράφῃ πύρινα ἄρθρα στήν «France Libre», ὑπέρ τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως καί νά ξεσηκώσει τη γαλλική δημοσία γνώμη σέ σημεῖο πού νά ἀναγκάσῃ τόν Λουδοβίκο 18^ο νά βγῇ νύχτα μέ τά νυχτικά του στό μπαλκόνι τοῦ Κεραμικοῦ, γιά νά ὑποσχεθῇ στόν ξεσηκωμένο ὄχλο ὑποστήριξη τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, ἀντί λέγω νά γράφω ἐγώ ὁ Λαφίτ τά ἄρθρα αὐτά, καταπιανόμεν ἀπό μιᾶ εὐκαιρία –ἀπό μιᾶ συζήτησι λόγου χάριν– γιά τήν ἀδικη καταδίκη τοῦ Σωκράτους ἀπό τούς ἀρχαίους Ἑλληνας, καί νά ἔγραφα ὅτι οἱ Ἕλληνες «αγωνίζονται τώρα νά ἀνοικοδομήσουν τόν Παρθενῶνα γιά νά τόν μεταβάλουν πάλιν σέ Ναό τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν, νά ἐπαναφέρουν τόν παγανισμό καί διαψεύσουν τόν ἔνα καί ἀληθινόν Θεόν».

Εἶναι ἀνάγκη νά βαθμολογήσω ἐγώ τήν πίκρα πού θά εἴχατε αἰσθανθῇ τότε ἐσεῖς, ὁ ἀγωνιστής τῆς τόσον δίκαιας Ἑλληνικῆς ὑποθέσεως, γιά τή μεγάλη παρεξήγησι τῶν προθέσεων καί τῶν σκοπῶν σας;

Ὅπως προεῖπα, οἱ ἀγῶνες μας δέν ἔχουν καμμιᾶ ἀπολύτως σχέσι μέ τέσ θρησκευτικές ἔριδες καί δοξασίες. Ἄν ὅμως θελήσητε νά ἐξετάσητε τήν θέσι πού ἔχουν πάρει οἱ ἀγωνιστές τῶν ἀγῶνων αὐτῶν καί γενικώτερα ὁ σύγχρονος διανοούμενος κόσμος μας, ἀπέναντι τῆς διδασκαλίας καί τῆς προσωπικότητος τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, θά πεισθῇτε ὅτι ἡ θέσις αὐτή εἶναι ὁλότελα **ἀναθεωρητική** καί ὅτι ἡ ἀναθεωρημένη καί ἀπό κάθε παληά πρόληψι χειραφετημένη αὐτή θέσις μας, τείνει ὄχι εἰς τό «νά διαψέυση τόν Κύριο» ὅπως γράφετε, ἀλλά νά τόν ἐπαληθεύσῃ Αὐτόν καί τήν διδασκαλία Του.

Διαβάσατε μήπως τό σέ νεώτερη ἐβραϊκή γραμμένο καί σέ πολλές εὐρωπαϊκές χώρες μεταφρασμένο περισπούδαστο βιβλίον τοῦ καθηγητῆ στό Πανεπιστήμιον τῆς Ἱερουσαλήμ Ἰωσήφ Κλάουζνερ «Γιέσσου Ἀνοτζρί = Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος»; Σᾶς ἔτυχε ἄραγε νά ἀκούσητε γιά κάποιο πολύκροτο ἔργον τοῦ Ἑβραιο-αμερικανοῦ ραββίνου Enelow πού ἐπιγράφεται «Ἐνα Ἑβραϊκό Βλέμμα ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ»; Τί ξέρετε σχετικά μέ τέσ ιδέες πού διακηρύσσει ἀρκετά χρόνια ἐπάνω στό ζήτημα αὐτό σέ ἐβραϊκές συναγωγές καί σέ προτεσταντικές ἐκκλησίες, ὁ πολὺς Ἀρχιρραββῖνος τῆς Νέας Ὑόρκης Stephen Weis;

Ἄν ἡ θέσις μου – θέσις ἐνός ἀδυσώπητα κατατρεγμένου – μοῦ ἐπέτρεπε

νά ἔχω στά χέρια μου τά σχετικά κείμενα καί νά σᾶς παραθέσω μερικές περικοπές ἀπό τίς γνῶμες τῶν ἐγκυροτέρων καί ἐπισημοτέρων ἀντιπροσώπων τῆς συγχρόνου ἐβραϊκῆς διανοήσεως γιά τό θεμελιωτή τοῦ χριστιανισμοῦ καί τήν διδασκαλία του, θά αἰσθανόσασθε τήν πιό ἀπροσδόκητη ἐκπληξι γιά τήν πρόοδο πού ἐκάναμε τά τελευταῖα χρόνια στό ζήτημα τῆς στάσεως καί τῶν σχέσεων μας ἀπέναντι τοῦ ἀπό τόσα ἑκατομμύρια ἀποθεωθέντος μεγάλου τέκνου τοῦ Ἰσραήλ. Θά διαπιστώνετε πόσον εἴμεθα τώρα ἀπηλλαγμένοι ἀπό τόν παληό μας φανατισμό καί πόσον εἴμεθα σήμερα ὑπερήφανοι διότι ἔτυχε νά ἀνήκουμε στή φυλή ἀπό τά σπλάχνα τῆς ὁποίας ἐβγήκεν ὁ Θεός τῆς πολυπληθεστέρας ἴσως καί τῆς ἐκλεκτοτέρας – χωρίς τό ἴσως – μερίδος τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἄν τό παρόν καί τό μέλλον ἐκρίνοντο μόνον ἀπό τήν σκοπιάν τοῦ παρελθόντος, πολλά ἀπό τά φαινόμενα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου θά ἔμεναν χωρίς ἱστορική καί φιλοσοφική ἐξήγησι. Εἶναι λοιπόν ἱστορικό καί φιλοσοφικό σφάλμα νά θέλετε νά κρίνητε τές σημερινές καί μελλοντικές κατευθύνσεις μας, βασιζόμενος μόνον στές παληές καί ἀπηρχαιωμένες ιδέες μας. Ὅπως εἶναι ἄδικο νά θελήσουμε νά βγάλουμε συμπεράσματα γιά τές σημερινές φιλοδοξίες τοῦ αἰγυπτιακοῦ Λαοῦ ξεσκαλίζοντας τές φαραωνικές σαρκοφάγους καί τές μούμιες. Ὅπως εἶναι λογικά ἀνακόλουθο νά ἀποπειραθοῦμε νά ἐκτιμήσουμε τά σύγχρονα ιδεώδη τοῦ ἀναγεννηθέντος ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπό τήν ψυχανάλυσι τῆς νοοτροπίας τῆς Βουλῆς τῶν Πεντακοσίων πού πρό 25 αἰώνων ἐξέφερε τήν καταδίκην ἐναντίον τοῦ πρό Χριστοῦ χριστοῦ, ἔτσι θά ἦταν ἀφιλοσόφητο νά ἐπισκοποῦμε τοὺς ἀγῶνες ἐνός Λαοῦ πού προσπαθεῖ νά θεμελιώσῃ μιὰ νέα καί πιό ὑποφερτή ζωή, ἀπό τές σκεπασμένες ἀπό τή σκόνῃ τῶν αἰώνων καί ξεθωριασμένες σελίδες τοῦ Ταλμούθ καί τοῦ Μιδράς.

Μιλᾶτε ἐπίσης καί γιά σχέδια σατανικά, γιά ἰταμότητες κλπ, κλπ. Θά ἤθελα, μά τήν ἀλήθεια, νά σᾶς ρωτήσω: Πῶς ἐννοεῖτε αὐτές τές χαρακτηριστικές ιδιότητες τῆς φυλῆς μας; Ὡς ἔμφυτες καί πηγαῖες, σάν νοσογόνα αἱματοζῶαρια πού κυκλοφοροῦν στό αἷμα τοῦ ἀρρωστημένου ὀργανισμοῦ μας ἀπό τόν καιρό ἴσως τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἢ μήπως ὡς ἐπίκτητα πού μᾶς ἐκληροδότησεν ἡ διασπορά καί οἱ διωγμοί;

Δέν εἶναι δυνατόν βέβαια νά πιστεύετε τό πρῶτο γιατί ἔτσι θά ἐκινδυνεύατε νά χαρακτηρησθῆτε ὡς ἔνοχος βλασφημίας καί ὕβρεως κατὰ τοῦ ἱδρυτοῦ καί τῶν πρώτων θεμελιωτῶν καί κηρύκων τῆς χριστιανικῆς θρη-

σκείας αφοῦ καί ὁ ἄκακος Ναζωραῖος καί οἱ μαθηταί Του καί οἱ περισσότεροι, ἂν ὄχι ὅλοι, ἀπό τούς πρῶτους ἱεροφάντες τῆς χριστιανοσύνης, εἶχαν στές φλέβες τους τό ἴδιο καί ἀπαράλλακτο αἷμα τῆς φυλῆς μας καί μάλιστα αὐτοί μέ ἐντονώτερα ἀπό ἡμᾶς τά φυλετικά χαρακτηριστικά αφοῦ ἐκεῖνοι δέν εἶχαν ἀκόμη ἐπηρεασθῇ ἀπό τές κατοπινές φυλετικές διασταυρώσεις. Δεχόμενος ὅμως κατ' ἀνάγκην τό δεῦτερο, ὅτι δηλαδή ἡ φυλή μας δέν ἦταν ἀπό τήν ἀρχή καί ἀκόμη ἀπό τόν καιρό πού ἐμφανίστηκεν ὁ χριστιανισμός σατανική, ἰταμή κτλ καί κτλ, ἀλλ' ὅτι κατάντησε τέτοια μετά τή διασπορά της καί τούς διωγμούς πού κοινωνιολογικά ἐπηρεάσαν, παρεμόρφωσαν καί –γιατί ὄχι;– ἐξεφύλισαν ἐν μέρει τό γνήσιο φυλετικό της χαρακτήρα, πάλιν τότε γιατί ἀναθεματίζετε καί κατειρωνεύεσθε τές προσπάθειές μας νά ἀνασυγκροτήσουμε τήν παλιά νοικοκυρεμένη ἐθνική μας ζωή πού θά μᾶς ἀπαλλάξῃ ἀπό τά αἷτια τῶν ὑποτιθεμένων ἐλαττωμάτων μας, θά βελτιώσῃ τόν φυλετικόν μας χαρακτήρα καί θά συντελέσῃ εἰς τό νά ἀποτάξωμεν τόν Σατανᾶν καί τά ὠμολογημένα ἢ ἀνομολόγητα σατανικά μας σχέδια;

Σάν καλός χριστιανός πού εἴσθε καί σάν βαθύς διαβαστής τῶν γραφῶν, γνωρίζετε βέβαια ὅτι αἱ προφητεῖες αἱ σχετικές μέ τήν ἔλευσι ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ Σωτῆρος, συνεδέθησαν μέ προφητικές καί ἀγγελικές διαβεβαιώσεις ὅτι, ταυτόχρονα μέ τόν ἐρχομό του, τό ἀνθρώπινο γένος θά ἠυλογεῖτο μέ τήν ἐπικράτησι περισσότερης δικαιοσύνης, εἰρήνης καί ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας.

Ἐγώ, πού συνέπεσε νά μή γεννηθῶ ἀπό γονεῖς χριστιανούς καί πού δέν κατώρθωσα ἀκόμη νά μορφώσω ἀσφαλῆ γνώμην ἂν πράγματι ὁ Χριστός ἐπεσκέφθη κάποτε τούς ἀνθρώπους στή γῇ καί τούς ἐδίδαξε θεοτικά τό μάθημα τῆς δικαιοσύνης, τῆς εἰρήνης καί τῆς ἀληθείας, ρίχνοντας τούς καιρούς αὐτούς ἕνα παραπονεμένο βλέμμα στά ἐγκόσμια, βλέποντας τούς ἀνθρώπους νά ἀλληλοσπαράσσωνται, νά ἀμιλλῶνται στήν ἐφεύρεσι ὅπλων ἀνταποδόσεως V1, τούς ὁμοεθνεῖς μου ἐξανδραποδιζομένους καί ἐξαναγκαζομένους νά δουλεύουν σέ νέες Πιθώμ καί Ραμσές στήν καρδιά τῆς Εὐρώπης γιά τήν ἀνύψωσι πυραμίδων στόν νεοπαγανισμό, τόν ἑαυτόν μου ἀπειλούμενον κάθε στιγμή νά γίνω καί ἐγώ ἕνα τέτοιο ἀνδράποδο, διαβάζοντας τώρα καί τές τελευταῖες γραμμές τοῦ ἄρθρου σας, στέλνω στούς οὐρανοὺς ἀπό τά ἔγκατα τῆς ψυχῆς μου αὐτήν τήν ἀπλῇ καί μετριόφρονα προσευχή:

«Γλυκέ καί Ἀνυπέρβλητε Ναζωραῖε, ἀδελφέ τῶν πατέρων μου, Συχωῶνα με ἄν δέν πηγαίνω στές ἐκκλησίες νά Σέ λατρεύσω καί Σέ προσκυνήσω. Ἦλθες, δέν ἦλθες μιά φορά στή γῆ, ναί ἤ ὄχι, ὅπωςδήποτε εἶναι ἀνάγκη νά ξανάλθης, τό γρηγορώτερο μάλιστα γιά νά ξαναδιδάξης στούς ἀνθρώπους τό Εὐαγγέλιό Σου καί μπορεῖς νά εἶσαι βέβαιος ὅτι, χάρις στό ραδιόφωνο, στό ἀεροπλάνο καί τά τόσα ἄλλα ἐργαλεῖα πού ἐν τῷ μεταξύ ἀνεκάλυψαν οἱ ἄνθρωποι, αὐτή τή φορά δέν θά ἀποτύχης».

ΦΛΑΒΙΟΣ ΙΩΣΗΠΟΣ

Ἀπελευθέρωσις Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδος συναντῶνται ξανά⁵

ΤΗΝ 11^Η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1944, ΜΙΑΝ ΔΗΛΑΔΗ ΗΜΕΡΑΝ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΚΚΕΝΩΣΕ-
ως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπό τὰ τελευταῖα γερμανικά στρατεύμα-
τα, εἴχαμε συναντηθῆ, εἰς ἓνα καφενεῖον τῆς Λεωφόρου Ἀλεξάνδρας, 3 -
4 ὁμόθρησκοι, διὰ νά ανταλλάξωμεν τὰς πρώτας γνώμας περί τοῦ πῶς θά
ἔπρεπε νά ἀρχίσωμεν διὰ τήν ἀνασυγκρότησιν τῆς διαλελυμένης κοινο-
τικῆς μας ζωῆς. Τούς ἐδιάβασα ἓνα πρόχειρον σχέδιον πού εἶχα συντάξει
καί πού ἔπειτα ἀπό μερικούς μήνας, μετεμορφώθη εἰς τόν Νόμον 367/1945
περί ἰδρύσεως τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου καί εἰς τόν Νόμον
886/1945 περί ἰδρύσεως τοῦ ΟΠΑΙΕ. Τά μολυβδογραμμένα αὐτά σχέδια τὰ
κρατῶ ὡς ἀναμνηστικά καί θά τὰ προσφέρω πρός ἔκθεσιν εἰς τό ὑπό ἴδρυ-
σιν Ἑβραϊκόν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Τήν ἄλλην ἡμέραν, 12 Ὀκτωβρίου 1944,
ἀφοῦ ἐβεβαιώθημεν ὅτι δέν ἐκινδύνευε πλέον ἡ ζωή μας, ἐλάβαμεν πολ-
λοῖ Ἑβραῖοι, σχεδόν ἀσυναίσθητα, κατεύθυνσιν πρός τήν ὁδόν Μηλιδώνη.
Ἑμοιάζαμε ὅλοι σάν θαλασσοδαρμένοι καί σάν ναυαγοί. Ἄλλοι εἴμεθα σκε-
λετωμένοι ἀπό τήν πείναν, ἄλλοι ἀντιθέτως πρησμένοι ἀπό τήν ἀβιταμίνω-
σιν, ὅλοι ὅμως κακοντυμένοι καί μέ φυσιογνωμίαν ζωγραφίζουσιν τήν θλί-
ψιν καί τήν ἀγωνίαν μας. Ἐκάναμεν μίαν πρώτην θρησκευτικὴν τελετήν
καί ἐκρούσαμεν τό σοφάρ διὰ νά καλέσωμεν ὅπως ἔλθουν νά μᾶς συνα-
ντήσουν καί ἐκεῖνοι ἀπό τούς ἰδικούς μας πού εἶχαν ἐκτοπισθῇ ἀπανθρώ-
πως ἀπό τόν ἀδυσώπητον διώκτην μας καί τῶν ὁποίων δέν ἐγγνωρίζαμεν
ἀκόμη τήν τραγικὴν τύχην. Εἰς τήν πρώτην αὐτήν ἐλευθέραν ἑβραϊκὴν συ-
νάθροισιν, ἐξελέγη διὰ βοῆς μία προσωρινή Ἐπιτροπή διὰ τήν διαχείρισιν
τῶν ἐπειγόντων προβλημάτων μας καί ἐνεκρίθη ψήφισμα εὐγνωμοσύνης

5 Το παραπάνω κείμενο προέρχεται από μια ομιλία του Ασέρ Μωυσή σε εκδήλωση που έγινε το 1971 για τον εορτασμό 25 χρόνων από την ίδρυση του Ιδρύματος Επαγγελ-
ματικής Αποκατάστασης Ελλήνων Ισραηλιτών.

πρός τόν ἑλληνικόν λαόν διά τήν ἀδελφικήν βοήθειαν καί συμπαράστασιν
πρός διάσωσίν μας, τό ὅποιον ἐξετυπώθη ἀμέσως καί ἐτοιχοκολλήθη εἰς τὰ
κεντρικά σημεῖα τῶν Ἀθηνῶν.

ΨΗΦΙΣΜΑ⁶

Οἱ ἐκ τοῦ ἀγρίου διωγμοῦ τῶν γερμανικῶν ὀρδῶν, θεία χάριτι διασωθέντες καί εἰς τήν περιφέρειαν τῆς πόλεως Ἀθηνῶν εὐρισκόμενοι Ἰσραηλίται, μόλις ἐπανελθόντες εἰς ἐλευθέραν κοινωνικήν ζωήν χάρις εἰς τήν ἔνδοξον δρᾷσιν τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἑλληνικῶν καί συμμαχικῶν στρατευμάτων, ἀφοῦ ἀνεπέμψαμεν εὐχαριστίας εἰς τόν Ὑψιστον διά τήν διάσωσίν μας ἀπό τόν κηρυχθέντα ἐναντίον μας ἀμείλικτον διωγμόν, αἰσθάνομεθα μετὰ τοῦτο πρῶτιστον καθήκον νά διαδηλώσωμεν δημοσία καί ἐνώπιον ὅλης τῆς ἐλευθέρας ἀνθρωπότητος τὰ αἰσθήματα βαθυτάτης εὐγνωμοσύνης ὑπό τῶν ὁποίων ἡμεῖς καί οἱ ἀπόγονοί μας θά ἐμφορούμεθα ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν τῷ συνόλῳ του, ὅστις διά παντοιοτρόπου ἡθικῆς καί ὑλικῆς ὑποστηρίξεως καί βοήθειας, κατέστησε δυνατήν τήν διάσωσίν μας.

Ἰδιαιτέρως εὐγνωμονοῦμεν τήν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κατά τό διάστημα τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς ἐδρεύουσαν ἑλληνικήν κυβέρνησιν διά τάς ἐπανειλημμένας ἀπό ραδιοφώνου καί ἄλλως γενομένας πρός τάς ἑλληνικάς ἀρχάς καί τόν ἑλληνικόν λαόν συστάσεις ὑπέρ τῆς παροχῆς εἰς ἡμᾶς βοήθειας καί ὑποστηρίξεως ὡς καί διά τάς λοιπὰς εἰς τό ἐξωτερικόν ὑπέρ ἡμῶν ἐνεργείας της. Τόν Μακαριώτατον Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καί ὁλόκληρον τήν Ὁρθόδοξον ἑλληνικήν Ἐκκλησίαν διά τήν εἰς δυσχερεστάτας δι' ἡμᾶς στιγμάς σθεναράν στάσιν της καί στοργικάς της ὑπέρ ἡμῶν φροντίδας. Τούς Ἀρχηγούς τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν κομμάτων. Τά Ἐπιστημονικά Ἑλληνικά ἰδρύματα, τάς πατριωτικάς καί ἄλλας ἐν γένει ὀργανώσεις διά τήν συναντίληψιν, συμπάθειαν καί ἀλληλεγγύην, τήν ὁποίαν ἐπέδειξαν καί ἰδιαίτατα τάς διοικήσεις, τὰ στελέχη καί τούς ἄνδρες ὄλων τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων δι' ὅσα ἔπραξαν ὑπέρ τῶν εἰς τὰ ἑλληνικά ὄρη κατά τήν διάρκειαν τοῦ διωγμοῦ προσφυγόν-

6 Το παρόν ψήφισμα ευγνωμοσύνης προς τον ελληνικό λαό εγκρίθηκε στην πρώτη ελεύθερη εβραϊκή συνάθροιση που αναφέρεται παραπάνω. Την μη αναφορά στον ευεργετικό ρόλο της Αστυνομίας Αθηνών και ειδικά του Αρχηγού της Άγγελου Έβερετ, τον οποίο ο πατέρας μου εξήρε σε διάφορες ομιλίες του, θεωρώ παράλειψη του ψηφίσματος.

ντων καί συναγωνισθέντων Ἰσραηλιτῶν.

Ἡ τοιαύτη ἀληθῶς ἀδελφική στάσις τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ εἰς στιγμάς τόσον κρισίμους δι' ἡμᾶς ἐμεγάλυνε τήν ἀγάπην καί τήν ἀφοσίωσίν μας πρὸς τήν ἑλληνικὴν πατρίδα μας εἰς τήν ὁποίαν ἀπὸ τόσων γενεῶν ἐν ἀδιατάρακτῳ ἁρμονίᾳ αἰσθημάτων διαβιοῦμεν καί μᾶς καθιστᾷ ὑπέρποτε προθύμους εἰς πᾶσαν θυσίαν διὰ τήν εὐημερίαν της καί τό μεγαλεῖον της.

ΤΟ ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΩΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἑρρωσθε καὶ ἀνδρίζεσθε

Σύντροφοι καὶ Συντρόφισσες
Ἑρρωσθε καὶ ἀνδρίζεσθε⁷.

Σ ΜΕΡΑ ΛΑΜΠΡΑ, ΗΜΕΡΑ ΑΓΑΛΛΙΑΣΕΩΣ ΜΕΓΑΛΗΣ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΗΜΕΡΑ. Ἑορτὴ Ἑορτῶν, Πάσχα Μέγα, ἡμέρα ἀπολυτρώσεως ἀπὸ μεγάλην συμφορὰν ἢ σημερινή ἡμέρα. Ἀπευθύνομεν εὐχαριστίας ἀπὸ ὅλην μας τὴν καρδίαν εἰς τὸν Βασιλέα τῶν Οὐρανῶν διότι μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ζήσωμεν τὴν ἡμέραν αὐτήν.

Κύριοι, ἡ ἱστορία τῶν Λαῶν εἶναι διηρημένη σὲ μεγάλους κύκλους καθε στροφή τῶν ὁποίων κλείνει μιά ἱστορική περίοδο καὶ ἀνοίγει μιά ἄλλη καινούργια.

Ἡ ἱστορία τοῦ Λαοῦ μας, ἡ τόσον παλαιὰ καὶ τόσον πολυτάραχη, διαίρεϊται καὶ αὐτὴ σὲ μεγάλους κύκλους, σὲ μεγάλες περιόδους ποὺ ἄρχισαν καὶ ἐτελείωσαν μὲ μεγάλα καὶ συνταρακτικά γεγονότα ποὺ συνεκλόνισαν τὴν ζωὴν του καὶ ἔδωσαν νέαν μορφή στὴν ἱστορική του σταδιοδρομία.

Ὁ θρῦλος καὶ ἡ παράδοσις γιὰ τὴν γενεαλογία τοῦ Πατριάρχου καὶ Γενάρχου μας Ἀβραάμ ἕως τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν ἐγκατάστασι στὴ Γῆ Χαναάν, εἶναι ἡ πρώτη μεγάλη στροφή τοῦ κύκλου τῆς ἱστορίας τοῦ ἐβραϊκοῦ Λαοῦ.

7 Ὁ λόγος αὐτός ἐκφωνήθηκε ἀπὸ τον Ἀσέρ Μωυσή στὴν πρώτη ἐκδήλωση ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τον Οκτώβριο του 1944.

Σε ηλικία 11 ἐτῶν, θυμάμαι νὰ τον ἀκούω ἐκστατικά μέσα στὴν Παλαιὰ Συναγωγὴ των Ἀθηνῶν, κατὰμεστη ἀπὸ τους ἐπιζήσαντες ομοθρήσκους ποὺ ἐκλαιγαν ἀπὸ συγκίνηση καὶ οδύνη καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ομιλίας.

Το «Σύντροφοι καὶ Συντρόφισσες» εἶναι δηλωτικό τῆς ἐποχῆς – πρὶν τα Δεκεμβριανά. Δεν νομίζω νὰ ξανακούστηκε ἐκτοτε στὴν Συναγωγή.

Ἡ ἐγκατάστασις στή Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας ἕως τή μετοικεσία τῆς Βαβυλῶνος – κύκλος πού ἡ στροφή του ἐκράτησε χίλια ὁλόκληρα χρόνια – ἀποτελεῖ τή δεύτερη μεγάλη ἱστορική περίοδο τοῦ Λαοῦ μας.

Ὁ ξαναγυρισμός ἀπό τή Βαβυλώνιο αἰχμαλωσία ἕως τήν καταστροφή τοῦ δεύτερου Ναοῦ, τοῦ «Μπαίθ Σσενί» εἶναι ἡ τρίτη ἱστορική περίοδος πού διήρκεσε κάπου ἑξακόσια χρόνια.

Ἀκολουθεῖ ἡ μεγάλη καί γεμάτη περιπέτειες στροφή τοῦ κύκλου τῆς ἐβραϊκῆς ἱστορίας πού χαρακτηρίζεται ἀπό τό ξερρίζωμα τοῦ ἐβραϊκοῦ Λαοῦ ἀπό τό ἱερόν ἔδαφος τῆς Γῆς τοῦ Ἰσραήλ, τήν καταστροφή καί διάλυσι τοῦ ἐβραϊκοῦ Κράτους καί τήν διασπορά τοῦ ἐβραϊκοῦ Λαοῦ στά τέσσερα σημεῖα τῆς ὑδρογείου.

Ἡ τετάρτη αὕτη ἱστορική περίοδος τῆς σταδιοδρομίας τοῦ Λαοῦ μας πού παρετάθη ἐπὶ χίλια ἑννεακόσια σχεδόν χρόνια, τελειώνει τώρα. Μιά πέμπτη καινούργια περίοδος παρουσιάζεται μπροστά μας πού ἴσως ὀνομασθῇ στήν ἱστορία μας «Ἡ περίοδος τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀναγεννήσεως».

Ἐπηρεασμένοι ἀπό τέσ συμφορές πού ἔπληξαν τόν καθένα μας χωριστά καί ὅλους μας μαζί ὡς σύνολον δέν εἴμεθα ἀκόμη εἰς θέσιν νά ἐκτιμήσωμεν τήν μεγάλην μεταβολή πού οἱ καιροί αὐτοί ἐπέφεραν στή θέση μας καί στή ζωή μας. Ὄταν συνέλθωμε ἀπό τά πλήγματα, ὅταν θά ἔχωμεν τήν δύναμι νά αὐτοσυγκεντρωθοῦμε, τότε θά ἀντιληφθοῦμε πόσο διαφορετικοί ἐβγήκαμε ἀπό τόν τελευταῖο Φασιστικό κατατρεγμό.

Ἐνα ὁλόκληρο εὐρωπαϊκό Κράτος, μέ τήν πιό αὐστηρή καί πειθαρχημένη ἐσωτερική του ὀργάνωσι μᾶς ἐκήρυξε, ἐδῶ καί δέκα χρόνια –χωρίς καμμία ἀπό μέρους μας πρόκλησι καί ἀφορμή – τόν πιό ἀπάνθρωπο καί ἀμείλικτο ἐξοντωτικό πόλεμο. Τά πραγματικά ἐλατήρια πού ἐκίνησαν τό Ξανθόν Κτῆνος τοῦ Βορρᾶ στόν πιό ἀποτρόπαιο καί βάρβαρο διωγμό τῆς Φυλῆς μας, εἶναι ἀπό τά πλέον εὐτελῆ καί προσβάλλουν καί στιγματίζουν ὅλην τήν πολιτισμένην ἀνθρωπότητα. Ποτέ, ἀφ' ὅτου γράφεται ἀνθρώπινη ἱστορία, σέ καμμία ἐποχή καί σέ κανέναν τόπο, δέν ἔγινε ὅ,τι στά τελευταῖα δέκα χρόνια τοῦ Εἰκοστοῦ Αἰῶνα ἐχαλκεύθηκε καί ἐφαρμόσθηκε, εἰς βάρος ἑνός ὁλόκληρου Λαοῦ ἀπό ἕνα μεγάλο εὐρωπαϊκό Κράτος πού ἐθεωρεῖτο μέχρι τώρα πολιτισμένο. Ὅλα τά μέσα, πνευματικά καί μηχανικά, πού ἀποτελοῦν τήν διακόσμησι τῆς σύγχρονης ζωῆς καί πού ἦταν προωρισμένα νά χρησιμεύσουν εἰς τό νά καταστήσουν πιό ὠραία καί πιό ὑποφερ-

τή τήν ζωήν τῶν ἀνθρώπων, ὅλα αὐτά τά πνευματικά καί τεχνικά μέσα καί ἐργαλεῖα τά ἐχρησιμοποίησε τό Ξανθόν Κτῆνος τοῦ Βορρά γιά νά ἐκτελέσῃ τό προσχεδιασμένο καί ἀδιάντροπα ὠμολογημένο πρόγραμμα ἐξοντώσεως τοῦ Λαοῦ μας.

Καί ἄλλοτε συναντήσαμε στό δρόμο τῆς ἱστορίας μας ἐχθρούς καί διώκτας, ἀλλ' ἐκεῖνο ὅμως πού θά ἐλκύσῃ τήν προσοχή τοῦ ἱστορικοῦ τῆς αὔριον εἶναι ὅτι τό ἀπαίσιον αὐτό πρόγραμμα δέν ἔχει ἐξυφανθῇ καί δέν ἔχει ἐφαρμοσθῇ οὔτε ἀπό ἕνα τύραννο οὔτε ἀπό μιά ὀλιγαρχία. Ὁ γερμανικός Λαός ὁλόκληρος, ὡς κρατικόν, ὡς ἐθνικόν καί ὡς κοινωνικόν σύνολον, ἠθελῆσε καί ἐφήρμοσε τό σατανικόν σχέδιον ἐξοντώσεως τῆς Φυλῆς μας.

Θά ἤμποροῦν ἴσως οἱ Γερμανοί, μετά τήν ὀριστικήν των ἦτταν, νά ἰσχυρισθοῦν, μέ τήν ἀξίωσι νά γίνουν πιστευτοί, ὅτι τόν δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμον τόν ἐπροκάλεσε ἡ Χιτλερική ὀλιγαρχία χωρίς τήν ἐντολή καί τήν ἔγκρισιν τοῦ γερμανικοῦ Λαοῦ. Θά ἀποπειραθοῦν ἴσως ἐκεῖνοι ἀπό τοὺς Γερμανούς πού θά ἔχουν τήν κακήν τύχην νά ἀντιπροσωπεύσουν τό ἡττημένον Ἔθνος των μετά τόν Πόλεμον, ὅτι τά ἀποτρόπαια ἐγκλήματα πού διέπραξεν ὁ γερμανικός Στρατός εἰς τὰς κατεχομένας ὑπ' αὐτοῦ εὐρωπαϊκάς Χώρας, βαρύνουν μόνον τοὺς Χιτλερικούς καί τοὺς Πρώσσους Μιλιταριστάς. Κανείς ὅμως Γερμανός δέν θά ἔχῃ τό θράσος νά θελήσῃ ὅπως περιορίσῃ τήν εὐθύνην διά τὰ εἰς βάρος τοῦ ἐβραϊκοῦ Λαοῦ ἐγκλήματα, εἰς στενόν κύκλον ὁπαδῶν τοῦ Χιτλερικοῦ Κόμματος ἢ τοῦ Πρωσσικοῦ Μιλιταρισμοῦ, διότι ὁλόκληρον τό ἀντί-ἐβραϊκόν ἐξοντωτικόν σχέδιον τοῦ Χίτλερ εἰς ὅλην του τήν ἔκτασιν καί εἰς ὅλας του τὰς λεπτομερείας, εἶχε δημοσία διακηρυχθῇ ὡς Πολιτικόν Πρόγραμμα τοῦ Χιτλερικοῦ Κόμματος, ὁ δέ γερμανικός Λαός, δι' ἐλευθέρων ἐκλογῶν καί διά μεγάλης πλειοψηφίας, ἐνέκρινε τό πρόγραμμα τοῦτο καί ἔφερε τόν Χίτλερ καί τό κόμμα του εἰς τήν ἐξουσίαν.

Ἡ νομική λοιπόν εὐθύνη ὁλοκλήρου τοῦ γερμανικοῦ Λαοῦ, δι' ὅσα κακά καί ἀπαίσια διεπράχθησαν εἰς βάρος μας, εἶναι ὀλοφάνερη καί αὐταπόδεικτη. Ἀλλ' ἐξ ἴσου φανερό καί ἀναμφισβήτητον εἶναι καί ἡ πολιτική καί ἡ ἠθική εὐθύνη τοῦ γερμανικοῦ Λαοῦ διά τὰ ἐναντίον μας κακουργήματα. Διότι καθ' ὅλον τό δεκαετές διάστημα κατά τό ὅποιον ὁλόκληρος ὁ πολιτισμένος κόσμος συνεκλονίζετο ἀπό τὰς εἰδήσεις τῶν ἀντί-ἐβραϊκῶν διωγμῶν, δέν εἶδαμε οὔτε ἐντός τῆς Γερμανίας οὔτε ἐκτός αὐτῆς, καμμία

άξίαν λόγου αντίδρασιν γερμανικῶν παραγόντων κατά τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Χιτλερικοῦ προγράμματος ἐξοντώσεως καί ἐκμηδενίσεως.

Δικαιούμεθα λοιπόν τιμίως καί εὐσυνειδήτως νά ἐκφέρωμεν τήν καταδικαστικήν μας ἐτυμηγορίαν ἐναντίον ὀλοκλήρου τοῦ γερμανικοῦ Λαοῦ διά τήν υπ' αὐτοῦ κατάστροφωσιν καί ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογήν τοῦ προγράμματος καταστροφῆς καί ἐξολοθρεύσεως τοῦ μαρτυρικοῦ ἔθνους μας.

Ὡς ἄνθρωποι εἰρηνικοί καί ἀσυνήθιστοι εἰς τήν ἀντιμετώπισιν βαρβάρων καί μεσαιωνικῶν πράξεων, ἡρεσκόμεθα νά πιστεύωμεν ἄλλοτε ὅτι τά ὅσα ἐλέγοντο καί ἐγράφοντο εἰς βάρος τῶν Γερμανῶν διά τήν ἀπέναντι τῶν ὁμοφύλων μας διαγωγήν των εἰς ἄλλας Χώρας, ἦσαν ἐξογκωμένοι καί ὑπερβολικά παραστάσεις τῆς ἀληθείας. Ἐπέπρωτο ὁμως ἡ γερμανική Μπόττα νά πατήσῃ καί μολύνῃ καί τό ἱερόν ἔδαφος τοῦ ἀκροτάτου τούτου σημείου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἡπείρου τό ὅποῖον μέ τόσον σεβασμόν καί τόσῃν εὐλάβειαν πρὸς τό παρελθόν μεγαλεῖον της καί τά σύγχρονα κλέη της, ἡ ἀνθρωπότης ὀνομάζει ΕΛΛΑΔΑ. Ἐπέπρωτο νά γνωρίσωμεν καί ἡμεῖς καί νά γίνωμεν αὐτόπται μάρτυρες καί ἐξιλαστήρια θύματα τῆς ἐγκληματικῆς μανίας τῶν ὀρδῶν τοῦ Βορρά, τῶν ὀρδῶν ἐκείνων πού οἱ Ἀρχηγοί των μέ τόσον σαρκασμόν πρὸς τήν ἀλήθειαν καί μέ τόσῃν ἀλαζονείαν ἰσχυρίζονται ὅτι ἀποτελοῦν δῆθεν τό ἄλλας τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὁλος ὁ σατανικός μηχανισμός καί τό ραφιναρισμένον σύστημα τοῦ Χίμλερ καί τῶν μιᾶν Ταγμάτων Ἐφόδου του, ἐτέθησαν εἰς λειτουργίαν πέρυσι διά τόν ἐξανδραποδισμόν καί τήν ἐκμηδένισιν τῶν ὀγδόντα χιλιάδων Ἑβραίων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀρχή ἐγίνε ἀπό τās Βορείους Ἐπαρχίας, ἀπό τήν Μακεδονικὴν Μητρόπολιν, ἀπό τήν Θεσσαλονίκην, τήν «Ἴρ Μπεέμ Μπειςραέλ», τήν πόλιν Μητέρα ἐν τῷ Ἰσραήλ. Ἐκεῖ οἱ δύστυχοι ἀδελφοί μας ψυχολογικά ἀπαράσκευοι, ἀκαθοδήγητοι καί παρασυρθέντες ἀπό μιάν ἐγκάθετον καί γεμάτην εὐθύνας κοινοτικήν διοίκησιν, ἐνεπλάκησαν αἰφνιδιαστικά εἰς τήν Χιμλερικήν παγίδα καί ἀπήχθησαν ὑπὸ συνθήκας ἀπεριγράπτους καί φρικιαστικές, σχεδόν ἐν τῇ ὁλότητί των, ὡς ἀνδράποδα εἰς ξένας καί ἀγνώστους Χώρας καί ὅπου ἡ τύχη των ἐλήφθη κάθε φροντίς καί πρόνοια νά μᾶς μένῃ ἐντελῶς ἄγνωστος.

Τό ἀπαίσιον αὐτό καί ἀποτρόπαιον προηγούμενον τῶν Βορείων Ἐπαρχιῶν πού συνεκλόνησε βαθύτατα –μάρτυρες ο Θεός καί ἡμεῖς– πέρυσι ὀλοκληρον τό δημόσιον αἶσθημα τῆς Χώρας μας, τό κακόν αὐτό προηγούμενον συνετέλεσε εἰς τήν προπαρασκευὴν ἀνοργανώτου μέν ἀλλ' ἀποτελε-

σματικής παθητικής αντίστασσεως ἐκ μέρους τῶν εἰς τὰς πόλεις τῶν Νοτίων Ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος ζώντων Ἰσραηλιτῶν. Χάρις εἰς τὴν ἀνοργάνωτον ἀλλὰ συνειδητὴν αὐτοάμυνάν μας, δέν κατώρθωσεν ὁ μισρὸς κατακτητὴς νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ σατανικῶς σχεδιασθεῖσαν καὶ μέτῳ ὑπομονῆς ἐφαρμοσθεῖσαν προσπάθειαν ἐξανδραποδισμοῦ τοῦ ὑπολοίπου ἐβραϊκοῦ πληθυσμοῦ τῆς Χώρας.

Εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας τῆς Περιφερείας τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὸν δώσαντα τὸ πρῶτον ἀνδρικὸν καὶ θαρραλέον παράδειγμα ἀνυπακοῆς καὶ ἀντιστάσεως, θρησκευτικὸν Ἀρχηγὸν τῶν Ἡλίων Μπαρτζιλάϊ ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι ἐπροτίμησαν νὰ ὑποβληθοῦν εἰς τὰς βασανιστικὰς δοκιμασίας μιᾶς μακρᾶς παθητικῆς ἀντιστάσεως, ἀντιστάσεως τῆς ὁποίας ἐκάστη ἀτομικὴ περίπτωσις ἀποτελεῖ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἓνα ὁλόκληρον θρῦλον, ἓνα ὁλόκληρον μαρτύριον, μίαν ὁλόκληρον ἱστορίαν.

Ὁ καθεὶς ἀπὸ ἡμᾶς ἡμπορεῖ δικαιωματικὰ καὶ μέ ὑπερφηάνειαν νὰ ἰσχυρίζεται καὶ νὰ διαλαλῇ ὅτι ἐπὶ δώδεκα ὁλόκληρους μῆνας πού μᾶς ἐφαίνοντο τότε δώδεκα ὁλόκληρα ἔτη μέ καθημερινῶς ἐπικρεμάμενον κίνδυνον τῆς ζωῆς του, διεξήγαγε ἓνα ἀληθινὰ ἡράκλειον ἀγῶνα ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ ὀργανωμένου Χιτλερικοῦ Κράτους, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀγῶνα ἐξήλθομεν τέλος, Θεία Χάριτι, Νικηταί.

Ἡ ἀποτυχία αὐτῆς τῶν τυράννων μας εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Πρωτευούσης θὰ ἦτο περισσότερον ἀκόμη παταγώδης καὶ ἐξευτελιστικὴ δι' αὐτούς, ἐάν οὗτοι δέν ἐπετύγχανον τὴν συνεργασίαν καὶ βοήθειαν ἐκ μέρους δύο ἢ τριῶν μισθάρνων προδοτικῶν ὀργάνων πού ἔφεραν δυστυχῶς ἐβραϊκὰ ὀνόματα. Εἰς τὴν προδοτικὴν καὶ ἄτιμον συνεργασίαν τῶν ὀργάνων αὐτῶν ὀφείλεται τὸ λυπηρὸν ἀποτέλεσμα ὅτι δύο χιλιάδες περίπου ἀπὸ τοὺς ἐδῶ ἀδελφούς μας συνελήφθησαν, ἐκακώθησαν, ἀπεγυμνώθησαν, ἐξηνδραποδίσθησαν καὶ εἰς τινὰς γνωσθεῖσας περιπτώσεις καὶ ἐθανατώθησαν. Ἡ Θεία Νέμεσις ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη δικαιοσύνη θὰ ἐπιπέσῃ ἀργὰ ἢ γρήγορα βαρυτάτῃ καὶ ἀμείλικτος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν προδοτικῶν αὐτῶν ὑπανθρώπων πού ἐρρύπαναν τὸ ἐβραϊκὸν ὄνομα.

Κυρίαί καὶ Κύριοι,

Εἶναι χρήσιμον τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν στιγμὴν νὰ κάμωμεν μίαν μεγάλην διαπίστωσιν πολὺτιμον διὰ τὸ μέλλον μας ὡς ἀτόμων καὶ ὡς συνόλου. Τὴν διαπίστωσιν ὅτι ὅσοι ἀπὸ ἡμᾶς εἶχομεν τὴν ἀπὸ Θεοῦ εὐλογίαν νὰ δια-

σωθῶμεν ἀπό τόν γερμανικόν διωγμόν, τό ἐπετύχαμεν διότι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐδιστάσαμεν νά παρακινδυνεύσωμεν τήν ζωὴν μας καί νά περιφρονήσωμεν τά ἀγαθὰ μας, τὰς ἀνέσεις μας καί τὰ ὑπάρχοντά μας. Τό Ταλμούδ, ὁ ἀνεξάντλητος αὐτός θησαυρός τῆς ἐβραϊκῆς Σοφίας λέγει κάπου ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀληθινὰ ἄξιοι τῆς ἐλευθερίας των, πού εἶναι πρόθυμοι καί ἱκανοί νά τήν ἀποκτήσουν σέ κάθε στιγμή. Ἄς εἶναι τοῦτο ἡ πρώτη ψυχικὴ παρηγορία μας καί ἀνταμοιβή μας δι' ὅσας δοκιμασίας ὑπέστημεν καί δι' ὅσα πικρά δάκρυα ἐχύσαμεν κατὰ τοὺς περασμένους ἀπαίσιους καιροὺς. Ἄς εἶναι ἐπίσης τοῦτο παράδειγμα ἀξέχαστον εἰς ὅλην μας τήν ζωὴν καί ἄς γίνη τοῦτο παράδοσις καί διαθήκη διὰ τὰ τέκνα μας καί τοὺς ἀπογόνους μας.

Θά ἦτο ὅμως ἄδικον καὶ ἀσυνεπές νά λεχθῇ ὅτι καθ' ὅλην τήν περίοδον τοῦ διωγμοῦ, περιωρίσθημεν μόνον εἰς παθητικὴν ἀντίστασιν. Ἐκατοντάδες νέων, παιδιῶν καί ἀδελφῶν μας, ἀπὸ ἐκείνους πρό παντός πού ἦσαν ἀπηλλαγμένοι οἰκογενειακῶν ὑποχρεώσεων, ἀντέστησαν ἐνεργητικά καί μέ ἀνδρισμόν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ μέ τό ὅπλον ἀνά χεῖρας εἰς τὰ ἑλληνικά Βουνά ἐν στενῇ καί ἀδελφικῇ συνεργασίᾳ μέ τὰ ἥρωικά ἀνταρτικά Σώματα.

Ἡ εὐγνωμοσύνη μας εἰς αὐτά καί εἰς ἐκείνους, τοῖς ἀνήκει ὁλόκληρος.

Ἄλλ' ὅση καί ἂν ἦτο, Κύριοι, ἡ ἀποφασιστικότης μας καί ὅσον σταθερά καί ἀκμαία καὶ ἂν ἦτο ἡ θέλησίς μας πρὸς ἀντίστασιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, αὕτη δέν θά ἦτο ἀποτελεσματικὴ ἐάν δέν εἶχεν ἕναν ἄλλον κύριον καί ἀποτελεσματικόν παράγοντα καί συντελεστήν. Τὴν ἀλληλεγγύην καί βοήθειαν ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Χώρας. Ὁ καθεὶς ἀπὸ ἡμᾶς εἶναι μάρτυς τῶν αἰσθημάτων ἀλληλεγγύης καί τῶν πράξεων βοηθείας πού ἐπέδειξε καί παρέσχε ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμός ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπέναντί μας εἰς τὰς τραγικὰς ἡμέρας τοῦ διωγμοῦ. Ἐάν εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ καλοὶ φίλοι δοκιμάζονται καί ἀποδεικνύονται εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις, εἶναι ἀδιαφιλονίκητον ὅτι εἰς τήν ἐξόχως δύσκολον αὐτὴν δι' ἡμᾶς περίστασιν, ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμός ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπεδείχθη ἄριστος φίλος μας καί ἄξιός τῆς παντοτινῆς εὐγνωμοσύνης μας.

Ἀγαπητοὶ ἀδελφοί,

Τὴν στιγμὴν αὐτὴν τῆς Χαρᾶς μας καί τῆς αὐτοσυγκεντρώσεως διὰ τὴν σωτηρίαν μας ἀπὸ τὰ τόσον μεγάλα δεινὰ πού πρό ὀλίγων ἀκόμη ἡμερῶν ἐπεκρέμαντο ὡς Δαμόκλειος Σπάθη κατὰ τῶν κεφαλῶν μας, δέν ἔμπο-

ροῦμεν νά λησμονήσωμεν τούς τόσους νεκρούς μας, τά ἥρωικά μας παλληκάρια πού μέ τόσον ἥρωισμόν ἠγωνίσθησαν κατά τῶν Φασιστῶν εἰσβολέων τῆς Πατρίδος μας καί τῶν ἐχθρῶν τοῦ Λαοῦ μας εἰς ὅλα τά πεδία τῶν μαχῶν. Δέν λησμονοῦμεν τούς ἀδικοσκοτωμένους ἀδελφούς μας, πού στήν προσπάθεια νά ξεφύγουν ἀπό τά δόντια τοῦ λυσσασμένου Ξανθοῦ Κτήνους εὗρον ἄδικον καί μαρτυρικό θάνατον εἰς τά στρατόπεδα συγκεντρώσεως τοῦ Χαϊδαρίου, τοῦ Παύλου Μελά καί ἄλλοῦ.

Δέν ἤμποροῦμεν ἐπίσης νά μή συγκεντρώνουμε σέ κάθε στιγμή τή σκέψι μας πρὸς τές ἀμέτρητες χιλιάδες τῶν συγγενῶν καί φίλων μας πού ἀπῆχθησαν τόσον ἀνάνθρωπα ἀπὸ τούς τυράννους μας καί χρησιμοποιοῦνται ἴσως τώρα ὡς ἀνδράποδα καί δοῦλοι, ποιός ξέρει σέ ποιούς ἄξενους τόπους τοῦ Βορρά, καί ποιός ξέρει ποιές καινούργιες Πυθῶμ καί Ραμσές γιὰ τήν ἀνέγερσι νέων βδελυρῶν Πυραμίδων πρὸς δόξαν τοῦ ἀπαίσιου Χιτλερικοῦ Μολλώχ.

Πόσον οἱ ξενιτεμένοι αὐτοὶ ἀδελφοί μας ὁμοιάζουν καί ἀναπολοῦν στήν μνήμην μας τούς προγόνους μας ἐκείνους πού πρό δυόμιση χιλιάδων ἐτῶν εἶχαν καί αὐτοὶ τήν ἀτυχία νά ἀπαχθοῦν καί ξερριζωθοῦν ἀπὸ τήν πολυαγαπημένην των Γῆν τοῦ Ἰσραήλ καί νά σταλοῦν ἀνδράποδα στή Βαβυλῶνα καί νά τήν διακοσμήσουν μέ τούς κρεμαστοὺς κήπους της. Καί οἱ τωρινοὶ ἐξόριστοι ἀδελφοί μας, ὅπως καί ἐκεῖνοι τῶν μακρυνῶν καιρῶν, δέν θά ἐνδίδουν στήν πρόσκλησι τῶν τυράννων νά τραγουδήσουν σέ ξένες χώρες τά τραγούδια τῆς Σιών ἀλλά θά ἐπαναλαμβάνουν μέ θάρρος καί μέ ὑπερηφάνειαν τούς ἀλησμόνητους στοίχους τοῦ Ἡσαΐα:

*«Καί εἰς τὰς ὄχθας τῶν ποταμῶν τῆς Βαβυλῶνος
ἐκεῖ ἐκαθήσαμεν καί ἐκλαύσαμεν
ὅταν ἐνεθυμήθημεν τήν Σιών»*

«Τραγουδήστε μας τραγούδια τῆς Σιών», μᾶς ἔλεγαν ἐκεῖνοι πού μᾶς ἠχμαλώτισαν.

*«Πῶς νά τραγουδήσωμεν εἰς ξένην Χώραν;
Ἰμ Ἰσκαχέχ Περουσσαλάγιμ, Τισκάχ Πειμινί,
Ἄν σέ λησμονήσω Ἱερουσαλήμ,
ἅς μέ λησμονήσῃ τό δεξί μου χέρι
ἅς κολληθῇ ἡ γλῶσσα μου εἰς τό λαρύγγι μου
ἂν δέν σέ ἐνθυμοῦμαι»*

“Όπως εκείνοι ἐγύρισαν μίαν ἡμέρα καί ἔκτισαν καί ἀνοικοδόμησαν λαμπρότερον τόν Ναόν τοῦ Σολομῶντος, τό Μπεθ Ἀμικδάς, ἔτσι καί στή σημερινή δοκιμασία ἐλπίζομεν εἰς τόν Θεόν ὅτι μαζί μέ αὐτούς θά ἀνοικοδομήσωμεν τήν νέαν ἐβραϊκὴν ζωὴν, μέ νέα σύμβολα καί μέ νέα ζωντανά Ἰδεώδη στήν παλαιά καί ἱστορική χώρα τῶν προγόνων μας.

Ὁ Θεός δέν ἐγκατέλειψε ποτέ τόν Ἰσραήλ.

Ἄς ἐλπίσωμεν. Ἴσως καλλίτεροι ἡμέραι νά ἀνατείλουν καί ἴσως τά σημερινά μας δεινά νά μὴν εἶναι παρά λησμονημένα ὄνειρα καί ἀναμνήσεις.

Ζήτω ὁ ἀθάνατος Ἑβραϊσμός!

Ζήτω ἡ Ἑλλάδα μας!

Χαιρετισμός πρός τόν Ίουδαϊσμό τῆς Παλαιστίνης

ΜΕ ΣΥΓΚΙΝΗΣΙ ΚΑΙ ΜΕ ΚΑΡΔΙΑ ΣΦΙΓΜΕΝΗ ΑΠΟ ΠΟΝΟ ΑΠΕΥΘΥΝΟΜΑΙ
πρός τόν Ίουδαϊσμό τῆς Παλαιστίνης γιά νά τοῦ στείλω τόν πρῶτο
χαιρετισμό ἐκ μέρους τῶν ὀλίγων Ίουδαίων πού διεσώθησαν στήν Ἑλλά-
δα ἔπειτα ἀπό τόν ἀποδεκατισμό καί τήν καταστροφή πού προεκάλεσεν ὁ
ἀπαραδειγμάτιστος γερμανικός διωγμός.

Όταν τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1941 μέ τήν εἴσοδον τοῦ κατακτητοῦ στήν
Ἑλλάδα ἀπεμονώθημεν ἀπό τόν ἐλεύθερον κόσμον, ἐζούσαμε ἐδῶ στήν
Ἑλλάδα ἀδελφωμένοι μέ τόν ἑλληνικό λαό 75.000 Ίσραηλίται. Τώρα ἐμεί-
ναμεν μόνο 8300, δηλαδή μόλις τό 1/10. Τούς ἄλλους 60.000 ἀδελφούς μας
τούς ἐσκότωσαν οἱ Γερμανοί μέ ἀσφυξιογόνα στά ἐργαστήρια τοῦ θανά-
του πού εἶχαν στήσει στό Auschwitz καί στό Birkenau. Ἄν ἡμεῖς οἱ λίγοι ξε-
φύγαμε τό θάνατο, αὐτό τό χρεωστοῦμε στόν ἑλληνικό λαό τῶν βουνῶν
καί τῶν πόλεων πού μᾶς βοήθησε νά ξεφύγουμε ἀπό τά χέρια τῶν Οὐννων.

Όπως γνωρίζετε, αἱ ἑβραϊκαί Κοινότητες τῆς Ἑλλάδος ἦταν ἀπό τέ-
σιό παλῆς καί τέσιό ξακουσμένες στόν κόσμο καί εἶχαν ἰδρυθῇ πρίν ἀπό
δύο χιλιάδες χρόνια. Γι' αὐτό οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδος εἴμεθα πολύ συν-
δεδεμένοι μέ τήν χώρα αὐτή καί τό λαό της. Αἱ χαρές της εἶναι καί χαρές
μας καί αἱ λύπες της εἶναι καί δικές μας λύπες. Στόν Ἀλβανικό πόλεμο τοῦ
1940- 41, 9000 Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδος πολέμησαν στήν Πίνδο. Χίλιοι ἀπό
αὐτούς βρῆκαν τόν θάνατο ἢ ἀκρωτηριάσθησαν γιά τήν ἐλευθερία καί τήν
τιμή τῆς θετῆς μας πατρίδος. Στά ἥρωικά αὐτά θύματα, τήν πρώτη θέσι
ἔχει ὁ Συνταγματάρχης Μορδοχαῖος Φριζῆς πού ἔπese τέσι πρῶτες ἐβδο-
μάδες τοῦ πολέμου, προσπαθώντας νά κρατήσῃ μία πολύ σπουδαία στρα-
τηγική θέσι στά ἑλληνοαλβανικά σύνορα. Ἀλλά καί Ἑβραῖοι ἀπό τό ἐξω-
τερικό, πολέμησαν στά ἑλληνικά χῶματα. Μαζί μέ τό ἀγγλικό ἐκστρατευ-
τικό σῶμα πού εἶχε ἔλθῃ τόν Ἀπρίλη τοῦ 1941 στήν Ἑλλάδα, ἦταν καί 1000
Ἑβραῖοι ἀπό τήν Παλαιστίνη. Ἀπ' αὐτούς 200 ἔπesan στίς μάχες τοῦ Ὀλύ-

μπου καί ἄλλοι 800, ἀποφασισμένοι νά μείνουν ἕως τήν τελευταία στιγμή στήν Ἑλλάδα, ἔπασαν αἰχμάλωτοι στά χέρια τῶν Γερμανῶν στήν Καλαμάτα. Ἐτσι ἀνανεώθηκε καί ἐπισφραγίσθηκε μέ αἷμα γιά μία ἀκόμη φορά, ἡ πολύ παληά συμμαχία καί συνεργασία τῶν Ἑλλήνων καί τῶν Ἑβραίων πού ἀρχίζει ἀπό τοὺς χρόνους τοῦ Βασιλιᾶ μας Δαυίδ ὁ ὁποῖος εἶχε σχηματίσει τήν ἀνακτορική του φρουρά ἀπό διαλεχτοὺς Κρήτας.

Ἡ πατροπαράδοτη αὐτή συνεργασία θά πρέπει νά ξαναρχίσει τώρα χάρις στήν ἀναγέννησι καί τήν ἀποκατάστασι τοῦ ἑβραϊκοῦ Λαοῦ στή προγονική του πατρίδα, τήν Παλαιστίνη, σέ ἔργα εἰρηνικά.

Ἡ Ἑλλάς εἶναι χώρα κυρίως μεσογειακή παρά βαλκανική. Ἐτσι θά λάβῃ τήν κατάλληλη θέσι της στή νέα διαμόρφωσι τῶν μεσογειακῶν προβλημάτων. Ἐξ' ἄλλου ἡ Ἑθνική Ἑβραϊκή Ἑστία τῆς Παλαιστίνης, πού ὅπως ὅλοι ἐλπίζουμε πολύ γρήγορα θά ἀνακηρυχθῇ σέ ἀνεξάρτητο ἑβραϊκὸ κράτος, θά ἀποτελέσῃ σέ πολύ προσεχές μέλλον, ἓνα ὑπολογίσιμο πνευματικό, πολιτικό καί οἰκονομικὸ παράγοντα γιά τήν ἀνατολική Μεσόγειο.

Οἱ Ἕλληνες καί οἱ Ἑβραῖοι εἴμαστε ὄχι μόνο οἱ πιό παλαιοὶ ἀλλὰ καί οἱ πιό ἔξυπνοι Λαοὶ τοῦ κόσμου. Τὰ προτερήματα αὐτὰ πρέπει τώρα νά τὰ αξιοποιήσουμε. Οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοὶ καί πολῖται πού ἐπέστρεψαν ἀπὸ τήν Αἴγυπτο καί τήν Παλαιστίνη μετὰ τήν ἀπελευθέρωσι τῆς πατρίδος, ἐκφράζουν πρὸς τὸν ἑλληνικὸ λαὸ τὸν θαυμασμὸ τους γιὰ τὲς καταπληκτικὰς προόδους πού ἐσημείωσε σέ λίγα χρόνια ἡ Παλαιστίνη χάρις στὸν ὁμαδικὸ ἑβραϊκὸ ἀποικισμό. Ἡ ἀλληλογνωριμία αὐτὴ πρέπει νά συνεχισθῇ καί νά ἀναπτυχθῇ. Γίνεται τώρα σκέψις νά ἰδρυθῇ στὰς Ἀθήνας ἐλληνο-παλαιστινιακὸ Ἐμπορικὸ Ἐπιμελητήριον. Ἡμεῖς οἱ λίγοι Ἑβραῖοι πού μέινουμε στήν Ἑλλάδα, θά κάνουμε ὅτι μᾶς εἶναι δυνατόν γιὰ νά ὑποβοηθήσουμε αὐτὴν τήν προσπάθεια. Στὴν Παλαιστίνη ζῇ καί εὐημερεῖ μιά πολύ παληὰ ἑλληνικὴ παροικία. Καί αὐτὴ πρέπει νά παίξῃ ἀντίστοιχο ρόλον.

Ἐτσι μέ τὴ συνδυασμένη αὐτὴ προσπάθεια, μέ τήν φυσικὴν ὥθησι πού δίνει ἡ γειτονία τῶν δύο χωρῶν καί μέ τήν κοινότητα τῶν συμφερόντων, ἡμποροῦμε νά προεξοφλήσουμε μιά πολύ στενὴ καί πολύ ὠφέλιμη συνεργασία τῶν δύο λαῶν στὸ πνευματικὸ καί οἰκονομικὸ ἐπίπεδον. Οἱ Ἕλληνες καί οἱ Ἑβραῖοι πού ἄλλοτε ἐκαλλιέργησαν πρῶτα καί μετέφεραν ἔπειτα τὸν πολιτισμὸ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ στὴ Δύσι, πρέπει τώρα νά συνεργασθοῦν γιὰ τὴ μετάδοσιν τοῦ νέου πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν Δύσιν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Πιστεύουμε ὅτι εἶναι γιὰ τὸ ἔργον αὐτὸ οἱ πιό κατάλληλοι καί οἱ πιό ἀρμόδιοι.

Πρώτη συνάθροισις πένθους γιά τά θύματα τοῦ Όλοκαυτώματος

Άθήνα, Μάρτιος 1945⁸

ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΙΝ ΠΙΝΘΟΥΣ, ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΔΑΚΡΥΩΝ ΚΑΙ ΟΔΥΝΗΣ ΕΧΕΙ ΠΑ-
λιν σήμερον ὁ Ἰσραήλ.

Δέν εἶναι διά τήν ἀπώλειαν ἑνός τῶν προσφιλῶν μας τό πένθος. Οὐδέ
διά τήν ἀφάνειαν ἑνός τῶν τέκνων μας τά δάκρυα.

Εἶναι διά πολλῶν τῶν ἰδικῶν μας ὁ κλαυθμός, διά μυριάδας μυριάδων
τῶν ὁμοφύλων μας ἡ ἄφατος λύπη.

Θά ἐχρειάζοντο τοῦ Ἱερεμίου οἱ θρῆνοι καί τῶν ἐπάλξεων τῆς Ἱερουσα-
λήμ ὁ ἀντίλαλος διά νά ἐξωτερικευθοῦν τά αἰσθήματα τοῦ πόνου καί τοῦ
πένθους πού πλημμυρίζουν τās καρδίας μας, διά τόν τρομακτικόν ἀπορφα-
νισμόν τῆς φυλῆς μας.

Όταν ὁ ἀνυπέρβλητος ψαλμωδός μας καί βασιλεὺς καί προφήτης μας,
εὐρέθη εἰς κατάστασιν ψυχικοῦ πόνου ὁμοίαν μέ αὐτήν πού συσφίγγει τώ-
ρα τās ψυχάς μας, ἀνεβόησε⁹:

8 Οι νεώτεροι αναγνώστες θα κατανοήσουν ἴσως τα αἰσθήματα που διακετεῖχαν τον
Ασέρ Μωυσή αν προσέξουν την ημερομηνία αὐτῆς της ομιλίας. Εἶναι Μάρτιος 1945,
λίγες μόλις ἡμέρες μετά την ἀπελευθέρωση ἀπό τους συμμαχούς του φρικιαστικότε-
ρου στρατοπέδου θανάτου, του Auschwitz, στις 27 Ιανουαρίου. Ο Χίτλερ ἦταν ἀκό-
μη ἐν ζωῇ καὶ ἄλλα στρατόπεδα, ὅπως το Buchenwald, το Dahau καὶ το Mauthausen,
βρίσκονταν ἀκόμη ὑπὸ γερμανικὸ ἐλεγχό καὶ συνέχιζαν τὴ μακάβρια λειτουργία τους.
Ενῶ τα πρῶτα «ζωντανὰ πτώματα», ἀρχισαν νὰ ἀναδύονται ἀπὸ τα λυτρωμένα στρα-
τόπεδα, ἡ ἐλεύθερη κοινωνία μόλις συνειδητοποιοῦσε τὴν ἀπίστευτη ἔκταση που εἶχε
λάβει τὸ σχέδιο ἀφανισμοῦ τοῦ ευρωπαϊκοῦ εβραϊσμοῦ.

9 Τον πολὺ γνωστὸ στο εβραϊκὸ Προσευχολόγιο δίδυμο στίχο που περιέχεται στον 51ο
Ψαλμὸ του Δαβὶδ με τον ὁποῖο ἀρχίζει ὁ «Ἀκάθιστος Ὑμνος», ὁ Ασέρ Μωυσῆς ἀργό-
τερα μετέφρασε:

«Κύριε τὰ χεῖλη μου παρακαλῶ νὰ μοῦ ἀνοίξης
Καὶ τὴν αἶνεσίν Σου τότε Σὺ στό στόμα μου θὰ ρίξης».

«Ἀδονάϊ σσεφατάϊ τιφτάχ ου πι γιαγγίδ τεϊλέχα»
 «Κύριε, τὰ χεῖλη μου ἄνοιξε
 καὶ τό στόμα μου θά κηρύξη τήν αἴνεσίν Σου».

Χρειάζεται ἀληθινά τοῦ Παντοδύναμου ἡ βοήθεια διὰ νά τολμήσουν τὰ ἀνθρώπινα χεῖλη νά ὁμιλήσουν γιά τήν μεγάλη, γιά τήν ἀνέκφραστη, γιά τήν ἀπίστευτη συμφορά, γιά τήν ἀνιστόρητη καί ἀφάνταστη τραγωδία πού ἔπληξε τούς τελευταίους αὐτούς θεοκατάρατους καιρούς, τῶν Ἰουδαίων τό γένος.

Ὅσο καί ἂν εἶναι ἀλήθεια πώς ἡ πολυτάραχη καί μακρόχρονη ἱστορία τῆς φυλῆς μας εἶναι συνδεδεμένη μέ συχνές καί ἀτελείωτες περιπέτειες, ὅσο καί ἂν οἱ περιπέτειες αὐτές εἶναι τόσες καί τέτοιες, ὥστε νά ἐπιτρέψουν σέ ἓνα ὄχι ἀπό τούς πιό ἀπαισιοδόξους ἀντιπροσώπους τῆς συγχρόνου ἐβραϊκῆς σκέψεως νά ἀποφθεγματίσῃ ὅτι πρέπει νά εἶναι κανεῖς τυφλός διὰ νά μή ἴδῃ εἰς τούς Ἑβραίους, τόν Λαόν πού ἐξελέγη ἀπό τήν μοῖραν δι' ἓνα διαρκές μαρτυρολόγιον, ἐν τούτοις ὁ ἀνθρώπινος νοῦς μένει ἔκπληκτος καί ἐκστατικός μπροστά στήν χωρίς προηγούμενο συμφορά πού διεδραματίσθηκε καί ἐξακολουθεῖ ἴσως ἀκόμη νά διαδραματίζεται, μέσα στήν καρδιά τῆς Εὐρώπης, μέ θῦμα τόν αἰώνιο καί πολυβασανισμένο λαό τοῦ Ἰσραήλ.

Πολλοί ἀπό ἡμᾶς, πιστεύοντας στό φυσικό νόμο τῆς προόδου καί τῆς τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, παρασυρόμενοι ἀπό τέσ διδασκαλίες γιά τόν προοδευτικό ἐξευγενισμό τῶν ἀνθρωπίνων ἐνστίκτων καί γιά τήν ἀναπόφευκτη ἀδελφοποίηση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἶχαν πιστεύσει ὅτι οἱ θρησκευτικοί καί φυλετικοί διωγμοί, τὰ πογκρόμ, αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ μίσους καί τοῦ φανατισμοῦ καί αἱ καταπιέσεις τῶν ἀσθενεστέρων ἀπό τούς ἰσχυρότερους, ἀνῆκον πλέον εἰς τήν ἱστορίαν καί ἀπετέλουν μόνον μίαν λυπηράν ἀνάμνησιν. Ἡ ἱστορία τῶν δέκα τελευταίων αὐτῶν ἐτῶν ἤλθε νά διαψεύσῃ τās ἐλπίδας καί τὰ ὄνειρα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀφελῶν ὀνειροπόλων.

Ἐπειτα ἀπό τόν μέγαλον ἀνθρώπινον ἀλληλοσπαραγμόν τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ἡ πολιτισμένη ἀνθρωπότης ἐβάδιζε μέ σταθερόν βῆμα εἰς τόν δρόμον τῆς πραγματοποιήσεως τῶν μεγαλειωδεστέρων ἀνθρωπίνων ἰδεωδῶν. Κοινωνία τῶν Ἑθνῶν, γενικός ἀφοπλισμός, Πανευρώπη, παγκόσμιος ἀσφάλεια, ἀποκήρυξις τοῦ πολέμου ὡς ὄργανου τοῦ δι-

εθνούς δικαίου, ἦσαν συνθήματα διάχυτα εἰς τὴν παγκόσμιον δημοσίαν συνείδησιν.

Ἐνῶ ὅμως ἐκαλλιεργοῦντο καὶ ὠρίμαζον εἰς τὴν παγκόσμιον ἀνθρωπίνην συνείδησιν τὰ ὠραῖα αὐτὰ ἀνθρώπινα ἰδανικά, ὁ ἐχθρὸς τῆς διεθνούς εἰρήνης, ὁ ἀρνητὴς τῆς ἀνθρωπίνης προόδου, ὁ γνώριμος διεθνὴς ταραξίας, ἐνῆδρευε. Τὸ γερμανικὸν ἔθνος, ἐγκατεστημένον εἰς τὸ κέντρον τοῦ παλαιοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ ἀνυψωμένον, χάρις ἴσως εἰς τὴν μεταξὺ αὐτοῦ παρουσίαν σημιτικῶν στοιχείων, εἰς τὴν κορωνίδα τῆς συγχρόνου μηχανικῆς καὶ τεχνικῆς προόδου, ἀπεπειράθη διὰ δευτέραν φοράν ἐντὸς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἀπὸ αἰώνων ἐγκαθιδρυμένον καὶ ἐπὶ τοῦ διεθνούς δικαίου ἐπιστηριγμένον παγκόσμιον καθεστῶς καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ἐπὶ τῆς βίας καὶ τῆς καταστροφῆς βασιζομένην ἀφόρητον ἡγεμονίαν του.

Εἶναι σφάλμα καὶ πλάνη τὸ νὰ νομίζεται ὅτι ὁ Ναζισμὸς καὶ αἱ μισαραί θεωραὶ του, εἶναι προϊόν τῆς νοσηρᾶς νοοτροπίας καὶ ψυχοσυνθέσεως ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου, τοῦ παραπαίοντος καὶ βδελυροῦ ἰδρυτοῦ καὶ ἀρχηγοῦ του. Ὅπως εἶναι ἐξ ἴσου πεπλανημένη ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ ναζισμὸς ἀποτελεῖ ἐπεισοδιακὸν καὶ τυχαῖον φαινόμενον τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ γερμανικοῦ Λαοῦ. Μία φιλοσοφημένη ἱστορικὴ ἔρευνα τῆς πολιτικῆς ψυχικῆς διαθέσεως τῶν Γερμανῶν ἐν τῷ συνόλω των, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ χιτλερισμὸς, μέ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐκδηλώσεών του, τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, τοῦ ἀντισημιτισμοῦ, τῆς διαθέσεως πρὸς ἀνατροπὴν τῆς διεθνούς τάξεως, τῆς ἀρνήσεως τοῦ διεθνούς δικαίου, τῆς τάσεως πρὸς ὑποδούλωσιν τῶν μικρῶν λαῶν, τῆς ὑποτάξεως τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος εἰς τὸ κράτος τῆς βίας, τῆς καταλύσεως τοῦ βιβλικοῦ ἰδεώδους τῆς πανανθρώπου ἀγάπης καὶ ἀδελφοσύνης, εἶναι ὅλα ταῦτα ἀναφαίρετος ἰδεολογικὴ ἰδιοκτησία ὁλόκληρου τοῦ γερμανικοῦ Λαοῦ.

Συναντᾷ ἀκόμη κανεῖς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι διερωτῶνται: Διατί ἄραγε ὁ χιτλερισμὸς ἐκήρυξε τόσον ἀδυσώπητον ἐξοντωτικὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Ἑβραϊσμοῦ;

Ἡ ἐξήγησις εἶναι ἀπλή: Οἱ Ἑβραῖοι ὑπῆρξαν, παντοῦ καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, παράγοντες προόδου. Ὁ χιτλερισμὸς εἶναι κίνησις ἀντιδραστικὴ κατὰ τοῦ προοδευτικοῦ πνεύματος. Ὁ Ἑβραϊσμός ἐδίδαξε, ἰδιαιτέρως δέ διὰ στόματος ἑνὸς ὑπερανθρώπου τέκνου του, τὴν ἀνθρωπίνην ἀγάπην καὶ φιλαλληλίαν. Ὁ χιτλερισμὸς διακηρύσσει μεγαλοστόμως τὸ μῖσος.

Τό ιουδαϊκόν πνεῦμα διεκήρυξε ποικιλοτρόπως ἀκόμη δέ καί διά στόματος τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς θυγατρικῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὅτι «οὐκ ἔνι Ἑλλήν οὐδέ, Ἰουδαῖος οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος»¹⁰. Ὁ χιτλερισμός διακηρύσσει τήν ὑπεροχήν τοῦ Γερμανοῦ ἔναντι παντός ἄλλου ἀνθρώπου. Ὁ ἐβραϊκός δεκάλογος διδάσκει τόν σεβασμόν πρός τά ἀγαθὰ τῶν συνανθρώπων. Ὁ χιτλερισμός διδάσκει καί ἐφαρμόζει μέ ζήλον τήν ἀρπαγὴν τῶν ἀγαθῶν ἔάν ταῦτα δέν ἀνήκουν εἰς Γερμανόν. Φανερά λοιπόν καί ὀλοκληρωτική ἡ ἀντίθεσις καί μοιραία συνεπῶς καί ἀναπόφευκτος, ἡ σύγκρουσις.

Ἀφ' ὅτου γράφεται ἀνθρώπινη ἱστορία, οὐδέποτε συναντᾶται ἔξοντικόν πρόγραμμα τοιαύτης ἐδαφικῆς ἐκτάσεως, τοιαύτης χρονικῆς διάρκειας, καί τοιαύτης ἐντατικῆς μορφῆς, ὅμοιον μέ τό τεθέν εἰς ἐφαρμογήν ὑπό τῶν Γερμανῶν κατὰ τῆς ἐβραϊκῆς φυλῆς ὀλοκλήρου.

Ἡ ἐξόντωσις τοῦ Ἑβραϊσμοῦ τῆς Εὐρώπης ἀπό τόν ἀφηνιασμένον Ἐθνικοσοσιαλισμόν, δέν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα ἐξεγέρσεως τοῦ ὄχλου, ἀπό ἐκείνας πού γνωρίζει καί ἐρευνᾷ ἡ Ἐπιστήμη τῆς ψυχολογίας τῶν ὄχλων.

Ἡ ἐξόντωσις αὐτή δέν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς δράσεως ἑνός ἐξηρηθισμένου καί ἐξηγριωμένου πλήθους. Οὔτε τῆς ἐκπορθήσεως μιᾶς πολιορκημένης καί ἀνθισταμένης πόλεως. Δέν ὁμοιάζει οὔτε μέ σικελικόν Ἑσπερινόν οὔτε μέ τῶν Βανδάλων τὰς ἐπιδρομάς.

Ὑπῆρξεν ἐνέργεια σχεδιασμένη σατανικῶς καί καταστρωμένη εἰς ὅλας τὰς μακαβρίους λεπτομερείας της, ὑπό συμβουλίων κυβερνητῶν καί ὑπό ἐπιτελείων στρατιωτικῶν. Ἐξί περίπου ἑκατομμύρια ὁμοφύλων μας, ἐγκατεστημένα εἰς τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς χώρας εἶχον τήν ἀτυχίαν νά εὑρεθοῦν ὑπό τήν κυριαρχίαν τοῦ γερμανικοῦ ξίφους. Μέθοδοι βάρβαροι, λησμονημένοι ἀπό αἰώνων, ἐφηρμόσθησαν ἀπό εἰδικῶς ὀργανωμένας καί ἐπὶ τούτῳ ἐκπαιδευθείσας γερμανικάς ὑπηρεσίας.

Ὅταν κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ μεγάλου τούτου πολέμου, πρώτη ἡ Πολωνία κατεκτήθη ἀπό τὰ γερμανικά μηχανοκίνητα στίφη καί δύο καί ἥμισυ περίπου ἑκατομμύρια Ἑβραίων προσετέθησαν εἰς τὰ ἄλλα θύματα τοῦ χιτλερισμοῦ, ὁ κόσμος ἐπληροφορεῖτο ξαφνικά ὅτι ἡ περιφέρεια τοῦ Λουμπλίνου διεχωρίσθη ἀπό τήν γερμανικὴν διοίκησιν, ὡς ἐβραϊκός χώρος ἐντός τοῦ ὁποίου θά συνεκεντροῦτο τό ἐβραϊκόν στοιχεῖον τό ἐγκατεστημένον εἰς

10 Ἀποστόλου Παύλου ἐπιστολή πρὸς Γαλάτες 3:28

τάς υπό τήν γερμανικήν κυριαρχίαν χώρας τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἡ ἀνύποπτος ἀνθρωπότης, μὴ συνηθισμένη ἀκόμη εἰς τὰς πρωτοφανεῖς εἰς τὴν σύγχρονον ἱστορίαν γερμανικὰς μεθόδους, ἐφαντάσθη ὅτι ἴσως ἐπρόκειτο περὶ ἀποπείρας μιᾶς νόθου καὶ προχείρου λύσεως τοῦ ἐβραϊκοῦ ζητήματος ἐν Εὐρώπῃ κατ' ἐφαρμογὴν τῆς κοινῶς τότε διακηρυσσομένης ἀνοήτου θεωρίας περὶ διαχωρισμοῦ τῶν ζωτικῶν χώρων. Διὰ πρώτην φοράν τότε ἐκπληκτος ἢ ἀνθρωπότης, ὅση ἀκόμη ἀνέπνεε τὴν πνοὴν τῆς Ἐλευθερίας καὶ ἦτο εἰς θέσιν νὰ πληροφορητῇ τὰ διεθνῆ γεγονότα, ἐμάνθανε ὅτι ὁλόκληροι ἐβραϊκοὶ πληθυσμοὶ ἐξερριζώνοντο διὰ τῆς βίας ἀπὸ τὰς ἐστίαις των καὶ μετεφέροντο κατὰ σωρούς ἐντός ἀπαισίων ἐρμητικῶς κλειστῶν σιδηροδρομικῶν ὀχημάτων, χωρὶς τροφήν, χωρὶς ὕδωρ, χωρὶς δυνατότητα ἐκπληρώσεως τῶν στοιχειωδестέρων φυσικῶν ἀναγκῶν καὶ διὰ μέσου τῆς κατασπαρασσομένης ἐκ τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ πολέμου Εὐρώπης, εἰς τὸν ἀπαίσιον ἐβραϊκὸν ἡλίκον.

Πᾶν εἶδος ἐξευτελισμοῦ, κάθε τρόπος προσβολῆς τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας, ἐτέθη ἐπίτηδες καὶ ἐντέχνως εἰς ἐφαρμογὴν ἀπὸ τοὺς δόκτορες τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξοντώσεως Γερμανοὺς τῆς σχολῆς τοῦ περιβόητου Ρόζενμπεργκ. Ἔτσι, ὅταν οἱ συρμοὶ ἔφθαναν εἰς τοὺς προορισμούς των, τὸ περιεχόμενον των ἀπετελεῖτο ἢ ἀπὸ πτώματα ἢ ἀπὸ ζῶντα ἀκόμη ἀνθρώπινα ράκη, τὰ ὅποια οὐδὲν εἶχον τὸ κοινόν καὶ τὸ ὅμοιον μὲ τοὺς ἀξιοπρεπεῖς καὶ ὑπερήφανους κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπιστήμονας καὶ διανοουμένους Ἑβραίους προτοῦ οὗτοι μεταβληθοῦν εἰς ἀνδράποδα.

Ἐκεῖ, εἰς τὰς ἀξένους καὶ παγεράς πεδιάδας τῆς Σιλεσίας εἶχον ἐγκατασταθῇ ἀπὸ τοὺς βδελυροὺς δημίους καὶ σφαγιαστάς, στρατόπεδα θανάτου ἀνυπέρβλητα εἰς ἐπιστημονικὴν τελειότητα. Αἱ περιγραφαὶ τὰς ὁποίας περιέχουν τὰ ἐβραϊκὰ δημοσιογραφικὰ ὄργανα, τὰ ἐκδιδόμενα εἰς τὰς ἐλευθέρας χώρας περὶ τῶν μεθόδων πού ἐφηρμόσθησαν εἰς ὠρισμένα ἐκ τῶν κέντρων τούτων τοῦ θανάτου εἰς τὴν Σιλεσίαν, ὅπως τοῦ Majdanek καὶ τοῦ Birkenau, προκαλοῦν αἰσθήματα φρίκης καὶ ἀποτροπιασμοῦ. Ἐκατοντάδες χιλιάδες ἀθώων ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδιῶν, εὖρον μαρτυρικόν καὶ ἀποτρόπαιον θάνατον εἰς τὰ ἀπαίσια ταῦτα κέντρα ὁμαδικῆς ἐξοντώσεως καὶ σφαγῆς, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι τὰ θύματα ταῦτα ἦσαν ἐβραϊκῆς καταγωγῆς.

Τὸ κατάκλειστον καὶ τυραννικόν σύστημα τῆς γερμανικῆς Διοικήσεως τῶν ὑποδουλωθεισῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης ὅπου διεδραματίσθη τὸ δράμα

του σφαγιασμοῦ τῆς ἐβραϊκῆς φυλῆς, δέν ἐπέτρεψεν ἀκόμη εἰς ἡμᾶς νά ἔχωμεν πλήρη καί ἀνάγλυφον τήν εἰκόνα τοῦ συντελεσθέντος μεγάλου καί ἀνεπανορθώτου κακοῦ. Ὄταν, ἔπειτα ἀπό ὀλίγον καιρόν, θά συντριβῇ καί ἡ τελευταία κεφαλή τῆς Λερναίας γερμανικῆς Ὑδρας καί ἀποκατασταθῇ ἐλευθέρα ἡ μεταξύ τῶν πρώην ὑποδούλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἐπικοινωνία, τότε καί μόνον τότε, θά ἀποκαλυφθῇ εἰς ὅλας του τάς πτυχάς ὁ βαρὺς καί μελανός πέπλος πού σκεπάζει ἀκόμη τό ἀφάνταστον δράμα τοῦ ἐβραϊκοῦ Λαοῦ.

Ὅταν ὁ πέπλος αὐτός ἀποκαλυφθῇ καθ' ὁλοκληρίαν, τότε θά συντάξωμεν ὅλοι ἡμεῖς οἱ ἐπιζήσαντες ἀπό τόν γερμανικόν διωγμόν, τόν ὀριστικόν ἀπολογισμόν τῶν κακουργημάτων τοῦ χιτλερισμοῦ καί θά παρουσιάσωμεν εἰς τόν γερμανικόν λαόν τόν λογαριασμόν πρὸς ἐξόφλησιν.

Εἶναι γνωστόν ὅτι ἀποδίδεται εἰς τόν ἐβραϊκόν λαόν ἡ ἀρχή τοῦ «Ὁφθαλμόν ἀντί Ὁφθαλμοῦ» καί τοῦ «Ὀδόντα ἀντί Ὀδόντος» ὡς τοῦ νόμου τῆς ἀνταποδώσεως. Τήν ἀρχήν αὐτήν οὐδέποτε ἐθεωρήσαμεν ὡς κατά γράμμα ἐφαρμοστέαν διότι εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τό πνεῦμα τῆς ἐπιεικειᾶς καί τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τό ὅποῖον διαπνέει ὁλόκληρον τήν ἐβραϊκὴν ἠθικὴν. Παρά ταῦτα, δέν διστάζομεν νά διακηρύξωμεν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καί τῶν ἀνθρώπων καί εἰς τόν ἱερόν τοῦτον χώρον ὅτι, προκειμένου περὶ τῆς τιμωρίας πού ἀξίζει νά ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς Γερμανοὺς διὰ τὴν ἐξιλέωσιν τῶν εἰς βάρος τοῦ Λαοῦ μας κακουργημάτων, θά ζητήσωμεν τὴν ἐξόρυσιν ὄχι Ὁφθαλμοῦ ἀλλὰ Ὁφθαλμῶν ἀντί Ὁφθαλμοῦ καί ὄχι Ὀδόντος ἀλλὰ Ὀδόντων ἀντί Ὀδόντος.

Ἀκολουθοῦντες τὴν διακήρυξιν τοῦ ὀκταήμερου ἐβραϊκοῦ πένθους εἰς ὅλον τόν κόσμον ὅπου ἔμειναν ζῶσαι ἐβραϊκαὶ ψυχαί, τὴν προκηρυχθεῖσαν ἀπὸ τὴν ἀνώτατην θρησκευτικὴν ἐξουσίαν τῶν Ἱεροσολύμων, προσερχόμεθα σήμερον διὰ νά ἀπευθύνωμεν μνημόσυνον καί νά κλίνωμεν τό γόνυ ἐνώπιον τῶν ἑκατομμυρίων ἀθῶων θυμάτων τῆς γερμανικῆς βαρβαρότητος. Ἄν θά ἦτο δυνατόν τό πνεῦμα μας νά ἐπικοινωνήσῃ μέ τάς ψυχὰς τῶν θυμάτων αὐτῶν, θά τοὺς στέλναμε ἓνα μήνυμα. Μήνυμα ὑποσχέσεως καί μήνυμα παρηγορίας. Τῆς ὑποσχέσεως ὅτι θά γίνωμεν ἐκδικηταὶ τοῦ ἀδίκου καί μαρτυρικοῦ των θανάτου. Καί τῆς παρηγορίας ὅτι ὁ θάνατός των, αὐτὴν τουλάχιστον τὴν φοράν, δέν θά εἶναι ἄγονος καί δέν θά ἔχη τίποτε τό κοινόν μέ ἐκείνους ἄλλων ὁμοίων των, πού συνέβησαν εἰς ἄλλας περασμένας γενεάς.

Τὴν φορὰν αὐτήν, τό ἰδικόν των μαρτυρολόγιον καὶ αἱ ἰδικαί μας περὶ-
πέτεια, συνετέλεσαν ὅπως ἀφυπνισθῇ καὶ τονωθῇ τό ἀνθρώπινον αἶσθη-
μα τοῦ ἑβραϊκοῦ Λαοῦ τοῦ ἐπιβιώσαντος τῆς καταστροφῆς, ὥστε οὗτος
νά ἔχη συνειδητὴν τὴν ἀξίωσιν διὰ μίαν ζωὴν νέαν, ἀξιοπρεπεστέραν, συ-
γκεντρωμένην καὶ ἐθνικὴν.

Ἐάν θέλωμεν νὰ ἱκανοποιήσωμεν καὶ νὰ παρηγορήσωμεν εἰλικρινῶς
τάς ἀθώους ψυχὰς τῶν ἑκατομμυρίων αὐτῶν μαρτύρων, δέν πρέπει νὰ
ἀρκεσθῶμεν εἰς τό εὐблаβές αὐτό μνημόσυνον.

Ἀπὸ τοὺς ὁμαδικούς των τάφους ἢ ἀπὸ τὴν ἀνάμικτον τέφραν τῶν κρε-
ματορίων, τὰ θύματα αὐτά μᾶς ἐπιτάσσουν νὰ ἀκολουθήσωμεν μέ θάρρος
καὶ μέ αὐταπάρνησιν τὸν δρόμον πού θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς μίαν νέαν ζω-
ήν, περισσότερον ὑποφερτὴν, περισσότερον ἀνθρωπιστικὴν, περισσότερον
ὁμαλήν, ζωὴν διάφορον ἐκείνης τὴν ὁποίαν αὐτοὶ ἔζησαν καὶ εἰς τὴν ὁποί-
αν ἐμαρτύρησαν. Ζωὴν πού νὰ μὴν δίδῃ τὴν δυνατότητα καὶ τὴν εὐκαιρίαν
εἰς νέους τυχόν Χίτλερ, νὰ τὴν κλείῃ εἰς ἐσφραγισμένα βαγόνια καὶ νὰ τὴν
μεταφέρῃ εἰς στρατόπεδα συγκεντρώσεως καὶ εἰς κρεματορία. Ζωὴν πού,
ἐάν κάποτε ἴσως χρειασθῇ νὰ διακοπῇ ἀπότομα, ἢ διακοπὴ αὐτὴ νὰ γίνε-
ται μέ περισσοτέραν ἀξιοπρέπειαν καὶ μέ περισσοτέραν ὑπερηφάνειαν. Ζῶμεν
καιροὺς ἱστορικοὺς. Ἐν μέγα καὶ ταραχῶδες κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ
ἑβραϊκοῦ Λαοῦ, κλείνει ὀριστικά μέ τὴν τρικυμίαν ἢ ὁποία, τό μὲν μεγαλύ-
τερον μέρος τῶν ὁμοφύλων μας τῆς Εὐρώπης τό ἔφερε εἰς τὸν βυθόν καὶ τό
ἐξηφάνισε, ἡμᾶς δὲ τοὺς ὀλίγους μας ἀφῆκε νὰ ἐπιπλεύσωμεν.

Ἐάν ἔκλεισε τό κεφάλαιον αὐτό τῆς ἑβραϊκῆς ἱστορίας, δέν σημαίνει ὅτι
καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἑβραϊκοῦ Λαοῦ ἐσταμάτησε. Οὔτε καὶ ὅτι διεκόπη ἡ ἐξέ-
λιξις τῆς ἑβραϊκῆς ζωῆς. Εἴμεθα λαός παλαιός καὶ ἡ ἀντοχὴ μας καὶ ἡ ζωτικό-
της μας ἐδοκιμάσθη ἐπανειλημμένως εἰς τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων.

Ἀπεδείξαμεν ὅτι εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ ἐπιβιώσωμεν τῶν διωκτῶν μας, εἴτε
αὐτοὶ ὀνομάζονται Ἀσσηριοὶ, εἴτε Οὐεσπασιανοί, εἴτε Τορκμαδαί, εἴτε Χί-
τλερ. Πόσες φορές δέν ἐπανελήφθη μέ αἶσθημα πόνου ἀλλὰ καὶ θριάμβου
ἀπὸ τὰ αἰμοστάλακτα ἀλλὰ καὶ ἀταπείνωτα χεῖλη μας ὁ στίχος τοῦ μεγα-
λου μας ψαλμωδοῦ¹¹:

*«Κύριε, τὸν Λαόν σου ἐκακοποίησαν
Καὶ αὐτοὶ μὲν ἀπωλέσθησαν ἡμεῖς δε ἀνέστημεν».*

11 Ψαλμοὶ 93^{ος} καὶ 19^{ος}.

Ὁ γερμανικός διωγμός μᾶς ἀφῆκεν ἀπορφανισμένους ἀπὸ ἓνα μέγα τμῆμα τοῦ Λαοῦ μας. Μᾶς ἀφῆκε ξερριζωμένους ἀπὸ τὰς ἐστίας μας, ἐστερημένους ἀπὸ τὰ οἰκονομικά μας ἀγαθὰ. Ὅσοι ὀλίγοι ὅμως ἐπεζήσαμεν καὶ μακράν τῶν ἐστιῶν μας καὶ ἐστερημένοι τῶν ἀγαθῶν μας, εἴμεθα ἀρκετοὶ καὶ ἱκανοὶ καὶ τοὺς διώκτας μας νὰ τιμωρήσωμεν καὶ τὴν ἀνάστασίν μας ὡς φυλῆς νὰ ἐξασφαλίσωμεν.

Ἐλπίζομεν πάντοτε ὅτι ἐκτός ἀπὸ ἡμᾶς πού ηὐτυχήσαμεν νὰ ἐπανακτήσωμεν τὴν πολυπόθητον ἐλευθερίαν, καὶ ἄλλοι πολλοί, πάμπολλοι ἴσως ἐξόριστοι καὶ δοῦλοι ἀκόμη σήμερον ἀδελφοί μας, θὰ ἐπιζήσουν καὶ θὰ διευρύνουν τὰς τάξεις μας.

Ὅταν ἔλθῃ ἡ εὐλογημένη ὥρα τοῦ λυτρωμοῦ των καὶ τῆς ἐπανόδου των, τότε μαζί μέ αὐτοὺς θὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ἀνασύνταξιν μας καὶ εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ οἴκου μας, φροντίζοντες ὅπως τό ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ τό κτίσωμεν εἶναι σταθερόν καὶ τὰ θεμέλιά του ἀκλόνητα, ὥστε νὰ ἀνθέξουν εἰς νέους τυχόν κλονισμούς.

Καὶ τότε δέν θὰ ὀργανώσωμεν οὔτε μνημόσυνα οὔτε θα ἀπαγγείλωμεν Ἱερεμίαν, ἀλλὰ θὰ ψάλωμεν ἐν χορῶ τὸν πρῶτον μουσικόν ὠραῖον καὶ αἰσιόδοξον ψαλμόν¹²:

*«Ὅταν ἐπιστρέψῃ ὁ λαός σου ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας
θέλει εὐφραίνεσθαι ὁ Ἰακώβ καὶ θέλει ἀγάλλεσθαι ὁ Ἰσραήλ».*

12 Ψαλμός 14^{ος} κατὰ ἑμμετρη μετάφραση Ἀσέρ Μωυσῆ:

*«Ἀλλ' ὅταν ὁ Κύριος τὸν λαόν Του ξεσκαλώσῃ
Γῆλια στὸν Ἰακώβ καὶ χαρές στὸν Ἰσραήλ θὰ δώσῃ».*

Πανηγυρικός για τόν τερματισμό τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου¹³

Κυριακή 20^η Μαΐου 1945

ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, ἡ Ἰσραηλιτική Κοινότης Ἀθηνῶν καί ἡ Σιωνιστική Ὀμοσπονδία, εἶναι εὐτυχεῖς διότι κατ' ἐξαιρετικὴν τύχην τὰ ἐπιζῶντα μέλη των, συνέρχονται εἰς τόν βεβηλωθέντα ἀπό τόν κατακτητὴν καί ἐκ νέου ἐξαγιασθέντα ἱερόν τοῦτον χώρον, διὰ νὰ δοξολογήσουν τόν Ὑψιστον ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ νικηφόρου τερματισμοῦ τοῦ πολέμου. Καί εἴμεθα ἐπίσης εὐτυχεῖς διότι τὴν τελετὴν αὐτὴν ἐλάμπρυναν καί ἐτίμησαν μέ τὴν παρουσίαν των, μέλη τῆς Κυβερνήσεως, οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοί, μέλη τοῦ διπλωματικοῦ σώματος καί ἐκπρόσωποι τῆς Πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς δημοσίας Ἑλληνικῆς γνώμης.

Ὁ πανηγυρισμὸς αὐτὸς τῆς νίκης δίδει εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἰσραηλίτας ἰδιαίτερως διὰ πρώτην φοράν ἔπειτα ἀπὸ μακρὰ ἔτη διώξεων καί στεναγμῶν, τὴν εὐκαιρίαν νὰ παραμερίσωμεν τὸ βαρὺ πένθος μας καί νὰ λησμονήσωμεν τὸν πόνον πού σπαράσσει τέσ βαθεῖα πληγωμένες καρδιές μας.

Ὁ ἑορτασμὸς αὐτὸς τῆς νίκης καί τῆς παύσεως τῆς αἱματοχυσίας, δὲν ἔμπορεῖ δυστυχῶς νὰ συνοδευθῇ δι' ἡμᾶς τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ ἐκδηλώσεις ἐνθουσιασμοῦ καί ἀπὸ παραληρήματα χαρᾶς καί ἀγαλλιᾶσεως. Διότι ὁ πόνος μας, πνίγει ἀκόμη τὴν χαράν καί τὰ δεινὰ μας, σβύνουν ἀκόμη τοὺς ἐνθουσιασμούς.

Τὸ ἄγγελμα τῆς νίκης εἶναι γιὰ μᾶς μία ἀπλή ἱστορική ἡμερομηνία. Μία ἡμερομηνία πού μᾶς δίδει τὴν εὐκαιρίαν νὰ σταθμίσωμεν ψυχικῶς, νὰ αὐτοσυγκεντρωθῶμεν, νὰ κάμωμεν τὸν ἀπολογισμὸν τῶν θυσιῶν μας – ἀπολο-

13 Ἐπρόκειτο βέβαια γιὰ τὸν τερματισμὸ τοῦ πολέμου στὴν Εὐρώπη. Οἱ μάχες στα μέτωπα τοῦ Εἰρηνικοῦ συνέχιζαν νὰ μαίνονται καὶ ἡ Χιροσίμα ἦταν, μέχρι τὸν Αὐγούστο τοῦ ἰδίου χρόνου, ἀκόμη ζωντανὴ πόλη. Τὰ τελευταῖα ὁμως φαίνεται ὅτι λίγο ἀπασχολοῦσαν τὸν ομιλητὴ καὶ τὸ ακροατήριό του.

γισμόν τραγικῶς μακάβριον – νά ἐνθυμηθῶμεν ἐκείνους πού ἔπесαν ἀγωνιζόμενοι καί ἐκείνους πού ἐχάθησαν διωκόμενοι, νά ἀνασυνταχθῶμεν καί νά δώσωμεν τό σύνθημα διά μίαν νέαν ὁμαδικήν ἐκκίνησιν.

Ἡ ἱστορία ὅλων τῶν Ἑθνῶν εἶναι διηρημένη εἰς μεγάλας περιόδους τῆς σταδιοδρομίας των καί τῆς ἐξελιξεώς των, εἰς μεγάλους ἱστορικούς κύκλους πού ἀρχίζουν καί τελειώνουν μέ τήν ἐπίδρασιν ἀποφασιστικῶν καί μοιραίων γεγονότων καί φαινομένων. Κανέν Ἑθνος τῆς Γῆς δέν διέφυγε τήν ἐπίδρασιν τῶν ἐναλλαγῶν αὐτῶν πού προκαλοῦνται ἀπό μοιραία καί ἀνεξερεύνητα φυσιολογικά καί κοινωνιολογικά αἷτια.

Καί τό ἰουδαϊκόν Ἑθνος ἔχει καί αὐτό τήν ἱστορικήν μοῖραν του. Ἐμφανισθέν εἰς τό προσκήνιον τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, παραπλεύρως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀμέσως μέ τά πρῶτα βήματα τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, ἐγνώρισε ὅλας τάς ἐναλλαγάς καί μεταπτώσεις πού κρύπτει τό μυστήριον τῆς ζωῆς μεταξύ τῶν ὑψηλοτέρων ἀνόδων πού τόν ἐλάμπρυναν καί τῶν ἀδοξοτέρων καθόδων πού τόν ἐσκίασαν καί τόν ἐταπείνωσαν.

Κατά τήν διαδρομήν αὐτήν τῶν αἰώνων, ἡ ἰουδαϊκή σκέψις ἐπέτυχε κάποτε νά ὑψωθῇ μέχρις οὐρανοῦ καί γνωρίσῃ τήν Θεότητα. Τοῦτο δέ ἐπιτυχάνετο καθ' ὃν χρόνον ἄλλα ἔθνη, ἄγνωστα ἀκόμη εἰς τήν ἱστορίαν καί ἀσυγκρότητα, ἔζων εἰς τά βόρεια ἄκρα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου ζῶν βαρβαρον καί εἰδεχθῶν καννιβάλων. Ὅταν οἱ καννίβαλοι αὐτοί, χάρις εἰς τήν ἐλαφράν των ἐπαφήν μέ τόν προχωρημένον πολιτισμόν τῆς Μεσογείου, ἐπέτυχον κάποιαν ἀμυδράν καλλιέργειαν τῆς σκέψεώς των, τό μόνον πού ἀπέδωκαν, ὑπῆρξεν ἡ λατρεία τῶν βαλκηρίδων καί τῶν Νιμπελούγκεν καί ἡ χονδροειδής ἀποθέωσις ἐνός τυφλοῦ ἥρωος καί τῶν ἀγρίων ἐνστίκτων του.

Ἄν ἐξαιρέσωμεν τό ἑλληνικόν Ἑθνος, κανεῖς ἄλλος λαός δέν ἔχει ἐπί τῆς γῆς τόσον μακράν καί τόσον περιπετειώδη ἱστορίαν ὅσῃν ὁ ἰδικός μας. Ἐκκινήσας πρό 4000 ἐτῶν ἀπό τάς πηγάς τοῦ Εὐφράτου, μέ ἕνα γενάρχη πού ἀνεγνωρίσθη κατόπιν ὡς γενάρχης τῆς ἐκλεκτοτέρας μερίδος τῆς ἀνθρωπότητος, ἐγκατεστάθη εἰς τήν μικράν ἐκείνην παράλιον λωρίδα τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου πού ἔγινε πατρίς του καί πού ἔγινε ἔπειτα καί πατρίς ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος πού συνεμερίσθη τά ἰδεώδη μας.

Ἐξῆσαμεν εἰς τήν ὀνειρεμένην αὐτήν χώραν, εἴκοσι τέσσερας αἰῶνας ἐλευθέρου ἐθνικοῦ βίου, κατά τήν διάρκειαν τοῦ ὁποίου ἀνεπτύξαμεν τάς φυλετικές μας ἱκανότητας καί ἀρετάς, ἐδημιουργήσαμεν ἕνα πρωτότυπον

πολιτισμόν πού θεμελιώνει τήν ἀνθρωπίνην ζωὴν εἰς τό αἶσθημα τῆς ἀγάπης, τῆς δικαιοσύνης καί τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἀπερροφημένοι σχεδόν ἀποκλειστικά εἰς τήν καλλιέργειαν τῶν ψυχικῶν αὐτῶν ἰδανικῶν τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, παρημελήσαμεν τήν φροντίδα διὰ τήν διατήρησιν καί περιφρούρησιν τῆς ἐλευθέρας ἐθνικῆς μας ὑποστάσεως καί ἔτσι, ὅταν αἱ ρωμαϊκαὶ ἐλεπόλεις ἔκρουσαν μέ τήν σειράν των καί τά τεῖχη τοῦ ἐθνικοῦ καί πνευματικοῦ κέντρου μας, ἡ Ἱερουσαλήμ κατερειπώθη καί μετεβλήθη εἰς Αἰλίαν Καπιτωλίαν, ὁ συγκεντρωμένος ἐθνικός βίος μας ἔδωσε τόπον εἰς τήν διασποράν καί ἀπό τότε εἴμεθα πλάνητες εἰς τά πέρατα τῆς γῆς συναποκομίζοντες μέθ' ἡμῶν παντοῦ τό μόνον φορητόν ἀγαθόν τῆς παλαιστινιακῆς γῆς πού δέν ὑπόκειται εἰς φθοράν καί ἀλλοίωσιν, τήν Βίβλον μας.

Διὰ τήν διατήρησίν μας ἐπὶ τῆς ζωῆς κατὰ τήν μακράν καί πολυτάραχον αὐτὴν περίοδον τῆς διασπορᾶς, ἐπληρώσαμεν τίμημα ἀσυγκρίτως ἀνώτερον ἀπὸ τό τίμημα πού πληρώνουν οἱ ἄλλοι Λαοὶ διὰ τήν ἐθνικὴν των ὑπαρξιν καί ἀνεξαρτησίαν.

Τὸ ἀκριβότερον ὅμως τίμημα, τό τρομερώτερον πλῆγμα καί τόν καταστρεπτικώτερον ὄλεθρον πού ἐγνώρισεν ὅλη ἡ δισχιλιετὴς ἱστορία τῆς διασπορᾶς μας, ἐπέπρωτο δυστυχῶς νά τόν ὑποστώμεν κατὰ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς ἀπαισίους καιροὺς.

Ἡ ἀνθρωπότης μόλις εἶχεν ἀρχίσει νά αἰσθάνεται ἐαυτὴν ἀσφαλῆ καί νά ἐμπιστεῖται τὰς τύχας της εἰς τὰς προόδους καί τὰς κατακτήσεις τοῦ πνεύματος. Ἀρχαὶ ὑψηλόφρονες, κηρύγματα αἰωνίου εἰρήνης καί ὀριστικῆς συναδελφώσεως τῶν ἀνθρώπων διεσαλπίζοντο ἀφθόνως καί κατὰ κόρον. Οἱ ἄνθρωποι εἶχον πιστεύσει, ὅτι τό πλήρωμα τοῦ χρόνου, τό ὅποῖον οἱ προφῆται μας κατὰ πρῶτον προοιωνίσθησαν καί ὁ ἀνυπέρβλητος Ναζωραῖος κατόπιν εὐηγγελίσθη, εἶχεν ἐπιτέλους φθάσει.

Καί μά τήν ἀλήθεια, ἔπειτα ἀπὸ τόσας θυσίας καί ἀπὸ τόσας προόδους εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, ἡ ἀνθρωπότης εἶχε δικαίωμα νά ἐλπίζῃ καί νά πιστεῖ ὅτι ἐπεφυλάσσετο εἰς αὐτὴν ἓνα μέλλον ἀπηλλαγμένον ἀπὸ τὰς σκοτεινάς περιπετείας τοῦ παρελθόντος. Ἡ ὀργάνωσις τοῦ διεθνοῦς βίου τῶν κρατῶν εἶχε σημειώσῃ καί αὐτὴ τοιαύτας προόδους ὥστε ἠλπίζετο ὅτι αἱ διεθνεῖς σχέσεις θά ἐστηρίζοντο εἰς τό αἶσθημα τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ καί θά ἐρρυθμίζοντο ἀπὸ ἓνα κατάλληλον ὄργανον παγκοσμίου ἀναγνώρισεως καί παγκοσμίου κύρους.

Βάσκανος ὅμως μοῖρα παρενεβλήθη καί ἀνέστειλε καί διέκοψε τόν δρό-

μον αὐτόν τῆς ἀρετῆς. Αἱ δυνάμεις τοῦ κακοῦ προσέβλεπον μετὰ φθόνου τὴν προοδύουσαν ἀνθρωπότητα καὶ ὡς ἐάν μὴ εἶχον κορεσθῇ ἀπὸ τό αἷμα τό ὅποιον ἐπὶ τόσους αἰῶνας εἶχον ἀπορροφήσει, ἐπέπεσαν μέ ὅλην τὴν ἀγριότητα ἐναντίον τῆς ἀνυπόπτου ἀνθρωπότητος καὶ ἤρχισαν διὰ μίαν ἀκόμη φοράν τό ἔργον τοῦ ὀλέθρου καὶ τῆς καταστροφῆς. Αἱ δυνάμεις αὐταὶ τοῦ κακοῦ ἐξεπορεύθησαν καὶ ἐγαλουχήθησαν καὶ ἠνδρώθησαν καὶ πάλιν εἰς τό ἴδιον ἐκεῖνο ἔδαφος καὶ ἐν μέσω τοῦ ἰδίου ἐκείνου ἔθνους μέσω τοῦ ὁποίου εἶχον ἐμφανισθῇ καὶ εἶχον ἀναπτυχθῇ καὶ εἶχον κακουργῇσιν καὶ πρό ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν καρδίαν τῆς ἐναβρυνομένης διὰ τὸν πολιτισμόν της καὶ τὰς προόδους της Εὐρώπης.

Αἱ δυνάμεις αὐταὶ τοῦ ὀλέθρου πού κατεσπίλωσαν τὸν εἰκοστόν αἰῶνα, πού διετάραζαν τὴν παγκόσμιον τάξιν, πού ἠμφισβήτησαν καὶ ἀπηνήθησαν τὰς ἀπὸ αἰώνων παραδεδεγμένας ἀρχὰς τῆς ἀρετῆς, τῆς ἀνθρωπίνης φιλαλληλίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἐνεφανίσθησαν καὶ ἠνδρώθησαν καὶ ἔδρασαν καὶ πάλιν, ἐν μέσω τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους.

Οὐδέποτε εἰς οὐδεμίαν ἐποχὴν τῆς ἱστορίας καὶ εἰς οὐδένα τόπον κατοικούμενον ἀπὸ ἀνθρώπους, τὰ πρωτόγονα ἔνστικτα τῆς ἀγριότητος καὶ τοῦ βαρβαρισμοῦ δέν εὗρον ἀπεχθεστέραν ἐνσάρκωσιν καὶ ἀπαισιωτέραν ἐκδήλωσιν ἀπὸ ὅσιν τὰ ἔνστικτα ταῦτα εὗρον εἰς τὰς διακηρύξεις καὶ διδασχὰς τοῦ μίσους πού περιέχουν αἱ θεωρίαι τοῦ Χιτλερισμοῦ.

«Τὰ ζῶα μᾶς εἶναι ἄχρηστα εἰς τό ἐξῆς», ἔγραφεν ὁ Χίτλερ εἰς τό βιβλίον του «Ὁ ἀγὼν μου», διότι ἀντὶ ζῶων ἔχομεν τὰς κατωτέρας φυλάς». Ὅποια περιφρόνησις καὶ ὅποιος σαρकाσμός πρὸς τὴν ὑπερέχουσαν θεῖαν φύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους!!

Διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν καὶ δικαιολόγησιν τοῦ νέου ἐγωϊστικοῦ γερμανικοῦ ιδεώδους, ἐφηυρέθη ἡ θεωρία περὶ διακρίσεως τῶν φυλῶν καὶ ὡς ἦτο ἐπόμενο, εἰς τὴν ἀνώτατην βαθμίδα τῆς φυλετικῆς εὐγενείας, ἐτοποθετήθη τό γερμανικὸν ἔθνος καὶ ὡς ἦτο ἐπάναγκες διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ μίσους καὶ τοῦ φθόνου, εἰς τὴν κατώτατην βαθμίδα τῆς φυλετικῆς ἱεραρχίας, ἐτοποθετήθη ἡ φυλὴ ἡ ἐβραϊκὴ.

Οἱ ἄθλιοι!! Εἰρωνεύθησαν τὸν αἰετὸν ὁ ὅποιος κάποτε εἶχε πετάξει τὸσον ὑψηλὰ ὥστε νὰ ψαύσῃ τὸν οὐρανὸν καὶ νὰ γνωρίσῃ τὴν θεότητα, διότι, ἀφοῦ τοῦ ἔκοψαν τὰ πτερά, εἶναι ἀνίκανος πλέον νὰ πετάξῃ ὑψηλὰ.

Εἶχε καὶ ἡ ἀρχαίотης τούς ἐκλεκτοὺς Λαούς. Ἦρεσκόμεθα κάποτε καὶ ἡμεῖς νὰ αὐτοκαλούμεθα «ἐκλεκτός λαὸς τοῦ Κυρίου». Τὴν ἐκλεκτικότητα

τά μας όμως την ἡννοοῦμεν ὄχι εἰς τὴν εὐγένειαν τῆς σαρκός μας, οὐδέ εἰς τὴν ἀγνότητα τοῦ αἵματος τῶν φλεβῶν μας, ἀλλ' ἐκλεκτότητα καὶ εὐγένειαν τοῦ πνεύματός μας τὸ ὁποῖον κυριαρχεῖ τῆς ὕλης, εἰς τὴν ἀνωτερότητα τοῦ πολιτισμοῦ μας, εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν Νόμων μας καὶ τῶν θεσμῶν μας. «Νόμος εἷς καὶ δικαιοσύνη μία διὰ σέ καὶ διὰ τόν ξένον σου», λέγει ὁ Κύριος.

Ἐνθρύνοντο καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες νά διακηρύσσουν μέ δεδικαιολογημένην ὑπερηφάνειαν ὅτι «πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος», προσέθετον ὅμως μέ ἔμφασιν ὅτι «πᾶς ὅς Ἕλληνίδα γλώτταν λαλῶν Ἕλλην ἐστὶ» ὅπερ ἐσημαινεν, ὅτι ἐθεωρεῖτο καὶ ἀνεγνωρίζετο ὡς Ἕλλην, ὄχι μόνον καὶ ὄχι κατ' ἀνάγκην ὁ ἔλκων τὴν καταγωγὴν του ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τόν Δευκαλίωνα καὶ ἀπὸ τόν Ξοῦθον, ἀλλὰ πᾶς ἄνθρωπος μεμνημένος εἰς τὰ μυστήρια τῆς ὑπερόχου ἑλληνικῆς διανοήσεως, ἀδιακρίτως προελεύσεως, καταγωγῆς καὶ αἵματος.

Οἱ Γερμανοὶ δὲν περιορίσθησαν βέβαια εἰς εἰρηνικὴν διακήρυξιν τῆς ἀνωτερότητός των, ἀλλ' ἠθέλησαν νά ἐπιβάλουν καὶ διὰ τοῦ ξίφους τὴν ἀναγνώρισιν ταύτης ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔθνη ἐπὶ τῶν ὁποίων διεξεδίκησαν τὴν ἡγεμονίαν. Καὶ ἐξαπέλυσαν διὰ τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ὑπερφιάλου αὐτῆς ὅσον καὶ ἰταμῆς ἀξιώσεως, τόν ἀγριώτερον καὶ βαναυσότερον τῶν πολέμων πού ἐγνώρισαν αἱ τελευταῖαι ἀνθρώπιναι γενεαί. Πόλεμον ὁμοιάζοντα μᾶλλον μέ ἐπιδρομὴν πειρατικῶν καὶ ληστρικῶν στιφῶν ἐναντίον ἀνυπόπτου κατασκηνώσεως ἀναπαυομένων ἀνθρώπων παρά μέ ἀγῶνα μεταξὺ ἐθνῶν μαχομένων διὰ τὴν ὑπεράσπισιν ἐθνικῶν διεκδικήσεων.

Εἰς τόν πρωτότυπον καὶ κατὰ τὰ αἷτια πού τόν προεκάλεσαν καὶ κατὰ τόν τρόπον τῆς κηρύξεώς του καὶ κατὰ τὰ μέσα καὶ κατὰ τὰ ὄργανα τῆς διεξαγωγῆς του καὶ κατὰ τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς ἐπιδιώξεις του πόλεμον, ἡ μοῖρα ἠθέλησεν, ὅπως ἐμπλακῇ καὶ ἡ μικρά κατὰ τὴν ἔκτασίν της, ἀλλὰ μεγάλη κατὰ τὴν ἱστορίαν της καὶ τὸ ὄνομα της, χώρα εἰς τὴν ὁποίαν ἀπὸ αἰώνων εἴμεθα καὶ ἡμεῖς ἐγκατεστημένοι καὶ διαβιοῦμεν ὡς ἰσότιμα τέκνα της, ἡ ἑλληνικὴ Πατρίς μας.

Θά ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς ἕναν πόλεμον διεξαγόμενον διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἀρχῶν καὶ ἐπιδιώξεων ἐκείνων πού ἐνσαρκώνουν τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες, ἦτο μοιραία καὶ ἀναπόφευκτος.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀλκή ἀπέδειξεν ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ πολέμου εἰς τὰ ὅριά της, ὅτι ἐνεπνέετο ἀπὸ τὰ ἴδια αἰσθήματα πού ἐνέπνευσαν εἰς τὴν ἀρχαιότητα τοὺς προγόνους της ὅταν ἐκεῖνοι ἡγωνίσθη-

σαν διά τήν διάσωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπό τὰς ἐπιδρομάς τῶν πρωτοπόρων τῶν σημερινῶν βαρβάρων καί ἀρνητῶν τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας.

Εἴμεθα ὑπερήφανοι ὅτι εἰς τόν στεφανωμένον ἀπό δόξαν ἀγῶνα τῆς ἑλληνικῆς νεότητος εἰς τὰ Ἀλβανικά ὄρη καί εἰς τὰς Μακεδονικάς κορυφογραμμάς, συμμετέσχον καί ἐπέδειξαν ὄχι κατώτερον φρόνημα πατριωτισμοῦ καί αὐτοθυσίας καί οἱ Ἰσραηλῖται πολῖται τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος, ὡς καί πάμπολλα τέκνα τῆς ἀναγεννημένης ἐν Παλαιστίνῃ Ἑθνικῆς Ἑβραϊκῆς Ἑστίας, πού ἔσπευσαν εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἀγγλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος νά ἐνισχύσουν τόν ἑλληνικόν ἀγῶνα. Τό ὄνομα καί ἡ πολεμική δρᾶσις τοῦ Ἑλληνοϊουδαίου Συνταγματάρχου Φριζῆ πού ἔπεσεν ἐκ τῶν πρώτων εἰς τήν θρυλικήν Πίνδον, θά ἔρχεται πάντοτε πρῶτον εἰς τήν μνήμην μας καί θά μᾶς καθοδηγῇ εἰς τήν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός μας ἀπέναντι τῆς θετῆς μας πατρίδος.

Εἰς τόν τιτάνειον αὐτόν ἀγῶνα εἰς τόν ὁποῖον διεκυβεύθησαν ὅλαι ἐκεῖναι αἱ ἀξίαι πού διακοσμοῦν τήν ζωὴν τῶν ἐλεύθερων ἀνθρώπων, τὰς μεγαλυτέρας θυσίας προσέφερεν ὁμως ἀναμφισβητήτως τό ἔθνος τό ἰουδαϊκόν.

Ὅλον τό μῖσος, ὅλη ἡ δύναμις, ὅλον τό βάρος, ὅλα τὰ καταχθόνια μέσα πού διέθετεν ὁ γερμανικός μηχανισμός τοῦ πολέμου, ἐτέθησαν μέ ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν καί σατανικότητα εἰς λειτουργίαν καί ἐφαρμογὴν διὰ τήν ἐπιτυχίαν ἑνός ἐκ τῶν πρωταρχικῶν σχεδίων τοῦ γερμανισμοῦ, διὰ τήν ἐξόντωσιν τουτέστιν καί ἐξαφάνισιν τῆς ἑβραϊκῆς φυλῆς.

Ὁ ἑλληνικός λαός ὁ ὁποῖος ἐγνώρισεν ἐπὶ τριάμιση ἔτη τό βάρος τοῦ γερμανικοῦ ζυγοῦ, ὑπῆρξε μάρτυς τῶν βαναυσοτήτων καί τῶν ἀγριοτήτων πού ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν καί εἰς τήν χώραν μας, ὁ ἀπαίσιος κατακτητής διὰ τήν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου προγραφῆς καί ἐξοντώσεως τοῦ ἑβραϊκοῦ στοιχείου τοῦ ζώντος ἀπό τόσων αἰώνων εἰς τήν Ἑλλάδα. Παρέμενε μέχρι πρό ὀλίγου ἄγνωστος μόνον μία πτυχή τῆς ὅλης τραγωδίας, πτυχή ἡ ὁποία ἀρχίζει μόλις τώρα νά ἀποκαλύπτεται καί νά ἐμφανίζῃ τήν εἰκόνα τοῦ φρικτοτέρου δράματος πού ἐξετυλίχθη εἰς τόν κόσμον ἀφ' ὅτου γράφεται ἀνθρώπινη ἱστορία.

Ὁ ἀνασυρόμενος τώρα μόλις πέπλος ἀποκαλύπτει ὅτι αἱ συστηματικά διώξεις καί ὁμαδικοί ἐκτοπισμοί τῶν Ἑβραίων ὅλων τῶν χωρῶν τῆς καταληφθείσης Εὐρώπης, μεταξύ τῶν ὁποίων δυστυχῶς συγκαταλέγονται

καί 60 όλόκληροι χιλιάδες όμοφύλων Έλλήνων πολιτών, δέν απέβλεπον οϋτε εις τόν έξανδραποδισμόν των, οϋτε εις άλλους σκοπούς στρατιωτικῆς άσφαλείας ἢ έξυπηρετήσεως άλλων πολεμικῶν σκοπῶν, αλλά άπεσκοπέι εις αϋτήν ταύτην τήν έκ προμελέτης θανάτωσιν τῶν έκτοπιζομένων γενομένην μέ τοιαύτας τρομακτικές καί φρικαλέας καί άπανθρώπους μεθόδους, αἱ όποῖαι, περιγραφόμεναι, νά συνταράσσουν τήν ψυχήν καί τό σῶμα τῶν άκουόντων μέχρις άνατριχιάσεως καί νά καταντοϋν κυριολεκτικῶς άπίστευτοι.

Νήπια, μείρακες, γέροντες, άνάπηροι, άνδρες καί γυναῖκες, χωρίς διάκρισιν, χωρίς αἰτίαν καί χωρίς άφορμήν, άφοϋ ὑπεβάλλοντο εις φρικαλέους έξευτελισμούς καί κακοποιήσεις, ὠδηγοϋντο εις τά έπιστημονικά έργαστήρια τοϋ θανάτου τά όποῖα εἶχεν έπίτηδες έπινοήσει, καί έγκαταστήσει ἢ γερμανική κουλτούρα, καί έθανατώνοντο κατά χιλιάδας καί κατά μυριάδας.

Ύπέρ τά τέσσαρα έκατατομμύρια τοιούτων άθῶν έβραϊκῶν ὑπάρξεων, εϋρον μαρτυρικόν θάνατον εις τά άπαίσια αϋτά έργαστήρια θανάτου τῆς Σιλεσίας. Ό ανθρώπιнос νοϋς σταματᾷ ένώπιον τῆς τοιαύτης μεταχειρίσεως ανθρώπων από ανθρώπους καί τό ανθρώπινον αἶσθημα έρυθρια από αἰσχύνην διά τήν πρωτοφανῆ κατάπτωσίν του.

Άλλ' έστι δίκης Όφθαλμός ὅς τά πάνθ' ὀρᾷ. Τό γερμανικόν τέρας άφ' οϋ έκακούργησε καί έπροκάλεσε τόσους ὀλέθρους καί έσκόρπισε τόσα δάκρυα, έπλήγη επί τέλους εις τά καίρια από τας τιμωρούς συνησπισμένους δυνάμεις τῶν Ένωμένων Έθνῶν καί άσπαίρει τώρα πρό τῶν ὀμμάτων τῆς καταπλήκτου καί κατηγανακτησμένης ανθρωπότητος.

Άν ἡ δικαιοσύνη δέν εἶναι εις τόν μάταιον αϋτόν κόσμον κενή και άνούσιος λέξις, έπιβάλλεται ὅπως τά άνήκουστα αϋτά έγκλήματα, τιμωρηθοϋν καί έξιλεωθοϋν. Έμεῖς οἱ Ίουδαῖοι, πού ὑπέστημεν εις τήν περίστασιν αϋτήν περισσότερον παντός άλλου τήν άδικίαν, γνωρίζομεν καί αισθανόμεθα περισσότερον από κάθε άλλον, πόσον έπιθυμητόν καί πόσον αναγκαῖον εἶναι τό δίκαιον.

Έ Γερμανία όλόκληρος ὡς έθνικόν καί πνευματικόν σύνολον, εἶναι ὑπεύθυνος άπέναντι ἡμῶν καί άπέναντι τῆς ανθρωπότητος καί ὡς τοιαύτη πρέπει νά τιμωρηθῇ. Άν τοϋτο δέν συμβῇ, ἢ άν τοϋτο δέν συμβῇ κατά τό προσῆκον μέτρον, ἡ παράλειψις αϋτη θά άποτελέσει τόν μεγαλύτερον κόλαφον κατά τῆς διεθνοϋς ἠθικῆς τάξεως. Καί τότε θά ἡμποροϋμεν δικαίως νά έπαναλαμβάνωμεν διά λογαριασμόν καί κατά πρόσωπον τῆς ανθρω-

πότητος τήν ένδεικτικήν εκείνην φράσιν τοῦ Σαίξπηρ «ντροπή στό νόμο σας»¹⁴.

Ἔως οὗτος ἡ τιμωρία αὐτή ἐπιβλήθη, κάθε ἑβραϊκό στόμα, κάθε ἑβραϊκή φωνή, θά διακηρύττη καί θά βροντοφωνή ἀπό κάθε ἐπίσημον καί ἀνεπίσημον βῆμα, τήν στερεότυπον εκείνην ἐπωδόν τοῦ ρωμαίου συγκλητικού «Censeo Germaniam Delendam Esse»¹⁵.

Θά εἴμεθα ἐν τούτοις ἀφιλοσόφητοι καί ἀπεδεικνύμεθα ἀνίδεοι τῆς μακρᾶς πείρας τῆς ἀπεράντου ἐθνικῆς μας ζωῆς, ἐάν αἱ βλέψεις μας καί αἱ διεκδικήσεις μας περιστρέφοντο μόνον εἰς τήν κάθαρσιν τοῦ παρελθόντος.

Εἴμεθα λοιπόν ὑποχρεωμένοι, τήν ἱστορικήν αὐτήν στιγμήν, πού μεθιστάμεθα ἀπό τήν κατάστασιν τοῦ πολέμου εἰς τό καθεστώς τῆς εἰρήνης, νά σφιγγομετρήσωμεν προσεκτικά τόν ὀργανισμόν μας καί νά διαγνώσωμεν τά ἀσθενῆ του σημεία.

Τό παρελθόν εἶναι κατά τοῦτο μόνον ἄξιον ἐνδιαφέροντος ἐφόσον πρόκειται νά ἐξυπηρετήσῃ καί τό μέλλον. Ἡ ἱστορία δέν γράφεται καί δέν ἀναγινώσκεται διὰ νά ἱκανοποιῇ μόνον τήν περιέργειαν τῶν ἀνθρώπων ἀλλά καί διὰ νά παρέχῃ διδάγματα διὰ τό μέλλον.

Ἡ σφυγμομέτρησις καί ὁ αὐτοέλεγχος αὐτός, γενόμενος μέ θάρρος καί μέ ἀντικειμενικότητα, μᾶς ὑποχρεώνει νά ἀχθῶμεν εἰς ὠρισμένας διαπιστώσεις.

Ὁ χιτλερισμός ὑπῆρξε πληγή παγκόσμιος, ὑπῆρξε μικρόβιον τό ὁποῖον διεχύθη εἰς ὅλην τήν ἐπίγειον ἀτμόσφαιραν. Τό μικρόβιον αὐτό ἐπληξε πολλούς κρατικούς καί ἐθνικούς ὀργανισμούς. Ὅλοι οἱ πληγέντες ἐνόσησαν ἀπό τήν παρουσίαν του. Κάθε ὅμως προσβληθεῖς ὀργανισμός ἀντέδρασε κατά διάφορον τρόπον καί εἰς διάφορον βαθμόν καί ἡ νόσος ἡ ὁποία προεκλήθη εἶχε διαφόρους ἐξελίξεις καί ἐπιπλοκάς.

Καί ὅπως εἶπεν ὁ Παστέρ, ἡ ἐπίδρασις τοῦ μικροβίου ἐξαρτᾶται, κατὰ τρόπον συνήθως ἀποφασιστικόν, ἀπό τήν ἀντοχήν καί τή γενικήν ἑξίν τοῦ ἀντικειμένου.

14 Ὁ Ἀσέρ Μωυσῆς παραπέμπει μᾶλλον στον «Ἐμπορο τῆς Βενετίας» (IV.i.204) καί τή ρήσιν τοῦ Shylock «I crave the law» στήν ὁποία οἱ νομικοὶ ἀποδίνουν διάφορες ἐρμηνείες.

15 Παράφραση τοῦ λατινικοῦ «Censeo Carthaginem esse delendam = Ἡ Καρχηδόνα πρέπει νά πεθάνει» πού ἀποδίδεται στον Cato τόν πρεσβύτερο.

Ὁ χιτλερισμός ἐκυριάρχησε προσωρινῶς εἰς ὅλην τὴν εὐρωπαϊκὴν ἥπειρον. Τὰ κακοποιὰ του σχέδια ἀπεπειράθη νὰ τὰ ἐφαρμόσῃ παντοῦ ὅπου ἐπεβλήθη, ἀπὸ τῆς βορειοτάτης Νορβηγίας μέχρι τῆς νοτιωτάτης πατρίδος μας. Ὅλοι αἱ κατακτηθεῖσαι αὐταὶ χώραι καὶ ὅλοι οἱ ὑποδουλωθέντες Λαοί, ἐνόσησαν ἀπὸ τὴν χιτλερικὴν ἐπιδημίαν καὶ ἐταλαιπωρήθησαν καὶ ἐξησθένησαν. Ἀπὸ ὅλους ὅμως τοὺς προσβληθέντας ὀργανισμούς, ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ἐπέδρασε περισσότερον καὶ ἐνόσησε βαρύτερον καὶ ἐξησθένησε τρομερώτερον, ὑπῆρξεν ὁ ἑβραϊκὸς ὀργανισμός. Τοῦτο μᾶς ἀναγκάζει κατὰ λογικὸν συλλογισμόν νὰ παραδεχθῶμεν καὶ ν' ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι ὁ Ἑβραϊσμός ὡς σύνολον ἐξεταζόμενος, πάσχει ἀπὸ μίαν ἐπικίνδυνον ὀργανικὴν ἀδυναμίαν.

Οἱ Ἑβραῖοι εἶναι ἴσως εἰς τῶν ἰσχυροτέρων λαῶν τοῦ κόσμου ὡς ἄτομα ἀλλὰ εἶναι ὁ ἀσθενέστερος ὡς λαός, ὡς σύνολον. Ἡ δύναμις καὶ ἐν ταυτῷ ἡ ἀδυναμία αὐτῇ, ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν αἰτίαν τῆς ἑβραϊκῆς τραγωδίας ὅλων τῶν αἰώνων. Ἐφόσον χρόνον τό πρόβλημα τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ, ὡς ὀργανικοῦ συνόλου, δέν θὰ εὔρη τὴν δικαίαν καὶ ἱστορικὴν λύσιν του, καὶ τό πρόβλημα τοῦ Ἑβραίου ὡς ἀτόμου θὰ παραμένῃ μοιραίως καὶ αἰωνίως, ἄλυτον.

Αἱ τεράστiai θυσίαι τοῦ ἑβραϊκοῦ Λαοῦ ὅλων τῶν χωρῶν καὶ εἰς τὰ πολεμικά μέτωπα καὶ εἰς τὰ μετόπισθεν κατὰ τὴν λήξαν παγκόσμιον σύρραξιν, προσέθεσαν νέους ἰσχυροὺς τίτλους οἱ ὅποιοι μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι εἰς τὴν προσεχῇ Διάσκεψιν τῆς Εἰρήνης, θὰ δοθῇ ἡ ὀριστικὴ λύσις εἰς τό παμπάλαιον ἑβραϊκὸν πρόβλημα συμφώνως πρὸς τοὺς πόθους τοῦ ἑβραϊκοῦ Λαοῦ, πρὸς τὰς διακηρύξεις τῶν συμμάχων κρατῶν περὶ ἐλευθερίας καὶ αὐτοδιαθέσεως τῶν ἐθνικοτήτων ἀλλὰ καὶ πρὸς τό συμφέρον τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος.

Εἰς τοὺς τίτλους τούτους τῶν θυσιῶν ἔρχονται συνεπίκουροι καὶ αἱ μεγάλαι πρόοδοι αἱ ὁποῖαι ἐπραγματοποιήθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὑπὸ τοῦ ἑβραϊκοῦ Λαοῦ εἰς τὴν Παλαιστινιακὴν Ἑθνικὴν Ἑστίαν, πρόοδοι αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὸν παγκόσμιον θαυμασμόν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ ἑβραϊκὸς λαός εἶναι καθ' ὅλα ὥριμος καὶ ἄξιος νὰ καταλάβῃ ἰσότιμον θέσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Ἑθνῶν.

Ἄν εἶναι μοιραῖον ὅπως τὰ ἐθνικά προβλήματα λύωνται καὶ οἱ ἐθνικοὶ πόθοι δικαιώνονται μέ θυσίας εἰς αἷμα, τὰς θυσίας αὐτάς τὰς ὑπέστημεν καὶ τὸν φόρον τῆς ἐλευθερίας τὸν ἐπληρώσαμεν εἰς τὸν τελευταῖον πόλεμον ὑπερόγκως ἀκριβά.

Είσερχόμεθα εἰς τὴν περίοδον τῆς εἰρήνης μέ τὴν πεποίθησιν καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι αἱ τύχαι μας ὡς ἀτόμων καὶ ὡς ἐθνικοῦ συνόλου, θὰ αποτελέσουν ἀντικείμενον μερίμνης ἀπὸ τὰς κυβερνήσεις καὶ ἀπὸ τοὺς Διεθνεῖς Ὄργανισμούς τῆς Εἰρήνης. Ὁ ἀπηνὴς διωγμὸς μας ἐκ μέρους τοῦ κατακτητοῦ, ὁ ἀφανισμὸς τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν ὁμοφύλων μας, ἡ διαρπαγὴ τῶν ἀγαθῶν μας, ἡ ἀπομάκρυνσις ἐκ τῶν ἐστιῶν μας, ἐδημιούργησαν ἐπίσης ἀγωνιώδη δι' ἡμᾶς προβλήματα ἀποκαταστάσεως. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, συνεχίζουσα τὴν πατροπαράδοτον καὶ σύμφωνον πρὸς τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ, φιλικὴν καὶ ἀπηλλαγμένην προλήψεων πολιτικὴν τῆς ἔναντι τοῦ ἑβραϊκοῦ στοιχείου, παρακολουθεῖ καὶ χειρίζεται τὰ προβλήματά μας μέ κατανόησιν καὶ συμπάθειαν.

Δέν παραγνωρίζομεν τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζει ἡ Κυβέρνησις διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τῆς Χώρας εἰς τὸν ὁμαλὸν κοινωνικὸν βίον, δυσχερείας αἱ ὁποῖαι εὐλόγως καθυστεροῦν καὶ τὴν ἀντιμετώπισιν καὶ διευθέτησιν τῶν προβλημάτων πού μᾶς ἀπασχολοῦν. Ἐν ἐκ τῶν φλεγόντων καὶ ἀπαιτούντων ἐπείγουσαν διευθέτησιν ζητημάτων, εἶναι ἀναμφισβητήτως τὸ ἀφορῶν τὴν ἀπόδοσιν τῶν κατεσχημένων περιουσιῶν εἰς τοὺς διασωθέντας Ἰσραηλίτας, ὡς καὶ τὸ τῆς ἰδρύσεως εἰδικοῦ ὀργανισμοῦ διὰ τὴν περισυλλογὴν καὶ ἐπιμελῆ διαχείρισιν τῶν ἐγκαταλελειμένων Ἑβραϊκῶν περιουσιῶν. Τῶν ζητημάτων τούτων ἡ ἐπίλυσις παρακολουθεῖται ἀπὸ τὸν διασωθέντα ἑβραϊκὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας μέ ἔκδηλον ἀνυπομονησίαν, ἡ ὁποία δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν δεινὴν οἰκονομικὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν περὶ ἧλθε συνεπεΐα τοῦ ἀδυσωπῆτου γερμανικοῦ διωγμοῦ.

Περαίνων τὴν ὁμιλίαν μου, αἰσθάνομαι τὸ καθῆκον νὰ ἐκφράσω ἐξ ὀνόματος ὅλων τῶν Ἰσραηλιτῶν, τὰς ἐνθέρμους εὐχαριστίας μας πρὸς τὸν Μακαριώτατον Ἀντιβασιλέα, τὰ ἀξιότιμα μέλη τῆς Κυβερνήσεως, τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Συμμάχων Κρατῶν, τοὺς Κ^{οὺς} Κ^{οὺς} Πολιτικούς Ἀρχηγούς, τὸν Κ^{ον} Δήμαρχον Ἀθηναίων καὶ τοὺς λοιποὺς προσκεκλημένους, διότι εὐηρεστήθησαν ν' ἀποδεχθοῦν τὴν πρόσκλησίν μας καὶ νὰ τιμήσουν διὰ τῆς παρουσίας των τὴν σημερινὴν τελετὴν.

Δύο φωτογραφίες της εποχής. Επάνω ο ευεργέτης της Εβραϊκής Κοινότητας Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Δαμασκηνός, που παρέστη ως Αντιβασιλέας στην εκδήλωση της 20ης Μαΐου 1946 και κάτω ο Ασέρ Μωυσής σε μία από τις ομιλίες του μετά τον πόλεμο στη Συναγωγή της οδού Μη-λιδώνη. Αριστερά του πατέρα μου ο Αρχιρραβίνος Ηλίας Μπαρτζιλάι και στη συνέχεια ο Πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών Ζαχαρίας Βιτάλ.

Πρῶτο ἐτήσιο μνημόσυνο γιά τά θύματα Ὀλοκαυτώματος, 1946

ΣΤΟ ΕΒΡΑΪΚΟ ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ, ΠΟΥ ΚΑΘΡΕΦΤΙΖΕΙ ΤΟΣΟ ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ἔξωτερικεύει τόσο ζωντὰ τὸν ἐσωτερικὸ βίον τοῦ Λαοῦ μας, θὰ προστεθῇ γιὰ πάντα μιὰ ἀκόμη πένθιμη γιορτὴ. Μιὰ ἀκόμη νηστεία. Ἕνας ἀκόμη θρήνος. Τὸ αἰώνιο μνημόσυνο, ἡ μεγάλη γιεσσιβά, γιὰ τοὺς ἀναρίθμητους νεκροὺς πατέρες, γιουὺς καὶ ἀδελφούς μας, ποὺ μαρτύρησαν στό βωμὸ τῆς γερμανικῆς θεότητος τοῦ Μίσους.

Ἔως ὅτου καθιερωθῇ ἀπὸ μιὰ παγκόσμια ἐβραϊκὴ σύνοδο μιὰ μοναδική καὶ ἐνιαία ἡμέρα γιὰ τὴν πανεβραϊκὴ αὐτὴ κατάνυξι, τὸ μνημόσυνο αὐτὸ θὰ γίνεται σὲ κάθε χώρα σὲ ἡμέρα ποὺ εἶναι τοπικὰ πλησιέστερα πρὸς τὴν χρονολογία τοῦ μεγάλου δράματος.

Τὸ Κεντρικὸ Ἰσραηλιτικὸ Συμβούλιο ὥρισε μὲ Ἐγκύκλιον πρὸς ὅλες τίς Κοινότητες, τὴν σημερινὴ ἡμέρα γιὰ νὰ τιμήσουμε τὴ μνήμη τῶν 60.000 ἰδικῶν μας μαρτύρων. Ὅλες δὲ αἱ Κοινότητες τῆς χώρας μας, καθιέρωσαν τὴ σημερινὴ ἡμέρα γιὰ τὸ γενικὸ αὐτὸ πένθος.

Συγκεντρωνόμαστε ἔτσι εἰς τὸν ἱερό αὐτὸ χώρον, ποὺ συμπίπτει νὰ εἶναι καὶ ὁ τόπος ἀπὸ ὅπου ξεκίνησαν πρὸ δύο ἐτῶν πολλοὶ ἀδελφοί μας γιὰ τὸ μοιραῖο τους ταξίδι

Ἀφ' ὅτου πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν, ἐχάσαμε τὴν ἐθνικὴ μας ἀνεξαρτησία καὶ ἄρχισε ἡ διασπορά τοῦ Λαοῦ μας, δεχθήκαμε ἀδιάκοπα πλήγματα καὶ ἀντιμετωπίσαμε ἀτελείωτους διωγμούς καὶ καταστροφές. Ἡ ἱστορία τοῦ ἐβραϊκοῦ Λαοῦ μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ Δευτέρου Ναοῦ, εἶναι σχεδὸν ἱστορία φυλετικῶν καὶ θρησκευτικῶν διωγμῶν.

Στὴν ἀρχαιότητα εἴμεθα ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἔθνη τοῦ κόσμου. Ἄν δὲν εἶχε μεσολαβήσῃ ἡ διασπορά καὶ ὑπῆρχαν γιὰ τὸ λαὸ μας ὁμαλές συνθηκες ἐθνικῆς ζωῆς, θὰ εἴμεθα σήμερα ἓνα ἀπὸ τὰ πολυαριθμότερα καὶ

ισχυρότερα έθνη τής γής. Μοιάζουμε μέ ένα δέντρο πού έχει δυνατές ρίζες καί γερό κορμό αλλά έπειδή είναι φυτευμένο σέ ξένα χώματα, του κόβουν κάθε τόσο τά κλωνάρια του, μέ τήν πρόφαση ότι έμποδίζουν τήν άνετη ανάπτυξη καί τήν αναπνοή των φυλλωμάτων πού τό περιστοιχίζουν.

Οί άνθρωποι είναι πάντοτε πολύ έφευρετικοί όταν πρόκειται νά ανακαλύψουν αφορμές καί έλατήρια γιά νά απαλλαγούν από τήν παρουσία άλλων συνανθρώπων. Όταν μάλιστα πρόκειται περί Έβραίων, ή φαντασία είναι άφταστη.

Οί Έβραίοι δηλητηριάζουν τά πηγάδια. Θάνατος εις τούς Έβραίους.

Οί Έβραίοι κάνουν ανθρωποθυσίες γιά νά χρησιμοποιήσουν τό χριστιανικό αίμα γιά τό έβραϊκό Πάσχα. Φωτιά καί τσεκούρι στους Έβραίους.

Είναι τοκογλύφοι, ανεβάζουν τίς τιμές, μαεύουν τό χρυσό, είναι κοινωνικοί επαναστάτες, είναι (...*δύο δυσανάγνωστες λέξεις...*) τής ίδιας τής πατρίδος, ανήκουν σέ φυλή κατώτερη.

Γιά όλα αυτά καί γιά καθένα από αυτά, πρέπει νά έξοντώνονται οί Έβραίοι.

Μέ μιά τέτοια ή παρόμοια γελοία αφορμή, μέ ένα τόσο ανόητο σύνθημα, έστάλησαν εις τούς τάφους των - αλλά αλλοίμονον καί πέρα ακόμη από τούς τάφους διότι ούτε τάφοι δέν υπάρχουν γιά αυτούς - έξι ολόκληρα εκατομμύρια Έβραίοι, κάτι περισσότερο από τό ένα τρίτο τής έβραϊκής φυλής, χωρίς καμμία κατηγορία, δίχως καμμία καταδίκη, μόνον καί μόνον διότι ήταν Έβραίοι.

Τό έγκλημα αυτό δέν έχει προηγούμενο στήν ιστορία των ανθρώπων. Δέν έχει προηγούμενο ούτε στήν έβραϊκή ιστορία των ατέλειωτων διωγμών καί μαρτυριών. Όχι κυρίως γιά τόν τρομακτικά μεγάλο αριθμό των θυμάτων, ούτε γιά τήν πρωτοφανή χρονική καί τοπική του έκταση. Αλλά διότι έπενοήθη, έσχεδιάσθη καί έξετελέσθη, όχι από όρδές φανατισμένου όχλου, αλλά από έπίσημο καί υπεύθυνο κυβέρνησι. Καί έπενοήθη καί έσχεδιάσθη καί έξετελέσθη, όχι σέ μιά στιγμιαία ψυχική έξαψη, αλλά σέ κατάσταση διανοητικής νηφαλιότητας εκείνων πού τό έσκέφθησαν καί τό απέφασισαν καί τό έξετέλεσαν.

Από τά πρακτικά των συνεδριάσεων του Διεθνούς Δικαστηρίου Έγκληματιών Πολέμου τής Νυρεμβέργης, αποκαλύπτεται ότι ή απόφασις περί όμαδικής έξοντώσεως των Έβραίων κατοίκων των υπό γερμανικήν Κατοχήν χωρών τής Ευρώπης, είχε ληφθῇ τόν μήνα Νοέμβριο του έτους 1942, μέ

κάθε έπισημότητα, πιθανώτατα σέ συνεδρίασι τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς γερμανικῆς κυβερνήσεως. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἐξαιρετική βαρύτης καί ὁ πρωτοφανής χαρακτήρ τοῦ ἀπαισίου καί βδελυροῦ ἐγκλήματος. Μιά κυβέρνησις περιλαμβάνουσα μεταξύ τῶν μελῶν της ἐπιστήμονας, εἰς τό μεσουράνημα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος καί εἰς τήν καρδίαν τῆς Εὐρώπης, ἐκλεγείσα μέ κανονικὴν ψηφοφορίαν ἀπὸ ἕναν ὁλόκληρο λαό, μελετᾶ, σχεδιάζει καί θέτει εἰς ἐκτέλεσιν ἀπόφασιν πού θά ἐδίσταζον νά σχεδιάσουν καί νά διανοηθοῦν καί οἱ πλέον ρυπαροὶ ἀπάχιδες τῶν χυδαιότερων καταγωγίων. Ἄν πιστεύσωμεν εἰς τό λεγόμενο ὅτι κάθε λαός εἶναι ἄξιος τῆς κυβερνήσεως του, θά πρέπει νά πιστεύσωμεν ὅτι καί ὁ γερμανικὸς λαός ὑπῆρξεν ἄξιος τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς τῶν ἐπισήμων κακούργων.

Ἐκτελεστής τοῦ βδελυροῦ αὐτοῦ δολοφονικοῦ σχεδίου διὰ τοὺς Ἑβραίους τῆς χώρας μας, ὑπῆρξεν ὁ διαβόητος λοχαγὸς Dieter Wisliceny. Ὅπως ὁ ἴδιος κυνικώτατα ἀπεκάλυψεν εἰς τήν δίκην τῆς Νυρεμβέργης, ὅπου περιέργως ἐξητάσθη ὡς μάρτυς τὴν 3ῃ Ἰανουαρίου 1946, ἀπεστάλη εἰς Θεσσαλονίκην τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1943 κατόπιν διαταγῆς τοῦ ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Gestapo Eichmann. Ἐκεῖ, μέ ἕνα σατανικώτατον σχέδιον, συνεκέντρωσε 50.000 ἀνυπόπτους καὶ ἀνυπεράσπιστους ἀδελφούς μας, τοὺς ὁποίους, ἐστοιβαγμένους εἰς τὰ γνωστὰ βαγόνια τῶν μελλοθανάτων, μετέφερεν εἰς τό ἀπαισίας μνήμης Auschwitz, ὅπου κατὰ χιλιάδας ἐθανατώνοντο ἐπιστημονικώτατα. Ὁ ἴδιος γερμανὸς δήμιος, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους 1943, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς διοικήσεως ὅλης τῆς Ελλάδος ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καί ἀπεπειράθη νά καταστρώσῃ τό ἴδιον ὑπουργικὸν ἐξοντωτικὸν σχέδιον, χωρὶς νά τό ἐπιτύχῃ ὅμως οὔτε ἀμέσως οὔτε καθ' ὁλοκληρίαν. Τὸ σύνθημα τῆς ἀνυπακοῆς καί τῆς ἀντιστάσεως, ἐδόθη ἐγκαίρως καί ἔτσι ὁ δήμιος ἠναγκάσθη νά ἀναβάλῃ ἐπὶ ἕν ὁλόκληρον ἐξάμηνον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου του. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν, ἀρκεταὶ ἑκατοντάδες ἀδελφοί μας, εἴτε παρασυρθέντες ἀπὸ τὰς προτροπὰς πληρωμένων ὀργάνων τοῦ ἐχθροῦ πού φέρουν, δυστυχῶς, ἑβραϊκὰ ὀνόματα, εἴτε ἀναγκασθέντες ἀπὸ οἰκονομικοὺς λόγους νά συμμορφωθοῦν πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ ἐχθροῦ, περιεπλάκησαν εἰς τὴν ἐξυφανθεῖσαν παγίδα μέσα εἰς τὴν Ἱερὰν αὐτὴν αἶθουσαν καί ὠδηγήθησαν ἀπὸ ἐδῶ εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου.

Ἀπὸ τὰ 7.500.000 Ἑβραίους πού κατοικοῦσαν στές κατακτηθεῖσες χώρες τῆς Εὐρώπης, ἐπέζησαν μόλις 1.200.000. Ἐχάθησαν μέ τὸν τρό-

πο αυτό τὰ 87% τοῦ συνολικοῦ ἐβραϊκοῦ πληθυσμοῦ καί ἐπέζησαν μόνον τὰ 13%. Ἀπό τήν Ἑλλάδα, ὅπου ζοῦσαν 75.000 Ἑβραῖοι, ἐπέζησαν μόνον 10.000 καί ἐχάθηκαν σχεδόν ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι. Ἐχάσαμεν ἔτσι καί ἡμεῖς στήν χώρα μας, τὰ 87% καί ἀπεμείναμεν ζωντανοί μόνον τό 13%. Ἀπό τές 24 Ἰσραηλιτικές Κοινότητες τῆς χώρας μας, αἱ 14 ἔχασαν περισσότερο ἀπό τὰ 90% τῶν μελῶν των καί διαλύθηκαν, ἄλλες 4 ἔχασαν περισσότερο ἀπό τὰ 50%, ὅλες δέ οἱ ἄλλες, ἐκτός τῶν Ἀθηνῶν, ἔχασαν πλέον τῶν 25% τοῦ πληθυσμοῦ των.

Ἡ μακάβρια αὐτή στατιστική, δίνει μιὰ πρόχειρη ἰδέα τῆς μεγάλης συμφορᾶς πού ἔπληξε τόν Ἑβραϊσμό τῆς Εὐρώπης γενικά καί τῆς χώρας μας εἰδικώτερα. Δίνει ταυτόχρονα μιὰ εἰκόνα τῶν ἠθικῶν καί ὑλικῶν ἐρειπίων πού προεκάλεσεν καί ἄλλοῦ καί στήν ἰδική μας χώρα ἡ γερμανική καταγίδα. Ἡ ἀναστήλωση τῶν ἐρειπίων αὐτῶν καί ἡ ἀναδημιουργία τῆς ἐβραϊκῆς ζωῆς, εἶναι ἔργα τόσον δύσκολα, ὅσον τρομερός ἦταν ὁ κλονισμός πού προεκάλεσε τό κρήμνισμα.

Γιά τήν ἀναστήλωση καί τήν ἀναδημιουργία αὐτή, εἶναι ἀπαραίτητοι ὠρισμένες προϋποθέσεις:

- 1) Ἡ βοήθεια καί συνεργασία τῶν μεγάλων ἐβραϊκῶν ὁργανώσεων περιθάλψεως ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ
- 2) Ἡ κυβερνητική *(το χειρόγραφο διακόπτεται)*

Δίκη Μαξ Μέρτεν¹⁶

Φεβρουάριος 1959

Ο ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ ΥΠΗΡΞΕ ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΥΡΙΟΤΕΡΟΥΣ, ΑΝ ΟΧΙ ΚΑΙ Ο κορυφαίος, μάρτυρας στη δίκη και το παρόν σημείωμα περιορίζεται σε αυτό το ρόλο του, χωρίς να αγγίζει τις λεπτές πολιτικές πτυχές της υπόθεσης (για την οποία άλλωστε η βιβλιογραφική αναφορά –ελληνική και ξένη– είναι πλουσιότερη ενώ οι εγγραφές στο διαδίκτυο ανέρχονται σε χιλιάδες.)

Η κατάθεση του Ασέρ Μωυσή στο Στρατοδικείο έγινε στις 16 Φεβρουαρίου 1959, διήρκεσε πέντε ολόκληρες ώρες και χαρακτηρίστηκε από τον Βασιλικό Επίτροπο ως «σαφής και αμερόληπτος», ο δε Τύπος της επομένης έγραψε ότι «δεν ήτο δυνατόν να υπάρξει καταλληλότερος μάρτυς».

Ο ίδιος σε επιστολή του της 6^{ης} Μαρτίου 1959 προς τον Ιωσήφ Νεχαμά, που είχε σπεύσει να τον συγχαρεί για την κατάθεση, γράφει **«Η κατάθεσής μου ήταν ένας Έπιτάφιος στά χωρίς τάφους μνήματα τῶν 45.000 ἰδικῶν μας, ἕνα εἶδος Kadish σέ ὅλους ἐκείνους, γνωστούς καί ἀγνώστους πού ἐμαρτύρησαν ἄδικα»**. Στην ίδια επιστολή αναφέρει ότι «Ἡ κατάθεσής μου δέν ἐστενογραφήθη καί καμμία ἐφημερίς δέν τήν ἐδημοσίευσε γνησίως». Παραπέμπει όμως στην εφημερίδα «Ἐθνος» για την πλησιέστερη αναφορά στην κατάθεσή του.

Όπως θα αντιληφθεί ο αναγνώστης, στην κατάθεση περιέχονται πολλά

16 Το όνομα του χιτλερικού αξιωματικού Μαξ Μέρτεν συνδέθηκε στην Ελλάδα όχι μόνο με την εξολόθρευση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης αλλά και με την πολιτική κατάσταση στην χώρα στο τέλος της δεκαετίας του '50. Ο Μέρτεν ήρθε για άγνωστους λόγους στην Ελλάδα το 1958 και καταδικάστηκε από το Ειδικό Στρατοδικείο Αθηνών το Φεβρουάριο του 1959 σε «κατά συγχώνευσιν κάθειρξιν» 25 ετών. Λίγους μήνες αργότερα μεταφέρθηκε στη Δυτική Γερμανία για να εκτίσει (υποτίθεται) εκεί την ποινή του. Το 1960 αφέθηκε ελεύθερος.

στοιχεία ενδιαφέροντα για τους ιστορικούς, δεδομένου ότι άλλα από αυτά έχουν αποσιωπηθεί και άλλα δεν έχουν ερμηνευθεί όπως άξιζε.

Τα κείμενα που ακολουθούν έχουν πηγή:

- α) Δακτυλογραφημένο κείμενο από το Αρχείο του Ασέρ Μωυσή που είναι, κατά πάσα πιθανότητα, η κατάθεσή του στον Ανακριτή πριν τη δίκη.
- β) Δική μου ανασύνθεση της κατάθεσης μέσα από αποκόμματα εφημερίδων της 17^{ης} Φεβρουαρίου που βρέθηκαν όλες στο ίδιο Αρχείο του πατέρα μου.

Ένορκη κατάθεση στον ανακριτή

ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ 3 ΜΑΡΤΙΟΥ ΤΟΥ 1941 ΗΜΗΝ ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, διετέλεσα δέ κατά τὰ ἔτη 1933 καί μετέπειτα, Πρόεδρος τῆς αὐτό-
θι Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος καί ἄλλων ἐκεῖ Ἰσραηλιτικῶν ὀργανισμῶν
καί ἰδρυμάτων. Προβλέπων τήν βεβαίαν δίωξίν μου ὑπό τῶν γερμανικῶν
ἀρχῶν ἐάν αὐται κατελάμβανον τήν Θεσσαλονίκην, ἀνεχώρησα ἐκεῖθεν μό-
λις διησθάνθην τὰς ἐπικειμένας ἀτυχεῖς διά τήν χώραν ἐξελίξεις καί κα-
τέφυγον εἰς Ἀθήνας, ὅπου ὅμως ἀνακαλυφθεῖς ὑπό τῶν ἀρχῶν κατοχῆς,
ἐδιώχθην διασωθεῖς ὡς ἐκ θαύματος καί μεταξύ τῶν ὀλίγων.

Μετά τήν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, μοί ἀνετέθη ὑπό τῆς Ἑλλη-
νικῆς Κυβερνήσεως ἡ ἀναδιοργάνωσις τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων, ἡ
ἵδρυσις τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου καί τοῦ Ὁργανισμοῦ Πε-
ριθάλψεως καί Ἀποκαταστάσεως Ἰσραηλιτῶν Ἑλλάδος (Ο.Π.Α.Ι.Ε.) ἀπό
τῆς ἡγεσίας τῶν ὁποίων ἀπεχώρησα τό 1949 καί τό 1950, διορισθεῖς κατ'
ἀρχάς Πρόξενος ἔπειτα δέ Διπλωματικός Ἀντιπρόσωπος ἐν Ἑλλάδι τοῦ
Κράτους τοῦ Ἰσραήλ, ἦν θέσιν διετήρησα μέχρι τοῦ 1954.

Ὡς ἐκ τῶν ιδιοτήτων μου τούτων, παρηκολούθησα μέ ιδιαίτερον ἐνδι-
αφέρον τό ὅλον δράμα τοῦ διωγμοῦ τοῦ ἐβραϊκοῦ στοιχείου τῆς Ἑλλάδος
καί δὴ τοῦ τῆς Θεσσαλονίκης ὑπό τῶν γερμανικῶν ἀρχῶν κατοχῆς, εἰς δέ
τήν ἄμυναν καί διάσωσιν μέρους τοῦ ὁποίου ἐπρωτοστάτησα καί συνέλε-
ξα πλεῖστα στοιχεῖα προκειμένου νά συγγράψω καί δημοσιεύσω ταῦτα διά
τήν ἱστορίαν.

Τὰ ἀφορῶντα τήν δράσιν τοῦ κατηγορουμένου Μάξ Μέρτεν στοιχεῖα
καί πληροφορίας ἦντλησα καί ἐκ τῶν προσωπικῶν ἐπεμβάσεών μου ἐν
Ἀθήναις τό 1942 καί 1943 πλησίον τῆς τότε Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διά
τήν διάσωσιν τῶν διωκομένων ὁμοφύλων μου, ὅσον καί ἐκ τῶν αὐθε-
ντικῶν πληροφοριῶν ἅς μοί μετέδωκε διαφυγών εἰς Ἀθήνας ἐκ Θεσσαλο-

νίκης τόν Ιούλιον 1943, ό επί μακρά έτη συνεργάτης καί συναδέλφός μου, αείμνηστος Γιомτώβ Γιαкоέλ, όστις μέχρι τής εκείθεν διαφυγής του, ήτο ό ιθύνων νοός τής Ισραηλιτικής Έπιτροπής Κοινωνικής Προνοίας, ήτις, υπό τό καμουφλαρισμένον τουτό όνομα, είχεν αναλάβει τό έργον άμύνης του έβραϊκού στοιχείου Θεσσαλονίκης κατά του γερμανικού διωγμού.

Ό έν λόγω συνεργάτης μου, κρυπτόμενος κατ' άρχάς μετ' έμού έν Κηφισιά υπό τό ψευδώνυμον Άριστοτέλης Γεωργιάδης, κατόπιν δέ ούτος έν Νέω Ήρακλείω Άττικής, ήρχισε συγγράφων εκεί άπομνημονεύματα περί του διωγμού του έβραϊκού στοιχείου Θεσσαλονίκης από τής εισόδου του γερμανικού στρατού εις τήν Μακεδονικήν πρωτεύουσαν, προφθάσας νά περιλάβη μέ πάσαν λεπτομέρειαν, άντικειμενικότητα καί αυθεντικότητα τά γεγονότα μέχρι των παραμονών των έκτοπισμών διότι έν τώ μεταξύ, καταδοθέντος του κρησφυγέτου του υπό άρνησιπατριδων ειδεχθών προδοτών, συνελήφθη τήν 5^{ην} μ.μ. ώραν τής Τετάρτης 22 Δεκεμβρίου 1943 υπό των Γερμανών καί μέσω Χαΐδαρίου έκτοπισθείς εις Birkenau τής Πολωνίας έφονεύθη οικογενειακώς υπό συνθήκας ύπερφρικιαστικάς.

Τά έν λόγω χειρόγραφα - άπομνημονεύματα, διασωθέντα, μοί παρεδόθησαν τήν ιδίαν ήμέραν τής συλλήψεώς του (22 Δεκεμβρίου 1943) καί εύρίσκονται εις τήν κατοχήν μου, δημοσιευθέντα έν έπιφυλλίδι εις τήν έν Άθήναις έκδιδομένην έφημερίδα «Έβραϊκή Έστία» καί ών φωτοτυπικά άντίτυπα των σελίδων των άφορωσών τήν δρᾶσιν του κατηγορουμένου, καταθέτω.

Συγκεφαλαιωτικώς, από τά στοιχεΐα τά όποία είτε περιέπεσαν εις τήν ιδίαν μου άντίληψιν είτε μοί μετεδόθησαν υπό άλλων προσώπων καί δή

- 1) του τότε Άρχιεπισκόπου Άθηνών Δαμασκηνού,
- 2) του τότε Πρωθυπουργού Λογοθετοπούλου,

3) του τότε Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Γενναδίου, έκ προσωπικών άφηγήσεων του Γιомτώβ Γιαкоέλ καί άλλων Θεσσαλονικέων, αλλά ιδιαίτατα έκ των εις χείρας μου άπομνημονευμάτων του Γιомτώβ Γιαкоέλ, τήν αυθεντικότητα των όποιων καί τήν φιλαλήθειαν καί αξιοπιστίαν του όποιου θέτω έκτός άμφιβολίας καί άμφισβητήσεως, προκύπτουν ως πρός τήν δρᾶσιν του κατηγορουμένου τά έξής:

- 1) Ούτος, λόγω τής εύρύτατης έξουσίας δι' ής ήτο περιβεβλημένος παρά τή γερμανική στρατιωτική διοικήσει Θεσσαλονίκης, είχε μεταβληθῆ εις άληθῆ τύραννον καί σατράπην τής πόλεως καί εΐναι ύπεύ-

θυνος διά πλείστας ἐκτελέσεις (ἄνευ καταδικαστικῶν ἀποφάσεων) Ἑλλήνων πολιτῶν, Χριστιανῶν καί Ἰουδαίων, φυλακίσεις, διώξεις, λεηλασίας περιουσιῶν καί ἐκβιάσεις ἀκόμη.

2) Οὗτος δέον νά θεωρηθῇ ὡς ὁ κύριος ὑπεύθυνος τῆς διαταχθείσης ὑπό τῆς γερμανικῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως Θεσσαλονίκης—Αἰγαίου κατ' Ἰούλιον 1942 στρατολογίας πρὸς ἐκτέλεσιν καταναγκαστικῶν ἔργων τῶν ἀρρένων ἡλικίας 18-- 45 ἐτῶν Ἰσραηλιτῶν Θεσσαλονίκης, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ὁποίων ἑκατοντάδες ἐξ αὐτῶν ἀπεβίωσαν ἀπὸ κακουχίας, ἀσθενείας καί ἐκτελέσεις ἐπὶ τόπου.

3) Οὗτος εἶναι ὁ κύριος αὐτουργός καί δράστης τῆς συμφωνίας τῆς ὑπογραφείσης ἐν Θεσσαλονίκη τὴν 17 Ὀκτωβρίου 1942 εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μιζραχῇ Ἰσραηλιτικοῦ Φιλανθρωπικοῦ Ἰδρύματος Συσσιτίων «Ματανόθ Λαεβιονείμ», μεταξύ τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης καί αὐτοῦ τούτου τοῦ κατηγορουμένου ὑπογράψαντος ἰδιοχείρως τὸ σχετικόν πρωτόκολλον περὶ ἐξαγοράς τῆς καταναγκαστικῆς ταύτης ἐργασίας τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀντὶ 3 καὶ 1/2 δισεκατομμυρίων δραχμῶν, (ἐξ ὧν 2 δισεκατομμύρια εἰς μετρητὰ καὶ 1 καὶ 1/2 εἰς ἀξίαν τοῦ χώρου τοῦ νεκροταφείου). Εἶναι χαρακτηριστικός ἐν προκειμένῳ ὁ ρόλος ὃν διεδραμάτισεν ὁ κατηγορούμενος εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἐνεργῶν μὲ ἀπόλυτον πρωτοβουλίαν, μεταβάς αὐτοπροσώπως τρίς εἰς τὸ Ἰδρυμα Ματανόθ, δεχόμενος ἢ ἀποκρούων προτάσεις καί ὑπογράψας τέλος ὁ ἴδιος τὸ σχετικόν πρωτόκολλον, ὡς ταῦτα προκύπτουν ἀπὸ τὴν λεπτομερειακὴν ἀφήγησιν τοῦ Γιомτώβ Γιαкоέλ.

4) Ὁ αὐτός κατηγορούμενος, δέον νά θεωρηθῇ συναυτουργός ἢ ἀναγκαῖος συνεργός τῶν ἐπακολουθησάντων τὴν ἐξαγοράν τῆς ἀναγκαστικῆς ἐργασίας ἐξοντωτικῶν μέτρων ἐκτοπισμοῦ καί θανατώσεως εἰς τὸ Auschwitz – Birkenau τῶν 45.000 περίπου Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ τοιαύτη δὲ εὐθύνη του ὡς συναυτουργοῦ ἢ ἀναγκαῖου συνεργοῦ, καθίσταται κατάδηλος ἀπὸ τὰ ἐξῆς περιστατικά.

α) Οἱ ἀφιχθέντες ἐκ Γερμανίας πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων ἐκτοπισμοῦ καί θανατώσεως, ἥτοι τῆς «τελικῆς λύσεως» κατὰ τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν δίκην τῆς Νυρεμβέργης ἔγγραφα, Γερμανοὶ ἀξιωματικοὶ Wisliceny καὶ Bruner, δέν θά εἶχον τὴν ὑλικὴν δύναμιν, δύο μόνον ἄτομα, νά ἀναστατώσουν καί ἐξοντώσουν ἓνα ὁλόκληρον πληθυσμόν 45.000 ἀνθρώπων, ἐάν δέν ἐστηρίζοντο εἰς τὴν συνερ-

γασίαν καί εις τὰς λόγχας τοῦ ἐν Θεσσαλονίκη γερμανικοῦ στρατοῦ κατοχῆς, ὅστις στρατός ἐλάμβανε, διὰ τοιούτους σκοπούς, διαταγὰς ἀπὸ τῆν στρατιωτικὴν διοίκησιν ἣτις πάλιν, προκειμένου περὶ μὴ καθαρῶς στρατιωτικῶν ζητημάτων, ἐξεπροσωπεῖτο ὑπὸ τοῦ κατηγορουμένου.

β) διότι ρητῶς ἱστορεῖ ὁ Γιακοέλ εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, ὅτι ἅμα τῇ ἀφίξει εἰς Θεσσαλονικὴν τῶν δημίων Wisliceny καὶ Bruner, ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης ἔλαβεν ἔγγραφον τῆς γερμανικῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως ὑπὸ χρονολογίαν 6 Φεβρουαρίου 1943, διατασσούσης ὅτι ἐφεξῆς ἡ Κοινότης ὑπήγετο ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τῶν δημίων αὐτῶν καὶ ἐπιβαλλούσης τὴν λῆψιν ὑπὸ τῆς Κοινότητος, μέτρων ἀποβλεπόντων εἰς τὴν διευκόλυνσιν τῶν ἐκτοπισμῶν καί

γ) διότι κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου ἐξαγορᾶς, ὁ κατηγορούμενος Μέρτεν εἶχε δώσει τὸν λόγον ὅτι μετὰ τὴν ἐξαγοράν ταύτην, οὐδὲν μέτρον διώξεως θὰ ἐφηρμόζετο ἐναντίον τοῦ ἐβραϊκοῦ στοιχείου, ἡ δὲ ὑπόσχεσις αὕτη, κοινολογηθεῖσα, παρέσυρε τὸν ἐβραϊκὸν πληθυσμὸν νὰ πιστεύσῃ ὅτι εὕρισκετο ἐφεξῆς ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ δὲν ἐφρόντισε νὰ διαφύγῃ τὸν κίνδυνον. Ὁ ἀείμνηστος Γιακοέλ εἰς περιλήψιν τοῦ τελευταίου κεφαλαίου τῶν ἀπομνημονευμάτων του, ὅπερ δὲν ἐπρόλαβε νὰ τελειώσῃ, γράφει τὰ ἐξῆς: «διαδόσεις περὶ ἐκτοπισμοῦ καὶ καθησύχασις τῆς κοινῆς γνώμης ὑπὸ Δρος Μέρτεν».

Οὕτω, ὁ κατηγορούμενος Μέρτεν, δι' ἀπάτης καὶ πειθοῦς, παρέπεισε τοὺς ἀτυχεῖς Ἰσραηλίτας, νὰ παραμείνουν εἰς τὰς θέσεις των. Ἐάν ἦτο ἀμέτοχος τῆς βαρυτάτης αὐτῆς εὐθύνης, θὰ ὥφειλε νὰ παραιτηθῇ τῆς θέσεώς του, ἀλλ' ὅχι μόνον τοῦτο δὲν ἔπραξεν, ἀλλ' ἀντιθέτως εἶναι βεβαιωμένον ὅτι παρέστη εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρώτων «βαγониῶν τοῦ θανάτου» ἐκ Θεσσαλονίκης διὰ τὸ Auschwitz.

Ἦτο τόση ἡ σατανικότης τοῦ γερμανικοῦ σχεδίου τῆς «τελικῆς λύσεως» ὥστε νὰ μὴ ἀποκλείω ὅτι ἡ ὑπόσχεσις αὕτη, ἐδόθη ὑπὸ τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν Ἰσραηλιτῶν Θεσσαλονίκης διὰ νὰ τοὺς ἀποκοιμίσῃ καὶ τοὺς καταστήσῃ εὐκολώτερα θύματα ἐφαρμογῆς τῶν καταχθονίων των σχεδίων.

Ἐνθυμοῦμαι σχετικῶς ὅτι μοι εἶχεν εἰπεῖ Ἰσραηλίτις μητέρα τό 1944, δι-
αρκοῦντος τοῦ ἐν Ἀθήναις διωγμοῦ, ὅτι κατά τήν διάρκειαν τῆς παρουσι-
άσεώς της μετά τοῦ μικροῦ τέκνου της εἰς τήν Συναγωγήν διά τό ἑβδομα-
διαῖον «παρών», ὁ παριστάμενος Γερμανός ἀξιωματικός τῶν S.S., ἐπλησί-
αζε καί ἐχαΐδευε τά μικρά ἑβραιόπουλα καί μοί ἐξέφραζε, ἡ δυστυχής, τό-
τε τήν πεποίθησίν της ὅτι «δέν ἦτο δυνατόν νά ἀναμένεται κακόν τι ἀπό
ἀνθρώπους ἐπιδεικνύοντας τοιαῦτα λεπτά αἰσθήματα πρός τά μικρά παι-
διά».

Ὁ αὐτός ἐν τούτοις Γερμανός δήμιος, κατά τήν προσδιορισμένην ἡμέ-
ραν τῆς 24 Μαρτίου 1944, ἐπαγίδευσε 800 Ἰσραηλίτας τῶν Ἀθηνῶν, μετα-
βάλλοντας νά δώσουν τό «παρών» εἰς τήν Συναγωγήν καί τοὺς ἀπέστειλεν εἰς
τοὺς θαλάμους ἀσφυξιογόνων τοῦ Auschwitz, μαζί μέ τά παιδιά πού τόσον
φιλόστοργα ἐθώπευε καί μαζί μέ τήν μητέρα πού εἶχε πιστεύσει εἰς τās σα-
τανικάς του θωπείας.

*Ανασύνθεση της κατάθεσης
μέσα από αποκόμματα εφημερίδων
της 17^{ης} Φεβρουαρίου 1959*

Ο ΟΥΣΙΩΔΕΣΤΕΡΟΣ ΧΘΕΣΙΝΟΣ ΜΑΡΤΥΣ, ΗΤΟ Ο Κ. ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ, ΠΡΟΞΕ-
νος του 'Ισραήλ ἐν Ἑλλάδι κατά τό 1950--1954, δικηγόρος, ἱστο-
ρικός συγγραφεύς καί ἐκ τῶν ἡγετικῶν προσωπικοτήτων τῶν ἐν Ἑλλά-
δι Ἰσραηλιτῶν. Ἡ κατάθεσίς του, καλύψασα ὁλόκληρον τήν πρωινήν συ-
νεδρίασιν τοῦ στρατοδικείου, ἀπετέλεσε τήν καυστικωτέραν κατηγορίαν
μέχρι σήμερον ἐναντίον τοῦ Μέρτεν. Ἡ συζήτησις μεταξύ στρατοδικῶν
καί τοῦ μάρτυρος, τῆς ὑπερασπίσεως καί τοῦ κατηγορουμένου, διεξήχθη
ἐν ἀπολύτῳ σιγῇ ἐντός τῆς αἵθουσας. Ὁ μάρτυς ἀνεφέρθη εἰς τήν ὅλην
δραῖσιν τοῦ κατηγορουμένου δι' ἡλεγμένων στοιχείων, διεφώτισε δέ τό δι-
καστήριον ὅσον ἀφορᾷ πολλάς ἀγνώστους μέχρι σήμερον πτυχάς τῆς κα-
τοχικῆς περιόδου.

ΜΑΡΤΥΣ: Ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ἐγκατεστάθην λόγω τῶν γεγονότων
τῆς κατοχῆς, παρηκολούθην τήν ζωήν καί τήν τύχην τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ
ὁμοθρήσκων μου. Σχετικῶς εἶχα συνεχῆ καί λεπτομερῆ συνεργασίαν ἐπί
ὅλων τῶν θεμάτων, μετά τοῦ ἐκτελεσθέντος ὑπό τῶν Γερμανῶν δικηγόρου
Γιακοέλ, νομικοῦ συμβούλου τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης.

Ἡ κακή μοῖρα μας θέλησε νά φέρῃ τόν Μέρτεν εἰς τήν συμπρωτεύου-
σαν. Ἀμέσως μετά τήν ἀφίξίν του, ἤρχισαν οἱ μεγάλοι διωγμοί τῶν Ἰσραη-
λιτῶν. Ὁ Γιακοέλ εἰς τό ἰδιόγραφον ἡμερολόγιόν του, τό ὅποιον μοῦ παρε-
δόθη διά νά τό διαφυλάξω ὅταν συνελήφθη, ἀναφέρει ὅτι ὅλαι αἱ διαταγαί
ἐναντίον τῶν Ἑβραίων, ἔφερον τήν ὑπογραφήν τοῦ Μέρτεν. Αὐτός ἔλεγε
τότε, ὅτι πρό τοῦ πολέμου ἦτο εἰσαγγελεύς εἰς τήν Γερμανίαν καί εἰς Θεσ-
σαλονίκην ἦτο ἔφεδρος ἀξιωματικός. Μετά τήν ἀπελευθέρωσιν, διεπίστω-
σα πολλαπλῶς ὅτι ὁ Μέρτεν ἦτο πρό τῆς κατοχῆς εἰς ἀπλοῦς ἀσκούμενος
δικηγόρος τοῦ Βερολίνου. Αὐτό ὅμως οὐδόλως τόν ἡμπόδισε νά ἐφαρμόζῃ
βασανιστήρια ἀνώτερα καί τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Διά τήν εξαγοράν τῆς καταναγκαστικῆς ἐργασίας καί τὰς λοιπὰς κατηγορίας, τί γνωρίζετε κ. μάρτυς;

ΜΑΡΤΥΣ: Ὁ Μύλλερ, ὁ Ἕλλην ἐργολάβος τῶν ἔργων, εἶχε προτείνει εἰς τόν Γιακοέλ τήν εξαγοράν τῆς καταναγκαστικῆς ἐργασίας τῶν Ἑβραίων, μετὰ ἀπὸ μίαν ἐπίσκεψίν των εἰς τὰ ἔργα τῆς περιοχῆς Κομοτηνῆς, ὅπου οἱ Ἰσραηλίτες εἰργάζοντο πυρέσσοντες καί ἐσταυλίζοντο... Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη ἀρχή.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Τί ἦταν αὐτός ὁ Μύλλερ; Ἐδιώχθη;

ΜΑΡΤΥΣ: Συνεργάτης τῶν Γερμανῶν. Δέν γνωρίζω ἂν ἐδιώχθη. Πάντως, ὕστερα ἀπὸ ὀλίγας ἡμέρας, ὁ Μέρτεν, ὁ παντοδύναμος ὑπερστράτηγος τῆς Θεσσαλονίκης, ἀρχίζει τὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν ἐνδιαφερομένων, εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς οἰκίας Ἰσραηλίου. Ἀρχικῶς ἐζήτη 3,5 δις. δραχμὰς καί ἐδέχθη τέλος νὰ κλεισθῇ ἡ συμφωνία ἀντὶ 20.000 λιρῶν σὺν τὰ ὑλικά τοῦ νεκροταφείου, ὁλοκλήρου τοῦ νεκροταφείου.

Οἱ Ἰσραηλῖται τοῦ εἶπαν ὅτι ὁ Ἱερὸς Νόμος ἀπαγορεύει τὴν ἐκταφήν τῶν νεκρῶν. Οἱ Γερμανοὶ τότε τὸ κατέστρεψαν καί ἐπώλησαν τέσ πλάκες τῶν τάφων καί τὰ τοῦβλα.

Καταθέτω εἰς τὸ δικαστήριον τηλεγράφημα τοῦ Ἀρχιρραβίνου Θεσσαλονίκης πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις Ἰσραηλίτας ὅπως συνδράμουν εἰς τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἀνωτέρω ποσοῦ. Αἱ δόσεις κατεβλήθησαν εἰς τόν Μέρτεν κανονικῶς. Ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ Γιακοέλ, ὁ Ἀμαρίλιο (ὁ ὁποῖος ζῇ εἰς Ἀθήνας) καί ὁ Ἀρούχ, τὰ χρήματα εἶχαν συγκεντρωθῇ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν ἀπ' ὅπου ἔλαβον ἐπιταγὴν τὴν ὁποίαν ὁ Μέρτεν δέν ἐδέχθη νὰ παραλάβῃ, διότι ἐζήτη μετρητά. Ἐξαργύρωσαν, κατόπιν τούτου, τὴν ἐπιταγὴν καί παρέδωσαν τὰ μετρητά εἰς τὸ γραφεῖον του εἰς τὸ Μέγαρον Κονιόρδου.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Γιατί δέν ἤθελεν ἐπιταγὴν;

ΜΑΡΤΥΣ: Καί ἐγὼ ἀπορῶ, κ. Ἐπίτροπε. Πῶς αὐτός ὁ τρομερός στρατιωτικὸς διοικητής, πηγαινε ἐν κρυπτῷ μέ τόν Μάισνερ διὰ νὰ κλείσῃ τὴν δουλειά;

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Διατί κατηγοροῦμενε, δέν ἐκαλέσατε τοὺς ἐπισήμους ἐκπροσώπους τῶν Ἑβραίων εἰς τὸ γραφεῖον σας καί νὰ διαπραγματευθῇτε ἐκεῖ; Διατί ἐπροτιμοῦσατε τὰς νύκτας καί τὰ ὑπόγεια τῶν οἰκιῶν ἀντὶ τοῦ ἡλίου τῆς ἡμέρας;

ΜΕΡΤΕΝ: (εἰς στάσιν προσοχῆς, ἐρυθριῶν, ὡς πάντοτε καί βροντώδη φωνήν). Ἦτο πόλεμος, κ. Ἐπίτροπε. Ὑπῆρχον διαταγαὶ τοῦ Ὑπουργείου

Άσφαλείας, όχι μόνον νά μήν βοηθᾶμε τούς Έβραίους, αλλά νά τούς διώκουμε. Άρχισα τάς διαπραγματεύσεις, παραβαίνων τήν απαγόρευσιν αὐτήν χάριν τῶν ἀσθενῶν Έβραίων πού ἀπέθνησκον εἰς τάς ὁδούς. Άν ἐδεχόμην ἔστω καί ἓνα ἀντιπρόσωπον εἰς τό γραφεῖον μου, θά ἐξετελούμην ἐπὶ τόπου.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Πῶς ἐνεργούσατε; Εἶχατε σχετικές ἐντολάς νά ζητήσετε τό πόσον τῶν 2,5 δις. δραχμῶν ἤ ἐνεργούσατε ἐν ἀγνοία τῶν ἀνωτέρων σας καί δι' ἰδικῆς σας πρωτοβουλίας;

ΜΕΡΤΕΝ. Μέ τήν δική μου πρωτοβουλία. Κάτ' εὐτυχή σύμπτωσιν, ἔχω αὐτήν τήν στιγμήν στοιχεῖα πού ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ μάρτυς λέει ψέματα.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Τί ἔγιναν τά χρήματα; Τάς διαπραγματεύσεις ἐκάματε ἐσεῖς ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας. Τά χρήματα δέν τά πήρατε ἐσεῖς;

ΜΕΡΤΕΝ: Άπό τῆς ἀρχῆς τῆς δίκης μου, ἔχω δηλώσει ὅτι διά τῶν χρημάτων ἐπληρώθησαν οἱ ἐργάτες πού θ' ἀντικαθιστοῦσαν τούς Ἰσραηλίτας, τῇ μεσολαβήσει καί τοῦ Γερμανοῦ «στρατηγοῦ τῶν σκαπανέων».

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Μά ἀφοῦ λέτε ὅτι ὅλα ἔγιναν ἐν ἀγνοία τῶν ἀνωτέρων σας;

ΜΕΡΤΕΝ: Όταν ὑπεγράφησαν αἱ συμβάσεις, ἀνέφερα εἰς τόν στρατηγόν ὅτι βρῆκα καλυτέρους ἐργάτας, καλύτερον ἐνδαιτιουμένους.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Καί εἶπατε εἰς τόν στρατηγόν ὅτι θά τούς πληρώνατε μέ τά χρήματα αὐτά;

ΜΕΡΤΕΝ: Δέν μπορούσα νά προτείνω εἰς τόν στρατηγόν νά στείλῃ τούς Έβραίους εἰς τά σπίτια των. Τοῦ εἶπα, μόνον, ὅτι ἐφ' ὅσον πεθαίνουν τόσοι πολλοί, θά ἦτο ἀπάνθρωπον νά μή τούς ἀλλάξουμε.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Διατί δέν τό ἐκάματε αὐτό ἀπό τήν ἀρχή τῶν διαπραγματεύσεων;

ΜΕΡΤΕΝ:...

ΜΑΡΤΥΣ: Νά σᾶς πῶ ἐγώ τί συμβαίνει. Πρό τῆς συμφωνίας, μᾶς εἶπε μία Παρασκευήν, νά διακόψωμεν τάς διαπραγματεύσεις διά νά τηλεφωνήσῃ εἰς τό Βερολῖνον ἄν ἐδέχοντο ἐκεῖ μέ τό ποσόν πού ἐπροτείναμε. Κατόπιν μᾶς εἶπε, «Τηλεφώνησα εἰς τό Βερολῖνον, ἀλλά δέν γίνεται τίποτα».

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Ἐπληρώθη ἔστω καί ἓνας ἐργάτης μέ τά χρήματα αὐτά;

ΜΑΡΤΥΣ: Οὐδεμίαν πληροφορίαν ἔχω ἐπ' αὐτοῦ. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1943, οἱ Ἰσραηλῖται ἐργάται εἰργάζοντο εἰς τά ἔργα τῶν Θηβῶν. Ἀκόμη καί

σήμερα ἂν πᾶμε εἰς τό χωριό Καρυές, θά δοῦμε τά κόκκαλά των, ἐπάνω εἰς τὰ χωράφια πού ὀργώνουν οἱ χωριάτες.

Οὐδέποτε εἰς τήν νεωτέραν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὁλόκληρος ἡ κυβέρνησις ἑνός κράτους, ὅλα τὰ ὑπουργεῖα καί ὅλαι αἱ ὑπηρεσίαι, εἰργάζοντο ἐν ψυχρῷ διά τήν τελικήν ἐξόντωσιν 8.000.000 μαρτύρων, ὡς οἱ Ἰσραηλίται, μέ ἔγγραφα, διαταγάς, πρωτόκολλα. Καί ἐν προκειμένῳ, ὁ Μέρτεν, τύραννος καί κυρίαρχος τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνήργησε μέ σατανικήτητα ὑπερβάλλουσαν οἰανδήποτε φαντασίαν. Ὑπεσχέθη ὅτι δέν ὑπῆρχε λόγος πλέον τῶν διώξεων. Αὐτό μόνον μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμβάσεως. Σήμερα, εἰς τὰ πεζοδρόμια τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπάρχουν ἐπιτύμβιοι πλάκαι. Εἶναι τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ νεκροταφείου. Αὐταί τās ὁποίας ἐπώλησεν. Οἱ πλάκες τῶν τάφων τῶν ὁμοθρήσκων μας.

ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΗΣ: Ἐχει εὐθύνας αὐτός;

ΜΑΡΤΥΣ: Τό δικαστήριον τῆς Νυρεμβέργης, ἀλλά καί διεθνεῖς νομικαί προσωπικότητες, ἐδέχθησαν ὅτι ὅλοι οἱ Γερμανοί, ἀπό τοῦ Goering μέχρι καί τοῦ τελευταίου στρατιώτου πού ἔρριπτε τό κυάνιον εἰς τās αἰθούσας ἀερῶν, δέν ἦσαν ὑπεύθυνοι διά τήν πιστήν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν, ἀλλά συναυτουργοί τῶν ἐγκλημάτων. Ὅλοι. Ὁ Μέρτεν, διά νά σταλῇ ἐπομένως εἰς τήν Θεσσαλονίκην, ἦτο ἔμπιστος τοῦ Ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος καί ἀπεσταλμένος του, ἄρα καί συναυτουργός αὐτῶν τῶν εἰδεχθῶν πράξεων.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ὅταν λέτε συναυτουργός, πῶς τό ἐννοεῖτε;

ΜΑΡΤΥΣ: Τό ἐννοῶ καλῶς. Ἐδιάβασα εἰς ἕνα γαλλικόν βιβλίον ὅτι οἱ Γερμανοί εἶχαν δημιουργήσει εἰδικήν σχολήν διά τὰ μέλη τοῦ Ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κόμματος, τήν «Σχολήν τῶν Δολοφόνων», ἕνα σχολεῖον ὅπου ἐγαλουχοῦντο οἱ στρατιωτικοί τοῦ Χίτλερ. Σ' αὐτό τό σχολεῖον θά ἐφοίτησεν καί ὁ Μέρτεν, ἀλλοιῶς δέν θά ἔκανε ὅλα αὐτά.

Ὁ Μέρτεν ἠδύνατο, ἂν ἤθελε, νά πολιτευθῇ καλύτερον ἀπό ὅτι ἐζήτουν αἱ διαταγαί. Ἄλλωστε, συμφώνως πρὸς τό ἄρθρον 47 τοῦ γερμανικοῦ στρατιωτικοῦ ποινικοῦ κώδικος, τās διαταγάς τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν, ὡς πρὸς ἐγκληματικάς πράξεις, δέν εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ κατώτεροι νά ἐκτελοῦν.

Ἀναφέρομαι ἐν συνεχείᾳ εἰς τās προσπάθειάς τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ Ἑβραίων, ὅπως ἀποτρέψουν τήν πραγματοποίησιν τῆς πρώτης ἀποστολῆς εἰς τό Auschwitz, ἡ ὁποία εἶχεν ὀρισθῇ διά τήν 13ην Μαρτίου 1943. Ὅταν μέ εἰδοποίησαν ἀπό τήν Θεσσαλονίκην διά τήν ἀποστολήν, ἐπεκοινώνησα ἀμέσως τηλεφωνικῶς τήν ἡμέραν ἐκείνην, ἦτο Κυριακή, ἐνθυμοῦμαι, με-

τά του Ἀρχιεπισκόπου Δαμασκηνοῦ εἰς τό Ψυχικό. Ἐφερα ὑπ ὄψιν του τό γεγονός καθ' ἣν ἀκριβῶς στιγμὴν ἐπρόκειτο νά ὑποστῇ ἐντός τῆς οἰκίας του ἐγχείρησιν εἰς τὸν λάρυγγα. Ὁ Μακαριώτατος ἀνέβαλε τὴν ἐγχείρησιν καὶ μᾶς ἐδέχθη μαζί με τοὺς Ἀμαρίλιο καὶ Ἀλχανάτη. Κατόπιν τηλεφωνικῆς ἐπαφῆς του μετὰ τῆς κ. Λίνας Τσαλδάρη, τὴν ἐπεσκέφθην εἰς τό Κολωνάκι καὶ ἐκλείσαμε ραντεβού μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Λογοθετοπούλου. Τὴν ἐπόμενην, ἐπεσκέφθην πράγματι τὸν Λογοθετόπουλον μετὰ τῶν δύο ἄλλων Ἰσραηλιτῶν, παρουσία καὶ τοῦ κ. Κων. Τσαλδάρη. Τοῦ ἐζήτησα ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐναντιωθῇ εἰς τοὺς ἐκτοπισμούς 40—50 χιλιάδων Ἑλλήνων πολιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Λογοθετόπουλος ἀπήντησε ὅτι μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδέν ἐγνώριζεν ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἐπεκοινώνησε τηλεφωνικῶς μετὰ τοῦ τότε γενικοῦ διοικητοῦ Μακεδονίας Σιμωνίδη, ἐνῶ ἡ ἀποστολὴ εἶχεν ἀναχωρήσει ἐν τῷ μεταξύ. Τὴν ἐπομένην, 14ην Μαρτίου, ἐπεσκέφθην τὸν Λογοθετόπουλον, ὁμοῦ πάλιν μετὰ τοῦ κ. Τσαλδάρη καὶ διεμαρτυρήθην ἐντονώτατα διότι πρωθυπουργός ὢν, ἄφηνε τοὺς Ἕλληνας νά ὀδηγοῦνται πρὸς σφαγὴν εἰς τὰ κρεματόρια. Τοῦ ἐζήτησα δέ νά παραιτηθῇ. Ὁ Λογοθετόπουλος ἦτο ὀρθιος καὶ εὐρέθη μόνος εἰς τό κάθισμά του, σαρωθεὶς ἐκ τῶν λόγων μου. Ἀπήντησεν ὅτι θά ἔπραττε πᾶν ὅτι ἦτο κατορθωτόν. Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἡμερομηνίας ἐκείνης, ὁ κ. Τσαλδάρης μέ ἐκάλεσεν εἰς τό γραφεῖον του καὶ μοῦ εἶπε. «Ὁ Λογοθετόπουλος ἀπεφάσισε νά παραιτηθῇ, μετὰ δεκαήμερον ὅμως, διότι τό θέμα τῶν Ἑβραίων εἶναι ἡ ἀδυναμία τοῦ Χίτλερ καὶ δέν θέλει νά τοῦ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι παραιτεῖται διὰ τοὺς ἐκτοπισμούς. Ὁ Λογοθετόπουλος παρητήθη πράγματι καὶ ἀνέλαβε πρωθυπουργός ὁ Ι. Ράλλης. Πλησίον του ἔγιναν ἐνέργειαι ἐκ μέρους τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν Καφαντάρη, Σοφούλη καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Λούβαρι. Ὁ Ράλλης ἀπεφάσισεν, ὡς πρώτην πολιτικὴν πράξιν του, νά μεταβῇ εἰς Θεσσαλονίκην, μήπως ἐπιτύχῃ ἀναστολήν τῶν ἐκτοπίσεων. Ἐφθασεν ἐκεῖ, κατετοπίσθη ὑπὸ τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ Μακεδονίας, τοῦ Μητροπολίτου Γενναδίου καὶ τοῦ Ἀρχιεραβίνου Κόρετς καὶ ἐζήτησε νά ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Μέρτεν, ὅμως δέν τὸν ἐδέχθη καὶ ὁ Ράλλης ἐπέστρεψε εἰς τὰς Ἀθήνας.

Οἱ Γερμανοὶ ἐν τῷ μεταξύ, πληροφορηθέντες τὰ τῶν ἐπιχειρηθέντων διαβημάτων, ἐκράτησαν εἰς τὴν Κομαντατούρ τὸν κ. Σιμωνίδην ἐπὶ ἓνα πρωὶ καὶ ἀργότερον τὸν ἄφησαν ἐλεύθερον, ἔπαυσαν τὸν Κόρετς καὶ τὸν ἐνέκλεισαν εἰς στρατόπεδον τοῦ βαρῶνου Χίρς.

Από τότε ἐστάλησαν στό Auschwitz καί Birkenau 18 ἀμαξοστοιχίες μέ Ἰσραηλῖτες.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Μᾶς εἶπατε ὅτι ὁ Ράλλης ἐζήτησε νά γίνη δεκτός ἀπό τόν Μέρτεν καί δέν ἔγινε τελικῶς δεκτός. Εἶναι γεγονός;

ΜΑΡΤΥΣ: Ναί. Δύναται νά τό βεβαιώσῃ ὁ καθηγητής κ. Λούβαρις, τότε Ὑπουργός, καθὼς καί ὁ Πακοέλ εἰς τό ἡμερολόγιόν του.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Πότε συνελήφθη ὁ Πακοέλ;

ΜΑΡΤΥΣ: Ὁ Πακοέλ ἐκρύπτετο εἰς τό Ν. Ἡράκλειον. Κάποτε ἐπῆγαν νά συλλάβουν τόν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρόν του καί συνέλαβαν κι' αὐτόν. Τούς κατέδωσεν ἓνας Ἀρμένης διερμηνεὺς Μπουντουριάν¹⁷.

Τὴν ἐπομένην τῆς συλλήψεώς του, μοῦ ἔφεραν τό ἡμερολόγιόν του. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1944, δύο μῆνες πρό τῆς παύσεως τῆς λειτουργίας τῶν κρεματορίων, 800 Ἕλληνες Ἰσραηλῖται ἠθέλησαν νά καταστρέψουν τὰ στρατόπεδα Auschwitz καί Birkenau. Οἱ κρατούμενοι εἶχαν προμηθευθῇ δυναμίτιδα ἀπὸ Πολωνούς ἀντάρτες. Τὴν ἡμέραν πού θά ἐγένετο ἡ ἐξέγερσις, συνέβη ἓνα ἀτύχημα. Ἐφθασε μία ἀμαξοστοιχία μελοθανάτων, ἡ ὁποία συνωδεύετο ὑπὸ δεκάδων στρατιωτῶν.

Διὰ τὴν νέαν αὐτὴν δύναμι, δέν εἶχε προβλεφθῇ σχέδιον ἐξουδετερώσεώς της. Οἱ ὑπεύθυνοι διὰ τὴν ἐξέγερσι δέν μπόρεσαν νά εἰδοποιήσουν ὅλους καί ἐπραγματοποιήθη μερικῶς, μέ ἀποτέλεσμα τὸν θάνατον 800 Ἰσραηλιτῶν.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Ἡ κατάθεσίς σας, κ. Μωυσῆ, μοῦ προεκάλεσεν ἐντύπωσιν. Ἦτο ἀμερόληπτος καί εἰλικρινής. Παρακαλῶ νά μοῦ εἴπητε. Ἐμάθατε τὴν προέλευσιν τοῦ κατηγορουμένου; Ἦλθε κατ' εὐθείαν ἐκ Γερμανίας;

ΜΩΥΣΗΣ: Δέν μπορῶ, κ. Ἐπίτροπε, νά ἱκανοποιήσω τὴν ἐρώτησίν σας. Ὅμως, ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας τὴν ὁποίαν διενήργησα μετὰ τοῦ Παγκοσμίου Ἰσραηλιτικοῦ Συνεδρίου εἰς Ν. Ὑόρκην καί Λονδίνον, ζητῶν τὴν σύλληψιν τοῦ Μέρτεν εἰς Γερμανίαν, ἐπληροφορήθην ὅτι ἦτο ἀσκούμενος δικηγόρος.

Τὴν μεγάλην ἐπιρροήν του, ὥφειλεν εἰς τό ὅτι πολλοὶ συγγενεῖς του εἶχαν προσφέρει ὑψηλὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸν Χίτλερ πρό τοῦ 1933. Γι' αὐτό

17 Ἀντίθετα, σύμφωνα με την περιγραφή της δίκης των δωσίλογων που δημοσιεύει η «Εβραϊκή Εστία» της 4^{ης} Ιουλίου 1947, ο άνθρωπος που αναγνώρισε και πρόδωσε τον Γιακοέλ στο σπίτι του γαμβρού του, ήταν ο Ίνο Ρεκανάτι που για την όλη πολιτεία του στην Κατοχή καταδικάστηκε σε θάνατο από το Ειδικό Δικαστήριο.

ἦτο ἔμπιστος τοῦ Χίτλερ καί ἐστάλη εἰς Θεσσαλονίκην. Αἱ ἐναντίον τῶν Ἑβραίων διαταγαί, ἐξεδίδοντο ὑπ' αὐτοῦ, μόνου ἀρμοδίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Τό γεγονός, ἐξ' ἄλλου, ὅτι ἐπεσκέφθη τήν Πλατείαν Ἐλευθερίας, ἀποδεικνύει ὅτι ἤθελε νά ἐποπτεύσῃ τῆς ἐκτελέσεως τῆς διαταγῆς του.

ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΙΣ (Παπακυριακόπουλος): Πόθεν γνωρίζετε ὅτι εἶχε συγγενεῖς στό κόμμα τοῦ Χίτλερ;

ΜΑΡΤΥΣ: Ἀπό τό Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (πρός τόν συνήγορο): Κάνετε ἄλλη ἐρώτησι νά πάρετε εὐτυχέστερη ἀπάντησι.

ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΙΣ: Δέν ζητῶ εὐτυχέστερη ἢ δυστυχέστερη ἀπάντησι.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Μήπως γνωρίζετε τί ρόλον ἔπαιξεν ὁ κατηγορούμενος διά τήν εἴσοδον τῶν Βουλγάρων εἰς τήν Μακεδονίαν;

ΜΑΡΤΥΣ: Ὁ κατηγορούμενος ἐκάλεσεν εἰς τό Βασιλικόν Θέατρον τῆς Θεσσαλονίκης τās ἀρχάς τῆς πόλεως καί ἐκεῖ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἀπεφασίσθη ἡ ἵδρυσις πολιτικῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως. Διωρίσθη αὐτός διοικητής, ἐχώρισε δέ τήν Μακεδονίαν εἰς τέσσαρα τμήματα.

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Ὅλος αὐτός ὁ χρυσός καί τά κοσμήματα πού ἐκλάπησαν, τί ἔγιναν;

ΜΩΥΣΗΣ: Ἐνῶ εἶχαν ἀρχίσει αἱ ἐκτοπίσεις, ὁ Μέρτεν ἐξέδωσε τήν ὑπ' ἀριθ. 5/ 9888 / 13–3–43 διαταγήν, διά τῆς ὁποίας μετεβίβαζε δῆθεν εἰς τό ἑλληνικόν Δημόσιον τās περιουσίας ὅλων τῶν ἐκτοπισθέντων μέχρι τότε Ἑβραίων. Ἡ συνολική των ἀξία ἀνῆρχετο εἰς 200.000.000 δολλάρια. Τοιοῦτον κολοσσιαῖον κονδύλιον, θά ἀπασχολοῦσε ἐπί μῆνες τό ἀμερικανικόν Κογκρέσσον. Αὐτός ὅμως τήν μετεβίβασε μέ μιά μονοκονδυλιά. Ἡ «ΥΔΙΠ» ἐδέχθη ἐντός ὀλίγων ἡμερῶν ἔγγραφον διά τοῦ ὁποίου διετάσσετο νά μεταβιβάσῃ τās περιουσίας, κινητάς καί ἀκινήτους, εἰς διαφόρους φίλους του.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἐδημιούργησε τεραστίαν σύγχυσιν. Ἡ «ΥΔΙΠ» ἐπεθύμει νά κάνῃ ἀπογραφάς κ.λπ. καί ὥς ἐκ τούτου, ἡ διαταγή αὕτη τῆς μεταβιβάσεως τῶν περιουσιῶν εἰς φίλους τοῦ Μέρτεν δέν ἐξετελεῖτο ἀμέσως. Τότε ὁ Μέρτεν διατάσσει: «Αἱ διαταγαί μου νά ἐκτελοῦνται ἐντός 24ώρου καί ἀπροφασίστως».

ΒΑΣ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ: Διά νά μή χάσῃ τό πουλί.

ΜΩΥΣΗΣ: Συνέβη ὅμως καί κάτι ἄλλο. Ἡ κατοχική κυβέρνησις εἶχε ἐκδώσει τόν Ν. 205, ὁ ὁποῖος προέβλεπε τήν διαδικασίαν διασφαλίσεως τῶν περιουσιῶν αὐτῶν. Αἱ ἐπεμβάσεις τοῦ Μέρτεν μᾶς ἔκαναν νά χάσου-

με τό μπούσουλα καί δέν άφηναν περιθώρια έφαρμογής του νόμου αυτού. Τότε ό πρόεδρος της «ΥΔΠ» Δούρος τόν έπεσκέφθη καί τόν ήρώτησε τί θά έπραττε. Ό Μέρτεν του άπήντησε έν όργή: «Καταργώ τόν Νόμο 205».

ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΙΣ: Έχετε στοιχειά ότι ό Μέρτεν κατήργησε τόν Ν. 205; Αυτό είναι πολύ σοβαρό ζήτημα.

ΜΩΥΣΗΣ: Βεβαίως. Υπάρχουν εις τήν έκθεση του κ. Δούρου πού ήτο εις τήν Έπιτροπήν διαχειρίσεως. Τέλος, όφείλω νά προσθέσω ότι ή διασωθείσα περιουσία ανήρχετο μόλις εις τά 0,3% του συνόλου της. Πρόκειται περί ληστείας κεκαλυμμένης υπό στρατιωτικών μανδύα.

Ή υπό τόν Μέρτεν χρησιμοποιήσις ατόμων πρός έργασίαν είναι παράβασις των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου, δεδομένου άλλωστε ότι έχοργουντο εις αυτούς, ως βασική τροφή, σάπια λάχανα.

ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΗΣ: Ποίες ήταν αί σχέσεις του κατηγορουμένου με τόν Μάισνερ;

ΜΕΡΤΕΝ: Ήτο άπλως διερμηνεύς μου καί δέν έγνώριζα τά ύπ' αυτού διαπραττόμενα έγκλήματα. Αναφέρω έπίσης ότι, ό Μάισνερ τό 1954-55 καί έπί 19 μήνες, εύρίσκετο έν Ελλάδα, έπεσκέπτετο τό γραφείον έγκληματιών πολέμου καί διεβεβαιώνετο ότι δέν διώκεται, έλαβε μάλιστα καί παράτασιν της άδείας του υπό του Κέντρου Άλλοδαπών.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Κύριε Έπίτροπε, παρακαλώ νά έξακριβώσετε.

ΣΤΡΑΤΟΔΙΚΗΣ (πρός τόν μάρτυρα): Είχε συνείδησιν των πραττομένων του ό Μέρτεν;

ΜΑΡΤΥΣ: Άλλοίμονον αν αυτός, ένας νομικός, ένας αξιωματικός, ένας εισαγγελεύς, όπως έλεγε, δέν είχε συνείδησιν των πράξεών του. Είχε μεγάλην καί ενήργει ως πωρωμένος. Ήτο μάλιστα κατά πολύ ανώτερος του στρατηγού Κρένσκυ. Ό ουσιαστικός διοικητής. Οι άνθρωποι του Μέρτεν από τό Βερολίνο, έστειλαν έδω τους Wisliceny καί Bruner άφου προηγουμένως έξωλόθρευσαν τούς Έβραίους της Ούγγαρίας καί της Τσεχοσλοβακίας.

ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ: Γιατί ό Μέρτεν ήλθε στην Ελλάδα;

ΜΑΡΤΥΣ: Τόν έστειλαν οι Έρινύες.

ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ: Έμείς δέν πιστεύομεν στις Έρινύες.

ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ (ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ): Ή βαρύτητα σας ως Μάρτυρος μου έπιτρέπει τήν έξής έρώτησιν: Έκανε καλές πράξεις ό Μέρτεν εις τήν Θεσσαλονίκη;

ΜΑΡΤΥΣ: Ὁ Μητροπολίτης καί ἄλλοι παράγοντες τῆς ζωῆς τῆς πόλεως, προσέτρεχον εἰς τόν Μέρτεν διά νά μειώσῃ ποινάς συλληφθέντων. Διέσωσεν εἰς τινας περιπτώσεις ὠρισμένα ἄτομα.

ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ: Τόν θεωρεῖτε ἔξυπνο ἢ βλάκα τόν κατηγορούμενον;

ΜΑΡΤΥΣ: Ὑπάρχουν πολλῶν εἰδῶν εὐφυεῖς. Εὐφυεῖς γιά τό καλό καί εὐφυεῖς γιά τό κακό.

ΜΕΡΤΕΝ: Φαίνεστε κατατοπισμένος πολύ καλῶς. Γιατί δέν καταθέτετε εἰς τό δικαστήριον τήν σύμβασιν μεταξύ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καί Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος διά τό νεκροταφεῖον;

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Πρός Διερμηνέα): Ποιά κυβέρνηση ἐννοεῖ ὁ κατηγορούμενος; Τοῦ 1942;

ΔΙΕΡΜΗΝΕΥΣ: Ναί.

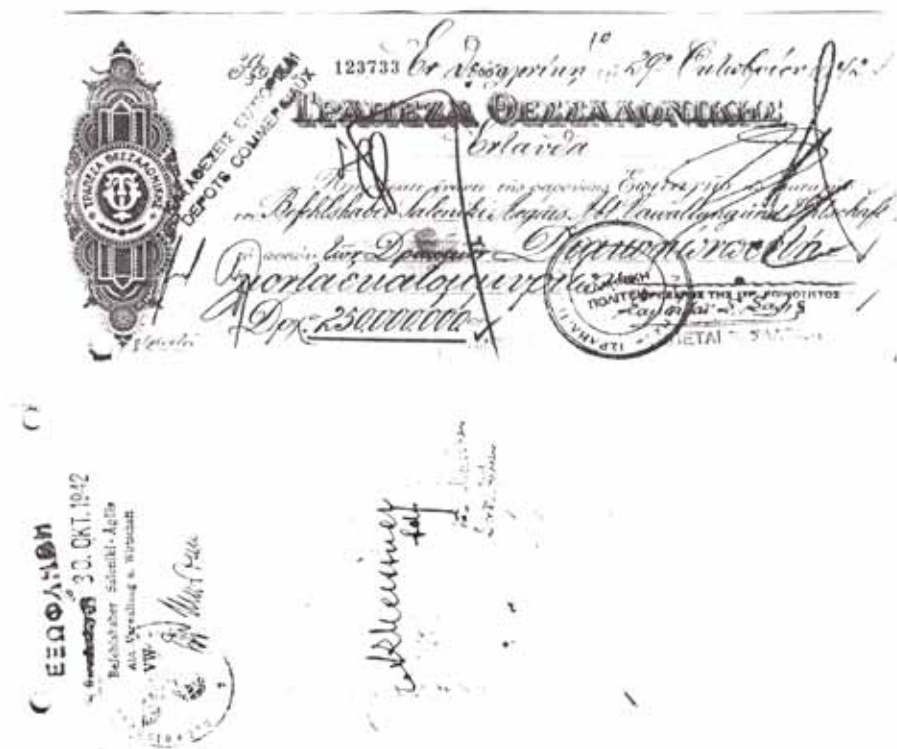
ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Πρός Διερμηνέα): Πέστε του ὅτι τότε δέν ὑπῆρχε Ἑλληνική Κυβέρνησις παρά μόνον ἐξόριστος.

ΜΩΥΣΗΣ: Τό ζήτημα τοῦ νεκροταφείου εἶχε ρυθμισθῇ μεταξύ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καί τῆς Κοινότητος ἤδη ἀπό τοῦ 1936. Λόγω τοῦ ὅτι ἦτο μέσα εἰς τήν πόλιν, ἦλθε τότε εἰς τήν Θεσσαλονίκην ὁ Ὑπουργός Παιδείας τῆς Κυβερνήσεως Μεταξά κ. Κ. Γεωργακόπουλος, καί μοῦ εἶπεν ὅτι πρέπει νά λυθῇ τό θέμα αὐτό. Ἐπειδή δέν ἤμπορουν νά ἐκταφοῦν τά ὅσα τῶν νεκρῶν, προτείναμε νά γίνῃ ἄλσος καί νά μή θάπτωνται πλέον ἐκεῖ οἱ νεκροί. Δέν γνωρίζω τά διαπραχθέντα σχετικῶς ὅταν οἱ Γερμανοί κατέλαβον τήν Θεσσαλονίκην. Πάντως καί ἂν ὑπάρχουν «ἔξτρα κομέρσιουμ» (ἐκτός συναλλαγῆς), αὐτά εἶναι ἀσφαλῶς προϊόν βίας.

ΕΦΕΤΗΣ (προς Μέρτεν): Ἀφοῦ ἐπρόκειτο νά γίνῃ ἄλσος, γιατί διατάξατε νά καταστραφῇ;

ΜΕΡΤΕΝ: Εἰς τήν σύμβασιν περί τῆς ὁποίας ὁμιλῶ, ἀναφέρονται ὅλοι οἱ λόγοι. Εἰς τό βιβλίον «In Memoriam», ἀναφέρονται ὅτι ὀλίγον πρό τῆς καταστροφῆς του, ἦλθεν ἐκ Βερολίνου εἰς Θεσσαλονίκην ἓνας εἰδικός ἀπεσταλμένος τοῦ Ὑπουργείου Ἀσφαλείας καί προέβη εἰς ὅλας τάς σχετικές ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ θέματος.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ὅταν θά φθάσῃ ἡ ὥρα σας, θά μᾶς τά πεῖτε ὅλα. Τώρα θέλω με ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τάς διευκρινίσεις σας.

Δύο από τις επτά συνολικά επιταγές-λύτρα.

Η υπογραφή Μ. Merten φαίνεται καθαρά στην οπισθογράφιση.

Τις επιταγές αυτές φρόντισε να ανασύρει από τα ιστορικά αρχεία της Εθνικής Τράπεζας ο αείμνηστος διοικητής Θ. Καρατζάς (γύρω στο 2000) μετά από αίτημα του Ραφαήλ Μωυσή.

Ένορκος κατάθεσις στη δίκη *Eichmann*¹⁸

Ο ΥΠΟΓΡΑΦΩΝ ΑΣΕΡ ΡΑΦΑΗΛ ΜΩΥΣΗΣ, ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΠΑΡ' ΑΡΕΙΩ Πάγω και πρώην επίτιμος διπλωματικός αντιπρόσωπος του Κράτους του Ισραήλ στην Αθήνα, δηλώνω ενόρκως τα ακόλουθα:

1) Ότι από το 1926 μέχρι το 1941 διατηρούσα στη Θεσσαλονίκη δικηγορικό γραφείο σε συνεταιρισμό και συνεργασία με τον δικηγόρο Γιομτώβ Πεχιέλ Γιακοέλ.

2) Ότι στις 3 Μαρτίου 1941, δηλαδή την επομένη της εισόδου των γερμανικών στρατευμάτων στη Βουλγαρία, εγκατέλειψα τη Θεσσαλονίκη οικογενειακώς και εγκαταστάθηκα στην Αθήνα, εκτιμώντας θα ήταν εκεί πιο εύκολο να διαφύγω από τα μέτρα και τους γενικούς ή προσωπικούς διωγμούς.

3) Ότι κατά τη διάρκεια των εκτοπισμών των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και συγκεκριμένα τον Απρίλιο του 1943, ο συνάδελφος και συνεργάτης μου Γιομτώβ Γιακοέλ, κατόρθωσε να αποδράσει από το γκέτο και ήρθε και αυτός επίσης στην Αθήνα και εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στο σπίτι μου στο Ψυχικό στην οδό Γιασεμιών 22.

4) Ότι όταν το Σεπτέμβριο 1943 άρχισαν επίσης στην Αθήνα οι φυλετικοί διωγμοί, τόσο εγώ όσο και ο Γιομτώβ Γιακοέλ και οι οικογένειές μας, κρυφτήκαμε σε ένα σπίτι στην Κηφισιά, το οποίο μας είχε διαθέσει ένας από τους Έλληνες φίλους μου¹⁹ υπό τα ψευδώνυμα Αλέξανδρος Μάντζαρης για εμένα και Αριστοτέλης Γεωργιάδης για το Γιομτώβ Γιακοέλ. Η Ελ-

18 Η κατάθεση αυτή υποβλήθηκε στη δίκη ως έγγραφο πολιτικής αγωγής Υπ Αριθ. 351 και έγινε δεκτή ως Αποδεικτικό Στοιχείο Τ/1134. Στο Αρχείο μου βρίσκεται το πρωτότυπο στα γαλλικά.

19 Πρόκειται για το συμβολαιογράφο Κωνσταντίνο Γιαννίτση, πατέρα του καθηγητή, πρώην Υπουργού και ήδη Προέδρου των ΕΛ.ΠΕ. Τάσου Γιαννίτση που κατοικεί σήμερα στο ίδιο σπίτι.

ληνική Αστυνομία Αθηνών μας είχε εφοδιάσει με ψεύτικα δελτία ταυτοτήτων τα οποία εξέδωσε υπό τα παραπάνω ονόματα και επώνυμα.

5) Πριν κρυφθούμε στην Κηφισιά είχαμε επισκεφτεί για τελευταία φορά, ο Γιомτώβ Γιακοέλ και εγώ, τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό προκειμένου να πληροφορηθούμε το αποτέλεσμα του διαβήματος το οποίο εκείνος είχε επιχειρήσει μετά από παράκλησή μας, στον Ανώτατο Γερμανό Επίτροπο στην Αθήνα, τον πρεσβευτή Altenburg, προκειμένου να μην εφαρμοσθούν τα μέτρα εκτοπισμού για τους Εβραίους των Αθηνών και των ελληνικών επαρχιών του Νότου, οι οποίες είχαν περιέλθει υπό γερμανική διοίκηση μετά την συνθηκολόγηση της Ιταλίας.

6) Ότι κατά τη διάρκεια αυτής της τελευταίας επίσκεψης η οποία έγινε το βράδυ της 27 Σεπτεμβρίου 1943 στη βίλα Μποδοσάκη στο Ψυχικό όπου κατοικούσε ο Αρχιεπίσκοπος, ο τελευταίος μας απάντησε ότι το διάβημα δεν είχε δώσει θετικό αποτέλεσμα και ότι ο Ανώτατος Επίτροπος Altenburg, του είχε δηλώσει ότι του ήταν τελείως αδύνατον να παρέμβει, διότι η διαταγή για την επέκταση των μέτρων φυλετικών διωγμών των Εβραίων της Αθήνας και των επαρχιών όπου υπήρχαν ακόμα Εβραίοι, προερχόταν από το Βερολίνο και «από πολύ υψηλά», και συγκεκριμένα από τον Eichmann.

7) Ότι ο Γιомτώβ Γιακοέλ, αφού συγκατοίκησε μαζί μου στην Κηφισιά επί ένα μήνα, κρίνοντας ότι η συμβίωση δύο οικογενειών στην ίδια κατοικία περιστοιχιζόμενη μάλιστα από σπίτια ανάρρωσης Γερμανών στρατιωτών, ήταν επικίνδυνη, μετακόμισε σε ένα άλλο σπίτι απομονωμένο στο προάστιο Νέο Ηράκλειο και στην οδό Αγίας Φιλοθέης με το ίδιο ψευδώνυμο του Αριστοτέλη Γεωργιάδη.

8) Σε αυτό το απομονωμένο καταφύγιο άρχισε να καταγράφει υπό τη μορφή ημερολογίου, τα γεγονότα των διωγμών και εκτοπισμών των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, από την ημέρα εισόδου των γερμανικών στρατευμάτων στην πρωτεύουσα της ελληνικής Μακεδονίας, για τις λεπτομέρειες των οποίων ήταν ενήμερος καλύτερα από οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο, δεδομένου ότι ως πρώην πρόεδρος της Στοάς Μπνέ Μπερίθ Θεσσαλονίκης, ως νομικός σύμβουλος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, ως πρόεδρος της Επιτροπής Κοινωνικής Αλληλεγγύης και ως σιωνιστής ηγέτης, είχε ο ίδιος διαδραματίσει έναν πρωτεύοντα ρόλο στις προσπάθειες διάσωσης του εβραϊκού στοιχείου από την πείνα στην αρχή και τους διωγμούς στη συνέχεια.

9) Ότι ο Γιомτώβ Γιακοέλ δεν μπόρεσε να ολοκληρώσει την σύνταξη

του ως άνω ημερολογίου διότι, προδομένος από έναν πράκτορα των Γερμανών καταγόμενου από τη Θεσσαλονίκη, ονόματι Μπουντουριάν²⁰ συνελήφθη την Τετάρτη 22 Δεκεμβρίου 1943 στις 5 μ.μ. στο σπίτι-καταφύγιο του γαμβρού του Μωυσή Φαρατζή, ο οποίος ήταν εγκατεστημένος επίσης στο προάστιο Αθηνών Νέο Ηράκλειο.

10) Το ως άνω ημιτελές ημερολόγιο, μου παρεδόθη την επόμενη της ημέρας της σύλληψης, δηλαδή το πρωί της 23^{ης} Δεκεμβρίου 1943, από τον κοινό μας φίλο Ηλία Λεβή ή Μαρκέζη, Διευθυντή του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας της Αθήνας, ο οποίος συγκατοικούσε με τον Γιομτώβ Γιακοέλ και ήρθε στο καταφύγιο μου στην Κηφισιά για να μου ανακοινώσει τη σύλληψη και να μου παραδώσει προς φύλαξη το χειρόγραφο του εν λόγω ημερολογίου, τυλιγμένο μέσα στα φύλλα μιας γερμανικής εφημερίδας που κυκλοφορούσε στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Το εν λόγω χειρόγραφο μέσα στο ίδιο περιτύλιγμα έχω πάντοτε κρατήσει στα χέρια μου²¹.

11) Μετά το τέλος του πολέμου ο κ. Hasday Karon, που επέστρεψε από τον εκτοπισμό του στο Auschwitz – Birkenau, μου διηγήθηκε μεταξύ άλλων, ότι ο Γιομτώβ Γιακοέλ με τον οποίο εργάζονταν μαζί στα «Zonder Commando» και στα κρεματόρια, κρατούσε σημειώσεις πάνω σε όλα όσα λάμβαναν χώρα στα κρεματόρια, σημειώσεις τις οποίες έκρυβε σε μπουκάλια και ότι μέχρι την ημέρα της εκτέλεσής του το Σεπτέμβριο 1944, είχε γεμίσει τρία μπουκάλια με σημειώσεις τα οποία έκρυβε προσεκτικά, με το σκοπό εάν επιζούσε, να γράψει τη συνέχεια του ημερολογίου του υπό τον τίτλο «Στην Κόλαση». Ενημέρωσα αμέσως για την δήλωση αυτή το Παγκόσμιο Εβραϊκό Συμβούλιο, προκειμένου να αναζητηθούν και αναβρεθούν τα παραπάνω μπουκάλια, αλλά έκτοτε δεν έχω ακούσει τίποτε και

12) Ότι το συνημμένο στην παρούσα ένορκη κατάθεση κείμενο, δακτυλογραφημένο στα ελληνικά και αποτελούμενο από 52 σελίδες επικυρωμένες από εμένα και υπογεγραμμένες στο τέλος της κάθε σελίδας, βρίσκεται σε πλήρη συνέπεια προς το πρωτότυπο χειρόγραφο που βρίσκεται στα χέρια μου.

Αθήνα 4 Ιανουαρίου 1961

20 Αντίθετα, όπως ήδη έχει αναφερθεί, σύμφωνα με την περιγραφή της δίκης των δωσίλογων που δημοσιεύει η «Εβραϊκή Εστία» της 4^{ης} Ιουλίου 1947, ο άνθρωπος που αναγνώρισε και πρόδωσε τον Γιακοέλ στο σπίτι του γαμβρού του, δεν ήταν ο Μπουντουριάν αλλά ο Ίνο Ρεκανάτι που καταδικάστηκε σε θάνατο από το Ειδικό Δικαστήριο.

21 Το χειρόγραφο μέσα στο ίδιο περιτύλιγμα υπάρχει πράγματι στο Αρχείο μου.

*Δύο φρικιαστικοί πρωταγωνιστές του δράματος των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.
Πάνω ο Max Merten στα χέρια της Ελληνικής Αστυνομίας (προσωρινά...)
Και κάτω ο Adolph Eichmann στο δικαστήριο της Ιερουσαλήμ.*

Συμμετοχή Έλληνοεβραίων σέ ἀντιστασιακές ἐνέργειες

(Επιστολή πρὸς Ἰωσήφ Νεχαμᾶ)²²

Ἐν Ἀθήναις τῇ 6^η Δεκεμβρίου 1962

Φίλε κύριε Νεχαμᾶ,

Ὁ ἀδελφός σας Ἀλβέρτος ὁ ὁποῖος μέ ἐπεσκέφθη προχθές θά σᾶς ἐξηγήσῃ ἤδη ὅτι ἡ μή ἔγκαιρος ἀπάντησίς μου εἰς τήν ἀπό 7 παρελθόντος ἐπιστολήν σας, ὠφείλετο εἰς μεσολαβῆσαν ταξίδι μου εἰς Λονδῖνον.

Φωτογραφίαι. Εἰς ἓνα παλαιόν οἰκογενειακόν ἄλμπουμ ὑπάρχουν πράγματι μικραὶ φωτογραφίαι τῶν ἀτυχῶν Νισήμ Λεβὴ καὶ Ἰσαάκ Ἀντζελ. Θά φροντίσω νά κάμω μεγεθύνσεις καὶ θά σᾶς τὰς ἀποστείλω.

Ἀντίστασις. Δέν ἠμποροῦμεν δυστυχῶς νά εἴμεθα ὑπερήφανοι διὰ πρωτοβουλίας καὶ πράξεις ἀντιστάσεώς μας ἐναντίον τῶν Γερμανῶν κατά τήν περίοδον τοῦ διωγμοῦ. Αὐτό ἄλλωστε εἶναι καὶ τό περισσότερον ἀδύνατον σημεῖον τῆς ὅλης ἱστορίας κυρίως εἰς τό Ἰσραήλ ὅπου οἱ «Σάμπρας»²³ δέν ἐννοοῦν πῶς ἐσκοτώθησαν ἕξ ἑκατομμύρια Ἑβραῖοι χωρίς νά τρέξῃ αἷμα οὔτε ἀπό τήν μύτην ἑνός Γερμανοῦ. Κατά τήν δίκην Eichmann ἔγινε κάθε δυνατή προσπάθεια ἀφ' ἑνός μέν νά ἐξηγηθῇ τό φαινόμενον, ἀφ' ἑτέρου δέ νά ἐξογκωθοῦν μερικά πρωτοβουλία καὶ πράξεις ἀντιστάσεως.

22 Ὁ Ἰωσήφ Νεχαμᾶ (1880-1971) υπήρξε ἐξέχουσα εβραϊκὴ προσωπικότητα τῆς Θεσσαλονίκης, εκπαιδευτικός, τραπεζίτης καὶ ἱστορικός συγγραφέας. Ἡ ἐπιστολή αὐτή εἶναι καταχωρημένη στα ἀρχεῖα Yad Vashem τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ στοιχείο Ε/1147 (Αμπατζοπούλου, «Γιακοέλ», σελ. 15).

23 Σάμπρας=εβραϊκά το φραγκόσυκο. Χρησιμοποιεῖτο μεταφορικά ὡς χαρακτηρισμός τῶν γεννημένων στο Ἰσραήλ Εβραίων που θεωροῦντο σκληροὶ ἐξωτερικά καὶ γλυκοὶ στο περιεχόμενο.

Όσον αφορά την Ελλάδα ή γνώμη μου είναι ότι θα μπορούσαν να αναφερθούν τα έξι ιστορικά βεβαιωμένα γεγονότα. Είς την Θεσσαλονίκη έσημειώθη έλαφρά τις παθητική αντίστασις υπό τύπον διαφυγής του ένος δεκάτου περίπου του πληθυσμού είτε προς την Ιταλοκρατούμενη νότιον Ελλάδα είτε προς τα βουνά (Βέρμιον, Χάσια, Πήλιον κ.λπ.) όπου οί διαφυγόντες προς τα εκεί μέ την βοήθειαν του ΕΑΜ νέοι Έβραίοι, κατετάχθησαν εις τον στρατόν αντιστάσεως του ΕΛΑΣ.

Είς τό παθητικόν μας είναι καί είναι έντροπή να τό αναφέρωμεν, ότι μόλις ήρχισαν οί διωγμοί εις την Θεσσαλονίκη, τό ΕΑΜ είχεν έλθει εις έπαφήν μετά του Κορετζ καί έπρότεινεν την όργάνωσιν συστηματικής καί εις μεγάλην κλίμακα διαφυγής της νεολαίας εις τα βουνά, αλλά ή πρότασις αύτή έμεινε δυστυχώς χωρίς απάντησιν. Μάρτυρες ζώντες είναι οί έν Θεσσαλονίκη δικηγόροι Δημήτριος Μαραγκός καί Ήλίας Κεφαλίδης οί όποιοι ήσαν καί οί δύο τότε μέλη της κεντρικής εκτελεστικής επιτροπής του ΕΑΜ.

Ός ενεργός πρᾶξις αντιστάσεως έν Ελλάδι ήμπορεί επίσης να θεωρηθῇ καί ή διαφυγή 15 - 20 περίπου νέων άνδρών καί γυναικών από τό στρατόπεδον συγκεντρώσεως της Λαρίσης, όπου είχον προσωρινώς μεταφερθῇ οί Έβραίοι των Ιωαννίνων, Τρικκάλων, Λαρίσης καί Βόλου. Οί νέοι καί νέαι αύται επήδησαν μίαν νύκτα από τον τοίχον του στρατοπέδου καί διέφυγον.

Τά γεγονότα των Αθηνών τά γνωρίζετε όσον καί εγώ αν όχι καλλίτερα. Ήμπορεί να θεωρηθῇ ως πρᾶξις παθητικής αντιστάσεως ή γενομένη τά τέλη Σεπτεμβρίου 1943 καταστροφή των αρχείων της Κοινοτήτος, ή διάλυσις του Κοινοτικού Συμβουλίου καί τό δοθέν εις όλους τους Έβραίους σύνθημα να εγκαταλείψουν τά σπίτια των, να έφοδιασθούν μέ ψευδείς ταυτότητας καί να κρυφθούν εις φιλικά σπίτια συμπολιτών χριστιανών ή να κατάρχουν εις τα βουνά.

Επίσης ήμπορεί να θεωρηθῇ ασφαλώς ως πρᾶξις οργανωμένης αντιστάσεως ή άρπαγή του ραββίνου Μπαρζιλάι υπό του ΕΑΜ καί ή μεταφορά του εις τό Καρπενήσι, άρπαγή ή όποία άπεφασίσθη καί έζητήθη υπό των άειμνήστων Πιομτώβ Γιακοέλ, Ήλί Λεβῆ ή Μαρκέζη καί έμοῦ.

Συγκεκριμένως ή υπόθεσις έχει ως εξής:

Κατά την δευτέραν επίσκεψιν του Μπαρζιλάι στις 24 ή 25 Σεπτεμβρίου

1943 εις τόν περίφημον οργανωτήν τῶν διωγμῶν Γερμανόν λοχαγόν τῶν S.S. Dieter Wisliceny εις τήν ὁδόν Μέρλιν, ὁ τελευταῖος οὗτος ἐζήτησεν ἀπό τόν Μπαρζιλιάϊ, νά ὀργανώσῃ νέον Κοινοτικόν Συμβούλιον, νά καταγράψῃ καί ἐφοδιάσῃ ὅλους τοὺς Ἰσραηλίτας τῶν Ἀθηνῶν μέ ἐιδικά δελτία ταυτότητος τῆς Κοινότητος καί νά ἐκτελῇ αὐστηρῶς ὅλας τὰς διαταγὰς του, ὑποσχεθεὶς ὅτι ἐάν συνεμορφουτο μέ ταῦτα, θά ἐγίνετο δι' αὐτόν (τόν Μπαρζιλιάϊ) ἰδιαίτερα μεταχειρίσις, ὅπως ἐγινε εις τήν Θεσσαλονίκην διά τόν Koretz.

Μόλις ἀνέφερε τὰ ἀνωτέρω, ὁ Μπαρζιλιάϊ εις ἐμέ ὁ ὁποῖος τόν ἐπερίμενα εις τήν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Σταδίου καί Ἐδουάρδου Λῶ, ἐπῆγα ἀμέσως εις τό σπίτι μου εις τό Ψυχικό ὅπου εὐρίσκοντο οἱ Γιακοέλ καί Μαρκέζης καί τοὺς μετέδωκα τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας. Εἰς τὰς ἀρχὰς ὁ Γιακοέλ ἐξέφρασε τήν γνώμην ὅτι ἔπρεπε ὁ Μπαρζιλιάϊ νά ἐκτελέσῃ τὰς ὁδηγίας τοῦ Wisliceny ἵνα τοιουτοτρόπως εἴμεθα εις θέσιν νά ἐνημερωνώμεθα περί τῶν σχεδίων τῶν Γερμανῶν. Κατόπιν ὅμως, συνεφωνήσαμεν ὅλοι ὅτι τοῦτο θά διηυκόλυνε τοὺς Γερμανοὺς εις τήν ἐφαρμογὴν τῶν σχεδίων των καί ἐπειδὴ ἐξεφράσθησαν ἀμφιβολίαι περί τοῦ ἐάν ὁ Μπαρζιλιάϊ θά ἠκολούθει τὰς ἰδικὰς μας συστάσεις ἢ τὰς διαταγὰς τῶν Γερμανῶν, ἀπεφασίσθη ὅπως ζητηθῇ ἀπὸ τό ΕΑΜ νά ἀπαγάγῃ τόν Μπαρζιλιάϊ διά τῆς βίας ἀπὸ τό σπίτι του τῆς ὁδοῦ Ἀλικαρνασσοῦ 26 καί νά τόν μεταφέρῃ εις τό βουνόν. Ὁ Μαρκέζης ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ σύνδεσμος μεταξὺ ἡμῶν καί τοῦ ΕΑΜ μετέφερε τό αἶτημα αὐτό τό ὁποῖον καί ἐξετελέσθη ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Μπαρζιλιάϊ ὑπέγραψεν ἐπιταγὴν πρὸς τήν Τραπεζαν Θεσσαλονίκης διά νά παραδώσῃ εις τόν φαρμακοποιόν Καραμερτζάνην (ἐκπρόσωπον τοῦ ΕΑΜ) ὅλα τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα ἦσαν κατατεθειμένα ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοινότητος. Ὁ Μπαρζιλιάϊ ἀπήχθη ἄνευ ἀντιστάσεως, μετεφέρθη κατ' ἀρχὰς εις ἓνα ὑπόγειον εις τό Κολωνάκι ὅπου ἐξυρίσθη ἡ γενειάδα του, μετημφιέσθη καί τήν ἐπόμενην ἡμέραν μετεφέρθη λαθραίως εις τό Ἀγρίνιο καί ἀπὸ ἐκεῖ εις τήν ἐλευθέραν ὀρεινὴν Ἑλλάδα. Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του, πληροφορηθεὶς ὅτι ἐγὼ ἤμουν εἷς ἐκ τῶν ὀργανωτῶν, παρέδωκε εις τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ΕΑΜ ἐπιστολὴν ἀπευθυνομένην εις ἐμέ γραμμένην ἐβραϊστὶ διά τῆς ὁποίας μέ ἡνυχάρισται καί μέ ἡῤχετο καλὴν ἀντάμωσιν.

Ἡ διαφυγὴ τοῦ Μπαρζιλιάϊ ἀνέτρεψε τὰ σχέδια τοῦ Wisliceny ὁ ὁποῖος κατόπιν τούτου ἐτοιχοκόλλησε τήν γνωστὴν ἀνακοίνωσιν τῆς 4/10/43 καί

ανέθεσεν εις τήν Ἑλληνικὴν Ἀστυνομίαν τῶν Ἀθηνῶν τήν ὀργάνωσιν τῆς καταγραφῆς τῶν Ἑβραίων.

Δυστυχῶς, ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγας ἡμέρας οἱ Γερμανοὶ ἐπέτυχαν νὰ ὀργανώσουν μίαν Κοινοτικήν Ὑπηρεσίαν μέ Πρόεδρον τόν γέροντα Μωυσῆν Μποχώρ Σιακῆν, ἄλλοτε Πρόεδρον τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Ἀθηνῶν καὶ γραμματέα τόν γνωστόν Ἰσαάκ Καμπελῆν ὁ ὁποῖος μετὰ τόν συμβάντα μετ' ὀλίγας ἑβδομάδας θάνατον τοῦ γέροντος Μωυσῆ Σιακῆ, προήχθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν εἰς Πρόεδρον τῆς Κοινότητος.

Ὅταν μετὰ ἓνα μῆνα ἐπληροφορήθημεν, ὁ Γιακοέλ ὁ Μαρκέζης καὶ ἐγὼ πού ἐκρυπτόμεθα ὅλοι εἰς τήν Κηφισίαν, ὅτι 800 περίπου Ἑβραῖοι εἶχαν καταγραφῇ εἰς τήν Κοινότητα τῶν Σιακῆ καὶ Καμπελῆ, ἀπεφασίσθη ὅπως ὁ Γιακοέλ μεταβῇ καὶ μετέβη πράγματι μίαν νύκτα, εἰς τὸ σπίτι τοῦ Καμπελῆ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εὐαγγελιστρίας διὰ νὰ τοῦ συστήσῃ ὅπως παύσῃ συνεργαζόμενος μετὰ τῶν Γερμανῶν, ἀλλὰ δυστυχῶς οὗτος δέν συνεμorfώθη.

Κατόπιν τούτου ἀπεφασίσαμεν νὰ ζητήσωμεν ἀπὸ τὸ ΕΑΜ ὅπως ἀνατινάξῃ τήν Συναγωγήν, ὅπου προσήρχοντο κάθε Παρασκευὴν οἱ ἐγγεγραμμένοι Ἑβραῖοι διὰ νὰ δώσουν τὸ «παρὼν», τοποθετοῦντες, κάτω ἀπὸ τὸ τραπέζι τῆς καταγραφῆς, μίαν ὥρολογιακὴν βόμβαν. Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ΕΑΜ συνεφώνησαν, ἀλλὰ ἐζήτησαν διὰ τήν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τήν συγκέντρωσιν ποσοῦ 200 χρυσῶν λιρῶν. Μολονότι λόγω τῆς ἀπομονώσεώς μας ἦτο δύσκολον νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὸ ποσὸν αὐτό, ἐν τούτοις ἀνεθέσαμεν εἰς τὸν Πέπο Ἰωσήφ (ἐπιζήσαντα) νὰ πλησιάσῃ ὅσους γνωστοὺς Ἑβραίους ἐγνώριζε πού ἐκρύπτοντο, διὰ νὰ ζητήσῃ τήν συνεισφορὰν των. Ὁ Πέπο Ἰωσήφ κατάρθωσε νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ κ. Πέπο Μπενουζίλιο (ἐπιζήσαντος) ὁ ὁποῖος ἐπροθυμοποιήθη νὰ προσφέρῃ τότε 3 εκατ. δραχμῶν (περίπου 7 – 8 λίρας χρυσᾶς) ὡς καὶ μετὰ τοῦ Λεβῆ Πέρες (συλληφθέντος κατόπιν καὶ ἐκτελεσθέντος), ὁ ὁποῖος, μολονότι ἦτο τότε πλουσιώτατος, ἡρνήθη νὰ συνεισφέρῃ. Ἀφοῦ ὁ Πέπο Ἰωσήφ μᾶς ἐπεσκέφθη εἰς Κηφισίαν καὶ μᾶς ἀνέφερε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν του, ἐγκαταλείψαμεν τὸ σχέδιον τῆς ἀνατινάξεως τῆς Συναγωγῆς τὸ ὁποῖον ἀπέβλεπε νὰ παραλύσῃ τὸ σχέδιον τῶν Γερμανῶν καὶ νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς ἐγγραφέντας Ἰσραηλίτας ἵνα μὴν προσέρχωνται καὶ δίδουν τὸ «παρὼν» κάθε Παρασκευὴν.

Ὡς πρᾶξις ἐνεργοῦ μάλιστα ἀντιστάσεως, πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἡ δρᾶσις τῆς νεαρᾶς Ἑβραιοπούλας ἐκ Κερκύρας, ὀνόματι ἂν δέν ἀπατῶμαι Μινόρ-

βο, ή όποία ως μέλος της ΕΠΟΝ (Εθνική Πατριωτική Όργάνωσις Νέων) είχε λάβει μέρος εις την ανατίναξιν του επί της όδοϋ Πατησίων κτιρίου της γερμανικής άντισημιτικής όργανώσεως ΕΣΠΟ²⁴. Αϋτή συλληφθείσα και δικα-

- 24 Η παραπάνω αναφορά του Ασέρ Μωυσή στην ανατίναξη του κτιρίου της ΕΣΠΟ και της ενεργού συμμετοχής «νεαρᾶς Έβραιοπούλας εκ Κερκύρας, ...ως μέλος της ΕΠΟΝ (Εθνική Πατριωτική Όργάνωσις Νέων)» αποτέλεσε αφορμή για δική μου ειδική έρευνα. Τούτο επειδή γνωρίζω ότι ο Ασέρ Μωυσής, αν και δεν είχε καμία ανάμιξη στην αντιστασιακή εκείνη πράξη, αϋτή αποτέλεσε γεγονός το οποίο του εστοίχισε μεγάλη ταλαιπωρία και παρά λίγο την ίδια του τη ζωή. Μεταφέρω εδώ δικό μου σημείωμα που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Παράθυρο στο Δήμο Ψυχικού», στο τεϋχος Μάρτιος-Απρίλιος 1999:

«Στην οδό Πασεμιών του Ψυχικού, κοντά στα Σκαλάκια, ζούσαν στην Κατοχή δύο εβραϊκές οικογένειες, στον αριθμό 26 το ζεύγος Καράσσο και στο 22 η οικογένεια του δικηγόρου Ασέρ Μωυσή. Ο Σολομών Καράσσο ήταν αντιπρόσωπος ή πράκτορας της ασφαλιστικής Αδριάτικα και Ιταλός υπήκοος. Ποτέ δεν μπορώ να ξεχάσω τις κραυγές του πατέρα μου «Καράσσο, Καράσσο», τη νύχτα της 21 προς 22 Σεπτεμβρίου 1942. Είχαν έρθει να τον συλλάβουν οι Ιταλοί караμπινιέροι και εκείνος βγήκε στο μπαλκόνι και καλούσε τον Ιταλό υπήκοο γείτονα, ελπίζοντας ότι μπορούσε κάπως να βοηθήσει. Είχε προηγηθεί το μεσημέρι της Κυριακής 20/9/1942 η ανατίναξη από την Αντίσταση του κτιρίου που στέγαζε την ΕΣΠΟ στη γωνία Πατησίων και Γλάδστωνος. Η ΕΣΠΟ (Ελληνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωση, για τους νεώτερους) ήταν φιλοναζιστική φοιτητική οργάνωση - ναι, υπήρξε και αυτό το είδος - που είχε ασχοληθεί με την καταγραφή των Εβραίων της Αθήνας και γι αυτό ο πατέρας μου και άλλοι εννέα Εβραίοι κοινοτικοί ηγέτες, συνελήφθησαν ως ύποπτοι για την «τρομοκρατική» ενέργεια.

«Ο Καράσσο άκουσε τελικά τις κραυγές και ήρθε στο σπίτι μέσα στη νύχτα, χωρίς βέβαια να αποτρέψει τη σύλληψη. Οι Ιταλοί πάντως, αφού πείστηκαν ότι οι Εβραίοι ηγέτες δεν είχαν σχέση με την ανατίναξη, τους άφησαν ελεύθερους παρά τις έντονες πιέσεις των Γερμανών, μετά από σαράντα μέρες κράτησης στο κελί 74 των φυλακών Αβέρωφ».

Δεν ήταν λοιπόν για τον Ασέρ Μωυσή η ανατίναξη της ΕΣΠΟ μια οποιαδήποτε αντιστασιακή πράξη αλλά μια που τον «άγγιξε» προσωπικά και καίρια και γι αυτό η κάπως ατεκμηρίωτη αναφορά της στην επιστολή προς Νεχαμά, μου κάνει εντύπωση. Μικρής σημασίας απροσεξία είναι κατ' αρχήν το γεγονός ότι η οργάνωση λεγόταν ΠΕΑΝ (Πανελλήνιος Ένωσις Αγωνιζομένων Νέων) και όχι ΕΠΟΝ (Εθνική Πατριωτική Όργάνωσις Νέων).

Τα αναφερόμενα για τη νεαρή Έβραιοπούλα από την Κέρκυρα είναι πιο δύσκολο να ερμηνευτούν. Ένας από τους πρωταγωνιστές της ανατίναξης, ο Αντώνης Μυτιληναίος, στο βιβλίο του «Μαρτύρων Πορεία», αναφέρει ότι στη δική που έγινε στην αίθουσα του Παρνασσού στις 31 Δεκεμβρίου 1942, υπήρξαν δύο γυναίκες μεταξύ των «κατηγορουμένων», η Ιουλία Μπίμπα (ο Μυτιληναίος σε άρθρο του στην «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ» στις 28/10/1960 την ονομάζει Μπίλμπα) και η Αικατερίνη Μπέση. Η πρώτη καταδικάστηκε δics εις θάνατον και θανατώθηκε ενώ η δεύτερη σε δεσμά πέντε χρόνων

ζομένη μετά τοῦ Ἑλλήνος ἀντισμηναγοῦ Περρίκου ἐνώπιον τοῦ συνεδριάζοντος εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ «Παρνασσοῦ» γερμανικοῦ στρατοδικείου, ὡμολόγησε τὴν ἐνοχὴν της καὶ ἐδήλωσεν ἐνώπιον τῶν καταπλήκτων Γερμανῶν στρατοδικῶν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀπαγγελίας τῆς καταδίκης της εἰς θάνατον «ἐγεννήθηκα Ἑβραία, εἶμαι Ἑβραία καὶ θά πεθάνω Ἑβραία». Αὕτη ἐξετελέσθη διὰ τυφεκισμοῦ τὴν ἐπόμενην ἡμέραν.

Ἐπάρχουν ἀσφαλῶς καὶ ἄλλαι πράξεις ἐβραϊκῆς ἀντιστάσεως εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς Ἑλλάδος, τὰς ὁποίας εἴτε δὲν ἐνθυμοῦμαι εἴτε δὲν κατέχω λεπτομερείας. Π.χ. κατὰ τὴν μεταφορὰν Ἑβραίων ἀπὸ τὸ Χαϊδάρι εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν Ρούφ πρὸς ἀποστολὴν εἰς τὸ Auschwitz, μερικοὶ νέοι διέφυγον πηδῆσαντες ἀπὸ τὰ καμιόνια. Ἄλλοι ἐπίσης ἐπήδησαν ἀπὸ τὰ τραῖνα ἐν κινήσει ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους καὶ ἐσώθησαν.

Πρᾶξις ἀντιστάσεως εἰς τὸ Auschwitz - Birkenau. Ἔχω ὑπ' ὄψιν μου δύο ἱστορικῶς ἐξακριβωμένας πράξεις ἀντιστάσεως:

α) Ὁ ἐργαζόμενος εἰς τὸ Zonder Commando τοῦ Birkenau Ἑρέρα ἐκ Λαρίσης καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὴν μεταφορὰν στάχτης τῶν κρεματορίων πρὸς ρίψιν εἰς τὸν ποταμὸν Βιστούλαν, ἐφόνευσε μίαν ἡμέραν μὲ τὸ φτυάρι του τὸν ἔνοπλον συνοδὸν Γερμανὸν S.S. καὶ κατόπιν ἐρρίφθη εἰς τὸν Βιστούλαν καὶ κολυμβῶν ἐπέρασεν εἰς τὴν ἄλλην ὄχθην τοῦ ποταμοῦ καὶ

καὶ ἐπέζησε. Ἀπὸ πλευρὰς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς, τρόπον ἀντιμετώπισης τῆς καταδίκης σε θάνατο καὶ τελικῆς τύχης, στο πρόσωπο που ἀναφέρει ὁ Ἀσέρ Μωυσῆς ταιριάζει ἡ Ιουλία Μπίμπα. Ὅμως, ὁ Μυτιληναῖος στο βιβλίο του, περιλαμβάνει πλήρη οικογενειακά στοιχεῖα καὶ γιὰ τὶς δύο γυναῖκες που καταδικάστηκαν στὸν «Παρνασσό» καὶ σίγουρα δὲν προκύπτει γιὰ καμία ἐνδεχόμενη καταγωγὴ ἐβραϊκὴ ἢ ἐκ Κερκύρας. Ἡ Ιουλία ἐιδικά, φέρεται ὡς κόρη τοῦ Δημήτρη Ελευθερόγλου καὶ τῆς Καλλιόπης Ψύχα ἀπὸ τὴ Σάμο (σ. 30) ἀλλὰ δὲν ἐξηγείται πῶς κατέληξε νὰ λέγεται Μπίμπα ἢ Μπίλμπα ἀφοῦ στο λεπτομερές γιὰ αὐτὴν βιογραφικὸ, δὲν ἀναφέρεται τίποτε περὶ γάμου τῆς.

Στο «Μαρτύρων Πορεία», ἀναφέρεται περιστάσιακά (σ.128) ὡς μνημένη σε μυστικά τῆς ΠΕΑΝ, «ἡ ἐβαιοπούλα Στάμου», φιλενάδα τοῦ γιαιτροῦ καρκινολόγου Κώστα Γιαννάτου, ηγετικὸ μέλος τῆς ΠΕΑΝ που καταδικάστηκε καὶ αὐτὸς σε θάνατο στὴν ἴδια δίκη, ἀλλὰ κατάφερε νὰ ἐπιζήσει. Ἡ «Ἑβραιοπούλα Στάμου» πιθανόν νὰ εἶναι ἡ Στάμω Μπατίνου που ἀναφέρεται στὴ σελίδα 130 τοῦ βιβλίου τοῦ Εὐάνθη Χατζηβασιλείου με τίτλο ΠΕΑΝ (Σύλλογος γιὰ τὴν Ἑκδοσὴ Ὁφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 2004) ἡ ὁποία καταδικάστηκε ἐπίσης ὡς ἀναμειγμένη στο σαμποτάζ με 15 ἔτη κάθειρξη. Κατὰ τὴν ἱστορικὴ Ὀντέτ Βαρών-Βασάρ, αὕτη θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ Ἑβραία που θυμόταν ὁ Ἀσέρ Μωυσῆς καὶ μάλιστα, λόγω τοῦ ονόματός τῆς, με καταγωγὴ μάλλον ἀπὸ τὰ Γιάννενα κι ὄχι ἀπὸ τὴν Κέρκυρα.

ἐκρύβη εἰς τὰ ἔλη. Οἱ Γερμανοὶ μέ τήν βοήθειαν ἀστυνομικῶν σκύλων, τόν ἀνεκάλυψαν, τόν συνέλαβον καί τόν ἐξετέλεσαν διά ἀπαγχονισμοῦ εἰς τὸ Birkenau παρουσία τῶν ἐκεῖ ζώντων ἀκόμη ὁμήρων.

β) Τὸν Σεπτέμβριον 1944 μία ὁμάς ὁμήρων Ἑλληνοεβραίων μέ ἐπὶ κεφαλῆς τόν ἐκ Κερκύρας μόνιμον λοχαγόν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ Μπαρούχ, ὠργάνωσε ἔνοπλον ἐπανάστασιν μέ σκοπὸν τήν ἀνατίναξιν τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ Zonder Commando. Μέ τήν βοήθειαν Πολωνῶν συγκρατουμένων εἶχον ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μέ ὁμάδας τῆς πολωνικῆς ἀντιστάσεως ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐπέτυχον νά προμηθευθοῦν κρυφίως δυναμίτιδα καὶ ὅπλα. Εἶχεν ὀρισθῇ ἡ ἡμέρα, ἡ στιγμή καὶ τό σύνθημα μέ τό ὁποῖον θά ἐξεδηλοῦτο ἡ ἐξέγερσις καὶ εἶχε συνταχθῇ σχέδιον δράσεως καὶ ἐξουδετερώσεως τῶν Γερμανῶν φυλάκων.

Κατὰ κακὴν τύχην τήν ἡμέραν τήν ὀρισθεῖσαν διά τήν ἐξέγερσιν, ἔφθασε ἀπροόπτως εἰς τὸ Birkenau ἀμαξοστοιχία μέ νέους Ἑβραίους μελλοθανάτους, συνοδευομένη ὡς συνήθως, ἀπὸ δυνάμιν Γερμανῶν S.S. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐξεγέρσεως Βαρούχ, δέν ἐπρόλαβε νά δώσῃ ἐντολήν εἰς τὰ ἄλλα ὑπόστεγα τοῦ Zonder Commando νά ἀναβάλουν τήν ἐξέγερσιν καὶ ἔτσι οἱ εἰς αὐτὰ μεμνημένοι, ἐξηγέρθησαν τήν ὀρισμένην στιγμήν, ἐφόνευσαν τοὺς Γερμανοὺς φύλακες τῶν ὑποστέγων των, ἀλλὰ μέ τήν ἐπέμβασιν τῆς μὴ ὑπολογισθείσης νέας γερμανικῆς δυνάμεως, ὅλα τὰ ὑπόστεγα περιεκκυκλώθησαν, οἱ δέ ἐντὸς αὐτῶν, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των, τὰ ἀνετίναξαν μέ τήν δυναμίτιδα πού κατεῖχον φονευθέντες καὶ αὐτοὶ καὶ παρασύραντες εἰς τόν θάνατον καὶ ἀρκετοὺς Γερμανοὺς. Εἰς ἀντεκδίκησιν, οἱ Γερμανοὶ ἐφόνευσαν τήν ἰδίαν ἡμέραν 800 κρατουμένους ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι ἦσαν Ἑλληνοεβραῖοι. Εἰς τήν ἐξέγερσιν αὐτήν, πλὴν τοῦ Κερκυραίου λοχαγοῦ Βαρούχ, ἐπρωτοστάτησε καὶ ὁ Θεσσαλονικεὺς υἱὸς τοῦ γνωστοῦ ὑποδηματοποιοῦ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου Μωῖς Κοέν τοῦ ὁποίου τό κύριον ὄνομα δέν ἐνθυμοῦμαι. Λεπτομερεῖας περὶ τῆς ἐξεγέρσεως αὐτῆς ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπεισοδίου Ἑρέρα, γνωρίζει ὁ διασωθεὶς κ. Χασδάϊ Καπὸν «ὁ ὁποῖος εὗρίσκετο τότε εἰς τὸ Auschwitz ἢ εἰς τὸ Birkenau.

Μέ πολύ φιλικούς χαιρετισμούς

Ἀσέρ Μωυσῆς

Ο ρόλος του Αρχιρραβίνου Koretz στην εξόντωση των Εβραίων Θεσσαλονίκης

○ SEWY KORETZ, ΑΡΧΙΡΡΑΒΙΝΟΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια των γερμανικών διωγμών, θεωρήθηκε από πολλούς ότι με την άβουλη στάση του, διευκόλυνε τα σατανικά σχέδια των κατακτητών. Πολλά χρόνια αργότερα, το 1971, ο γιός του Αρχιρραβίνου Sidney, σε μια προσπάθεια να εξιλεώσει τη μνήμη του πατέρα του, συγκέντρωσε σχετικά στοιχεία τα οποία υπέβαλε στο International Council της Β'nai B'rith στην Washington ζητώντας την παρέμβασή του. Ο Διευθυντής του Οργανισμού Herman Edelsberg διαβίβασε τα έγγραφα στον Ασέρ Μωυσή και ζήτησε την άποψή του. Η απάντηση του πατέρα μου ασφαλώς δεν ικανοποίησε το γιό του Αρχιρραβίνου και γιαυτό δεν χρησιμοποιήθηκε στα στοιχεία που στη συνέχεια κατατέθηκαν από την οικογένεια του Koretz στα αρχεία του Yad Vachem στην Ιερουσαλήμ. Ούτε περιελήφθηκε στο πλούσιο υλικό για τη δράση του Αρχιρραβίνου που συγκέντρωσε η ισραηλινή καθηγήτρια Minna Rosen και δημοσίευσε σε ιστορική μελέτη της το 2005²⁵. Στην εργασία αυτή η συγγραφέας ξεκινάει παίρνοντας την αθωότητα του Koretz ως δεδομένη και δικαιολογεί την φήμη που του αποδόθηκε λόγω των κατηγοριών που αναγράφονται στο προσωπικό ημερολόγιο του δικηγόρου Γιωμ-τώβ Γιακοέλ, νομικού συμβούλου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης την εποχή των δραματικών γεγονότων. Τον τελευταίο, η κυρία Rosen χαρακτηρίζει ως άνθρωπο εμπαθή, επίμονο, ισχυρογνώμονα, συγκρουσιακό, ο οποίος κατηγορούσε τον Koretz από λόγους προσωπικής αντιπάθειας.

25 Minna Rozen: "Jews and Greeks Remember Their Past: The Political Career of Tzevi Koretz (1933-43)". Jewish Social Studies, New Series, Vol. 12, No. 1 (Autumn, 2005), pp. 111-166. Published by Indiana University Press.

Ως ένας από τους ελάχιστους ίσως επιζώντες που θυμούνται τον Γιомτώβ Γιακοέλ, αδελφικό φίλο και στενό συνεργάτη του πατέρα μου, θεώρησα υποχρέωσή μου να προσπαθήσω να αποκαταστήσω τη μνήμη του και γιαυτό έγραψα ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε στην Ελλάδα²⁶ και στο εξωτερικό²⁷.

Στις ακόλουθες σελίδες παρατίθεται η επιστολή Edelsberg με τα συνημμένα της και ακολουθεί η απάντηση του Ασέρ Μωυσή.

Ο Αρχιρραβίνος Τσεβί Κόρετς στις 20 Ιανουαρίου 1935
Φωτογραφία από το μηνιαίο περιοδικό
«Η Φωνή του Ισραήλ» Τεύχος Φεβρουαρίου 1935.

26 Ραφαήλ Μωυσής: «Τσεβί Κόρετς και Γιомτώβ Γιακοέλ – Μια Αντι-Αποκατάσταση». Περιοδικό «Χρονικά», Αθήνα, Ιούνιος 2011.

27 Raphael Moïssis: “Sewy Koretz et Yomtov Jacoel – Une Contre-rehabilitation”. Magazin Nos Muestros, Brussels, Juin 2011.

Επιστολή Edelsberg προς Ασέρ Μωυσή

(Μετάφραση από τα γαλλικά)

Δρα Ασέρ Μωυσή
Στοά Β'ναι Β'ριθ «Φίλων»
Αθήνα 124, Ελλάδα

23 Μαρτίου 1971

Αγαπητέ δόκτορα Μωυσή

Ο κύριος Sidney Koretz, ο οποίος έχει αποδειχθεί χρήσιμος σε εμάς σε έναν αριθμό θεμάτων, ζήτησε τη βοήθειά μας προκειμένου να επανορθώσει αυτό το οποίο πιστεύει ότι είναι περίπτωση αδικίας που έχει γίνει σε βάρος του ραββίνου Koretz της Θεσσαλονίκης. Ο κ. Koretz ερεύνησε τα Εθνικά Αρχεία όπου βρήκε υλικό το οποίο αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι ο ραββίνος Koretz δεν υπήρξε συνεργάτης των γερμανικών αρχών Κατοχής αλλά μάλλον υπήρξε άνθρωπος ο οποίος αντιστάθηκε όσο ήταν δυνατόν στο γερμανικό πρόγραμμα. Εσωκλείω το υλικό το οποίο μου έστειλε.

Θα εκτιμούσαμε ιδιαίτερα αν μπορούσατε να μας δώσετε τη γνώμη της εβραϊκής ηγεσίας σήμερα όσον αφορά, το ραββίνο Koretz, όταν θα είχατε την ευκαιρία να εξετάσετε τα τρία εσωκλειστα έγγραφα.

Θα εκτιμούσα να λάβω απαντήσεις κατά τη δική σας άνεση.

Με προσωπικούς χαιρετισμούς.

Herman Edelsberg
B'Nai B'Rith Interanational

Εσωκλειστα τρία.

Εσώκλειστο Έγγραφο 1:

Από τα Εθνικά Αρχεία, Washington D.C.

(Μετάφραση από τα γερμανικά)

Από το διοικητή της αστυνομικής ασφάλειας.
Τμήμα εβραϊκών υποθέσεων.
Θεσσαλονίκης, Αιγαίου

15 Απριλίου 1943

Προς τον διοικητή προσωπικού, Θεσσαλονίκη.

Υπ' όψιν: Dr. Merten

Θέμα: Αρχιραβίνος Dr. Sewy Koretrz

Ο Αρχιραβίνος Dr. S. Koretrz, επί του παρόντος υπό κράτηση, έκανε την ακόλουθη δήλωση κατά τη διάρκεια της ανάκρισής του σχετικά με την παρουσίαση του στον πρωθυπουργό Ράλλη.

Μετά από μια συζήτηση με τους λοχαγούς Wisliceny και Bruner την 5η Απριλίου 1943, κατάλαβε ότι ο εκτοπισμός των Εβραίων της Θεσσαλονίκης θα συνεχίζονταν χωρίς διακοπή. Έτσι είχε την ιδέα να προσπαθήσει να εξασφαλίσει την υποστήριξη Ελλήνων αξιωματούχων να παρέμβουν υπέρ των Εβραίων. Είχε πληροφορηθεί την Τετάρτη 7 Απριλίου 1943, ότι ο πρωθυπουργός Ράλλης είχε προγραμματίσει επίσκεψη στη Θεσσαλονίκη στις 11 Απριλίου. Έτσι αναζήτησε τρόπο να γίνει δεκτός από τον πρωθυπουργό. Γι' αυτό το σκοπό, απευθύνθηκε στο δόκτορα Πάνο²⁸ ο οποίος έτυχε να συζητήσει μαζί του σχετικά με τη μεταφορά των εβραϊκών επιχειρήσεων. Ο Πάνος υποσχέθηκε να μεταφέρει το αίτημά του στον γενικό διοικητή Σιμωνίδη. Το Σάββατο 11 Απριλίου, ο Πάνος τον πληροφόρησε ότι πρέπει να βρίσκεται στο παλάτι του Μητροπολίτη (του επικεφαλής της ελλη-

²⁸ Ο αναφερόμενος Δρ. Πάνος υπήρξε βοηθός του Γενικού Διοικητή Θεσσαλονίκης κατά την Κατοχή Σιμωνίδη.

νικής ορθοδόξου εκκλησίας) στις 2.30 μμ.. Επιπλέον ο Koretz είχε μιλήσει τηλεφωνικά με το Μητροπολίτη την προηγούμενη ημέρα, σε σχέση με μια τηλεφωνική συζήτηση πάνω σε άλλο θέμα που είχε σχέση με θρησκευτικά ζητήματα. Κατά τη διάρκεια εκείνης της τηλεφωνικής συζήτησεως είχε επίσης εκφράσει την επιθυμία του προς τον Μητροπολίτη να δει τον πρωθυπουργό.

Το Σάββατο 11 Απριλίου, ο Koretz εκλήθη προσωπικά από τον Μητροπολίτη ο οποίος του ζήτησε επίσης να εμφανιστεί στις 2.30 μμ. αφού ο δόκτωρ Πάνος είχε ήδη μεταφέρει αυτή την πληροφορία προς εκείνον προσωπικά. Ο Μητροπολίτης εξήγησε στον Koretz ότι μιλούσε εκ μέρους του γενικού διοικητή. Ο Koretz περιέγραψε την εξέλιξη της συνάντησης του με τον πρωθυπουργό ως ακολούθως:

Παρουσιάστηκε στις 2.30 στο μητροπολιτικό παλάτι. Εκεί περίμενε την άφιξη του πρωθυπουργού μαζί με τον επίσκοπο και τον πρύτανη του πανεπιστημίου σε μια αίθουσα στο ισόγειο, ενώ διάφορες αντιπροσωπείες επίσης περίμεναν ακρόαση από τον πρωθυπουργό σε ένα διαφορετικό δωμάτιο. Μετά την άφιξη του πρωθυπουργού οι άλλοι άνθρωποι άφησαν τον Koretz να περιμένει μόνος του και χρειάστηκε να περιμένει αφού όλες οι άλλες ακροάσεις είχαν ολοκληρωθεί. Τότε εκλήθη. Όταν όμως αντιμετώπισε τον πρωθυπουργό, και ενώ παρουσίαζε το αίτημα του στον Ράλλη να παρέμβει προς τους Γερμανούς αξιωματούχους ώστε να μην γίνει η εξόντωση της εβραϊκής Κοινότητας Θεσσαλονίκης η οποία υπήρξε εν ζωή για 2000 χρόνια, ξέσπασε σε λυγμούς. Όμως, ο πρωθυπουργός απήντησε απλά με κάποιες φράσεις υπεκφυγής χωρίς νόημα.

Η παρουσίαση του συμβάντος από τον Koretz μοιάζει να συμφωνεί με τα πραγματικά δεδομένα. Ο Koretz κατηγορήθηκε ότι είχε επιβάλει τον εαυτό του επί του Ράλλη χωρίς τη γνώση του γενικού διοικητή. Όμως, ο Koretz ήταν πολύ αγανακτισμένος για αυτή την κατηγορία και διαβεβαίωσε κατ' επανάληψη ότι ποτέ δεν θα είχε πάει σε ακρόαση στο παλάτι χωρίς την παρέμβαση του ίδιου του γενικού διοικητή.

Wisliceny ss Captain

Εσώκλειστο Έγγραφο 2:

Προς το γενικό πρόξενο της Γερμανίας στη Θεσσαλονίκη.

Υπόψη: Γενικό Πρόξενο

Μεταβιβάζεται με παράκληση να ληφθεί υπόψη.

Σε αντίγραφο που διαβιβάστηκε στον Γερμανό Επιτετραμμένο στην Ελλάδα, Πρέσβη Altenburg, Αθήνα.

Σύμφωνα με πληροφορίες που λάβαμε από έλληνα μάρτυρα. Ο πρωθυπουργός της ήταν φανερά αρνητικά επηρεασμένος (αηδιασμένος) από αυτήν τη σκηνή. Αναφέρεται ότι είπε στον Αρχιρραβίνο Koretz ότι δεν ήταν μέσα στις δυνατότητες του να σταματήσει τον εκτοπισμό των Εβραίων. Το μόνο το οποίο μπορούσε να κάνει ήταν να κάνει κάποιες συστάσεις προς τις δυνάμεις Κατοχής. Μετά απ' αυτό ο Μητροπολίτης αναφέρεται να οδήγησε τον Αρχιρραβίνο έξω από το δωμάτιο και υποτίθεται ότι του είπε, «δεν βλέπεις ότι ο πρωθυπουργός δεν μπορεί να κάνει τίποτε πάνω στο θέμα αυτό;».

Το επεισόδιο αυτό, κατά την άποψή μου, πιθανόν δεν είναι αρκετό για να ξεκινήσει κανείς πειθαρχικά μέτρα εναντίον του Μητροπολίτη, του γενικού διοικητή και του βοηθού του δόκτορα Πάνου. Θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τους εαυτούς τους, δηλώνοντας ότι ο Αρχιρραβίνος Koretz ως αρχηγός μιας θρησκευτικής Κοινότητας η οποία είναι δημόσια αναγνωρισμένη στην Ελλάδα, δεν μπορούσε να στερηθεί μια επίσημη αίτηση να γίνει δεκτός από τον πρωθυπουργό. Όμως, το επεισόδιο αποδεικνύει καθαρά ότι οι ελληνικές αρχές, οι οποίες μπορούσαν να έχουν αποτρέψει αυτό το επεισόδιο και οι οποίες επίσης μπορούσαν να είχαν προβλέψει ότι ο Koretz θα προσπαθούσε να οδηγήσει τον πρωθυπουργό να κάνει κάτι για τον εκτοπισμό των Εβραίων, δεν συμπαθούν τον Koretz. Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι θα μπορούσαν επίσης να προσπαθήσουν να δημιουργήσουν ένα άλλοθι για τους εαυτούς τους σε περίπτωση που ο βρετανικός στρατός επέστρεφε στη Θεσσαλονίκη, κάτι το οποίο εξακολουθούν να πιστεύουμε ότι είναι δυνατόν.

Βάση αυτού του περιστατικού το οποίο θεωρείται σαν μια προσπάθεια

ανυπακοής σε στρατιωτική διαταγή, ο δόκτωρ Koretz απηλλάγη από τη θέση του ως αρχηγός της Κοινότητας στη Θεσσαλονίκη και μαζί με την οικογένειά του, τέθηκε ήδη σε κατ' οίκον περιορισμό. Θα εκτοπιστεί με μια από τις επόμενες αποστολές και θα τοποθετηθεί στο Theresienstadt δεδομένου ότι θεωρείται «προνομιούχος Εβραίος» και μπορεί να εξετασθεί το ενδεχόμενο ανταλλαγής του με αντίστοιχους Γερμανούς αιχμαλώτους.

Θεσσαλονίκη, 16 Απριλίου 1943

Υπογραφή: Wisliceny
SS Captain

Εσώκλειστο Έγγραφο 3²⁹:

29 Αποτελείται από φωτοτυπίες των σελίδων 518 -521 του βιβλίου της Nora Levin, “The Holocaust”, 1968 από τις οποίες μάλλον επιβαρυντικά παρά ελαφρυντικά στοιχεία προκύπτουν για τον Αρχιρραβίνο.

Απάντηση Ασέρ Μωυσή

(Μετάφραση από τα γαλλικά)

Dr. Herman Edelsberg
1640 Rhode Island Av.
Northeast Washington D.C. 20036
U.S.A.

Αγαπητέ δόκτωρ Edelsberg

Μόλις έλαβα την επιστολή σας της 23ης Μαρτίου και σπεύδω να σας απαντήσω.

Έχω την εντύπωση ότι είμαι το μόνο πρόσωπο ακόμα εν ζωή που μπορεί να εκφράσει μια γνώμη σε ότι αφορά τη συμπεριφορά του τέως Αρχιρραβίνου της Θεσσαλονίκης δόκτορα Tzevi Koretz κατά την διάρκεια της θλιβερής περιόδου των διωγμών και της εξολόθρευσης της μεγάλης και αρχαίας Ισραηλιτικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Υπήρξα πρόεδρος της Κοινότητας Θεσσαλονίκης το 1934 λίγο μετά αφότου ο δόκτωρ Koretz εκλήθη από το Charlottenbourg Γερμανίας για να ονομαστεί Αρχιρραβίνος της Κοινότητας, και μέχρι την αναχώρησή μου από τη Θεσσαλονίκη το Μάρτιο 1941 ήμουν σε επαφή και σε μόνιμη συνεργασία μαζί του.

Είναι πολύ δύσκολο για μένα να εκφράσω μια αρνητική άποψη για ένα αποβιώσαν πρόσωπο που δεν είναι σε θέση να υπερασπισθεί τον εαυτό του, πρέπει δε να σας πω ότι μετά την απελευθέρωση τον αποδοκίμασα δημοσίως για τη συμπεριφορά την οποία είχε επιδείξει κατά τη διάρκεια των διωγμών.

Περιορίζομαι κατά συνέπεια στο να θέσω υπόψη σας κάποια αναμφισβήτητα γεγονότα τα οποία θα επιτρέψουν σε εσάς και σε οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο, να δημιουργήσει μια αντικειμενική και αμερόληπτη άποψη. Για την ακρίβεια αυτών των γεγονότων αναλαμβάνω πλήρη την ευθύνη.

Παραθέτω τα κυριότερα:

1) Τον Μάιο 1941 και μερικές μέρες μετά την κατάληψη της Ελλάδος από τα γερμανικά στρατεύματα, ο δόκτωρ Koretz συνελήφθη από τους πράκτορες της Gestapo στο ξενοδοχείο Central της Αθήνας όπου διέμε-

νε και μαζί με τον αείμνηστο Jules Tazartes, γενικό γραμματέα της Στοάς B'nai B'rith της Αθήνας, εκτοπίστηκαν στη Βιέννη για περίπου ένα έτος. Με την επιστροφή του στην Αθήνα ο Jules Tazartes μου αφηγήθηκε τις θηριωδίες που διέπρατταν οι Γερμανοί στη Βιέννη κατά τη διάρκεια των εκτοπισμών Εβραίων με προορισμό την Ανατολική Ευρώπη. Από αυτό προκύπτει ότι ο δόκτωρ Koretz ήδη από το έτος 1941 ήταν ενήμερος για τη μεταχείριση των Εβραίων από τους ναζί. Πώς λοιπόν μπορεί να εξηγήσει κανείς το γεγονός ότι όταν το Μάρτιο 1943 άρχισαν οι εκτοπισμοί των Εβραίων της Θεσσαλονίκης προς την Πολωνία, ο δόκτωρ Koretz παρότρυνε τους Εβραίους να συμμορφωθούν προς τις γερμανικές διαταγές και τους διαβεβαίωνε ότι «εμείς θα δημιουργήσουμε στην Κρακοβία μια νέα εβραϊκή Κοινότητα όπως αυτή της Θεσσαλονίκης»;

2) Μέχρι την έναρξη των εκτοπισμών το Μάρτιο 1943, ο δόκτωρ Koretz ήταν απλά ο Αρχιρραβίνος ενώ η εκτελεστική εξουσία της Κοινότητας είχε ανατεθεί από τους Γερμανούς σε ένα λεγόμενο κοινοτικό συμβούλιο υπό την προεδρία ενός προσώπου θλιβεράς μνήμης ονομαζόμενο Σαμπετάϊ Σαλτιέλ. Αφού στο τέλος Ιανουαρίου 1943 έφτασε στη Θεσσαλονίκη ο Adolph Eichmann για να θέσει σε εφαρμογή το σχέδιο εκτοπισμών, οι συνεργάτες του Wisliceny και Bruner, προσκάλεσαν τον δόκτορα Koretz και του πρότειναν να ονομασθεί πρόεδρος της Κοινότητας. Πρέπει να σημειώσουμε ότι είναι ιστορικά βεβαιωμένο ότι ο Eichmann και οι άνθρωποί του, διάλεξαν ως συνεργάτες για να θέτουν σε εφαρμογή τα σχέδια εξόντωσης, Εβραίους που ήταν πρόσωπα αδύναμα και υποτελούς χαρακτήρα. Αυτή την περίοδο, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, μη έχοντας εμπιστοσύνη στους επίσημους αξιωματούχους της Κοινότητας που είχαν διορίσει οι Γερμανοί, είχαν δημιουργήσει μια επιτροπή ονομαζόμενη επιτροπή εβραϊκής αλληλεγγύης υπό την προεδρία του πρώην προέδρου της Στοάς B'nai B'rith και συνεργάτη μου δικηγόρου, του αείμνηστου Γιομτώβ Γιακοέλ. Μόλις αυτή η επιτροπή πληροφορήθηκε την πρόθεση των Γερμανών να αναθέσουν την προεδρία της Κοινότητας στο δόκτορα Koretz, τον κάλεσαν για να τον συμβουλευθούν να μη αποδεχθεί αυτό το διορισμό. Ο δόκτωρ Koretz δεν έλαβε υπ' όψιν αυτή τη συμβουλή, δέχτηκε την προεδρία και εκτελούσε τυφλά όλες τις διαταγές των Γερμανών.

3) Όταν τον Απρίλιο του 1943 ο Γιομτώβ Γιακοέλ, με δική μου παρότρυνση από την Αθήνα, απέδρασε από το γκέτο όπου ήταν έγκλειστος στη

Θεσσαλονίκη και κατέφυγε παράνομα με την οικογένειά του στην Αθήνα (για να συλληφθεί δυστυχώς στις 22 Δεκεμβρίου 1943 μετά από προδοσία και να εξοντωθεί στο Auschwitz), ο δόκτωρ Koretz συγκέντρωσε τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης στη συναγωγή Beth-Saul και με μια ομιλία του καταδίκασε την απόδραση του Γιακοέλ χαρακτηρίζοντας την ως προδοσία και συμβούλευσε το ακροατήριό του να μην ακολουθήσουν το παράδειγμά του.

4) Πριν από την έναρξη των εκτοπισμών (13 Μαρτίου 1943) οι Wisliceny και Bruner, θέλοντας να θέσουν υπό δοκιμή το χαρακτήρα και το βαθμό φυσικής αντίστασης του δόκτορα Koretz, τον κάλεσαν τηλεφωνικά μια νύχτα στις 2 το πρωί και τον διέταξαν να παρουσιασθεί πάραυτα στα κεντρικά τους γραφεία της οδού Βελισσαρίου, όπου του έδωσαν τη διαταγή να τους προσκομίσει αυτοπροσώπως και πριν την ανατολή του ηλίου, ένα γαϊδούρι. Ο Koretz έντρομος κινητοποίησε αμέσως όλους τους Εβραίους του περιβάλλοντός του, ώστε να του προμηθεύσουν το κτήνος το οποίο και παρουσίασε στους δύο δορυφόρους του Eichmann, παρέχοντας έτσι τη διαβεβαίωση ότι ήταν το πρόσωπο το οποίο εκείνοι χρειάζονταν. (Ας σημειώσουμε ότι η ίδια μέθοδος ανάλυσης της φυσικής αντίστασης, χρησιμοποιήθηκε από τους Γερμανούς ένα χρόνο αργότερα στα Γιάννενα, όπου διέταξαν τον Σαμπεταΐ Καμπελή, έναν από τους ηγέτες της Κοινότητας, να τους προμηθεύσει σε διάστημα 6 ωρών 15.000 κιλά ξύλου θέρμανσης, πράγμα που ήταν δύσκολο να συγκεντρωθεί σε μια τόσο σύντομη χρονική περίοδο εκείνη την εποχή).

5) Όταν είχαν αρχίσει οι εκτοπισμοί, η επιτροπή εβραϊκής αλληλεγγύης Θεσσαλονίκης ζήτησε από τον δόκτορα Koretz να παρακαλέσει τους Γερμανούς να επιτρέψουν να ανοιχθεί μια μικρή τρύπα στα κλειστά βαγόνια των εκτοπισμών, έτσι ώστε οι εκτοπισμένοι να μπορούν να αναπνεύσουν. Η απάντηση του δόκτορα Koretz ήταν «δεν θα ξαναπάω άλλη μια φορά στη φυλακή για χάρη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης».

6) Όταν τον Ιανουάριο 1943 οι Γερμανοί άρχισαν να κλείνουν τον εβραϊκό πληθυσμό στα γκέτο έτσι ώστε να διευκολυνθεί ο εκτοπισμός τους στο Auschwitz, οι εκπρόσωποι των μυστικών οργανώσεων της αντίστασης (ΕΑΜ) δικηγόροι κ. κ. Δημήτριος Μαραγκός και Ηλίας Κεφαλίδης, προσέγγισαν τον δόκτορα Koretz και του πρόσφεραν τη συνεργασία τους, έτσι ώστε να σωθεί και να μεταφερθεί στην αντίσταση στα βουνά, η εβραϊκή νε-

Μια σπάνια φωτογραφία που εμφανίζει πλάι-πλάι τους δύο Εβραίους αρχιερείς που διαδραμάτισαν διαμετρικά αντίθετους ρόλους στα δραματικά γεγονότα του Ολοκαυτώματος. Δεύτερος από αριστερά ο Τσεβί Κόρετς και δίπλα του ο Αρχιρραβίνος Αθηνών Ηλίας Μπαρζίλαϊ που απήχθηκε εκουσίως από το ΕΑΜ και χαρακτηρίστηκε ως υπόδειγμα παθητικής αντίστασης.

Φωτογραφία από το τεύχος Νοεμβρίου 1936 της «Φωνής του Ισραήλ»

ολαία. Ο δόκτωρ Koretz δεν έδωσε συνέχεια σε αυτήν την πρόταση.

7) Μετά την πτώση του Μουσολίνι και τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, οι Γερμανοί ανέλαβαν τη διοίκηση της πόλης της Αθήνας. Τον Σεπτέμβριο του 1943 έφτασε στην Αθήνα με εντολή του Eichmann, ο λοχαγός Dieter Wisliceny για να οργανώσει την απέλαση των Εβραίων της Νοτίου Ελλάδας που παρέμεναν μέχρι τότε ήσυχοι υπό τη στρατιωτική Κατοχή των Ιταλών. Προσκάλεσε πρώτον το Ραβίνο της Κοινότητας της Αθήνας Eli Barzilai ο οποίος, πριν παρουσιαστεί σε αυτόν, ήρθε να μου ζητήσει τη συμβουλή μου. Εγώ τον συμβούλεψα να πάει και να ακούσει απλά τι

ακριβώς θα του ζητούσε και να μου αναφέρει μετά την έξοδό του σε μια γωνιά στο κέντρο της Αθήνας, ανάμεσα στην οδό Σταδίου και την οδό Ομήρου όπου θα τον περίμενα. Μετά από μία ώρα ο Barzilai με συνάντησε και μου είπε ότι ο Wisliceny του ζήτησε να σχηματίσει ένα νέο Κοινοτικό Συμβούλιο υπό την προεδρία του, να προετοιμάσει έναν κατάλογο όλων των Εβραίων της Αθήνας με τις διευθύνσεις τους και να τους διαθέσει ειδικά δελτία ταυτότητας που θα εκδίδονταν από την Κοινότητα. Τελειώνοντας, ο Wisliceny του είπε επί λέξει: «Αν συμμορφωθείς με αυτές τις οδηγίες, θα σου παρέχουμε μια ειδική μεταχείριση, όπως κάναμε και στη Θεσσαλονίκη για τον Δρα Koretz».

Ποια ήταν αυτή η ειδική μεταχείριση; Πράγματι ο Koretz, η οικογένειά του και οι άνθρωποι του περιβάλλοντός του, δεν απελάθηκαν στο Auschwitz για να εξολοθρευτούν, αλλά οδηγήθηκαν στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως του Theresienstadt όπου συγκεντρώνονταν οι «προνομιούχοι» Εβραίοι.

Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε άλλα γεγονότα που μπορούν να συμπληρώσουν τα παραπάνω. Αλλά νομίζω ότι τα παραπάνω είναι επαρκή για να σχηματίσει κανείς γνώμη για το πρόσωπο που αποτελεί το αντικείμενο της έκθεσής μου. Έχουμε χάσει 6.200.000 αδέλφια μας και εκτός από τους πρώτους και κύριους Γερμανούς υπεύθυνους, θα πρέπει να εξετάσουμε τη συνειδήσή μας και να αναζητήσουμε το τμήμα της ευθύνης που φέρει ο καθένας από εμάς. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Koretz δεν επιδίωξε μεν την εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, αλλά ως επικεφαλής αυτής της μεγάλης Κοινότητας είχε την υποχρέωση είτε να θυσιάστεί γι' αυτούς ή να δώσει το παράδειγμα για μια παθητική ή ενεργητική αντίσταση. Η υπευθυνότητα των ηγετών, δεν πρέπει να εξετάζεται σε περιόδους ομαλότητας, αλλά σε δύσκολες εποχές.

Θα είμαι ευτυχής, αγαπητέ αδελφέ Edelsberg, να λάβω την απάντησή σου στην παρούσα έτσι ώστε να πληροφορηθώ τη δική σου γνώμη επί των σκέψεών μου.

Αδελφικά υμέτερος

Αντίγραφα:

- 1) Dr. E. Ehrlich, Bale.
- 2) Κύριον Ιωσήφ Λόβιγγερ, Πρόεδρο Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος, Αθήναι.

Από του Χάρου τα δόντια

(Από τις προσωπικές σημειώσεις του Ραφαήλ Μωυσή)

ΚΑΠΟΙΟ ΠΡΩΙ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΤΟΥ 1944, Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΜΟΥ, ΜΟΥ ΖΗΤΗΣΕ να πάω από το σπίτι που κατοικούσαμε στην Κηφισιά³⁰, στον Πλάτανο για ν' αγοράσω μια εφημερίδα. Εγώ ήμουν δύστροπος εκείνο το πρωί, δεν θέλησα να πάω, και ξεκίνησε ο ίδιος και πήγε παρότι κατά κανόνα απέφευγε να κυκλοφορεί. Στην πλατεία του Πλατάνου στην Κηφισιά διέκρινε στο απέναντι πεζοδρόμιο έναν δικηγόρο που τον γνώριζε από τη Θεσσαλονίκη ονόματι Τούντα. Προς στιγμήν σκέφθηκε να του πει μια καλημέρα, μετά σκέφθηκε καλύτερα όχι, δεν είχαν άλλωστε καμία ιδιαίτερη σχέση και έτσι συνέχισε, αγόρασε την εφημερίδα και έστριψε για να επιστρέψει στο σπίτι. Ο Τούντας που δούλευε για τους Γερμανούς είχε αναγνωρίσει τον πατέρα μου και τον ακολούθησε προσεκτικά μέχρι το σπίτι μας.

Αλλά ο Τούντας είχε και μια δεύτερη προσωπική «επιχείρηση» μαζί με δύο ακόμη Έλληνες που ήταν επίσης μισθωτοί της Gestapo. Ο ένας, ο ξανθός, λεγόταν Παπαζήσης, τον άλλο δεν θυμάμαι.

Σκοπός της προσωπικής τους «επιχείρησης» ήταν ο εντοπισμός κρυμμένων εβραϊκών οικογενειών, ο εκβιασμός τους για χρήματα και τιμαλφή με αντάλλαγμα την δήθεν απελευθέρωσή τους και στη συνέχεια την παράδοση στους Γερμανούς ώστε να παραμένουν συνεπείς προς το ιδιωτικό όσο και προς το δημόσιο «λειτουργημά» τους. Σε μια τέτοια συμμορία λοιπόν είχαμε την ατυχία να πέσουμε.

Οι δύο δωσίλογοι συνεργάτες του Τούντα ήρθαν στο σπίτι μας νωρίς το επόμενο πρωινό του Αυγούστου 1944. Έτυχε να τους ανοίξω εγώ την πόρτα. Η μητέρα μου έλειπε γιατί είχε κατέβει στο Ψυχικό για να πάρει τα τρό-

30 Όπως ανέφερα και αλλού, πρόκειται για το σπίτι στο οποίο σήμερα κατοικεί ο καθηγητής και πρώην Υπουργός Τάσος Γιαννίτσης το οποίο είχε παραχωρήσει δωρεάν στην οικογένειά μας ο πατέρας του Συμβολαιογράφος Κωνσταντίνος Γιαννίτσης.

φιμα που αναλογούσαν στο δελτίο μας. Το δελτίο τροφίμων ήταν το μόνο πιστοποιητικό που δεν μπορούσαμε να εκδώσουμε με τα πλαστά μας ονόματα και έτσι παραμέναμε γραμμένοι με τα κανονικά μας στον μπακάλη του Ψυχικού, τον Μπαρμπίνη, που είχε το μαγαζί του ακριβώς όπου τώρα βρίσκεται το ΑΛΦΑ ΒΗΤΑ του Ψυχικού. Ο Μπαρμπίνης ήταν ένας καλός πατριώτης που μπορούσαμε να εμπιστευτούμε και έτσι μια φορά το μήνα ο πατέρας ή η μητέρα μου μετέβαιναν όσο μπορούσαν κρυφά από την Κηφισιά στο Ψυχικό για να παραλάβουν τα τρόφιμα του δελτίου μας. Εκείνη τη φορά ήταν η σειρά της μητέρας μου και είχε ξεκινήσει για το Ψυχικό πρωί-πρωί. Στο σπίτι είχαμε μείνει ο πατέρας, η αδελφή μου, η γιαγιά από τον πατέρα που ζούσε μαζί μας και εγώ.

Όταν άνοιξα την πόρτα ο Παπαζήσης μου ανέφερε ένα άγνωστο όνομα και ρώτησε αν βρίσκεται στο σπίτι. Απάντησα «Όχι δεν γνωρίζω τέτοιο πρόσωπο». «Ο πατέρας σου είναι κοντός και παχουλός;» επέμενε. Ο πατέρας μου ήταν πράγματι μάλλον κοντός αλλά στα δικά μου μάτια ήταν πάντα ψηλός και αδύνατος. «Όχι», απάντησα. «Ο πατέρας μου είναι ψηλός και αδύνατος» πράγμα που τους μπέρδεψε προς στιγμή. Αλλά στη συνέχεια ρώτησαν: «Έχει γαλανά μάτια;» Ο πατέρας μου είχε τεράστια γαλανά μάτια, γι' αυτό δεν υπήρχε αμφιβολία. Τον φώναξα λοιπόν οπότε οι άνδρες έβγαλαν περίστροφα, τον πήραν μαζί τους στο καθιστικό δωμάτιο ενώ τους τρεις μας, την αδελφή μου, τη γιαγιά και εμένα, μας έκλεισαν σε ένα μικρό δωμάτιο όπου βάζαμε το βράδυ τις κότες για να μη τις κλέψουν.

Για ολόκληρη την ημέρα τον ανέκριναν, με στόχο να αποσπάσουν το πού και εάν είχε χρήματα, λίρες, χρυσαφικά κλπ. Μιλάμε για μια εποχή προς το τέλος του πολέμου και άλλο από κάποια ακίνητη περιουσία, η οποία τους ήταν αδιάφορη, εμείς ζούσαμε με δανεικά από διάφορους φίλους και φυσικά δεν υπήρχε τίποτα άλλο εκτός από τη βέρα της γιαγιάς μου. Ότι βρήκαν τα πήραν. Δεν υπήρχε κάτι άλλο.

Ενώ όμως διαρκούσε όλη αυτή η ανάκριση, όλο το πρωινό, κάποια στιγμή άρχισε να ανησυχεί η γειτονιά, διότι το φυσιολογικό ήταν να εμφανισθούμε έξω, να βγούμε με τις κατσίκες και τα πρόβατα. Γύρω στις 10:30-11:00 το πρωί χτύπησε την πόρτα ο πρώτος γείτονας. Ρωτάει λοιπόν ο γείτονας «Μήπως έχετε λίγο προζύμι;». Ήταν η αφορμή για να μας γνώσει «Τι τρέχει;».

«Τίποτα δεν τρέχει», ήταν το μόνο που μπορούσε να απαντήσει ο πα-

τέρας μου. Ο άνθρωπος έφυγε χωρίς όμως να ησυχάσει. Και έτσι μετά από δύο ώρες χτύπησε ο δεύτερος γείτονας αυτή τη φορά με το ερώτημα: «Μήπως σας περισσεύουν δύο αυγά;» αλλά στην αλήθεια επιθυμώντας και αυτός να μάθει τι τρέχει.

Έγινε λοιπόν κάποια κινητοποίηση της γειτονιάς, η οποία καταλάβαινε ότι κάτι περίεργο συμβαίνει σ' αυτό το σπίτι. Αλλά δεν μπορούσαν να κάνουν και τίποτα, γιατί σας υπενθυμίζω, ήμαστε περικυκλωμένοι από Γερμανούς. Όταν προς το μεσημέρι γύρισε από το Ψυχικό η μητέρα μου, την προειδοποίησαν αλλά εκείνη δεν τους είπε τίποτε και ήρθε αμέσως κοντά μας. Η μητέρα μου φορούσε πάντα πέντε ή έξι χρυσά βραχιόλια στο αριστερό της χέρι και αυτά προστέθηκαν αμέσως στα λάφυρα.

Κάποια στιγμή η ανάκριση κατέληξε, επείσθησαν οι προδότες ότι πράγματι δεν είχαν να πάρουν τίποτε αξίας, τιμαφή κλπ. από τον πατέρα μου και συνεπώς έφθασε η στιγμή να καλέσουν τη Gestapo να έρθει να μας συλλάβει. Ο πατέρας μου είχε μια λάμψη εκείνη τη στιγμή, ιδιοφυή νομίζω και τους έκανε την εξής πρόταση: «Ακούστε, εγώ δεν έχω να σας δώσω τίποτε. Βέβαια θέλω να σώσω την οικογένειά μου, τα παιδιά μου και το κεφάλι μου και θα σας κάνω μια πρόταση: Θα σας παραδώσω τον πλουσιότερο Εβραίο της Αθήνας, το Σολομών Καμχή».

Τότε το όνομα Καμχής ήταν «το μεγάλο όνομα» του πλούσιου Εβραίου υφασματέμπορου. «Θα σας δώσω τον Καμχή, απ' όπου θα πλουτίσετε και εσείς και τρεις γενιές ακόμη. Και εμένα θα με αφήσετε ελεύθερο».

«Πού είναι ο Καμχής;» ρωτούν οι δωσίλογοι (που ευτυχώς δεν γνώριζαν, όπως γνώριζε ο πατέρας μου, ότι ο Καμχής είχε ήδη διαφύγει στην Παλαιστίνη).

«Δεν ξέρω πού είναι, αλλά αν μου δώσετε 48 ώρες ελευθερίας θα κυκλοφορήσω και θα τον αναζητήσω. Εμένα μ' εμπιστεύονται κοινοί γνωστοί και από στόμα σε στόμα θα καταλήξω στο κρησφύγετο του Σολομών Καμχή».

Δέχτηκαν την πρόταση, διότι ήταν πολύ ελκυστική, ίσως και με την βεβαιότητα, «τι είχαμε, τι χάσαμε, πού θα μας πάει αυτός εδώ πέρα;»

«Πρόσεξε, μην τυχόν προσπαθήσεις να το κουνήσεις, εμείς θα είμαστε σε διαρκή επιφυλακή, άλλωστε έχουμε και τους ανθρώπους μας γύρω-γύρω. Θα κυκλοφορείς μόνο εσύ, η οικογένειά σου δεν θα το κουνήσει απ' αυτό το σπίτι και σε 48 ώρες θέλουμε τον Καμχή», κατέληξαν.

«Θα μου δώσετε όμως και την ταυτότητά μου για να μπορώ να κυκλοφορώ» συμπλήρωσε ο πατέρας μου.

Του έδωσαν την ταυτότητα και αργά το βράδυ, αφού νύχτωσε, έφυγαν. Ήταν Αύγουστος μήνας, συνεπώς όταν λέμε νύχτα ήταν ήδη αργά το βράδυ. Ευθύς αμέσως, μπήκε η γειτονιά στο σπίτι.

«Τι συμβαίνει;»

Ο πατέρας μου έδωσε τους υπόλοιπους αλλά κράτησε μόνο τον Μελετόπουλο, και πήγαν στο σπίτι του. Εκεί του αποκάλυψε πρώτον την ταυτότητά του, και δεύτερον τι πραγματικά μας συνέβαινε. Η αντίδραση του Μελετόπουλου ήταν κατ' αρχήν θυμός.

«Γιατί μας απέκρυψες ποιός είσαι; Εδώ εμείς θα είμασταν οι φύλακες και δεν θα βρισκόμαστε τώρα σ' αυτή την κατάσταση. Αλλά, εν πάση περιπτώσει, γύρισε στο σπίτι σου και άσε τα πράγματα σ' εμένα».

Επιστρέφω τώρα όχι σε αφήγηση που άκουσα, αλλά σε μια προσωπική εικόνα, την οποία δεν θα ξεχάσω ποτέ όσο ζω. Βγήκα στον κήπο αργά το ίδιο βράδυ, μετά την ένταση μιας τέτοιας ημέρας και της περιπέτειας και με μεγάλη έκπληξη παρατήρησα ότι οι θάμνοι κουνιόντουσαν, χωρίς να φυσάει αέρας. Όταν πλησίασα, κάποιος μου φώναξε

«Φύγε μικρέ!»

Είχε κατέβει το αντάρτικο και είχαν περικυκλώσει πάνοπλοι το σπίτι αποφασισμένοι να δώσουν μάχη αν χρειασθεί για να μας σώσουν.

Πολλά χρόνια αργότερα, όταν περιέγραψα αυτήν την περιπέτεια σε κάποια ομιλία στη ΔΕΗ με ρώτησαν ποιάς παράταξης ήταν οι αντάρτες. Η αληθινή απάντηση είναι ότι το τελευταίο που μας ενδιέφερε ήταν αν οι προστάτες μας ήταν κόκκινοι, γαλάζιοι ή οτιδήποτε άλλο. Το μόνο που ενδιέφερε ήταν ότι οι λεβέντες αυτοί είχαν παίξει τη ζωή τους κορώνα-γράμματα για να προστατέψουν μια άγνωστη σ' αυτούς οικογένεια.

Κατά τα ξημερώματα, μόλις ήρθε η ώρα που επιτρεπόταν η κυκλοφορία –τη νύχτα είχαμε απαγόρευση της κυκλοφορίας– μας μεταφέρανε στο φρενοκομείο που βρισκόταν απέναντι. Ο γιατρός που είχε το μεγάλο για την εποχή προνόμιο να διαθέτει αυτοκίνητο, μας έβαλε μέσα και μας φυγάδευσε όλους. Μας πήγε σε κάποιο σπίτι στην σημερινή περιοχή Τρεις Γέφυρες, ένα σπίτι με άθλιες συνθήκες για μια οικογένεια, αλλά σίγουρα πιο ασφαλές από το προηγούμενο κρησφύγετο.

Τα γεγονότα που προανέφερα μοιάζουν με μυθιστόρημα για τους νεώ-

τερους, κυρίως τους ξένους. Είναι όμως όλα αληθινά. Όπως αληθινός είναι και ο επίλογος αυτής της ιστορίας.

Το πρωί ήρθαν οι «κύριοι» με την ησυχία τους να κάνουν μια επιβεβαίωση ότι ήμασταν όλοι μέσα στο σπίτι. Βρήκαν το σπίτι κλειστό και παραβίασαν την πόρτα. Με το που παραβίασαν την πόρτα και μπήκαν μέσα, από πίσω αμέσως εισήλθε η Χωροφυλακή Κηφισιάς η οποία και τους συνέλαβε ως διαρρήκτες και τους μετέφερε στο Διοικητή³¹.

Μόλις τους παρουσίασαν στο Διοικητή, αυτοί έβγαλαν τις ταυτότητές τους και εξήγησαν ότι δεν ήταν κλέφτες αλλά πράκτορες της Gestapo. Εν γνώσει ο Διοικητής της Χωροφυλακής απάντησε: «Ξέρω ποίοι είστε, ξέρω τι γυρεύατε σήμερα σε αυτό το σπίτι. αλλά ξέρω και τι κάνατε χθες όλη μέρα εκεί. Έχω λοιπόν να σας δώσω την ευκαιρία να διαλέξετε. Μια επιλογή είναι, πάμε μαζί στη Gestapo και τους πληροφορώ τι κομπίνα κάνετε. Δεύτερη επιλογή, φυλακή στην Κηφισιά ως διαρρήκτες. Τι από τα δύο;»

Φυσικά επέλεξαν την φυλακή της Κηφισιάς ως διαρρήκτες. Αναγκάστηκαν μάλιστα να επιστρέψουν όλα τα πράγματα που είχαν μαζέψει από την οικογένειά μας. Και στη συνέχεια –επιστρέφω σε προσωπική ανάμνηση– ήρθε το βράδυ σε εκείνο το καταγώγιο στις Τρεις Γέφυρες ο Διοικητής, αυτός ο γενναίος άνθρωπος, και πέρασε με τα χέρια του τα έξι βραχιόλια στον αριστερό βραχίονα της μητέρας μου, όπου και βρίσκονταν όσο ζούσε εκείνη, πάντα στο αριστερό της χέρι. Οι δύο δωσίλογοι έμειναν εκεί μέχρι την απελευθέρωση και δικάστηκαν μαζί με τον Τούντα με τον Ασέρ Μωυσή Δημόσιο Κατήγορο. Οι δύο καταδικάστηκαν σε ισόβια και πέθαναν στη φυλακή ενώ ο Τούντας πήρε ελαφρότερη ποινή.

31 Όπως μου είπε το καλοκαίρι του 1985 ο παλιός Κηφισιώτης Δικηγόρος Λεωνίδας Βλαχάκης, Διοικητής Χωροφυλακής Κηφισιάς το 1944 ήταν ο κ. Χατζής.

Η οικογένεια «Μάντζαρη». Επάνω ο Αλέξανδρος (Ασέρ)
Δεξιά η σύζυγος Καίτη (Εριέττη)
και αριστερά η μητέρα Μαρία (Μύριαμ).

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΛΛΗΝΟ-ΙΟΥΔΑΪΚΑ

Ο Εβραϊκός και ο Χριστιανικός Μεσσιανισμός³²

ΕΙΜΕΘΑ ΟΛΙΓΟΙ ΕΝΩ ΘΑ ΕΠΡΕΠΕ ΝΑ ΕΙΜΕΘΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΙ. ΕΝ ΤΟΥΤΟΙΣ, ΕΜΕΙΣ ΔΕΝ ΘΑ ΜΑΤΑΙΩΣΟΥΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΜΑΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΣΚΟΠΟΝ. Έχουμε άλλωστε παράδειγμα από αυτά που συμβαίνουν στο Ισραήλ. Όταν αποφασίζουν κάτι, δεν υποχωρούν αλλά προσπαθούν πάντοτε να πηγαίνουν εμπρός. Είχε τεθεί προ πολλών ετών, πριν καν κάνουμε Κράτος, το πρόβλημα που υπάρχει για την τύχη μερικών οικισμών που βρίσκονται στα σύνορα των αραβικών κρατών και υφίστανται συνεχείς επιθέσεις. Βέβαια μερικοί οικογενειάρχες έλεγαν «δεν είναι δυνατόν, την ημέρα να εργαζόμαστε και το βράδυ να φυλάμε ένοπλοι τα σύνορα». Αλλά κανείς δεν είχε σκεφθεί να εγκαταλείψει το χωριό και να εγκατασταθεί σε άλλα ελεύθερα μέρη. Από εκεί βγήκε και το περίφημο τραγούδι που λέει με το ρεφρέν «Io me leh mi ro». Δεν θα φύγω από εδώ!. Και γι' αυτό, οτιδήποτε και αν συμβεί, βρίσκονται στο Kiriat Shmona, σε απόσταση ενός χιλιομέτρου από το Λίβανο και δεν περνάει εβδομάδα που τις νύχτες να μην δέχονται επιθέσεις με τα bazookas και τα katiousha. Εν τούτοις κανένας δεν σκέπτεται να εγκαταλείψει το χωριό του.

Και εμείς εφόσον αποφασίσαμε να κάνουμε αυτές τις συγκεντρώσεις και να μιλάμε για θέματα τα οποία μας ενδιαφέρουν, και θα συνεχίσουμε όσοι ολίγοι και αν είμαστε. Αυτό μου θυμίζει επίσης μια φράση από τη Βίβλο, που ο Θεός είπε εις τον Μωσέ Ραμπένου ότι «Μου αρέσει να προσεύχεστε ομαδικά, να είστε πάρα πολλοί». Και ο Μωσέ Ραμπένου τον ερώτησε τον Θεό:

– Πόσοι πρέπει να είμαστε όταν προσευχόμαστε ώστε να Είστε ευχαριστημένοι;

32 Το κείμενο αυτό έχει προέλθει από απομαγνητοφώνηση ομιλίας που έκανε ο Ασέρ Μωυσης σε συγκέντρωση κυριών της Εβραϊκής Κοινότητας Αθηνών γύρω στο 1970.

- Πολλοί, απάντησε ο Θεός.
- Αν είμαστε εκατό;
- Εντάξει.
- Και αν δεν είμαστε εκατό και είμαστε ενενήντα;
- Εντάξει, είπε ο Θεός.
- Και αν δεν είμαστε ενενήντα και είμαστε ογδόντα;
- Πάλι ευχαριστημένος θα είμαι.
- Εβδομήντα, εξήντα, σαράντα...δέκα;
- Εντάξει αλλά όχι λιγότεροι.

Και γι αυτό έχουμε το μινιάν³³ που είναι προϋπόθεση για να προσευχόμαστε. Λοιπόν εμείς απόψε έχουμε μινιάν! Όταν βρεθούμε λιγότεροι από το μινιάν, θα σκεφθούμε τι πρέπει να κάνουμε.

Το θέμα της αποψινής ομιλίας είναι, όπως το ξέρετε, «ο Εβραϊκός και ο Χριστιανικός Μεσσιανισμός». Είναι ένα θέμα πάρα πολύ ενδιαφέρον, άλλωστε η παρουσία τόσων εδώ εκλεκτών γυναικών και δεσποινίδων δείχνει πόσο έγινε συνειδητό το ενδιαφέρον αυτό. Και είναι ένα θέμα που δεν απησχόλησε ακόμα τους μη εβραϊκούς κύκλους, όσο έπρεπε να απασχολήσει. Και αυτό δια λόγους τους οποίους θα σας εξηγήσω.

Το μεσσιανικόν ιδεώδες

Κάθε λαός, όπως ξέρετε, έχει δώσει μια ορισμένη συνεισφορά στην ανθρωπότητα και στον πολιτισμό. Κατά τη δική μου αντίληψη -που δεν είναι μόνο δική μου- ο εβραϊκός λαός έδωσε βέβαια μεγάλες συνεισφορές εις τον πολιτισμό της ανθρωπότητας, αλλά μια από τις συνεισφορές τις πιο σπουδαίες είναι το ιδεώδες το μεσσιανικόν.

Χάρης εις το ιδεώδες αυτό το μεσσιανικόν, κατόρθωσε ο Ιουδαϊσμός να δώσει εις μέγα τμήμα της ανθρωπότητας, μπορώ να πω στο ήμισυ της σημερινής ανθρωπότητας, αν οι άνθρωποι οι σημερινοί είναι περίπου 3 δισεκατομμύρια (3 και τόσο), εις το ήμισυ, 1.500.000.000 τουλάχιστον, μπόρεσε να δώσει, να εμψυχήσει την μεσσιανικήν ιδέα, το οποίο είναι ιδεώδες καθαρώς εβραϊκό.

33 Αριθμός δέκα θρησκευτικά ενήλικων Εβραίων ανδρών που πρέπει να είναι παρόντες ώστε να μπορεί να συγκροτηθεί ομάδα για εβραϊκή θρησκευτική λειτουργία.

Βέβαια, όπως θα ακούσουμε πιο κάτω, αυτό το ιδεώδες το μεσσιανικό μετεμορφώθη και παρεμορφώθη δι' ορισμένους λόγους, αλλά στη βάση του είναι το ίδιο.

Δηλαδή, εις τι συνίσταται αυτό το μεσσιανικό ιδεώδες:

Ο Εβραϊκός ήταν ο πρώτος λαός ο οποίος πίστευσε εις ένα πνευματικό Θεό, καθ' ον χρόνον όλοι οι άλλοι Λαοί ήσαν ειδωλολάτραι, πίστευαν εις τα είδωλα, εις τα ζώα, εις φαινόμενα της φύσεως. Άλλοι είχαν θεό τον ήλιο, άλλοι τη σελήνη, άλλοι μια γάτα, άλλοι ένα βόδι. Υπολείμματα αυτής της λατρείας του βοδιού υπάρχουν ακόμα σήμερα στις Ινδίας, που θεωρείται ιερόν ζών το βόδι, η αγελάδα.

Λοιπόν, μέσα σε αυτή την έρημο της αγνοίας και της ειδωλολατρείας ορθώθει ο Εβραϊκός λαός, πριν από τόσες χιλιάδες χρόνια, από τον καιρό του Αβραάμ και είπε: Όχι, δεν είναι δυνατόν οι άνθρωποι, σαν λογικά όντα, να λατρεύουν είτε τα ζώα είτε τα άστρα είτε οτιδήποτε άλλο, αλλά Θεός είναι μια πνευματική δύναμις η οποία δεν έχει καμιά σχέση με τα εγκόσμια.

Αυτόν τον Θεόν, χάρις εις το μεσσιανικό ιδεώδες, τον υιοθέτησαν και άλλοι Λαοί μη Εβραϊκοί, τον υιοθέτησαν όλοι οι χριστιανοί, τον υιοθέτησαν και οι μουσουλμάνοι.

Εις την Άπω Ανατολήν, που ήσαν πολύ πιο προηγμένοι από εμάς, από τους Εβραίους και από τους άλλους Λαούς που επηρεάσθησαν από εμάς, είχαν κι αυτοί τους θεούς των. Και αυτοί οι θεοί των βουδιστών και των βραχμανιστών ήταν θεοί όχι καθαρώς ειδωλολατρικοί, αλλά ήταν κατιτί μεταξύ του μονοθεϊσμού των Εβραίων και του πολυθεϊσμού των ειδωλολατρών.

Αυτή λοιπόν είναι, για την δική μου αντίληψη, η μεγαλύτερα συνεισφορά την οποία οι πρόγονοί μας οι Εβραίοι έδωκαν εις την ανθρωπότητα. Διότι οι χριστιανοί και οι μουσουλμάνοι, σε εσχάτη ανάλυση λατρεύουν τον Θεόν τον εβραϊκόν, τον Θεόν των Εβραίων δηλαδή, άσχετα πώς τον βλέπουν και πώς τον ονομάζουν.

Τώρα, εις τι συνίσταται αυτό το μεσσιανικό ιδεώδες;

Αν διαβάσουμε τους προφήτες και προπαντός τον Προφήτη Ησαΐα, τον Ιεζεκιήλ, τον Δανιήλ, θα δούμε ότι οι Προφῆται αυτοί, που ήσαν ένα είδος επίτροποι του Θεού επί της γης, είχαν μεγάλη επιρροή και μεγάλο κύρος, όχι μόνο στο λαό αλλά και στους κυβερνήτας και στους βασιλιάδες ακόμα, σε σημείο όπου να μπορούν να ανεβάζουν βασιλιάδες και να κατεβάζουν βασιλιάδες.

Ξέρετε ίσως από την ιστορία ότι τον πρώτον βασιλέα του Ισραήλ, τον Σαούλ, τον εξέλεξε ο Προφήτης Σαμουήλ και αυτός τον έχρισε βασιλέα. Από τη στιγμή αυτή λοιπόν, έχουμε το χρίσμα. Το χρίσμα, το οποίον εβραϊκά λέγεται «Μασσίαχ», δηλαδή «χρίω με έλαιον». Διότι εσυνηθίζετο εκείνη την εποχή οι βασιλείς να χρίονται με λάδι. Και εβραϊκά αυτό λέγεται «Μασσίαχ», δηλαδή ο χρισθείς, ο κεχρισμένος. Ή αυτό που λέγεται τώρα εις την ελληνική γλώσσα «ο Χριστός», είναι ο κεχρισμένος, είναι ο «Μασσίαχ», δηλαδή εκείνος ο οποίος echρίσθη.

Αυτό λοιπόν είναι η αρχή του προφητικού ιδεώδους, που εφηρμόζετο στην αρχή επί των βασιλέων. Οι βασιλείς, και ο βασιλεύς Σαούλ και κατόπιν ο διάδοχός του ο βασιλεύς Δαβίδ και άλλοι μεταγενέστεροι, προτού ανακηρυχθούν βασιλείς, echρίοντο, δηλαδή εβαπτίζοντο με λάδι. Είναι ένα είδος, όπως θα λέγαμε σήμερα το «coronation», που γίνεται στην Αγγλία. Το στεφάνωμα, που του δίδεται και το διάδημα το βασιλικόν.

Το «Χρίσμα» και η απαλλαγή από τα δεινά του Εβραϊκού Λαού

Ημείς είχαμε το χρίσμα. Το οποίον δεν είχε την ευρύτητα της εννοίας και του περιεχομένου την οποίαν απέκτησε το χρίσμα κατόπιν, αλλά περιορίζεται μόνον εις τους βασιλείς.

Συν τω χρόνω όμως, και όταν άρχισαν τα δεινά του Εβραϊκού Λαού, είτε της διασποράς, είτε της αιχμαλωσίας της Βαβυλώνας, οι Προφήται άρχισαν να κάνουν κηρύγματα εις τον λαόν και να καλούν τον λαόν εις την ευθείαν οδόν από την οποίαν είχαν παρεκκλίνει και να εκφοβίζουν τον Εβραϊκόν λαόν και να λένε ότι ο Θεός θα στείλει μια μέρα έναν κεχρισμένον, έναν Μασσίαχ, οποίος θα μας απαλλάξει από τα δεινά και θα μας εξασφαλίσει την αιωνίαν ειρήνην.

Έτσι, άρχισε να παίρνει λοιπόν ένα περιεχόμενον εντελώς διαφορετικόν και πολύ πιο ευρύτερον το ιδεώδες τον μεσσιανικόν. Και ο Εβραϊκός λαός εις την ιστορία του, επερίμενε πάντοτε να έρθει ο πολυποθούμενος Μασσίαχ για να τον σώσει από τα δεινά.

Αυτό όμως το μεσσιανικόν ιδεώδες στον Εβραϊκό λαό ήταν διττής φύσεως. Δηλαδή, ο αναμενόμενος λυτρωτής, ο κεχρισμένος, ο Μασσίαχ, κατά τους Προφήτας θα έκανε δύο πράγματα:

Πρώτον θα έσωζε τον Εβραϊκό λαό από την εγκόσμια δουλείαν και από τα δεινά τα εγκόσμια. Όταν ήταν στην αιχμαλωσία της Βαβυλώνας, ο Ιερεμίας ο Προφήτης κι αυτός επίσης εκήρυσσε ότι «μην απελπίζεστε, ο Θεός θα μας στείλει τον κεχρισμένον, το Μασσίαχ, να μας σώσει από την αιχμαλωσία της Βαβυλώνας και να μας επαναφέρει πάλι εις την γη του Ισραήλ».

Κατόπιν ο Ησαΐας, και μετά την επιστροφήν από την αιχμαλωσίαν της Βαβυλώνας, υπό άλλας περιστάσεις δεινών, πολέμων συμφορών, επίσης εκήρυσσε την έλευσιν του κεχρισμένου, του Μασσίαχ. Αυτό είναι το λεγόμενον εγκόσμιον, γήινον ιδεώδες του αναμενομένου σωτήρος, του Μασσίαχ.

Αλλά αυτό δεν περιορίσθη σε αυτό το σημείον τούτο, διότι ο εβραϊκός Μασσίαχ, ο Εβραίος Μασσίαχ ο οποίος ανεμένετο, θα είχε και άλλην αποστολήν. Δηλαδή θα ήτο και μεταφυσικός, θα εξασφάλιζε την αιωνίαν ειρήνην και την απαλλαγήν των ανθρώπων από τας αμαρτίας.

Αυτό το μεσσιανικόν ιδεώδες επήρε πολύ ειρηνιστικό περιεχόμενο. Συνεδέθη δηλαδή με την ελπίδα της εξασφάλισεως της αιωνίας ειρήνης, όχι μόνο για τον Εβραϊκό λαό, αλλά γενικά για όλους τους Λαούς.

Τα κηρύγματα τα μεσσιανικά των Προφητών προέβλεπον ότι όταν θα έρθει ο αναμενόμενος κεχρισμένος, ο λυτρωτής, τότε όλοι οι Λαοί θα ανέλθουν εις την Ιερουσαλήμ για να προσευχηθούν προς τον Θεόν του, τον εβραϊκόν, κι εκεί θα δουν την πραγματοποίησιν της παγκοσμίου ειρήνης.

Εκεί επίσης, κατά τους Προφήτας, ιδία ο Ησαΐας λέει ότι τη στιγμή που θα πραγματοποιηθεί αυτό το μεσσιανικόν ιδεώδες, τότε μία ειρήνη παγκόσμιος γενική και πανανθρώπινη, και παμφυσική μπορούμε να πούμε, θα κυριαρχήσει. Τότε, είπε ο Ησαΐας, όλα τα όπλα θα χυθούν και θα μετασχηματιστούν σε άροτρα. Αντί δηλαδή οι άνθρωποι να χρησιμοποιούν όπλα για να αλληλοεξοντώνονται, τότε αυτά τα όπλα, τα σίδερα αυτά, θα γίνουν άροτρα για να καλλιεργείται η γη.

Επίσης, ο Ησαΐας λέει ότι τον καιρό που θα έρθει ο κεχρισμένος, ο Μασσίαχ, τότε ο λύκος θα συντρώγει μαζί με το πρόβατον και το λιοντάρι μαζί με τον άνθρωπον. Δεν θα υπάρχει κανένας ανταγωνισμός, καμιά τέτοια αγριότης, όχι μόνο μεταξύ των ανθρώπων αλλά και μεταξύ όλων των πλασμάτων της φύσεως. Αυτό είναι το ειρηνιστικό ιδεώδες του μεσσιανισμού.

Το ιδεώδες αυτό το μεσσιανικόν, άλλοτε ήτο πολύ πιο έντονον και άλλοτε έχανε τόνον από το αρχικόν του περιεχόμενον, αυτό δε εξαρτάτο από τας περιστάσεις υπό τας οποίας ζούσε ο Εβραϊκός λαός. Σε εποχή μεγάλων

συμφορών, βεβαίως όλοι διάβαζαν τας Γραφάς, τους Προφήτας και εστηρίζοντο εις την ελπίδα ότι θα έρθει μια μέρα ο κεχρισμένος να μας σώσει. Όταν όμως τα πάντα εποκαθίσταντο και μία ομαλή ζωή και ικανοποιητική ζωή επικρατούσε εις τον Εβραϊκόν λαόν, ξεχνούσαν κάπως το μεσσιανικόν ιδεώδες και ζούσαν την ζωήν των όπως κάθε άλλος λαός.

Οι διάφοροι «κεχρισμένοι»

Βλέπουμε λοιπόν, συνεπεία αυτού του φαινομένου, ότι εις εποχάς μεγάλων δεινών, μεγάλων συμφορών, όχι μόνον ο λαός ο Εβραϊκός ήτο προσηλωμένος εις το μεσσιανικόν ιδεώδες, αλλά πολλοί ενεφανίζοντο ως μεσσίαι, ως απεσταλμένοι του Θεού, ως κεχρισμένοι, οι οποίοι θα ήσαν προορισμένοι να σώσουν τον Εβραϊκόν λαόν και να τον απαλλάξουν από τας πολυλάς συμφοράς.

Εις εποχήν των Μακκαβαίων³⁴ όταν οι πρόγονοί μας ήσαν υποδουλωμένοι εις τους Συρίους, οι οποίοι τους κατεδίωκαν ιδιαιτέρως και με τους διωγμούς αυτούς είναι συνδεδεμένη η γνωστή μας γιορτή του «Χανουκά», η απαλλαγή δηλαδή από τας συμφοράς του Αντιόχου του Επιφανούς και η απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ και ο εξαγνισμός του Ναού και το ξανάναμα της «Μενορά», της «Χανουκιγιά» κλπ., τότε το μεσσιανικόν ιδεώδες έφθασε εις μίαν ακμήν πάρα πολύ μεγάλη.

Ήτο δε τόσο μεγάλη η ακμή και τόσο μεγάλη η πίστις εις την δύναμιν την μεσσιανικήν, ώστε όταν έχριον τους βασιλείς και ακόμα αυτούς τους Μακκαβαίους, τους έχριον υπό τύπον προσωρινότητας. Διότι έλεγαν ότι: Εσύ είσαι περαστικός, πιθανόν κατά το διάστημα της βασιλείας σου να έρθει ο κεχρισμένος, ο Μασσίαχ, συνεπώς δεν πρέπει να του κλείσουμε το δρόμο. Σε χρίουμε, σε αναγνωρίζουμε βασιλιά, υπό τον όρον όμως ότι θα είσαι έως ότου ο Θεός μάς στείλει τον κεχρισμένο, τον Μασσίαχ.

Εις την εποχή των διαδόχων των Μακκαβαίων, όταν μετά που πέθανε ο αρχηγός της οικογενείας των Μακκαβαίων, των Ασμοναίων, ο Ματαθίας, και κατόπιν σκοτώθηκε σε μιαν μάχην ο μεγαλύτερος υιός του, ο **Ιουδάς** και τον διαδέχθη ο Συμεών ο αδελφός του, κοιτάζτε τι λέει ο μεγάλος σύγχρονος Εβραίος ιστορικός, ο Graetz, σε μια μετάφραση του βιβλίου του:

34 Σε μελέτημα που ακολουθεί γίνεται πλήρης παρουσίαση του θέματος των Μακκαβαίων.

«Sinai et Golgotha». Θα σας διαβάσω μια περικοπή (είναι γαλλικά και θα σας τη μεταφράσω ελληνικά):

Η εξουσία αυτή δεν εδόθη ιδιαιτέρως εις τον Συμεών και εις τους απογόνους του ειμή μέχρι της ελεύσεως του Προφήτου. Και δεν του απενέμετο ο τίτλος του βασιλέως. Σύμφωνα με την λαϊκήν πίστην, ένας απόγονος του Οίκου του Δαβίδ, ο οποίος θα ήτο συγχρόνως και ο Μασσίαχ, θα ήτο μόνος ικανός να αξιωθεί του βασιλικού αξιώματος συνεχώς. Ο Προφήτης, του οποίου η έλευση ήτο υποδεδειγμένη ως το τέρμα της κληρονομικής εξουσίας των Ασμοναίων, ήτο ο Προφήτης Ελίας, ο «Ελιά ο Ναβί», ο οποίος θα ήτο ο πρόδρομος του Μασσίαχ.

Βλέπετε λοιπόν ότι και τους βασιλείς ακόμη σε ορισμένας περιόδους τους ανεκήρυσσον προσωρινώς. Διότι εθεωρούσαν ότι ο πραγματικός βασιλεύς, ο διαρκής βασιλεύς έπρεπε να ήτο ο Μασσίαχ. Και όλοι οι άλλοι θα ήταν περαστικοί και προσωρινοί και εφήμεροι, αναπληρωταί του αναμενόμενου Μασσίαχ.

Η ιστορία του Λαού μας εγνώρισε πολλές συμφοράς από το μεσσιανικόν αυτό ιδεώδες. Διότι πολλοί Λαοπλάνοι, πολλοί δημαγωγοί, εκμεταλλεζόμενοι αυτήν την λαϊκήν πίστην περί της αναμενόμενης ελεύσεως του Μασσίαχ, ήθελαν να ανακηρυχθούν αυτοί ως Μασσίαχ.

Σαμπεταΐ Τσεβί και Ντονμέδες Θεσσαλονίκης

Ημείς εδώ στον τόπο μας πρέπει να θυμούμεθα ένα από τα μεγαλύτερα επεισόδια τα οποία συνεκλόνησαν προ 300 περίπου ετών, το 1666 όλην εδώ την Ανατολήν και ιδιαιτέρως την Σμύρνην, την Κωνσταντινούπολιν και την Θεσσαλονίκην, από κάποιον Σαμπεταΐ Τσεβί³⁵, ο οποίος ήτο Σμυρνιός, ήτο ραββίνος. Αυτός είχε εκμεταλλευθεί ορισμένα φυσικά του προσόντα. Ήτο πανύψηλος, ήτο πολύ ωραίος, είχε πολύ ωραίαν φωνήν και είχε γοητείαν τρομεράν.

Από τη Σμύρνη όπου εγεννήθη ο Σαμπεταΐ Τσεβή και όπου ήτο ραββίνος, άρχισε να του περνάει η ιδέα ότι αυτός ήτο προορισμένος να γίνει ο Μασσίαχ και ο οποίος θα οδηγούσε τον Εβραϊκόν λαόν πάλι εις το Ισραήλ, δηλαδή θα έκανε την συγκέντρωση των διεσπαρμένων, αυτήν την οποίαν

35 Βλέπε και Προσθήκη για τον Σαμπεταΐ Τσεβί στο τέλος αυτής της ομιλίας.

τώρα λέμε εμείς «κιμπούτσ γιαλουγιότ», την συγκέντρωση των Εβραίων της διασποράς εις την γην του Ισραήλ.

Αφού λοιπόν ξεκίνησε από τη Σμύρνη, πήγε στην Κωνσταντινούπολη και κατόπιν έφθασε στη Θεσσαλονίκη. Εκεί ξεσήκωσε τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης (αυτή η δουλειά λίγα χρόνια πριν από το 1666), ερμηνεύοντας τας Γραφάς και εις την Θεσσαλονίκη, εις μία Συναγωγή, της οποίας τα ερείπια ήδη ακόμη σώζονται, όσοι είναι από την Θεσσαλονίκη θα ενθυμούνται την «Κεϊλά Ντελακιάνα» (είναι στην οδό Βαλαωρίτου αυτή η Συναγωγή, ως οικόπεδο πλέον και ως ένα πεπαλαιωμένο κτίσμα).

Αυτή η Συναγωγή έχει μεγάλη ιστορικήν σημασίαν, διότι εκεί ο περίφημος Σαμπετάϊ Τσεβί ετέλεσε τους γάμους του με την «Τορά». Έκανε μίαν τελετήν εκεί, μάζεψε πολλούς οπαδούς του και ενεφανίσθη ως νυμφευθής την Τορά.

Το πράγμα έκανε τόση εντύπωση, ώστε όχι μόνον οι Εβραίοι αλλά και οι μη Εβραίοι της Ανατολής και της Ευρώπης άρχισαν να παρακολουθούν με ενδιαφέρον το κίνημα αυτό το μεσσιανικόν του Σαμπετάϊ Τσεβί. Επηρρεάσθησαν ακόμη και τα παγκόσμια χρηματιστήρια, τα χρηματιστήρια του Άμστερνταμ, του Λονδίνου, άρχισαν να πέφτουν όλες οι αξίες όσο επλησίαζε η ημέρα που ο Σαμπετάϊ Τσεβί έλεγε ότι θα γίνει η εμφάνιση του φαινομένου αυτού, του Μασσίαχ και ότι θα ξεσηκωθούν όλοι οι Εβραίοι του κόσμου να πηγαίνουν εις την γην του Ισραήλ.

Βέβαια, η ανησυχία έφτασε μέχρι τον Σουλτάνο, διότι φαινόμενα αναρχικά άρχισαν να σημειώνονται και εις το τουρκικό κράτος και διέταξε να συλλάβουν τον Σαμπετάϊ Τσεβί και να τον παρουσιάσουν ενώπιόν του. Πράγματι, τον παρουσίασαν τον Σαμπετάϊ Τσεβί και ο Σουλτάνος τού είπε: «Εάν πραγματικά εσύ είσαι ο Μασσίαχ, ο Μεσσίας, τον οποίον λες ότι εσύ αντιπροσωπεύεις, να μου κάνεις ένα θαύμα ενώπιόν μου».

Φυσικά εκείνος δεν ήτο εις θέσιν να κάνει κανένα θαύμα και επειδή ελιποψύχησε, δεν είχε εκείνο το σθένος το ψυχικόν το οποίον οι πραγματικά μεγάλοι άνδρες έχουν όταν θέλουν να αναδειχθούν, το σθένος το οποίον είχε ο Ιησούς Χριστός, ο οποίος εδέχθη να θυσιαστεί και να σταυρωθεί και έγινε αυτό που έγινε, ιδρυτής μιας ολοκλήρου θρησκείας, αυτός εγονυπέτησε, προσκύνησε τον Σουλτάνον και είπε ότι «δέχομαι, δεν είμαι εγώ αυτός που νομίζει ο κόσμος και δέχομαι να γίνω μουσουλμάνος». Του έβαλε ένα σαρίκι εις το κεφάλι του και έγινε μουσουλμάνος.

Και επειδή όμως πολλοί εξακολουθούσαν να πιστεύουν εις το κίνημά του και ότι είναι μέρος του σχεδίου του Θεού να γίνει και αυτός μουσουλμάνος, είχαμε λοιπόν πολλούς από τους οπαδούς του της Θεσσαλονίκης οι οποίοι έγιναν και αυτοί μουσουλμάνοι.

Απόγονοι αυτών ήσαν οι γνωστοί «ντονμέδες» της Θεσσαλονίκης, «Εμαμινί» που τους λέγαμε εμείς εκεί. Ήταν δηλαδή ένα τμήμα Τούρκων οι οποίοι ενεφανίζοντο εξωτερικώς ως μουσουλμάνοι, αλλά μέσα στα σπίτια τους ήσαν Εβραίοι, κρυφά έκαναν τη λειτουργία του «Πιομ Κιπούρ», έκαναν την περιτομή όπως την κάνουμε εμείς, διάβαζαν τας προσευχάς τας δικάς μας, αλλά εξωτερικώς ενεφανίζοντο ως μουσουλμάνοι, ως Τούρκοι.

Αυτούς, τους «ντονμέδες», όταν έγινε το 1923 η ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, και οι Τούρκοι και οι Έλληνες τους θεώρησαν Τούρκους και τους υπήγαγον εις το σχέδιον της ανταλλαγής και μετεφέρθησαν όλοι εις την Τουρκίαν και σιγά-σιγά αυτοί τώρα διαλύονται και εξαφανίζονται. Λοιπόν, αυτοί ήτο υπολείμματα των οπαδών του περιφήμου Σαμπεταΐ Τσεβί.

Κατόπιν τούτου, ο Σουλτάνος διέταξε το Σαμπεταΐ Τσεβί να εγκλεισθεί εις μίαν φυλακήν της Αδριανουπόλεως. Αλλά επειδή και εκεί όμως πολλοί απ' όλο τον κόσμο επήγαιναν να προσκυνήσουν τον Μασσίαχ, τότε ο Σουλτάνος τον εξόρισε εις την Delvina της Αλβανίας, όπου έπειτα από λίγα έτη απέθανε άδοξα και χωρίς πλέον να αφήσει ίχνη της διαβάσεώς του, και μόνον οι ιστορικοί τον ενθυμούνται και τον μνημονεύουν, όπως κάνουμε αυτή τη στιγμή ημείς.

Η έλευση λοιπόν διαφόρων αυτοονομαζομένων Μασσίαχ, ακολούθησε ανάλογα με τα δεινά και τας συμφοράς του Εβραϊκού Λαού. Στον καιρό της ρωμαϊκής Κατοχής, στον καιρό των «προκουρατόρων», των επιτρόπων των Ρωμαίων, οι οποίοι καταδυνάστευον τον λαό μας εις τα Ιεροσόλυμα και αλλού, ενεφανίζοντο πάρα πολλοί τέτοιοι μεσσίαι, ήταν ένα φαινόμενον της εποχής. Κάθε τόσο ενεφανίζετο και κάποιος ο οποίος έλεγε: «Είμαι ο Μασσίαχ», μάζευε μερικούς οπαδούς -δεν υπάρχουν ολίγοι οι οποίοι είναι ευκολόπιστοι εις τέτοια, ιδία δε όταν έχουν ψυχώσεις- οι οποίοι έπίστευαν, πήγαιναν εις την έρημο.

Για μας τους Εβραίους ένας απ' αυτούς ήτο και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος και πολλοί άλλοι, τους οποίους τα δικά μας τα βιβλία αναφέρουν και τα βιβλία τα μη εβραϊκά σποραδικώς και επεισοδιακώς μόνον αναφέρουν.

Ιησούς Χριστός: Θεία και ανθρωπίνη φύσις

Για μας επίσης ένας από αυτούς τους Μεσσίας ήτο και ο Ιησούς Χριστός. Ο οποίος όμως δεν ήταν της ψυχικής αντοχής του Σαμπεταΐ Τσεβί, ήταν μεγάλης ψυχικής αντοχής, τα διδάγματά του ήσαν πολύ υψηλά, στηριγμένα επί των διδαχών των Προφητών, και τον οποίον οι διάδοχοί του, οι Απόστολοί του τον εθεοποίησαν καθ' ημάς. Ενώ ο Ιησούς ο Ναζωραίος δεν ανακηρύχθη αυτός εις Θεόν.

Και επί πολλά έτη μετά την θανάτωσίν του, 200-300-400 έτη, οι πρώτοι χριστιανοί είχαν διαιρεθεί. Μερικοί έλεγαν ότι ανεγνώριζον μόνο την Θεϊαν φύσιν του Ιησού, άλλοι ανεγνώριζον μόνο την ανθρωπίνη φύσιν του Ιησού και αυτοί ήσαν οι γνωστοί Νεστοριανοί, οι οπαδοί ενός Νέστορος, από τους ιδρυτάς του Χριστιανισμού, άλλοι δε τελικώς εδέχοντο την διττήν φύσιν, δηλαδή ότι ήτο και άνθρωπος (ενανθρωπισθείς Θεός), είχε δε και Θεϊαν φύσιν.

Κατόπιν, οι Απόστολοι του Ιησού, και προπαντός ο Παύλος, ήσαν εκείνοι οι οποίοι εκήρυξαν το μεσσιανικόν ιδεώδες του Ιησού και εδημιούργησαν τη θρησκείαν την χριστιανικήν.

Για ημάς τους μελετητάς τους Εβραίους δεν υπάρχει αμφιβολία ότι χωρίς τον Απόστολον Παύλον το κήρυγμα του Ιησού Χριστού θα περιοριζέτο εντός των κόλπων του Εβραϊσμού και το πολύ-πολύ θα ήταν μία αίρεσις εβραϊκή εκείνων των οπαδών του Ιησού οι οποίοι πίστευον ότι αυτός ήτο ο Μασσίαχ, τον οποίον ανέμενε βέβαια ο λαός μας και οι άλλοι έλεγαν ότι δεν έχει τα προσόντα τα οποία τα γραπτά μας, οι Προφήται μας, απαιτούσαν δια να αναγνωρίσουν κάποιον ως Μασσίαχ.

Και κυρίως διότι δεν εξησφάλισε, δεν έφερε την παγκόσμιον και την αιωνίαν ειρήνην, την οποίαν οι Προφήται απέδιδον εις την προσωπικότητα του Μασσίαχ, όπως προηγουμένως σας είπα. Και αν διαβάσετε από περιέργεια, όταν θα πάτε στα σπίτια σας αν ανοίξετε τη Βίβλο, ιδία να διαβάσετε τον Δανιήλ και τον Ησαΐα και τον Ιεζεκιήλ, θα δείτε ότι ο Προφήτης πρέπει να εξασφαλίζει την αιωνίαν και παγκόσμιαν ειρήνην, όχι μόνον για τον εβραϊκόν Λαόν αλλά για όλους τους ανθρώπους και όχι μόνο για τους ανθρώπους, για όλα τα πλάσματα της φύσεως, όπως σας είπα, το λιοντάρι μαζί με τον άνθρωπον, το πρόβατο μαζί με τον λύκο κλπ.

Λοιπόν, οι Εβραίοι, εφόσον δεν είδαν να πραγματοποιείται αυτό το κή-

ρυγμα το μεσσιανικόν και δεν είδαν επίσης να πραγματοποιείται η απελευθέρωση του Εβραϊκού Λαού από τον ρωμαϊκόν ζυγόν και η συγκέντρωση των διεσπαρμένων, δεν τον εδέχθησαν αυτόν ως Μεσσία και τον περιμένουν ακόμη να έρθει.

Αλλά δεν τον περιμένουν όλοι να έρθει. Ήδη ένα σοβαρό τμήμα του Εβραϊκού Λαού, όχι εδώ βέβαια της Ανατολής, αλλά ιδία της Αμερικής, οι reformists (δηλαδή οι μεταρρυθμισταί) και οι φιλελεύθεροι (liberals) δεν πιστεύουν εις την έλευσιν του Μασσίαχ. Ρητώς εις την κατήχησίν των και εις τα προσευχάς των έχουν αποβάλει κάθε τι, κάθε φράση η οποία είναι σχετική με την έλευσιν του Μασσίαχ.

Αυτά είναι τα σχετικά με το ιδεώδες το μεσσιανικόν, το δημιουργηθέν από την εβραϊκήν αντίληψιν.

Το χριστιανικό μεσσιανικόν ιδεώδες

Αλλά οι χριστιανοί έχουν μεταμορφώσει αυτό το μεσσιανικόν ιδεώδες. Και επειδή βέβαια ο Ιησούς Χριστός, εις τον οποίον πιστεύουν ως πραγματοποιήσαντα και ως ενσαρκώσαντα το ιδεώδες το μεσσιανικόν ότι ήτο αυτός ο κεχρισμένος, ο αποσταλείς από τον Θεόν για να σώσει την ανθρωπότητα, δεν είχε αυτά τα προσόντα τα οποία ημείς περιμέναμε, διότι ημείς τον θέλαμε και εθνικόν σωτήρα, σωτήρα του έθνους μας, τον θέλαμε και πατριώτη εγκόσμιον να μας σώσει από την επίγειον δουλείαν την οποίαν είχαμε από τους Ρωμαίους, από τους Συρίους, από οποιουσδήποτε άλλους, δεν τον είστευσαν. Και επειδή δεν επραγματοποίησε την συγκέντρωσιν των διεσπαρμένων δεν είστευσαν επίσης και γι' αυτό τον λόγον, εκτός μερικών άλλων λόγων ότι δεν ήτο του γένους Δαβίδ κλπ.

Λοιπόν, οι χριστιανοί μετέβαλον και μετεμόρφωσαν εντελώς το εβραϊκόν μεσσιανικόν ιδεώδες και έδωσαν εντελώς άλλο περιεχόμενον. Είπαν ότι ο Μεσσίας, σύμφωνα με τας Γραφάς, δεν θα είχε καμίαν αποστολήν εγκόσμιον, αλλά θα εξασφάλιζε την ειρήνην των ψυχών μόνο και με την Δευτέρα του Παρουσίας θα έκανε και την ανάστασιν όλων των νεκρών.

Βλέπετε λοιπόν ότι μετεβλήθη εντελώς το περιεχόμενον και η έννοια του μεσσιανικού ιδεώδους, το οποίο οι Προφήται μας και οι πρόγονοί μας είχαν διαμορφώσει και είχαν δημιουργήσει. Εμείς θέλαμε έναν Μεσσίαν σωτήρα και του Εβραϊκού Λαού επί της γης αλλά και των ψυχών των Εβραίων

μεταφυσικώς, δηλαδή μετά θάνατον, εις την μέλλουσαν ζωήν.

Ο Μεσσίας των σημερινών χριστιανών δεν έχει τόσας αξιώσεις. Δεν ζητεί πατριωτικές ιδιότητες από τον Μεσσίαν.

«Τα του Καίσαρος τω Καίσαρι...»

Σχετικό με αυτήν την αρχήν της διαφοροποιήσεως και της παραμορφώσεως του μεσσιανικού ιδεώδους είναι μία φράσις η οποία υπάρχει στα Ευαγγέλια. Λένε τα Ευαγγέλια ότι μερικοί Φαρισαίοι ηρώτησαν τον Ιησούν: «Πρέπει να πληρώνουμε τους φόρους εις τον Καίσαρα;» Διότι τότε η Παλαιστίνη, η Ιουδαία, ήτο φόρου υποτελής εις τους Ρωμαίους, εις τον Καίσαρα δηλαδή.

Λοιπόν, τον ερώτησαν: Να πληρώνουμε τους φόρους εις τον Καίσαρα; Ήθελαν δηλαδή να τον βάλουν σε πολύ δύσκολο θέση, ήθελαν να αντιληφθούν, είναι πράγματι και λυτρωτής του έθνους του εβραϊκού, δηλαδή υπέσχετο την απολύτρωσιν και την απελευθέρωσιν από τον ζυγόν των Ρωμαίων;

Ο Ιησούς απήντησε με μίαν απάντησιν η οποία ήτο βέβαια πολύ διπλωματική, αλλά δεν ικανοποιούσε το εθνικόν αίσθημα των προγόνων μας. Ξέρετε τι απήντησε: «Αποδότε ούν τα Καίσαρος Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ». Δηλαδή, δώστε εις μεν τον Καίσαρα αυτό που ανήκει εις τον Καίσαρα και εις τον Θεόν αυτό που ανήκει στον Θεόν.

Ως απάντησις εύστροφος ήτο πολύ ωραία. Αλλά δεν ικανοποιούσε όμως και το πατριωτικόν αίσθημα των προγόνων μας, οι οποίοι ανέμεναν από τον Μεσσίαν έναν σωτήρα του έθνους, να τους απαλλάξει δηλαδή από τον ζυγόν των Ρωμαίων και από την τυραννίαν του Πιλάτου. Εκείνοι λοιπόν οι οποίοι ήκουσαν αυτή την απάντησιν, έπαυσαν πλέον να πιστεύουν εις τον Ιησού ως τον Μεσσίαν.

Γιατί οι Εβραίοι δεν πιστεύουν εις τον Ιησού ως τον Μεσσίαν

Είχαν και άλλους λόγους βεβαίως να μην το πράττουν, διότι έπρεπε ο Μεσσίας να είναι απόγονος του Δαβίδ, της οικογενείας του Δαβίδ. Και όπως λένε αυτά τα Ευαγγέλια, από την οικογένεια του Δαβίδ κατήγετο ο Ιωσήφ, ο μνηστήρ της Μαρίας και όχι η Μαρία. Πουθενά δεν θα βρείτε στα Ευαγγέλια και ούτε στις Πράξεις των Αποστόλων καμίαν διαβεβαίωση ότι η Μαρία ήτο εκ του γένους Δαβίδ, αλλά μόνο ο Ιωσήφ.

Αλλά εφόσον όμως ο Ιωσήφ ήτο απλός μνηστήρ, δεν ήτο πανδρευμένος και ο Ιησούς εγεννήθη εκ Πνεύματος Αγίου, πώς είναι δυνατόν λοιπόν ο Ιησούς να συνδεθεί, να είναι απόγονος του βασιλέως Δαβίδ;

Λοιπόν, είναι και αυτός άλλος λόγος για τον οποίον οι πρόγονοί μας κατά το πλείστον δεν πίστευσαν εις την μεσσιανικήν ιδιότητα του Ιησού.

Και να σας δώσω και άλλα επίσης παραδείγματα:

Λένε τα Ευαγγέλια ότι ο Ιωσήφ και η Μαρία μετά την περιτομήν του Ιησού την ογδόην ημέραν, τον επήγαν εις τον Ναόν για να κάνουν την τελετή της εξαγοράς. Τι είναι αυτή η τελετή της εξαγοράς; Λένε αι Γραφαί αι δικές μας ότι «παν ό,τι διανοίγει μήτραν, είτε είναι άνθρωπος είτε είναι ζώον, ανήκει εις τον Θεόν και πρέπει να προσφέρεται ως θυσία εις την λευιτικήν φυλήν του Ααρών». Έπρεπε δηλαδή, εις την παλιάν εποχήν, κάθε πρωτότοκον νεογνόν διανοίγον μήτραν, μετά την περιτομήν, να προσφερθεί εις τον Ναόν (ανθρώπινον, δι' ανθρώπων), άλλως να προσφέρεται εις τον Ναόν κάποιο αντάλλαγμα ως θυσία. Ενεφανίζετο λοιπόν το νεογνόν εκεί στον Ναό όπου εγίνετο κάποια τελετή και αυτή ελέγετο «η τελετή της εξαγοράς παιδιών» και έτσι, αντί να ανήκουν αυτά τά πρωτότοκα εις τον Θεόν, να είναι κοινοί άνθρωποι.

Εξαιρετικώς τα παραπάνω δεν ίσχυαν για τα τέκνα των «Λευιτών» και των «Κοανίμ» τα οποία δεν απαιτείτο να προσφέρονται ως θυσία εις τον Θεόν.

Λοιπόν, εγεννήθη πάλι το ζήτημα. Εάν πήγαν να κάνουν την τελετήν της εξαγοράς --όπως λένε τα Ευαγγέλια--, τότε ο Ιησούς δεν ήτο από τη Λευιτική φυλή του Δαβίδ, που σύμφωνα με τας Γραφάς μας έπρεπε να είναι ο Μεσσίαχ, άρα δεν ήτο δυνατόν εμείς να τον αναγνωρίζουμε ως Μεσσία.

Και πολλοί χριστιανοί σήμερα μελετηταί, ιστορικοί, θεολόγοι σοβαροί αμφισβητούν την γνησιότητα των χωρίων, ιδία του Λουκά, του Ευαγγελίου του Λουκά, ο οποίος λέγει ότι τον επήγαν την ογδόην ημέραν μετά την περιτομήν εις τον Ναόν για να κάνουν την εξαγοράν. Διότι κι αυτοί λένε: Εάν έγινε εξαγορά, τότε πώς ήταν από τη φυλή του Δαβίδ;

Θέλω να σας πω ότι η στάσις την οποίαν η πλειοψηφία του Λαού μας ετήρησε απέναντι του ιδρυτού της χριστιανικής θρησκείας δεν ήτο στάσις ανεξήγητος, ούτε οφείλετο εις πείσματα ούτε εις τύφλωσιν, αλλά είχε και αυτή τους σοβαρούς λόγους, τους οποίους εσείς ασφαλώς, μάλλον πιθανότατα, δεν τους ξέρετε, διότι δεν έχετε εμβαθύνει εις το θέμα αυτό. Αντιθέτως

μπορείτε να έχετε ερωτηματικά γιατί οι πρόγονοί μας δεν προσεχώρησαν, διότι είστε επηρεασμένοι κι εσείς από το περιβάλλον, απ' ό,τι έχετε διαβάσει εδώ κλπ., κι εσείς και σε άλλες χώρες χριστιανικάς.

Αλλά όποιος όμως έχει μελετήσει το θέμα, είτε Εβραίος είτε Χριστιανός, ο μεν Εβραίος πλέον άνευ ουδενός δισταγμού είναι πεπεισμένος ότι στο πρόσωπον του Ιησού δεν συγκεντρώνοντο όλα τα προσόντα τα οποία οι Προφήται μας αξιούσαν για να αναγνωρισθεί η έλευσις του Μεσσία. Οι δε πεφωτισμένοι Χριστιανοί, οι μελετηταί, οι ιστορικοί, οι θεολόγοι, εκείνοι οι οποίοι έχουν το θάρρος να απαγκιστρωθούν κάπως από την θρησκευτικήν κατήχησιν, και αυτοί ήδη το θέμα το συζητούν από απόψεως ιστορικής.

Η Δευτέρα Παρουσία

Όπως είπαμε προηγουμένως, οι Προφήται του Ισραήλ είχαν διακηρύξει ότι ο Μεσσίας τον οποίον είχαν προφητεύσει, επρόκειτο να φέρει την λύτρωσιν του Εβραϊκού λαού ως λαού, ως έθνους, αλλά και να λυτρώσει όλη την ανθρωπότητα. Όμως, με την έλευση του Ιησού, δεν ήλλαξε στην ουσία τίποτε από εκείνο το οποίον οι Προφήται μας επροφήτευσαν ότι μια μέρα θα πρέπει να συμβεί. Το πρόβατο δεν ζει πλάι από το λύκο και ο άνθρωπος δεν ζει πλάι από το λιοντάρι. Ο σίδηρος δεν χρησιμοποιείται μόνον για να καλλιεργεί την γην, αλλά χρησιμοποιείται για να γίνουν ξίφη, για να γίνουν όπλα, για να εξοντώνουμε τους ανθρώπους, να ξεκοιλιάζουμε τον πλησίον μας, υπό διαφόρους αφορμάς και υπό διαφόρους αιτίας.

Άρχισαν λοιπόν οι Πατέρες της χριστιανικής θρησκείας για να εναρμονιστούν με την νέαν κατάστασιν, να δημιουργούν το νέον, το χριστιανικόν μεσσιανικόν ιδεώδες, το οποίον είναι μάλλον ιδεώδες μεταφυσικόν, στηριζόμενον εις την ελπίδα της Δευτέρας Παρουσίας του Ιησού Χριστού, του Μεσσία δηλαδή, για να εξασφαλίσει πλέον εις όλους τους ανθρώπους την αιωνίαν ειρήνην.

Και αν εμείς αυτό δεν το πιστεύουμε, θα ήτο καλόν να το ευχόμεθα να πραγματοποιηθεί. Διότι και πριν από την έλευσιν του Ιησού και μετά την έλευσιν του Ιησού, και πριν από την έλευσιν του Σαμπετάϊ Τσεβί και μετά την έλευσιν του Σαμπετάϊ Τσεβί και τόσων άλλων εμφανισθέντων στην ιστορίαν της ανθρωπότητος ως λυτρωτών, ως κεχρισμένων, οι άνθρωποι

δυστυχώς δεν εγνώρισαν αυτήν την ωραίαν περίοδο της αιωνίας ειρήνης, της αιωνίας αγάπης, της τελειότητος της ανθρωπίνης ψυχής.

Είμεθα πάντοτε αμαρτωλοί, εξακολουθούμε να αλληλοεξοντώνεθα, υπό διαφόρους αφορμάς και υπό διαφόρους αιτίας. Το μίσος επικρατεί μεταξύ μας, εις οιανδήποτε θρησκείαν και ας ανήκουμε. Και ημείς οι Εβραίοι, πιστεύσαντες ή μη πιστεύσαντες εις τον έναν ή εις τον άλλον, έχουμε τα ίδια ελαττώματα τας ίδιας κακίας τας οποίας έχουν και οι άλλοι λαοί. Έχουμε και ημείς ανάγκην μιας ψυχικής απολυτρώσεως εις τον ίδιον βαθμόν που έχουν οιοιδήποτε άλλοι λαοί, είτε είναι Εβραίοι, είτε είναι χριστιανοί, είτε είναι ορθόδοξοι, είτε είναι καθολικοί, είτε είναι βραχμάνοι, είτε είναι βουδισταί, είτε είναι μουσουλμάνοι.

Το μεσσιανικόν ιδεώδες πάντα ωραίον και πολύ επιθυμητόν

Θα ήτο πάρα πολύ ωραίον και πολύ επιθυμητόν το μεσσιανικόν ιδεώδες είτε να πραγματοποιηθεί για πρώτη φοράν, όπως εμείς το λέμε, είτε να πραγματοποιηθεί για δευτέραν φοράν, όπως πολλοί από τους χριστιανούς το ελπίζουν και το πιστεύουν. Διότι πραγματικά οι άνθρωποι έχουν ανάγκην από έναν λυτρωμό. Λυτρωμό ψυχικό, λυτρωμό από τόσα δεινά τα οποία μας μαστίζουν καθημερινώς.

Βλέπουμε την σημερινή ανθρωπότητα να κατασπαράσσεται, είτε από φόβους ή από κινδύνους, είτε από πολέμους. Εις την εποχή μας, στη ζωή μας, είδαμε έναν παγκόσμιο πόλεμο ο οποίος έφερε την καταστροφήν και την εξόντωσιν τουλάχιστον 20.000.000 ανθρώπων. Και μετά τούτο βλέπουμε τους ανθρώπους και τας μεγάλας δυνάμεις να ετοιμάζονται πάλι για μίαν νέαν μεγάλην αναμέτρησιν.

Μπορούμε λοιπόν να δεχθούμε, είτε λεγόμεθα Εβραίοι είτε λεγόμεθα χριστιανοί είτε λεγόμεθα μουσουλμάνοι ή οτιδήποτε άλλο, ότι επραγματοποιήθη το κήρυγμα των Προφητών περί ελεύσεως ενός λυτρωτού των ανθρώπων, εξασφαλίζοντας μίαν παγκόσμιον και αιωνίαν ειρήνην; Δυστυχώς δεν το βλέπουμε.

Και θα είμεθα οι πρώτοι οι οποίοι θα προσχωρούσαμε εις την ιδέαν της πραγματοποιήσεως του μεσσιανικού ιδεώδους εάν βλέπαμε ότι αι υποσχέσεις των Προφητών μας, αι συνδεδεμένα με την έλευσιν του Μεσσία, θα είχαν πραγματοποιηθεί.

Δεν θα είμεθα τόσο εγωισταί να αξιούμε όπως ο Μασσίαχ έρθει να μας συγκεντρώσει όλους εις το Ισραήλ, αφού ήδη έχουμε όλες τα δυνατότητες να πάμε στο Ισραήλ και δεν πηγαίνουμε, αλλά θα είμεθα ικανοποιημένοι και θα λέγαμε αυτό το οποίον λέμε και θα πούμε σε λίγες μέρες εις την Αγκαδά του Πέσαχ «Νταγένου» εάν μας έσωζε και εκεί όπου ήδη μένουμε, εκεί στη διασπορά, να μας εξασφαλίσει την ηρεμίαν της ψυχής και να μας απαλλάξει από αυτό το άγχος των συνεχών κινδύνων που απειλούν και τας κοινωνίας εις το σύνολόν τους, αλλά και τους ανθρώπους ως άτομα.

Αυτή λοιπόν είναι η μεγάλη διαφορά η οποία μας χωρίζει εμάς τους Εβραίους από τους μη Εβραίους όσον αφορά το μεσσιανικόν ιδεώδες.

Το μεσσιανικόν ιδεώδες, όπως είπαμε στην αρχή, το δημιούργησαν οι Προφήται του Ισραήλ. Το δημιούργησαν υπό άλλην μορφήν, υπό διπλήν μορφήν: Σωτηρίας του έθνους του εβραϊκού από τα δεινά του, από τας δουλείας του, είτε από τους Πέρσας, είτε από τους Σύρους, είτε από τους Ρωμαίους είτε από οινωδήποτε άλλων δεινών, και επίσης της εξασφάλισης της σωτηρίας της ψυχής, ώστε όλα αυτά τα ελαττώματα τα οποία έχουν οι άνθρωποι, ως συνέχεια του προπατορικού αμαρτήματος ή όχι, να εξαλειφθούν και η αιωνία αγάπη να επικρατήσει εις τους ανθρώπους.

Αυτό λοιπόν το ιδεώδες, το καθαρώς εβραϊκό μεσσιανικόν ιδεώδες δεν βλέπουμε να έχει πραγματοποιηθεί και δεν μας μένει παρά να συντατίσουμε τας ελπίδας μας και τας ευχάς μας με οινωδήποτε άλλους Λαούς, είτε λέγονται Εβραίοι είτε όχι, όπως κάποτε αυτό το ιδεώδες πραγματοποιηθεί.

Ημείς, οι Εβραίοι, προσωποποιήσαμεν αυτό το ιδεώδες το μεσσιανικόν, το οποίον άλλοι Λαοί δεν το είχαν προσωποποιήσει. Μια ελπίδα σωτηρίας. Ημείς την σωτηρίαν την ονομάσαμε μια μέρα ως «Σωτήρα». Άλλοι λαοί αναμένουν την απλήν σωτηρίαν, χωρίς να συνδέσουν αυτήν την ελπίδα με ορισμένον πρόσωπον, το οποίον ημείς το ονομάσαμε ως «Σωτήρα», ως «Γκοέλ». Και επειδή ο Γκοέλ (δηλαδή ο λυτρωτής) έπρεπε να είναι κεχρισμένος, δηλαδή να χρισθεί με λάδι, όπως οι παλιοί βασιλείς μας, τον ονομάσαμε «Μασσίαχ» και τον περιμένουμε ως Μασσίαχ. Οι άλλοι επίσης τον ονομάζουν «Χριστόν», και αυτό σημαίνει «Μασσίαχ», δηλαδή ο κεχρισμένος.

Νομίζω ότι έχω εξαντλήσει το θέμα και σας έδωσα να αντιληφθείτε και την προέλευσιν, την ιστορίαν του μεσσιανικού ιδεώδους, το αρχικόν του

περιεχόμενον, την εξέλιξή του κατόπιν και την μεταμόρφωσή του από τους χριστιανικούς Λαούς.

Νομίζω ότι σας είπα και μερικά πράγματα τα οποία δεν ξέρατε και θα είμαι έτοιμος να απαντήσω εις απορίας τας οποίας θα θέλατε να διατυπώσετε.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Είμαι πολύ ευχαριστημένη που έχω το προνόμιο να είμαι από τους λίγους που σας άκουσαν απόψε. Σας έχω ακούσει πολλές φορές, αλλά απόψε ήσασταν κάτι το εξαιρετικό, χωρίς να σας κολακέψω.

Η λέξη «Μεσσίας» παραποιήθηκε πρώτα από τους Εβραίους.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Μάλιστα. Είναι λέξεις εβραϊκή.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Γιατί στην αρχή είχε ετυμολογία ότι ήταν ο «χρισθείς», ήταν ο κάθε βασιλιάς και ο κάθε λυτρωτής, ο κάθε πολεμιστής που θα ελευθέρωνε το λαό.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Όχι «κάθε». Πρώτον ήτο οι βασιλείς. Ο πρώτος ο οποίος εχρίσθη από τον Προφήτη Σαμουήλ, ήτο ο βασιλεύς Σαούλ.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Ωραία. Αλλά αυτός δεν ήταν θεός.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Όχι, ήτο βασιλεύς.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Λοιπόν, όταν ο Ησαΐας μετά και ο Δανιήλ βάζουν μετά και το μεταφυσικό αυτό ...

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Χαρακτήρα.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: ... χαρακτήρα, ή την προϋπόθεση για να είναι κανείς Μεσσίας, είναι η πρώτη παραποίηση. Η οποία νομίζω ότι τελικά ταυτίζεται με την παραποίηση που κάνουν, όχι ο Χριστός, αλλά οι οπαδοί του Χριστού, όπως είπατε κι εσείς.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Ναι.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Δηλαδή ο μεν πρώτος είπε, οι πρώτοι μάλλον, οι δύο Προφήται, ότι Μεσσίας θα είναι εκείνος ο οποίος θα φέρει την παγκόσμια ειρήνη, ότι θα συμφάγουν ο λύκος με το πρόβατο. Κάτι που φυσικώς και επιστημονικώς ξέρουμε ότι είναι αδύνατον.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Μάλιστα.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Και οι οπαδοί του Χριστού είπαν ότι ο Μεσσίας θα εμφανιστεί

πάλι όταν θα υπάρξει η Δεύτερη Παρουσία και θα ζωντανέψουν οι νεκροί.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Μάλιστα.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Κάτι το οποίο επίσης ξέρουμε επιστημονικώς τώρα εμείς ότι είναι αδύνατον.

Άρα και οι δύο το τοποθετούν κάπου, είναι ένα ιδανικό το οποίο είναι άπιαστο.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Μεταφυσικό.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Μεταφυσικό, το οποίο όμως είναι απραγματοποίητο.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Ναι.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Στο σημείο αυτό δεν ταυτίζεται και η εβραϊκή και η χριστιανική θρησκεία;

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Κοιτάξτε. Από μιας πλευράς ταυτίζονται, αλλά ημείς εξακολουθούμε να έχουμε την αυταπάτη ότι αυτό το ιδεώδες δεν επραγματοποιήθη ποτέ μέχρι των ημερών μας, δεν ήρθε ακόμη ο αναμενόμενος Μεσσίας ο οποίος ήρθε να σώσει την ανθρωπότητα. Ενώ οι χριστιανοί πιστεύουν ότι ήρθε ο σωτήρ και το ονομάζουν «Κύριος Ημών Ιησούς Χριστός Σωτήρ». Ότι ήρθε και έσωσε την ανθρωπότητα.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: (Μιλάει χωρίς μικρόφωνο) Αλλά ..., δεν είναι τούτο ορόσημο.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Δεν ξέρω, μια φορά η χριστιανική κατήχησις διδάσκει ότι ο Ιησούς ήρθε και έσωσε τους ανθρώπους, από το προπατορικών αμαρτημάτων κλπ. «Έσωσε». Τώρα πώς τους έσωσε, εγώ ...

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: (Μιλάει χωρίς μικρόφωνο) Καλά, αυτό είναι μία ... για το λαό μας πούμε, για να δώσει μια θρησκεία στο λαό, να τους δώσει κάτι το συγκεκριμένο.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Ναι.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Αλλά η πραγματική χριστιανική θρησκεία δεν έκανε κι αυτή παρά να μεταθέσει το ορόσημο πάλι του Μεσσία πιο μακριά.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Μάλιστα, πιο μακριά.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Όπως και ο Εβραϊσμός το έθεσε σε τέτοιο σημείο που να μη φτάνεται ποτέ.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Μάλιστα.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Και να περιμένουν πάντα τον Μεσσία οι άνθρωποι και μ' αυτό το ιδανικό να προσπαθούν να γίνονται καλύτεροι.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Ναι. Αλλά είχε και κάποια θετικότητα, έναν μερικόν ρεα-

λισμόν ο εβραϊκός Μεσσίας, ότι υπέσχετο την λύτρωσιν, την σωτηρίαν από την εγκόσμιον δουλείαν. Από τους Ρωμαίους θέλετε, από τους Πέρσας, από τους Σύρους κλπ.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Γιατί κρατήσαν την αρχική έννοια του Μεσσία.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Μάλιστα. Υπάρχουν σήμερα Εβραίοι οι οποίοι λένε ότι στις ημέρες μας ήρθε ο Μασσίαχ, εφόσον ξαναέγινε το Ισραήλ και έχουμε τη δυνατότητα να συγκεντρωθούμε. Μέχρι το 1967 υπήρχαν μερικοί οι οποίοι έλεγαν ότι ναι, αλλά δεν επραγματοποιήθει το μεσσιανικόν ιδεώδες, διότι έπρεπε να πάρουμε το «Μπέθαμικ Ντας», τον Ναόν του Σολομώντος.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Τώρα τον πήραμε.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Τώρα που τον πήραμε, τι γίνεται; Θα φτάσουμε λοιπόν σε μεταφυσική έννοια πλέον. Ημείς δεν μπορούμε πλέον να αναμένουμε τον Μεσσία ως εθνικόν λυτρωτήν του έθνους, διότι ήδη τέτοιου είδους Μεσσίας ήρθε στις ημέρες μας. Τώρα ίσως να πρέπει να αναμένουμε τον άλλον, τον μεταφυσικόν Μασσίαχ, τον λυτρωτήν των ψυχών.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Ναι, αλλά το πρόβατο δεν συντρώει με το λιοντάρι.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Ναι. Τότε θα συμφάει, κατά τον Ησαΐαν. Τότε.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Αυτό θα το διδάσκουν ακόμη αυτοί οι οποίοι θα νουθετήσουν την ορθόδοξη εβραϊκή θρησκεία.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Μάλιστα.

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Θα ήθελα να μας διευκρινίσετε, εάν είχατε την καλοσύνη, είπατε ότι οι μεταρρυθμισταί σας σε έξω χώρας, δηλαδή Εβραίοι μεταρρυθμισταί, δεν πιστεύουν ότι θα ξανάρθει ο Μεσσίας.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Δεν πιστεύουν ότι «θα έρθει».

ΑΚΡΟΑΤΡΙΑ: Ότι «θα έρθει», ναι.

ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗΣ: Ναι, γιατί εμείς δεν πιστεύουμε ότι ήρθε καν³⁶.

36 Τον Σαμπεταΐ Τσεβί ανέφερε ο Ασέρ Μωυσής και σε μια άλλη ομιλία με θέμα «Ο Μυστικιστικός Χαρακτήρας του Αριθμού Επτά», το κείμενο της οποίας δυστυχώς σώζεται ημιτελές. Η περικοπή όμως που αναφέρεται στον Ψευδομεσσία αξίζει να σημειωθεί: «Προτού όμως εξετάσωμεν τας περιέργους παρατηρήσεις του διασήμου όμοθρήσκου μας φιλοσόφου τής αρχαιότητας (Φίλωνος) γύρω από τόν αριθμόν 7, θά υπενθυμίσω καί ένα άλλο περιστατικόν πού άνεστάτωσε κυριολεκτικώς τόν Ίουδαϊσμόν πρό 300 περίπου ετών καί πού είχεν ως άφορμήν μερικής άλληγορικής ιδιότητος πού είχον δοθής τότε, από φαντασιοπλήκτους ανθρώπους, εις ένα άλλον αριθμόν καί δή τήν χρονολογίαν του έτους 1666. Ο αριθμός 666, αποδιδόμενος μέ λατινικούς αριθμούς, πού

Ο Σαμπετάι Τσεβί. Ο Simon Sebag Montefiore στο πρόσφατο βιβλίο του «Jerusalem the Biography», από όπου η εικόνα, τον αποκαλεί «χαρισματικό σχιζοφρενή».

ώς γνωστόν ἐγράφοντο μέ τά γράμματα τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, ἔδινε τάς δύο λέξεις NERON CESAR (ἦτοι $50+200+6+50+100+60+200=666$). Κατά τό ZOHAR καί τήν CABBALA, πού ἠκολούθησε καί ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, οἱ Ἑβραῖοι θά συγκεντρώνοντο πάλιν εἰς τήν Ἱερουσαλήμ 1000 ἔτη μετά τόν Νέρωνα, δηλαδή τό ἔτος 1666. Τήν κοινήν αὐτήν προκατάληψιν καί δεισιδαιμονίαν τῶν ἀριθμῶν, ἐξεμεταλλεύθη ἕνας Ἑβραῖος ἀγύρτης, ὁ Σαμπετάι Τσεβί, ὁ ὁποῖος αὐτοεκηρύχθη Μασσίαχ καί προεφήτευσεν τήν λήξιν τῆς διασποράς διά τό σωτήριον αὐτό ἔτος 1666. Φυσικά, ὅταν τό ἔτος αὐτό ἐπῆλθε καί τό θαῦμα δέν ἐφάνη, ὁ Σαμπετάι Τσεβί, διά νά ἀποφύγῃ τήν γελοιοποίησιν καί τόν ἀποκεφαλισμόν του ἀπό τόν Σουλτάνον, ἔκρινε καλόν νά γίνῃ μουσουλμάνος, μερικοί δέ ἀπό τοὺς ὁπαδούς του, πιστεύοντες ὅτι καί αὐτό ἦτο μέρος τοῦ θαύματος, ἔγιναν καί αὐτοὶ μουσουλμάνοι, οἱ γνωστοί εἰς τοὺς παλαιότερους ἀπό ἡμᾶς Ντονμέδες τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς Κωνσταντινουπόλεως».

Ὁ Ἰουδαϊσμός διά τήν ιστορικὴν ὑπαρξιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ³⁷

Τὴν ἡμέραν πού ἡ Χριστιανοσύνη ἐορτάζει τὰ γενέθλια τοῦ Ναζωραίου, εἶναι ἐπίκαιρον νά ἐρευνηθῇ ἡ θέσις τοῦ ἀρχαίου καί συγχρόνου Ἰουδαϊσμοῦ, εἰς τό θέμα τῆς ιστορικότητος τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀφοῦ αὕτη δέν ἔπαυσε νά ἀμφισβητῆται ἀκόμη καί σήμερον καί μάλιστα ἀπό χριστιανούς ἐρευνητάς.

Ὁ Ἰουδαϊσμός, ὡς γνωστόν, διετύπωσεν ἀπ' ἀρχῆς ἀντιρρήσεις καί ἐπιφυλάξεις ὡς πρός ὠρισμένας ἀπόψεις ἀφορώσας ἰδίᾳ τὴν γέννησιν καί τὸν θάνατον τοῦ Ναζωραίου. Ἐν τούτοις, ὡς θρησκευτικόν σύνολον, οὐδέποτε ἔθεσεν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν αὐτὴν ταύτην τὴν ιστορικὴν ἀλήθειαν τῆς γεννήσεως καί υπάρξεως τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Ὡς πηγαί πρός ἔρευναν τῆς ἀρχικῆς καί προϋούσης θέσεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ εἰς τό ἐξεταζόμενον θέμα πρέπει νά θεωρηθοῦν 1) Τό **Ταλμούδ**, πού ἐγράφη μεταξύ τοῦ 2ου π.Χ. καί τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος. 2) Ἡ **Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία** τοῦ Ἑβραίου Ἑλληνιστοῦ ιστορικοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου. 3) **Εἰδικὰ τινὰ Ἑβραϊκὰ Βιβλία** γραμμένα εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ἀπὸ Ἑβραίους καί θεωρούμενα ὡς ἀπολογητικά τῶν ἑβραϊκῶν ἀντιρρήσεων κατὰ τὴν πρῶτην καί δὴ τὴν μετὰ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον περίοδον τοῦ ἐντόνου χριστιανικοῦ κατηχητισμοῦ καί τῆς ἀντιϊουδαϊκῆς προπαγάνδας. 4) **Τα συγγράμματα τῶν Ἑβραίων φιλοσόφων** καί ιστορικῶν τοῦ Μεσαίωνος, τῆς Ἀναγεννήσεως καί τῶν νεωτέρων χρόνων.

37 Ὁ πατέρας μου Ἀσέρ Μωυσῆς υπῆρξε παραδοσιακός πιστός τῆς ιουδαϊκῆς θρησκείας, διαπνεόταν ὁμως ἀπὸ πνεῦμα πραγματικῆς ανεξιθρησκείας. Στὰ θρησκευτικὸν περιεχομένον μελετήματά του εἶναι ἐμφανὲς ἡ προσπάθειά του νὰ ασχοληθῇ με τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰδρυτῆ τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας με ἀντικειμενικότητα στηριζόμενος σε κλασικὰ θρησκευτικὰ συγγράμματα. Ἡ θέση του αὐτὴ εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφανὲς στα δύο μελετήματα που ἀκολουθοῦν.

1. ΤΟ ΤΑΛΜΟΥΔ. Τό βιβλίον τούτο εἶναι ὁ Πανδέκτης τῆς ἑβραϊκῆς νομολογίας, ἱστοριογραφίας καί Λαογραφίας δεκάδων αἰώνων. Περιέχει τοῦτο τήν ἑρμηνείαν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, θεωρούμενην ἄλλως ὡς προφορικὴν παράδοσιν ταύτης, μεταδοθεῖσαν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν καί ἀποτυπωθεῖσαν γραπτῶς διὰ αὐτοῦ συνεχῶς ἀπὸ τοῦ 2ου π.Χ. μέχρι τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος ὑπὸ τῆς Σχολῆς τῶν **Ταναείμ** καί τῶν διαδεχθέντων αὐτοὺς **Ἀμοραεῖμ**. Πολλὰ χωρία τοῦ Ταλμούδ ὑπαινίσσονται τὴν προσωπικότητα καί τὰς διδασκὰς τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ οἱ Ἑβραῖοι δὲν συμφωνοῦν, ἄλλοι μὲν ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν κειμένων, ἄλλοι δὲ ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ ἀναφερόμενου Ἰησοῦ, ὡς τοῦ Ἰησοῦ τῶν Εὐαγγελίων.

Εἶναι ἱστορικῶς βεβαιωμένον, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως καί τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ὁπότε ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως δὲν ἦτο ἠγγυημένη καί ὁ σκοταδισμὸς ἐκυριάρχει, ἐγένοντο πλεῖστοι ὅσοι ἐπεμβάσεις, ἰδίως Παπῶν καί Χριστιανῶν Βασιλέων τῆς Δύσεως, διὰ τὴν ἀπάλειψιν ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ Ταλμούδ, παντὸς χωρίου θέτοντας ὑπ' ἀμφισβήτησιν τὴν παραδεδομένην χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Δὲν εἶναι ὅθεν δυνατόν νὰ εἴμεθα τώρα βέβαιοι α) ἂν τὰ ἐπιβίωσαντα κείμενα τοῦ Ταλμούδ, εἶναι γνήσια ἀντίγραφα τῶν ἀρχικῶν χειρογράφων παπύρων καί β) ἂν οἱ ὑπαινιγμοὶ καί αἱ ἀλληγορικαὶ ἐκφράσεις αἱ σχετικαὶ μέ τὸν Ἰησοῦν, ἀφοροῦν τὸν ἰδρυτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ ἄλλον τινα ἱστορικόν Ἰησοῦν, δεδομένου ὅτι πολλοὶ φέροντες τὸ ὄνομα τοῦτο (ἑβραϊστὶ Πιέσσου ἢ Γιέσσου) ὑπῆρξαν κατὰ τὴν ταλμουδικὴν περίοδον ὡς διδάσκαλοι καί ἐρμηνευταὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου.

Αἱ ὑπάρχουσαι διαφωνίαι συγκεντροῦνται σχετικῶς εἰς δύο κύρια σημεῖα: α) Ἐάν ὁ ἐπανειλημμένως μνημονευόμενος εἰς τὰ ταλμουδικὰ κείμενα (εἰς μερικά μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἐν ἀναφορᾷ καί συσχετισμῷ πρὸς τὸν Ἰωσήφ) «Γιέσσου μπέν Παντέρα», ἢ «Γιέσσου μπέν Στάδα», εἶναι ὁ Ἰησοῦς τῶν Εὐαγγελίων καί β) Ἐάν ὁ ὑπαινισσόμενος εἰς ἄλλα ταλμουδικὰ χωρία με τὴν λέξιν «κάποιος» (ἑβραϊστὶ φουλανί) αἰρετικὸς, διδάξας κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τὴν μὴ τήρησιν τῶν παραγγελμάτων τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, ταυτίζεται μέ τὸν Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν συνταύτισιν, ἀναγιγνώσκουν εἰς τὰ διασωζόμενα παλαιὰ χειρόγραφα τοῦ Ταλμούδ, τὴν λέξιν «Παντέρα» ὡς «Παρθένον», ὅπερ ὅχι τὸσον τολμηρόν ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν α) ἡ πα-

λαιότης καί τό δυσανάγνωστον τῶν χειρογράφων καί β) ἡ ἔλλειψις φωνηέντων εἰς τήν παλαιάν ἑβραϊκὴν γραφήν.

Ὅπως δὴποτε εἶναι ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἡ ἐξῆς περικοπὴ τοῦ Ταλμούδ (Σανεδρίν 43^α): «Τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα, ἀπηγχόνισαν τὸν Ἰησοῦν. Καί εἷς κῆρυξ ἐπορεύετο πρό αὐτοῦ ἐπὶ 40 ἡμέρας λέγων: Οὗτος θά λιθοβοληθῇ διότι ἡσκησε μαγείαν καί παρεπλάνησε τὸ Ἰσραὴλ. Οἰοσθήποτε γνωρίζει τι ὑπὲρ αὐτοῦ, ἅς προσέλθῃ πρὸς ὑπεράσπισίν του. Οὐδενός ὅμως εὐρεθέντος ὑπὲρ αὐτοῦ, τὸν ἀπηγχόνισαν τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα». Ἀλλὰ οἱ ἐρευνηταὶ διερωτῶνται: Πρόκειται πράγματι περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ἀφοῦ τὸ ὄνομα Ἰησοῦς ἦτο συνηθέστατον κατὰ τὴν ἐμπεποτισμένην ἀπὸ τὸ μεσσιανικὸν ιδεῶδες λυτρωτικὴν ἐκείνην ἐποχὴν καί ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἰώσηπος, μεταξύ τῶν 28 Ἀρχιερέων πού ἀνῆλθον εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο κατὰ τὰ 107 ἔτη ἀπὸ τοῦ βασιλέως Ἡρώδου μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομώντος τὸ 70 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ Τίτου, τρεῖς ἔφερον τὸ ὄνομα Ἰησοῦς καὶ δὴ Ἰησοῦς τοῦ Φαβί, Ἰησοῦς τοῦ Δαμναίου καὶ Ἰησοῦς τοῦ Γαμαλιήλ. Τὸ ὅτι ὅμως τὸ κείμενον ὁμιλεῖ περὶ Ἰησοῦ ἀπαγχονισθέντος τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα, ἀποτελεῖ, φρονῶ, ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ταυτότητος. Τὸ ὑπὲρ ταυτότητος ἐπιχείρημα ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερον καὶ ἀπὸ τὸ ἐπακολουθοῦν ταλμουδικὸν σχόλιον ἐπὶ τῆς ἄνω περικοπῆς (μπαραιτά) καθ' ὃ «οἱ ραββίνοι μας ἐδίδασκαν: Ὁ Ἰησοῦς ἔσχε πέντε μαθητάς – τὸν Ματίαν, τὸν Νακαῖον, τὸν Νέτσερ, τὸν Μποῦνι καὶ τὸν Θαδαῖον». Κατὰ τὰ κανονικὰ Εὐαγγέλια, ὁ Ἰησοῦς εἶχεν, ὡς γνωστόν, δώδεκα μαθητάς, μεταξύ τῶν ὁποίων μόνον οἱ Ματθαῖος (Ματίας) καὶ Θαδαῖος ἀναφέρονται εἰς τὸ ταλμουδικὸν σχόλιον, ἀλλὰ ἡ διὰφορὰ δέν κλονίζει τὸ ὑπὲρ τῆς ταυτότητος ἐπιχείρημα.

Ἐκτός τῶν ἄνω θεωρουμένων ὡς τῶν πλέον συγκεκριμένων χωρίων τοῦ Ταλμούδ σχετικὰ μέ τὸν Ἰησοῦν, ὑπάρχουν εἰς αὐτό, ὡς προελέχθη, καὶ πολλὰ ἄλλα ἀμφιβόλου συσχετισμοῦ, πού προεκάλεσαν καὶ προκαλοῦν πολλὰς συζητήσεις μεταξύ τῶν ἐρευνητῶν τοῦ θέματος. Εἶναι ἐν τούτοις χαρακτηριστικόν, ὅτι οὐδέν ταλμουδικὸν κείμενον, συγκεκριμένον ἢ ἀόριστον, θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν ἱστορικὴν ὑπαρξιν τοῦ ἱδρυτοῦ καὶ κήρυκος τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευματος.

2. Η «ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ» τοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου. Ὁ Ἑβραῖος ἱστορικός καὶ ἀπολογητὴς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ Φλάβιος Ἰώσηπος, ἀκμάσας τὸν 1^{ον} μ.Χ. αἰῶνα, μνημονεύει τὰ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ Ἰησοῦ ὅλως ἐπει-

σοδιακῶς καί εἰς δύο μόνον σύντομα χωρία τῆς «Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας» του (βίβλος 18 ἀριθ. 63 καί βίβλος 20 ἀριθ. 200). Τό πρῶτον ἀπό τά δύο αὐτά χωρία, διά τήν γνησιότητα τῶν ὁποίων ἐρίζουν πάντοτε οἱ ἀρχαιολόγοι, ἔχει ἐπὶ λέξει οὕτω: «Γίνεται δέ κατὰ τοῦτον τόν χρόνον Ἰησοῦς, σοφός ἀνὴρ, (εἰ γ' ἄνδρα αὐτόν λέγειν χρή), ἦν γάρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν ἡδονῇ τ' ἀληθῇ δεχομένων, καί πολλούς μὲν Ἰουδαίους πολλούς δέ καί τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπηγάγετο. (Ὁ Χριστός οὗτος ἦν) καί αὐτόν ἐνδάξει τῶν πρῶτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ πρῶτον αὐτόν ἀγαπήσαντες (ἐφάνη γάρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτα τε καί ἄλλα μύρια θαυμάσια περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων) εἰσέτι τε νῦν τῶν Χριστιανῶν ἀπό τοῦδε ὠνομασμένου οὐκ ἀπέλιπε το φῦλον». Τό δέ δεύτερον ἐκ τῶν χωρίων ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἄτε δέ οὖν τοιοῦτος ὢν ὁ Ἄνανος νομίσας ἔχειν καιρόν ἐπιτήδειον διά τό τεθνάναι μὲν Φῆστον, Ἀλβῖνον δ' ἔτι κατὰ τήν ὁδόν ὑπάρχων, καθίζει συνέδριον κριτῶν καί παραγαγὼν εἰς αὐτό τόν ἀδελφόν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ (Ἰάκωβος ὄνομα αὐτῷ) καί τινας ἑτέρους, ὡς παρανομησάντων κατηγορίαν ποιησάμενος, παρέδωκε λευσθησομένους».

Καί ἐνῷ τό δεύτερον ἀπό τά παρατεθέντα αὐτά χωρία θεωρεῖται σχεδόν γενικῶς ἀνεπίληπτον, ἀντιθέτως τό πρῶτον προεκάλεσε καί ἐξακολουθεῖ προκαλοῦν πολλές ἀντεγκλήσεις. Τρεῖς ἐκδοχαί ὑποστηρίζονται ὡς πρὸς τήν γνησιότητά του. Κατά τήν πρώτην (τήν χριστιανικὴν) ὁλόκληρον τό χωρίον εἶναι γνήσιον ὑπό τήν ἀνωτέρω διατύπωσίν του. Κατά τήν δευτέραν, ὁλόκληρον ἐπίσης αὐτό εἶναι παρέμβλητον ἀπό μεταγενεστέρας χριστιανικὰς χεῖρας. Κατά τήν τρίτην καί μέσην ἐκδοχήν, τό χωρίον, γνήσιον κατ' ἀρχήν, ὑπέστη ἐν τούτοις χριστιανικὰς παραμορφώσεις ἰδίως ὡς πρὸς τὰς ἐντός ἀγκυλῶν φράσεις. Οἱ ὁπαδοί τῆς δευτέρας καί τρίτης ἐκδοχῆς, παρατηροῦν μεταξύ ἄλλων ὅτι, ἂν πράγματι ὁ Ἰώσηπος ἔγραψε τό χωρίον ὡς ὑπάρχει εἰς τὰ σημερινά κείμενα, ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νά εἶχε προσχωρήσει καί αὐτός εἰς τόν Χριστιανισμόν, ἐνῷ εἶναι βεβαιωμένον ὅτι, ζήσας μέχρι καί πέραν τοῦ ἔτους 90 μ.Χ. εἰς τήν Ρώμην, γνωρισθεὶς ἴσως ἐκεῖ καί μέ τόν Ἀπόστολον Πέτρον, παρέμεινε πιστός εἰς τήν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν μέχρι τέλους τοῦ βίου του.

Οἰανδήποτε ὅμως ἐκδοχήν καί ἂν παραδεχθῶμεν ὡς βάσιμον, προκύπτει τό ἀδιαμφισβήτητον συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἰώσηπος, σχεδόν σύγχρονος τοῦ Ἰησοῦ, θεωρεῖ τοῦτον ὡς ἱστορικόν πρόσωπον, ἰδίᾳ μέ τά ὅλως παρε-

μπιπτόντως ιστορούμενα εις τό δεύτερον από τά δύο ως ἄνω χωρία. Τό ὅτι ὁ Ἰώσηπος δέν ἀσχολεῖται διεξοδικώτερον μέ τά τοῦ Ἰησοῦ, ἐξηγεῖται ἀπό τό ὅτι, καθ'ὄν χρόνον οὗτος ἔγραφε τήν Ἀρχαιολογίαν του, ἡ ἐμφάνις τοῦ Ἰησοῦ ἦτο ἀκόμη ἐπεισοδιακόν καί ὄχι ἱστορικόν γεγονός πού δέν ἀπησχόλησεν ἄλλωστε οὔτε τόν ἐπίσης σύγχρονον Ἰουδαῖον φιλόσοφον Φίλωνα τόν Ἀλεξανδρέα, οὔτε τούς Λατίνους συγγραφείς τῆς ἰδί-
ας ἐποχῆς.

3. Τό «ΤΑΛΕΔΟΘ ΓΙΕΣΣΟΥ». Ὁ Ἰουδαϊσμός φαίνεται ὅτι ἡσθάνθη πολ-
λύ ἀργά τήν ἀνάγκην νά ἀντιδράσῃ δι' ἀπολογητικῶν συγγραφῶν, προβα-
λουσῶν τήν ἰδικήν του ἄποψιν ἔναντι τῆς ὀγκουμένης συνεχῶς χριστια-
νικῆς κινήσεως. Ἡ τοιαύτη ἀντίδρασις ἐνεφανίσθη πιθανῶς μετά τήν ἀνα-
γνώρισιν τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κρά-
τους καί τās ἀρξαμένας διώξεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὑπό τῆς ὀργανουμένης
χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Ὡς μία ἀπό τās ἀπολογητικάς αὐτάς ἀποπεί-
ρας, τās προοριζόμενας νά συγκρατήσουν τās ἰουδαϊκάς τάξεις πού ἡπει-
λοῦντο μέ διάλυσιν ἀπό τās διώξεις, τούς περιορισμούς καί τά κηρύγμα-
τα τῆς ἐκκλησίας κατὰ τῆς Συναγωγῆς, πρέπει νά θεωρηθῇ καί τό γνω-
στόν μεταξύ τῶν Ἑβραίων, ἰδία τοῦ Μεσαίωνος, ἀπόκρυφον βιβλιογρά-
φημα ὑπό τόν τίτλον «Ταλοδόθ Γιεσσοῦ = Ἱστορία τοῦ Ἰησοῦ». Εἶναι ἀνε-
ξакρίβωτος ἡ χρονολογία καί ὁ τόπος τῆς ἐκδόσεώς του, ὡς καί τό ὄνο-
μα τοῦ συγγραφέως του. Τό πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐτέθη εἰς κυκλοφορί-
αν ἀπό ἄγνωστον καί ἀνεύθυνον ἰουδαϊκὴν πηγὴν, διὰ νά διαβάσεται καί
δὴ ἐν κρυπτῷ, μεταξύ τῶν Ἰουδαίων καί διὰ νά ἐμφανίσῃ τήν ἰουδαϊκὴν
ἄποψιν ἐπὶ τοῦ προκύψαντος προβλήματος τοῦ Ἰησοῦ καί τῆς μεσσιανι-
κότητός του. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει τήν παρούσαν μελέτην εἶναι ἀκριβῶς
τοῦτο: ὅτι δηλαδή καί τό «Τολεδόθ Γιέσσου» προσπαθεῖ ἀπλῶς νά ἐξηγήσῃ
τά τοῦ Ἰησοῦ, τά τῆς γεννήσεώς του, τά τῶν θαυματουργημάτων του καί τά
τοῦ θανάτου του, ἀλλὰ λαμβάνει καί αὐτό ὡς δεδομένην καί ἱστορικῶς βε-
βαίαν, τήν ἱστορικὴν ὑπαρξίν τήν ὅποιαν οὐδόλως ἀμφισβητεῖ.

4. Η ΝΕΩΤΕΡΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΙΟΥΔΑΪΚΗ ΘΕΣΙΣ. Κατὰ τήν μακράν πε-
ρίοδον τοῦ μεσαιωνικοῦ σκοταδισμοῦ καί τοῦ θρησκευτικοῦ μίσους, ἡ ἰου-
δαϊκὴ σκέψις διετέλει ὑπό τοιαύτην τρομοκράτησιν, ὥστε νά καταστοῦν
σπανιώταται δημόσιαι καί γραπταί ἰουδαϊκαί ἐκδηλώσεις ἐπὶ τοῦ θέμα-

τος τοῦ Ἰησοῦ. Μεταξύ τῶν ἐλαχίστων Ἰουδαίων τοῦ Μεσαίωνα, πού ἔστω καί ἀκροθιγῶς ἔψαυσαν τό θέμα, εἶναι ὁ Μωυσῆς Μαϊμονίδης, ὁ Ἴμπν Γκαμπιρόλ καί ὁ Μωσέ μπέν Ἐζρά, οἱ ὅποιοι ἐπίσης ἀναγνωρίζουν ὅτι ὁ Ἰησοῦς τῶν Εὐαγγελίων εἶναι ἱστορικό πρόσωπον ἐμφανισθέν τόν 1^{ον} μ.Χ. αἰῶνα. Ἐφόσον ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις ἤλευθεροῦτο καί τό πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς ἤρχισε νά ἀποβάλλῃ τόν παλαιότερον φανατισμόν, ἐπὶ τοσοῦτον ἤρχισαν νά προβάλλουν καί αἱ ἐλεύθεραι ἐβραϊκαί ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ προβλήματος τοῦ Ἰησοῦ. Εἰς τὰς ἀγγλοσαξωνικάς ἰδίως χώρας, ἐδημοσιεύθησαν ἑκατοντάδες βιβλίων Ἰουδαίων μελετητῶν οἱ ὅποιοι, ἐν ἀδιασπάστῳ ὁμοφωνίᾳ, παραδέχονται τήν ἱστορικήν ὑπαρξιν τοῦ Ναζωραίου.

Ὁ μέγιστος ἐκ τῶν νεωτέρων Ἰουδαίων ἱστορικῶν Graetz ἀφιερώνει εἰς τήν κλασσικήν «Ἱστορίαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Λαοῦ», πολλές σελίδας ἐπὶ τοῦ θέματος, θεωρῶν τήν ἐκδοχήν αὐτήν ὡς ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως. Ὁ Σ. Μοντεφιόρε, ὁ Σολομών Ράϊναχ, ὁ Μάξ Νορδάου, ὁ Σ. Σίλβερμαν, ὁ Ἰωσήφ Κλάουσενερ, ὁ Ζιούλ Ἰσαάκ, ὁ Ἐδμόνδ Φλέγκ καί ὅλοι οἱ ἄλλοι νεώτεροι καί σύγχρονοι συγγραφεῖς, εἴτε θεωροῦν ὡς ἀνεπίδεκτον συζητήσεως τήν ἱστορικήν ὑπαρξιν καί δέν ἀσχολοῦνται κἄν μέ αὐτήν, εἴτε, συζητοῦντες ταύτην, ἀποκρούουν ἐν ὁμοφωνίᾳ τὰς προβαλλομένας ἀντιρρήσεις. Ὁ Ἰουδαϊσμός ὅθεν, ἀρχαιότερος καί σύγχρονος, εἶναι ὁμόφωνος εἰς τήν ἀναγνώρισιν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὁ ἐκ Ναζαρέτ τῆς Κάτω Γαλιλαίας, ὑπῆρξεν ἱστορικό πρόσωπον, ὅτι ἐδίδαξε τὰς διδαχάς του εἰς τό Ἰσραήλ τὰς ὁποίας ἀργότερον ἐκήρυξε καί ἀνήγαγε εἰς αὐτοτελῆ θρησκείαν, ὁ φαρισαῖος ραββῖνος Σαούλ ὁ ἐκ Ταρσοῦ, ὁ μετεπονομασθεὶς Παῦλος ὁ Ἀπόστολος.

Οί Άννας καί Καϊάφας ἦσαν ΚουΪσλιγκ καί Δωσίλογοι³⁸

*Ἡ θέσις τοῦ συγχρόνου Ἰουδαϊσμοῦ ἀπέναντι τῆς προσωπικότητος
καί τῆς διδασκαλίας τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας*

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΙΟΥΔΑΙΟΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΤΕΛΕΣΘΕΙΣΑΝ ΕΘΝΙΚΗΝ των ἀποκατάστασιν, εἶναι οἱ μόνοι ἐπιζήσαντες ἐθνικοὶ καί πνευματικοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἀμφότεροι ἐγαλούχησαν καί ἔδωσαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα δύο μεγάλους ἄνδρας. Οἱ Ἕλληνες τὸν Σωκράτη καί οἱ Ἑβραῖοι τὸν Ἰησοῦν. Ἀλλά ἀμφότεροι ἐπίσης τοὺς κατεδίκασαν καί τοὺς ἐθανάτωσαν. Καί οἱ μὲν Ἕλληνες, κατὰ τὴν θυμόσοφον ἔκφρασιν συγχρόνου Ἑλλήνος πολιτικοῦ, «εἰσπράττουν» διὰ τὴν καταδίκην καί τὴν θανάτωσιν τοῦ Σωκράτη, ἐνῶ οἱ Ἑβραῖοι «πληρώνουν» διὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἰησοῦ.

Τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἑκατομύρια χριστιανῶν ἐορτάζουν τὴν ἐπέτειον τῆς θυσίας τοῦ Ναζωραίου, εἶναι ἐπίκαιρον τό ἐρώτημα: Εὐθύνεται ὁ Ἰουδαϊσμός ὡς ἐθνικόν καί ἰδεολογικόν σύνολον, διὰ τὴν καταδίκην καί τὴν θανάτωσιν τοῦ Ναζωραίου καί ποία ἡ θέσις τοῦ συγχρόνου Ἰουδαϊσμοῦ ἀπέναντι τῆς προσωπικότητος καί τῆς διδασκαλίας του;

Ἄς ἐξετάσωμεν χωριστὰ ἕνα ἕκαστο ἀπὸ τὰ δύο σπουδαῖα καί ἐνδιαφέροντα αὐτά ἐρωτήματα.

Ὅσοι πιστεύουν εἰς τὰ Εὐαγγέλια, θεωροῦν ὡς ἀδιαμφισβήτητον τὴν εὐθύνην καί τὴν ἐνοχὴν τῶν Ἰουδαίων διὰ τὴν καταδίκην καί τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἰησοῦ. Ὅργανα τῆς κρατοῦσης τότε ἰουδαϊκῆς ἱεραρχίας τὸν συνέλαβαν, τό ἰουδαϊκόν ἀνώτατον ἱερατικόν δικαστήριον τὸν κατεδίκασε καί ὁ ἰουδαϊκός ὄχλος ἐκραύγαζε «σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν».

Οἱ Ἑβραῖοι, θέλοντες νά ἀμυνθοῦν κατὰ τῆς βαρείας αὐτῆς εὐθύνης, πού τὴν καθίστα βαρυτέρα ἢ διασπορά των καί ἡ ἀνάγκη νά ζοῦν ἐν μέσῳ

38 Το ἄρθρο δημοσιεύτηκε στὴν «Καθημερινή» τὴν Μεγάλῃ Παρασκευῇ 22/4/1949 καὶ ἀναδημοσιεύτηκε στὴν εφημερίδα «Ἰσραηλιτικὴ Επιθεώρησις» ἐπίσης τὴν Μεγάλῃ Παρασκευῇ 23/4/1976.

χριστιανικῶν πληθυσμῶν, ἐνόμιζαν ἀπαραίτητον ἢ νά ἀμφισβητήσουν τήν αὐθεντικότητα τῶν εὐαγγελικῶν κειμένων ἢ νά ἐρμηνεύσουν ταῦτα κατά τρόπον ἀντίθετον ἀπό τήν παραδεδεγμένην χριστιανικήν κατήχησιν.

Ἡ ἀπελπισ αὕτη ἐβραϊκή προσπάθεια δέν ἦτο δυνατόν νά καρποφορήσῃ. Διότι οἱ μὲν εὐσεβῶς προσκολλημένοι εἰς τά ἱερά κείμενα χριστιανοί, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τήν παράδοσιν καί κατήχησιν. Οἱ δέ διατεθειμένοι νά τό πράξουν, δέν ἔχουν ἀνάγκη τῆς ἐβραϊκῆς ἐπιχειρηματολογίας διὰ νά ἀπορρίψουν μίαν θέσιν τήν ὁποίαν δέν δέχονται ἐκ προοιμίων.

Φρονῶ καί ὑποστηρίζω ὅτι χωρίς νά θιγῇ ἡ πρὸς τά ἱερά κείμενα εὐλάβεια, ἡμποροῦμεν νά διαπραγματευθῶμεν τό λεπτόν αὐτό ζήτημα μέ ἀσφαλῇ ὁδηγόν τήν ἱστορικήν ἔρευναν.

Ἡ πολιτική ἀνεξαρτησία τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους εἶχε καταλυθῇ πολλές δεκαετηρίδας προηγουμένως ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων καί ἡ Ἰουδαία ἐκυβερνᾶτο ἀπὸ ἀμειλίκτους Ρωμαίους Ἀρμοστάς ἐφαρμόζοντας τό ρωμαϊκόν *Jus Gentium*. Ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς πού ἀπετέλει τήν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας, δέν ἐξελέγετο πλέον κατὰ τοὺς ἐγχωρίους νόμους καί μεταξὺ τῶν ἀπογόνων τῆς λευϊτικῆς φυλῆς τοῦ Ἀαρών, ἀλλὰ διωρίζετο ἀπὸ τόν Ρωμαῖον Προκουράτορα. Εἶναι ἱστορικῶς βεβαιωμένον ὅτι ὁ περιβόητος «ἀρχιερεὺς» Ἰωσήφ Καϊάφας (ἐβραϊστί Ἰωσήφ μπέν Κάιφ), ἐνώπιον τοῦ ὁποίου παρεπέμφθη ὁ Ἰησοῦς, εἶχε διορισθῇ ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου Ἐπιτρόπου Βαλερίου Γράτου το 18 μ.Χ. καί ἐπαύθη τό 36 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ διαδόχου του Βιτελίου (Ἰωσήπου Ἀρχαιολογία 18,2). Τό Μέγα Συνέδριον πού ἦσκει τήν νομοθετικήν καί δικαστικήν ἐξουσίαν, συνεκροτεῖτο ἀπὸ μέλη τῆς αἵρέσεως τῶν Σαδουκαίων καί τοῦ οἴκου τῶν Βεθουσαίων πού ὑπεδεικνύοντο καί αὐτοί ἀπὸ τὰς Ρωμαϊκάς Ἀρχάς Κατοχῆς.

Ἡ ἱστορία ἀναφέρει ὅτι τήν ἐποχὴν ἐκείνην συνεχεῖς καί ἀλλεπάλληλοι ἐπαναστάσεις καί ἀπειθαρχίαι τοῦ ἐβραϊκοῦ Λαοῦ ἐσημειώνοντο κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας πού κατεπνίγοντο εἰς τό αἷμα. Εἰς τὰς ἐθνικάς αὐτάς ἐξεγέρσεις, ὁ κλῆρος καί αἱ ἄλλαι ρωμαϊόδουλοι ἐβραϊκαὶ ἀρχαί, ὅχι μόνον δέν συμμετεῖχον, ἀλλ' ἀντιθέτως ἠναντιώνοντο.

Οἱ συντάκται τῶν χρονικῶν τοῦ Ταλμούδ τῆς τεταραγμένης ἐκείνης περιόδου, διαρρηγνύουν τά ἱμάτιά των διότι ἄνθρωποι σχεδόν βέβηλοι, παραβάται τοῦ Ἱεροῦ Νόμου, ὡς ὁ Καϊάφας, περιεβλήθησαν τόν ὑπὸ τοῦ Ἀαρών καθηγιασμένον χιτῶνα τοῦ Ἀρχιερέως καί ἀντὶ νά γίνουν οἱ θεματοφύ-

λακες τοῦ Νόμου, ἔγιναν παραβάται αὐτοῦ, ἐχθροὶ τοῦ Λαοῦ καὶ ἄρπαγες τῆς ἐξουσίας. «Ἀλλοίμονον εἰς ἐμέ», λέγει ὁ συντάκτης τοῦ Ταλμούδ, «ἐξ αἰτίας τοῦ Οἴκου τοῦ Βοέθους, ἀλλοίμονον εἰς ἐμέ ἐξ αἰτίας τοῦ Οἴκου τοῦ Ἄννα. Ἀλλοίμονον, ἀλλοίμονον, διότι εἶναι ὅλοι ἀρχιερεῖς, καὶ τὰ τέκνα των θησαυροφύλακες, οἱ γαμβροὶ των εἶναι ἀξιωματοῦχοι τοῦ Ναοῦ καὶ δοῦλοι των μαστιγώνουν τὸν λαὸν μέ τὰ μαστίγια των» (Ταλμούδ, Πесаχίμ 57^α).

Οἱ ἐγκάθετοι αὐτοὶ τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν κατοχῆς, μόνην φροντίδα εἶχον νὰ κολακεύουν τοὺς Ρωμαίους προστάτας των, νὰ διευκολύνουν τὸ ἔργον των καὶ νὰ προλαμβάνουν καὶ ἀποτρέπουν κάθε ἐκδήλωσιν ὁδηγοῦσαν εἰς τὴν διατάραξιν τῆς καθεστηκυίας τάξεως. Συμφώνως πρὸς τὴν σημερινὴν ἔκφρασιν τῶν ἐννοιῶν, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦσαν ἓνα εἶδος «κουϊσλικ» καὶ ἐάν ἔζων σήμερον, θὰ ἤμποροῦσαν νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς «δωσιλόγοι». Ὁ ἐσμός αὐτὸς τῶν Ἑβραίων δωσιλόγων καὶ συνεργατῶν τῆς ρωμαϊκῆς κατοχῆς τοῦ 1^{ου} μ.Χ. αἰῶνος, ἀπετέλει τὰς δῆθεν ἑβραϊκὰς ἀρχὰς τῆς ὑποδούλου Ἰουδαίας.

Κατὰ τὰς ἀφηγήσεις τῶν Εὐαγγελίων, πού εἰς τὰς γενικὰς των γραμμάς συμπίπτουν μέ τὰ διασωζόμενα ἑβραϊκά κείμενα, ὁ ἐσμός τῶν ἐγκαθέτων αὐτῶν, τρέμων πρὸ τοῦ κινδύνου τῆς διαταράξεως τῆς καθεστηκυίας τάξεως ἀπὸ τὰ δημόσια κηρύγματα τοῦ Ἰησοῦ καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν σκιώδη ἐξουσίαν του ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ζητημάτων τῆς θρησκείας περὶ τῶν ὁποίων ἡδιαφύρουσαν οἱ Ρωμαῖοι ἄρχοντες, διέταξε τὴν σύλληψιν του, ἢ ὅποια ἐξειλίχθη κατόπιν εἰς θανατικὴν καταδίκην ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἱερατείου καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν διὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος.

Ἡ σκηνὴ τὴν ὁποίαν ἀναφέρουν τὰ Εὐαγγέλια ὡς διαδραματισθεῖσαν πρὸ τοῦ Πραιτωρίου, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἑβραϊκὸς ὄχλος φέρεται ἀξιῶν διὰ κραυγῶν τὴν σταύρωσιν τοῦ Ναζωραίου, δέν ἀλλοιώνει τὰ συμπεράσματα μας. Διότι αὐτοὶ οὗτοι οἱ Εὐαγγελισταὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι οἱ πρὸ τοῦ Πραιτωρίου φωνασκοῦντες, δέν ἦσαν εἰμὴ ἐγκάθετοι τοῦ ἱερατείου συντεθειμένου ὡς προελέχθη, ἀπὸ ἀσυνείδητα ὄργανα τοῦ ξένου κατακτητοῦ μὴ ἔχοντα καμμίαν σχέσιν μέ τὸ γνήσιον λαϊκὸν αἶσθημα. Εἶναι ἄλλωστε γνωστόν ὅτι ὀλίγα εἰκοσιτετράωρα ἐνωρίτερον, ὁ ἑβραϊκὸς λαὸς τῶν Ἱεροσολύμων ὑπεδέχετο τὸν ἐπὶ πώλου ὄνου εἰσερχόμενον εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν Ἰησοῦν, μέ τὴν θριαμβευτικὴν ἰαχὴν «ὠσαννά, ὠσαννά». Καὶ διερωτᾶται κανείς: Τί ἐκ τῶν δύο ἀντεπροσώπευε τὸ δημόσιον αἶσθημα τοῦ ἑβραϊκοῦ πλήθους; Τὸ αὐθόρμητον «ὠσαννά» τῶν ἀνθρώπων τῆς συνοικίας ἢ τὸ

ὀργανωμένον «σταύρωσον» τῶν ἐγκαθέτων τοῦ Πραιτωρίου;

Ἡ καλυτέρα νομίζω μέθοδος ἐρεύνης τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἢ ὅσον τό δυνατόν προσέγγιςις πρὸς αὐτά μέ τόν φακόν τῆς φαντασίας καί ὁ παραλληλισμός των πρὸς τὰ σύγχρονα φαινόμενα τῆς ζωῆς. Ἦμπορεῖ ἡ σύγχρονος ἐλευθέρα σκέψις νά θεωρήσῃ, π.χ., τό γαλλικόν ἔθνος ὑπεύθυνον διὰ τὰς ἐκτελέσεις Γάλλων πατριωτῶν κατά τό διάστημα τῆς γερμανικῆς κατοχῆς τοῦ γαλλικοῦ ἐδάφους, τὰς διαταχθείσας ὑπό τοῦ τότε «πρωθυπουργοῦ» Λαβάλ καί ἐκτελεσθείσας ὑπό τῶν ὀργάνων του ἐν συμπράξει μετά τῶν Γερμανῶν; Εἶναι λογικῶς δυνατόν νά θεωρηθῇ τό ἑλληνικόν ἔθνος ὑπεύθυνον διὰ τοὺς λόγους καί τὰς πράξεις τῶν ἐν Ἑλλάδι κατοχικῶν «κυβερνήσεων»;

Ἡ ψυχραίμος καί ἀπροκατάληπτος ἱστορικὴ ἐξέτασις τῶν γεγονότων, μᾶς δίδει τό δικαίωμα καί μᾶς ἐπιβάλλει τήν ὑποχρέωσιν νά διακηρύξωμεν ὅτι ἡ καταδίκη καί ἡ σταύρωσις τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, γενομένη ἐν Ἱερουσαλήμ τό ἔτος 33 μ.Χ. ὑπό καθεστῶς ρωμαϊκῆς κατοχῆς καί ἀπὸ Ἑβραίους ἄρχοντας διωρισμένους ὑπό τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν κατοχῆς κατά παράβασιν τῶν προῖσχυόντων ἑβραϊκῶν νομοθετικῶν κανόνων καί δρῶντων ἐν ὀνόματι καί διὰ λογαριασμόν τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας, δέν ἐκπροσωπεῖ καί δέν βαρύνει τό ἰουδαϊκόν ἔθνος οὔτε τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὔτε καί πολλῶ μᾶλλον, τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν.

Ἄς ἀπαντήσωμεν ἤδη εἰς τό δεῦτερον ἐρώτημα πού ἐθέσαμεν εἰς τήν ἀρχήν τῆς παρούσης μελέτης μας: Ποία εἶναι ἡ θέσις τοῦ συγχρόνου Ἰουδαϊσμοῦ ἀπέναντι τῆς προσωπικότητος καί τῆς διδασκαλίας τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας;

Ἡ θέσις αὕτη, ἀφοῦ ἐπέρασεν ἀπὸ ποικίλας φάσεις, ἔφθασε νά εἶναι σήμερον σχεδόν καθ' ὅλοκληρίαν ἀναθεωρητικὴ. Ἡ ἀρχικὴ ἀρνητικὴ θέσις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀπέναντι τοῦ Ἰησοῦ, κυριαρχεῖται ἀπὸ ἓνα ψυχολογικόν σφάλμα. Οἱ πρῶτοι ἀντιμετωπίσαντες τό χριστιανικόν κήρυγμα Ἑβραῖοι, ἐπρόσεξαν ἰδιαίτερος καί ὑπὲρ τό δέον, τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος τό ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἐπεισόδια τῆς γεννήσεως καί τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ καί καταπλαγέντες ἀπὸ αὐτά, δέν ἐξετίμησαν κατ' ἀξίαν τό περιεχόμενον καί τήν οὐσίαν τῆς διδασκαλίας του. Ἡ θρησκευτικὴ διαμάχη πού ἠκολούθησε καί ὁ ἐκατέρωθεν φανατισμός πού ἀνεπτύχθη, ἡμπόδισαν τήν νηφάλιαν ἔρευναν καί τόν διαχωρισμόν τῶν δύο αὐτῶν διαφόρων καί ἀνίσων θεμάτων. Οἱ ἄνθρωποι εἶχαν πάντοτε αὐτὴν τήν ἀδυναμίαν: Νά

ἐπηρεάζωνται ἀπό τήν ἐξωτερικήν ὄψιν τῶν πραγμάτων καί ἀπό τήν ἐπιφανειακήν μορφήν τῶν ιδεῶν. Πολλά φαινόμενα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἡλλοιωθήσαν ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς καί ἐπηρέασαν τήν ἱστορίαν.

Ἡ σύγχρονος ἑβραϊκή διανόησις, χειραφετηθεῖσα ἀπό κάθε εἶδους προκατάληψιν καί φανατισμόν, εἶναι τώρα εἰς θέσιν νά ἐκφέρῃ τήν κρίσιν της περί τῆς προσωπικότητος καί τῆς διδασκαλίας τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Καί τήν κρίσιν της αὐτήν τήν ἐκφέρει χωρίς νά αἰσθάνεται τήν ἀνάγκην ὅπως ἀπομακρυνθῇ ἀπό τό πνεῦμα τῆς βιβλικῆς διδασκαλίας καί νά ἐγκαταλείψῃ παραδεδεγμένας δογματικές θέσεις. Ἐκεῖνο δέ πού προξενεῖ ἰδιαίτεράν ἐντύπωσιν, εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ νέα ἀναθεωρητική αὕτη θέσις, ἔχει ἐκπροσώπους καί μεταξύ τῶν νεωτέρων Ἑβραίων ἱερωμένων πού, παρά τήν τεραστίαν χρονικήν ἀπόστασιν, εὐρίσκονται πολύ πλησιέστερον πρός τάς γνησίας ἑβραϊκάς παραδόσεις ἀπό ἐκείνην εἰς τήν ὁποίαν εὐρίσκοντο οἱ ρωμαιοπρόβλητοι «ἀρχιερεῖς» Ἄννας καί Καϊάφας.

Δέν εἶναι δυνατόν νά δοθῇ εἰς ἓνα ἄρθρον πλήρης εἰκῶν τῶν νεωτέρων ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων περί τῆς προσωπικότητος καί τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ. Θά περιορισθῶ νά ἐπικαλεσθῶ μόνον περικοπάς τινάς ἀπό συγγράμματα τῶν ἐγκυροτέρων ἐκπροσώπων τῆς συγχρόνου ἑβραϊκῆς σκέψεως, κληρικῶν καί λαϊκῶν.

Ὁ διάσημος Ἑβραιοαμερικανός ραββῖνος καί συγγραφεύς Ἐνελόου, εἰς τό περισπούδαστον σύγγραμμά του «Ἐν Ἑβραϊκόν Βλέμμα ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ», γράφει μεταξύ ἄλλων: «Ὁ σύγχρονος Ἑβραῖος δέν ἡμπορεῖ νά ὑποτιμήσῃ τήν ἠθικήν ρώμην τοῦ Ἰησοῦ καί τό πνευματικόν του κάλλος. Εἰς τά ὄμματά του ὁ Ἰησοῦς καταλαμβάνει τήν θέσιν του μεταξύ τῶν εὐγενῶν διδασκάλων τῆς ἠθικῆς καί τῶν ἡρώων τῆς πίστεως, τοὺς ὁποίους παρήγαγεν ὁ Ἰσραήλ. Δέν διστάζει νά ἀναγνωρίσῃ ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐπέμεινεν ἐπὶ ὠρισμένων ἀπόψεων τοῦ πνευματικοῦ βίου μέ μεγαλύτεραν δύναμιν ἀπό οἷον-δήποτε ἄλλον Ἑβραῖον διδάσκαλον. Ὁ σύγχρονος Ἑβραῖος δέν ἡμπορεῖ παρά νά λυπῇται διὰ τό τραγικόν τέλος τοῦ Ἰησοῦ. Ὑπῆρξε τοῦτο ἀναπόφευκτον; Ἴσως. Μερικοὶ λέγουν ὅτι ὑπῆρξεν τοιοῦτον διότι ἀπετέλει μέρος παγκοσμίου σχεδίου ἀπολυτρώσεως. Ἄλλοι πιστεύουν ὅτι, καθ' ὃ μέτρον τό τέλος τοῦτο ἦτο ἀναπόφευκτον, ὠφείλετο ἰδίως εἰς τάς μοιραίας συνθήκας μιᾶς ἐποχῆς πού ἐξωλόθρευσεν τόσοις πατριώτας καί τόσοις ἀρχηγούς, καί πού κατέληξε μέ τήν ἐξολόθρευσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἑβραϊκοῦ Κράτους. Ἄλλ' ὁ Ἰησοῦς ἀπέθανεν ὡς ἀληθινός ἰδεολόγος, χωρίς νά γίνη

νοητός, μέ ἄθικτον τό ιδεῶδες του καί τήν πίστιν του εἰς τό πνεῦμα ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου ἀπετέλει ζῶσαν ἐκδήλωσιν, τοῦ ὁποίου ἐθεώρει τόν ἑαυτόν του ὡς τέκνον, τοῦ ὁποίου τήν ἐπικράτησιν ὠνειρεύετο καί ὑπό τήν σκέπην τοῦ ὁποίου ἠσθάνετο τόν ἑαυτό του ἀπρόσβλητον. Τίποτε εἰς τήν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν δέν ἤμπορεῖ νά παραβληθῇ μέ τήν ἀγάπην πού ἐνέπνευσε, τήν παρηγορίαν πού ἔφερε, τήν καλοσύνην πού ἐσκόρπισε, τήν ἐλπίδα καί τήν χαράν πού ἦναψε. Ὁ Ἑβραῖος δέν ἤμπορεῖ παρά νά ὑπερηφανεύεται δι' ὅ,τι ὁ Ἰησοῦς ἔπραξε διά τούς ἀνθρώπους καί τίποτε δέν θά τόν ἐμποδίσῃ νά ἐλπίζῃ ὅτι, ὅταν ἡ διδασκαλία τοῦ Διδασκάλου θά κατανοηθῇ καλύτερον, ὅταν ἡ ἔλλειψις κατανοήσεως θά παύσῃ νά καλύπτῃ τούς λόγους του καί τό ιδεῶδες του, ὁ Ἰησοῦς θά χρησιμεύσῃ μίαν ἡμέραν ὡς δεσμός μεταξύ Ἑβραίων καί Χριστιανῶν».

Καί αὐτά μέν γράφει ἕνας ἐκπρόσωπος τῆς νέας ἐβραϊκῆς ραββινικῆς σχολῆς. Ἰδού τώρα τί φρονεῖ ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἕνας σύγχρονος Ἑβραῖος ἐπιστήμων ἀπό τούς πλέον ἐγκρίτους καθηγητάς τοῦ Ἑβραϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὁ Ἰωσήφ Κλάουζνερ, ὁ ὁποῖος ἤμπορεῖ ἐπαξίως νά θεωρηθῇ ὡς ὁ ἐγγυρότερος ἐκπρόσωπος τῆς συγχρόνου ἐβραϊκῆς ἐθνικοφρονος σκέψεως, εἰς τό πολύκροτον σύγγραμμά του «Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος»:

«Δέν ὑπάρχει οὔτε ἡ μικροτέρα λεπτομέρεια τῆς βιογραφίας τοῦ Ἰησοῦ, οὔτε μία γραμμὴ τῆς διδασκαλίας του, πού δέν φέρει τό σῆμα τοῦ προφητικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν, ὑπῆρξεν οὗτος ἀναμφισβήτητως “ἕνα φῶς διὰ τούς ἐθνικούς”. Οἱ μαθηταὶ του μετέφεραν τήν δάδα τοῦ ἐβραϊκοῦ Νόμου εἰς τούς εἰδωλολάτραις τῶν τεσσάρων σημείων τοῦ κόσμου. Τήν σημασίαν αὐτὴν τοῦ Ἰησοῦ εἰς τήν παγκόσμιον ἱστορίαν κανεῖς Ἑβραῖος δέν ἤμπορεῖ νά λησμονήσῃ καί οὔτε ὁ Μαϊμονίδης, οὔτε ὁ Γεδουᾶ Ἀλεβῆ τήν παραγνώρισαν πράγματι. Ἀλλὰ καί διὰ τό ἐβραϊκόν ἔθνος ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἐπίσης ἕνας μέγας ἠθικολόγος καί ἀριστοτέχνης τῶν παραβολῶν. Εἰς τήν ἠθικὴν τοῦ Ἰησοῦ ἀνευρίσκεται ἕνας πλοῦτος καί μία πρωτοτυπία ὕφους πού δέν ἀνευρίσκονται εἰς καμμίαν ἄλλην ἐβραϊκὴν ἠθικοδιδασχὴν. Ἡ θαυμασία τέχνη τῶν παραβολῶν του εἶναι ἀνυπέρβλητος. Ἡ διεισδυτικότης καί ἡ διαύγεια τῶν παραβολῶν του, ἡ λάμψις τῶν ἐπιγραμματικῶν του, συντελοῦν ὥστε νά καθίστανται κτῆμα τῶν λαῶν. Ἡ Βίβλος τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἰησοῦ θά καταστῇ μίαν ἡμέραν τό πολυτιμότερον κόσμημα τῆς ἐβραϊκῆς φιλολογίας ὅλων τῶν αἰώνων».

Οί Μακκαβαῖοι καὶ ὁ Εὐρωπαϊκός Πολιτισμός

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΙ ΘΕΤΟΥΝ ΣΥΧΝΑ ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ: Ποιά θά ἦτο ἄραγε ἡ θέσις τῆς σημερινῆς ἀνθρωπότητος, ἂν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δέν εἶχαν νικήσει τοὺς Πέρσας στὸν Μαραθῶνα, στίς Πλαταιές καί στὴ Σαλαμίνα; Ποιά ἡ θέσις τῶν ἀνθρωπίνων ἐλευθεριῶν, ἂν δέν εἶχε μεσολαβήσει ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις; Καί ποιά ἄραγε θά ἦτο ἡ σημερινή κοινωνική καί γενική κατάστασις τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἂν ὁ Κολόμβος δέν εἶχεν ἀνακαλύψει τὴν Ἀμερική;

Καί τὰ ἐρωτήματα αὐτά τὰ θέτουν δικαίως, διότι τὰ περιστατικά εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, εἶναι ἱστορικῆς σημασίας, ἀφοῦ ἐπηρέασαν τὴν ἐξέλιξι τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

Λίγοι ὅμως ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους καί τοὺς ἱστορικούς, προσθέτουν στά ἐρωτήματα αὐτά καί ἓνα ἄλλο, πού κατὰ τὴν γνώμην μου, ἐπηρέασε καί αὐτό ἀποφασιστικά τὴ διαμόρφωσι τῶν τυχῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Καί τό ἐρώτημα αὐτό εἶναι: Ποιά θά ἦτο ἄραγε ἡ θέσις τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, καί εἰδικώτερα τῶν σημερινῶν τριῶν μεγάλων μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν, ἂν στήν παγκόσμιον ἱστορίαν δέν περιελαμβάνετο καί τό Κεφάλαιο τῶν ἀγῶνων τῶν Μακκαβαίων ἐναντίον τοῦ Σύρου εἰδωλολάτρου Βασιλέως Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς ἢ Ἐπιμανοῦς;

Σέ ὁμιλία πού εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νά κάμω σέ μιὰ πανηγυρική συνεστίασι, σάν τὴν ἀποψινῇ, πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια καί πού ἐξετυπώθη ἔπειτα σέ ἰδιαίτερο τεῦχος, ἀνέλυσα ἐν ἐκτάσει τὰ ἱστορικά γεγονότα τῆς ἐξεγέρσεως τῶν προγόνων μας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Μακκαβαίων κατὰ τοῦ Ἀντιόχου. Θά τὰ ὑπενθυμίσω ἀπλῶς ἀπόψε ἀλλὰ πολὺ σύντομα.

Ὁ Ἀντιόχος, Βασιλεὺς τῆς Συρίας, εἶχε καταλάβει τὴν Ἱερουσαλὴμ τὸ Σάββατο τῆς 25 Κισλέβ τοῦ ἔτους 168 π.Χ., ἀμαχητί (διότι πρὶν ἀπὸ τοὺς

Μακκαβαίους οἱ Ἑβραῖοι ἐνόμιζαν ὅτι δέν τούς ἐπετρέπετο ἀπό τήν θρησκείαν των νά μάχωνται τήν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου). Ἐβεβήλωσε τόν Ναόν τοῦ Σολομώντος, ἔσβησε τό αἰώνια ἄσβεστο φῶς τῆς Μενορά, πού ἐφώτιζε τό Κόδες –Ακοδασσίμ³⁹, ἔστησε ἀγάλματα τοῦ Διός καί τοῦ Ἀπόλλωνος καί ἐξέδωκε Διάταγμα δυνάμει τοῦ ὁποῖου οἱ Ἑβραῖοι ἐκαλοῦντο νά γίνουν καί αὐτοί, ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, εἰδωλολάτραι καί νά ἐγκαταλείψουν τόν μονοθεϊσμό καί τά παραγγέλματα τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Οἱ παραβάται ἐτιμωροῦντο μέ θάνατον καί στρατιωτικά ἀποσπάσματα τοῦ Σύρου κατακτητοῦ περιέτρεχαν τās πόλεις καί τά χωριά τῆς Ἰουδαίας καί ἐθανάτωναν κάθε Ἑβραῖο ἐπιμένοντα στήν τήρησιν τῆς θρησκείας του.

Ὁ γέρων Ματαθίας ὁ Ἀσμοναῖος ἢ Μακκαβαῖος μαζί μέ τά παιδιά του, ὠργάνωσαν στό ὀρεινό Μοδιεῖν τῆς Ἰουδαίας κίνημα ἀντιστάσεως κατά τοῦ ἀσεβοῦς καί μανιακοῦ ξένου εἰσβολέως. Τρία ὀλόκληρα χρόνια διήρκεσαν οἱ ἀγῶνες τῶν ἐπαναστατῶν αὐτῶν καί τελικά ἐπέτυχαν νά κατανικήσουν τούς στρατούς τοῦ Ἀντιόχου καί ἔτσι τήν 25 πάλιν τοῦ μηνός Κισλέβ τοῦ ἔτους 165 π.Χ., οἱ Μακκαβαῖοι ἐλευθερωταί εἰσῆλθον στήν Ἱερουσαλήμ, ἐξεκαθάρισαν τόν Ναόν ἀπό τά ἀγάλματα καί ἄλλα σύμβολα τῆς εἰδωλολατρείας καί ἄναψαν καί πάλιν εἰς τό Κόδες–Ακοδασσίμ τήν Ἑπτάφωτο Λυχνία τῆς Μενορά. Λέγεται ὅτι οἱ Ἐλευθερωταί δέν εὗρηκαν πρόχειρο ἁγιασμένο λάδι γιά τό ἄναμμα τῆς Μενορά καί ἀναγκάσθηκαν νά χρησιμοποιοῦσιν τό λίγο κατακάθι τοῦ λαδιοῦ πού εἶχεν ἀπομείνει σ' αὐτήν, ὅταν οἱ κατακτηταί τήν εἶχαν σβῆσει τρία χρόνια πρίν. Μέ τό λιγοστό αὐτό λάδι ἡ Μενορά ἔμεινε φωτισμένη ἐπὶ ὀκτώ ὀλόκληρες ἡμέρες καί ὁ λαός, ἀποδώσας τό περιστατικό αὐτό σέ ἐπέμβασι τοῦ Ἐλιγιάου Ἀναβῆ, καθιέρωσεν ἕνα ὀκταήμερο ἑορτασμό τῆς ἐπετείου τοῦ γεγονότος αὐτοῦ. Ἀπό τότε σέ ὅλα τά σπίτια τῶν Ἑβραίων εὐσεβῶν, τήν 25 Κισλέβ κάθε χρόνο, ἀνάβεται εὐλαβικά ἐπὶ ὀκτῶ ἡμέρες ἡ Χανουκιγιά.

Ἔτσι ἀπό τότε, ἡ ὀκτάφωτη λυχνία τῆς Χανουκιγιά ἔγινε κάτι διάφορο ἀπό τήν ἐπτάφωτη Μενορά. Διότι ἡ Χανουκιγιά μέ τά ὀκτῶ της λυχνάρια, συμβολίζει καί ὑπενθυμίζει τά «νισσίμ καί τά νιφαλότ»⁴⁰ τῆς ἀπελευθερώ-

39 Ἑβραϊστί: Το Ἅγιο των Ἀγίων, το sanctum sanctorum της εβραϊκῆς θρησκείας.

40 Ἑβραϊστί: Τα θαύματα και τα μεγαλουργήματα.

Ἡ ἐπτάφωτος Μενορά πού συμβολίζει τίς ἐπτά ὑψιστες ἀρετές τῆς Βιβλικῆς Διδασκαλίας: Τό Φῶς, τήν Δικαιοσύνη, τήν Εἰρήνη, τήν Ἀγαθοεργία, τήν Ἀγάπη, τήν Ἀρμονία καί ὑπεράνω ὅλων τήν Ἀλήθεια.

Ἡ Χανουκιγιά μέ τά ὀκτώ της λυχνάρια, συμβολίζει καί ὑπενθυμίζει τήν Μενορά πού ἔμεινε φωτισμένη ἐπί ὀκτώ ἡμέρες μέ τό λιγοστό καί ἀποξηραμένο κατακάθι ἁγιασμένου λαδιοῦ. Τό κεντρικό λυχνάρι χρησιμεύει γιά τό ἄναμμα τῶν ὀκτώ.

σεως τῆς Ἱερουσαλήμ, τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ Ναοῦ ἀπό τά εἰδωλα καί τό παραδεδεγμένο ἀπό τό λαϊκό αἶσθημα θαῦμα τῆς τροφοδοτήσεως τῆς Μενορά ἐπί ὀκτώ ἡμέρες μέ τό λιγοστό καί ἀποξηραμένο κατακάθι ἁγιασμένου λαδιοῦ. Ἡ Μενορά ὅμως μέ τούς ἐπτά βραχίονες, συμβολίζει τίς ἐπτά ὑψιστες ἀρετές τῆς Βιβλικῆς Διδασκαλίας πού εἶναι γιά τούς μεμνημένους, τό Φῶς (=oz), ἡ Δικαιοσύνη (=Tzedek), ἡ Εἰρήνη (=Shalom), ἡ Ἀγαθοεργία (=Tzedaka), ἡ Ἀγάπη (=Aava), ἡ Ἀρμονία (=Achdout) καί ὑπεράνω ὅλων αὐτῶν, ἡ κεντρική ἀνθρώπινη ἀρετή, ἡ Ἀλήθεια (=Emet).

Ἐπειτα ἀπό τήν πολύ σύντομη αὐτή ὑπόμνησι τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἡμποροῦμε νά ἐπαναλάβουμε τό ἐρώτημα πού ἐθέσαμε στήν ἀρχή: Ποιά δηλαδή θά ἦτο ἡ θέσις τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ καί τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν, ἄν δέν εἶχαν ἐξεγερθῇ οἱ Μακκαβαῖοι καί εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἡ θέλησις τοῦ Ἀντιόχου νά ἐπιβάλῃ στούς προγόνους μας τήν εἰδωλολατρεία;

Δέν πρέπει πρῶτα πρῶτα νά ξεχνοῦμε ὅτι τήν μακρινή ἐκείνην ἐποχή, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τῆς γῆς ἦσαν εἰδωλολάτραι καί ὅτι μόνον οἱ πρόγονοί μας ἦσαν μονοθεῖσται καί λάτρεις ἑνός Θεοῦ ἀοράτου καί πνευματικοῦ. Δέν πρέπει ἐπίσης νά μᾶς διαφεύγῃ ὅτι καί ἡ ἑλληνική φιλοσοφία καί τό ρωμαϊκό δίκαιο εἶχαν ὑψωθῇ μέν σέ βαθμούς θαυμαστῆς τελειότητος,

αλλά ούτε η πρώτη, ούτε το δεύτερο, είχαν διακηρύξει ήθικούς κανόνες όμοιους με εκείνους που περιέχονται στές Δέκα Μωσαϊκές Έντολές που αποτελούν το θεμέλιο της έβραϊκής θρησκείας. Ούτε από την καλλίμορφη Ακρόπολι, ούτε από το αυστηρό Καπιτώλιο, άλλ' ούτε και από τά βουδιστικά Ίμαλάια δέν είχαν ακόμη ακουσθή κηρύγματα όμοια με τά βιβλικά «Άγάπα τόν πλησίον σου ως σεαυτόν» και « ό σύ μισείς έτέρω μή ποιήσης». Κανένas Έλληνας, Λατίνος ή Βουδιστής σοφός, δέν είχε άνύψωσει την ανθρωπινή ύπαρξη στό ύψος της κατ' εικόνα του Θεού δημιουργίας, από τό όποϊον ύψος απέρρευσε ό σύγχρονος ανθρωπισμός και ή ιδέα του σεβασμού της ανθρωπινής προσωπικότητας.

Έάν οί Μακκαβαίοι είχαν ήττηθή από τόν Άντίοχο, ή έβραϊκή θρησκεία, μαζί με τόν ήθικό της Δεκάλογο, θά είχε σβύσει, ό ειδωλολατρισμός θά είχε καταστή ή γενική και χωρίς εξαίρέσεις θρησκεία όλων των ανθρώπων, οί δούλοι αντί νά απελευθερωθούν θά εξακολουθοῦσαν νά θεωρούνται από τό άτεγκτο ρωμαϊκό Δίκαιο ως πρᾶγμα (=Res), αί αρχόντισσες της Ρώμης θά εξακολουθοῦσαν νά ψυχαγωγούνται στό Κολοσσαίο με τό νά βλέπουν πώς οί δούλοι και οί αϊχμάλωτοι κατεσπαράσσοντο από τά λιοντάρια και τάς τίγρεις της Άφρικής.

Ό ευρωπαϊκός Μεσαίων που έκράτησε μόνον πέντε ως έξι αιώνας, θά είχε κρατήσει, χωρίς τούς Μακκαβαίους, πολλούς αιώνες ακόμη, και ίσως και ή ιδική μας γενεά νά έζούσε τόν αιώνα του σκοταδισμού.

Τυχαία και συμπτωματικά είναι πολλές φορές τά αίτια που δημιουργούν την ιστορία των ανθρώπων. Ό Όμηρος μάς εμφανίζει τυφλούς τόν Κάλχαν και τόν Τειρεσία. Από ένα τυχαίο πέταγμα ενός πτηνού προς τά δεξιά ή προς τά αριστερά του στρατοπέδου, εξηρτάτο πολλές φορές στους αρχαίους ειδωλολατρικούς καιρούς ή τύχη μιᾶς μάχης, ή δέ Πυθία θά εξακολουθοῦσε και αυτή νά χρησιμοδοτῇ στόν Παρνασσό τά γνωστά «ήξεις αφήξεις».

Η ενόρασις του εὐσεβοῦς γέροντος Ματαθία του Άσμοναίου όπως οργανώση στους βράχους του Μοδιείν ένα κίνημα αντιστάσεως κατά του Άντιόχου και ό ήρωισμός των Μακκαβαίων παιδιών του, επηρέασαν αποφασιστικά την εξέλιξη της ανθρωπινής ιστορίας, έβράχυναν τόν βίο του ειδωλολατρισμού, εξεθρόνισαν από τόν Όλυμπο τόν Δία, τόν Ποσειδώνα και τόν Έρμη, έστρεψαν τά μάτια των ανθρώπων προς τό Σινᾶ και τό Χορεϊβ και κατέστησαν έτσι παγκόσμιο τόν Μωσαϊκό Δεκάλογο.

Τώρα πού ο έβραϊκός λαός έγινε ισότιμο μέλος της οικογενείας τών Έθνών. Τώρα πού όλοι μας έβγήκαμε από τά τείχη τοῦ ψυχικοῦ γκέτο, έχουμε καθήκον, όχι μόνον νά ανάβουμε τήν Χανουκιγιά, ἀλλά καί νά ἀξιώσουμε ἀπό τήν παγκόσμιο συνείδησι ὅπως ἀναγνωρίση στούς Μακκαβαίους τήν θέσι πού εἶναι ἄξιοι νά κατέχουν στήν παγκόσμια ἱστορία. Θέσι παράπλευρη μέ ἐκείνη τών Ἑλλήνων Μαραθωνομάχων καί Σαλαμινομάχων πού ἠμπόδισαν τόν ἀσιατικό βαρβαρισμό νά διεισδύσῃ στήν Ἑλλάδα καί μέσω αὐτῆς στόν εὐρωπαϊκό χώρο. Θέσι ισότιμη μέ ἐκείνη τών προμάχων τῆς Βαστίλλης, πού ἐχάρισαν στούς Λαούς τῆς Δύσεως συνταγματικές ἐγγυήσεις τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως. Θέσι ἀντάξια ὅλων ἐκείνων πού κατά τό διάστημα τών εἴκοσι τελευταίων αἰώνων, ἠγωνίσθησαν καί ἐθυσιάσθησαν γιά νά ἀντικαταστήσουν τόν πολυθεϊσμό καί τήν εἰδωλολατρεία, μέ τόν μονοθεϊσμό καί τη λατρεία μιᾶς ἁῦλης πνευματικῆς καί ἀοράτου Θεότητος.

Επιστολές Πατριάρχου Ιεροσολύμων Βενέδικτου⁴¹

- 41 Ο Ασέρ Μωυσής, ως βαθύς μελετητής των Ιερών κειμένων της εβραϊκής και της ορθόδοξου χριστιανικής θρησκείας, είχε αναπτύξει και καλλιιεργούσε με ιδιαίτερη επιμέλεια προσωπικές σχέσεις με ορισμένους από τους πιο φωτισμένους χριστιανούς ορθόδοξους αρχιερείς της εποχής του. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονταν ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Βενέδικτος και ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Δαμασκηνός. Ο πατέρας μου αξιοποιούσε αυτές τις σχέσεις όχι μόνο για να εμπλουτίσει τις γνώσεις του αλλά και για να μπορεί να τις επιστρατεύσει σε καταστάσεις ανάγκης όπως συνέβη με τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό κατά την περίοδο του γερμανικού διωγμού. Οι σχέσεις του με τον Ιεροσολύμων Βενέδικτο υπήρξαν ιδιαίτερα θερμές και ο Μακαριώτατος κάλυψε με την αγάπη του όλη την οικογένειά μας. Απόδειξη η ιδιόχειρος αφιέρωση στην παραπάνω φωτογραφία προς τον γιό μου Ηλία, τον οποίο ο Πατριάρχης αποκαλεί «αγαπητό του φίλον». Ο πατέρας μου και ο Βενέδικτος αλληλογραφούσαν τακτικά, καταχωρώ εδώ μια επιλογή από επιστολές του Πατριάρχη, τις οποίες βρίσκω ενδιαφέρουσες τόσο για το περιεχόμενό τους όσο και για την ωραία γλώσσα που χρησιμοποιούσε.

Ἐκ τῆς ἐκείνης τῆς ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία ἔχει τὴν ἑξῆς ἀρχήν:

Ἀριθμ. Πρωτ.

572

Εἰς τὴν Α. Μονήν

Ἀσφαλῶς ἐδεξάμεθα τὸ ἀπο 31ης ληξαντος μηνος Ἰουλίου γράμμα τῆς ὑμετέρας φιλῆς Ἑλλογιμότητος, σὺν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφράσει τῆς Πασχαλινῆς Διηγήσεως (Ἀγγαδᾶ σσελ Πεσσαχ) καὶ τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων 5 ψαλμῶν τοῦ Δαβίδ, ὡς καὶ τῶν ποιητῶν 17 τοιούτων τοῦ Προφητανακτος.

Ἦδεως οὖν πανυ ἐπὶ τὴν ἀπάντησιν προαγομενοι, διαβεβαιούμεν αὐτήν, ὅτι τῷ ὄντι αἰσθημα πλήρους ἱκανοποιήσεως, ἀγαλλιάσεως καὶ πνευματικῆς ἐξαρσεως ἠσθάνθημεν ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῶν ἄνω κειμένων, ἅτινα ἡ φιλοπονία καὶ ὁ δευγραφος αὐτῆς κάλαμος καθίστῶσιν ἐντροφημα πνευματικῆς ανατασεως πρὸς τὸν θεόν.

Ὅλοθυμως ὁθεν συγχαιροντες αὐτῇ ἐπὶ τούτοις, προτρεπομεθ' αὐτὴν προβῆναι ἐπὶ τὴν ἔκδοσιν τούτων, ὡν ἀντιγραφον μετὰ χάρας ἰδι-αζουσης ἀποδεξομεθα.

Εὐχόμενοι δ' αὐτῇ τε καὶ τῇ ἐπιτίμῃ αὐτῆς οἰκογενεῖα τα βελτίστα, διατελούμεν.

Ἐν τῇ Ἀγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ Αὐγουστοῦ β.

Μετὰ ἐμμελῶς ἀποδοχῆς
καὶ βαθύτης ἐκτίμησιν
ὁ φιλοπονοῦν Βενεδικτὸς

Εβραϊκή γλώσσα

Ἀριθμ. Πρωτ.

763

Τῷ Ἑλλογιμωτάτῳ κ. Ἀσπρ. Ρ. Μωυσῷ,
χαίρειν πανοικί καὶ ὑγιαίνειν κατ'
ἅμῳ ἐπὶ μῆκιστον.

Χαρὰ ἰδιαζούση δεξάμενοι τὸ ὑπὸ τόν τίτλον "Ἡ Ὀνοματο-
λογία τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος" νέον πόνημα τῆς Ἑμετέρας
φίλης Ἑλλογιμότητος, ὅπερ εὐηρεστήθη ἀποστεῖλαι ἡμῖν, ὁλο-
θύμως συγχαίρομεν αὐτῇ ἐπὶ τούτῳ, τρανῶ καὶ αὐθις δείγματι τῆς
φιλοπονίας αὐτῆς, τὸν ἴδιον ἐγκλείοντι αὐτῇ ἔπαινον καὶ πολλήν
τὴν τιμὴν αὐτῇ περιποιοῦντι.

Διαβεβαιούμενοι δ' αὐτήν, ὅτι προσοχῇ τῇ δεούσῃ ἀναγνώσο-
μεν τοῦτο καὶ ἐν συνεχείᾳ πλουτίσμεν δι' αὐτοῦ τὴν Ἑμετέραν
Βιβλιοθήκην, ἐκ βαθέων εὐχόμεθ' αὐτῇ δαφιλῇ καὶ εἰς τοῦπιόν
τὴν πνευματικὴν καρποφορίαν καὶ διατελοῦμεν.

Ἐν τῇ Ἀγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλὴμ *απὸ* Αὐγούστου κ.

Μετ' ἀγάπης πολλῆς, τιμῆς ἰδιαζούσης
καὶ φιλικῶν αἰσθημάτων,

ὁ Ἑβραϊστής

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ
 ἡμεῖς οἱ πατέρες καὶ οἱ υἱοὶ
 τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ
 ἡμεῖς οἱ πατέρες καὶ οἱ υἱοὶ
 τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ

Ἀριθμ. Πρωτ.

1031

Ἐλογιμώτατε κ. Ἀσέρ Ε. Μωῦση,

Ἐν καιρῷ ἐδεξάμεθα τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἑλληνο-Τουδαῖκαί
 μελέται" βιβλίον τῆς ὑμετέρας περιπουδάστου Ἐλογιμότητος,
 ὅπερ εὐηρεστήθη ἀποστεῖλαι ἡμῖν.

Εὐχαριστίας οὖν θερμὰς ἐρμηνεύοντες αὐτῇ ἐπὶ τε τῇ
 πρόφρονι ἀποστολῇ τοῦ ἄνω ἔργου αὐτῆς καὶ τῇ εὐλαβεῖ αὐ-
 τῆς ἀφιερώσει, συγχαίρομεν αὐτῇ ἐκ τούτου, μαρτυροῦντι καὶ
 αὐθις τὸ πολύγραφον τοῦ καλάμου οὗτης καὶ τὸν ἴδιον αὐτῇ
 ἐγκλείοντι ἔπαινον.

Εὐχόμενοι δ' αὐτῇ δαφιλῇ καὶ εἰς τοῦτιόν πνευματικὴν
 καρποφορίαν, τὸ δὲ νέον ἔτος διελθεῖν ἐν ὑγιείᾳ καὶ
 πᾶσι εὐημερίᾳ, διατελοῦμεν.

Ἐν τῇ ἁγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλὴμ ^{αγ} 29^η Δεκεμβρίου 1911^{αγ}

Μὴ ξεῖλον εἶναι
 τὸν νεοσχημὸν (νεοσχημὸν)

Αριθμ. Πρωτ.
236

Προσφιλέστατε Ἡμῖν κ. Ἀσέρ Ιωύσῃ,

Νέον καὶ αὐθιγὸν δεῖγμα καὶ
δαφιλῆς καρπὸς τῆς λίαν ἀξιεπαίνου φιλοπονίας Ὑμῶν περιῆλθεν
ἐσχάτως εἰς χεῖρας Ἡμῶν ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἡ Πασχαλινὴ Διήγησις
Εἰκονογραφημένη", ὅπερ βιβλίον προφρόνως εὐηρεσθήθη ἀποστεῖ-
λαι Ἡμῖν, μετ' ἰδιαιτέρας ἰδιοχείρου ἀφιερώσεως.

Πάνυ οὖν ἡδέως ἐπιστέλλον-
τες ὑμῖν τὰς τὰ Πατριαρχικὰ Ἡμῶν Γράμματα, θερμῶς εὐχαριστοῦ-
μεν ὑμῖν ἐπὶ τούτῳ καὶ ὁλοθύμως συγχαίρομεν ἐπὶ τῇ ἀδυνῷ ὑμῶν
φιλοπονίᾳ καὶ τῇ πλουσίᾳ ἐκ ταύτης συγγραφικῇ συγκομιδῇ.

Τὸ ἔνω βιβλίον ὑμῶν περι-
έρχεται εἰς χεῖρας Ἡμῶν λίαν ἐπικαίρως, ἅτε μετ' οὐ πολὺ μέλ-
λομεν ἀμφότεροι ἐορτᾶσαι τὸ Πάσχα Ἡμῶν. Οὐκ ἀμφιβάλλομεν,
ὅτι ἐντυφήσομεν ἐν αὐτῷ.

Ὅλοθύμως δ' εὐχόμενοι ἐν ὑγι-
είᾳ καὶ οἰκογενειακῇ χαρᾷ ἐορτᾶσαι τὸ Πάσχα ὑμῶν, προσβλέπομεν
εἰς τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς συνάντησιν Ἡμῶν ἐν Ἀθήναις.

Ἐν τῇ Ἀγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ Μααττίου καὶ

καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ
καὶ βασιλῆς ἐκκλησίας
τὸ Γεωργίου Σουλῆ

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΠΑΛΑΙΑ ΑΛΛΑ ΕΠΙΚΑΙΡΑ

Ἡ στρατιωτική Ἱστορία τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος⁴²

ΜΟΛΟΝΟΤΙ Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΕΒΡΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚήν χερσόνησον χρονολογείται ἀπὸ τῶν προχριστιανικῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἡ στρατιωτικὴ τῶν ἱστορία εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν δὲν ὑπῆρξε σημαντικὴ πρὶν ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους τῶν ἐτῶν 1912-1913. Καὶ τοῦτο διότι οἱ μὲν Ἑβραῖοι τῆς νοτίως τοῦ Ὀλύμπου Ἑλλάδος πού ὑπήχθησαν ὑπὸ ἑλληνικὴν διοίκησιν ἀπὸ τῆς κατὰ τό ἔτος 1821 ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἦσαν ὀλιγάριθμοι καὶ δὲν εἶχον στρατιωτικὴν παράδοσιν. Οἱ δὲ σημαντικῶς πολυαριθμότεροι Ἑβραῖοι τῶν βορείως τοῦ Ὀλύμπου ἐπαρχιῶν, τῆς Ἡπείρου, Μακεδονίας καὶ Θράκης, ἐξηκολούθησαν ζῶντες ὑπὸ τουρκικὸν καθεστῶς μέχρι τῆς κατὰ τὰ ἔτη 1912 καὶ 1913 προσαρτήσεως τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεῦτεροι, πρὸ τῆς ὑπαγωγῆς τῶν ὑπὸ τό ἑλληνικὸν καθεστῶς, ἔζησαν ἐπὶ πέντε περιπυ αἰῶνας ὑπὸ τουρκικὴν διοίκησιν. Κατὰ τοὺς παλαιούς τουρκι-

42 Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδος, πού ζοῦσαν στα πλαίσια τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας που καταλύθηκε με τὴν ἀνακήρυξη τοῦ σύγχρονου τουρκικοῦ κράτους το 1923, ἦταν θρησκευτικὴ μειονότητα που ζοῦσε κατὰ κανόνα σε περιοχὴ κατὰ συντριπτικὴ πλειοψηφία χριστιανικὴ. Ὡς ἐκ τούτου εἶχαν ἀνάγκη προστασίας ἀπὸ τοὺς ισχυροὺς κρατούντες Οθωμανούς, ὅπως συμβαίνει πάντα με τις κάθε εἰδους μειοψηφίες. Ἡ προκείμενη θέση οδηγούσε σε ἀδυναμία στο να καταγραφοῦν πράξεις ἀντίθετες πρὸς το υφιστάμενο καθεστῶς Οθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τα ἱστορικὰ στοιχεῖα εἶναι ἐλλιπὴ καὶ σε κάποιες περιπτώσεις ἀνήκουν στο χώρο τῶν παραδόσεων.

Ἡ στη συνέχεια ἐργασία τοῦ Ἀσέρ Μωυσή ὡς πρὸς τις τρεῖς πρώτες ἐνότητες (1821-1897) μπορεῖ να θεωρηθεῖ ὡς ἐνδεικτικὴ τοῦ πνεύματος που κυριαρχοῦσε μεταξύ του εβραϊκοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ ἐργασία δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στην Εβραϊκὴ γλῶσσα στο Ἰσραὴλ το 1967 καὶ στη συνέχεια σε ἑλληνικὴ μετάφραση στο τεῦχος 12/1978 τοῦ περιοδικοῦ «Χρονικά», ὡς κείμενο «ἀγνώστου συγγραφέως» δεδομένου ὅτι δὲν ἦταν τότε γνωστὸ στον ἐκδότη τοῦ περιοδικοῦ σε ποιὸν ἀνῆκε το κείμενο.

κούς νόμους, οί Έβραίοι, όπως καί αί άλλαι μειονότητες, δέν έστρατεύοντο. Όταν από τής κατά τό 1908 Έπαναστάσεως τών Νεοτούρκων εισήχθη εις τήν Τουρκίαν ή ύποχρεωτική στρατιωτική θητεία, οί Έβραίοι είχον τό δικαίωμα νά εξαγοράσουν τήν στρατιωτικήν ύπηρεσίαν διά καταβολής ειδικού χρηματικού φόρου φέροντος τό όνομα Bedel.

Διά νά έξετασθή συστηματικά ή στρατιωτική ιστορία τών Έβραίων τής Ελλάδος, πρέπει αύτη νά διαιρεθί εις τάς ακόλουθους 6 περιόδους πού άντιστοιχοϋν εις τήν γενικήν στρατιωτικήν καί πολεμικήν δραστηριότητα τής χώρας.

- 1) Περίοδος 1821 -1830 αγώνων διά τήν Έλληνικήν Άνεξαρτησίαν.
- 2) Περίοδος τών αποκαλουμένων «Μακεδονικών Αγώνων» τών ετών 1830 - 1912.
- 3) Περίοδος Έλληνοτουρκικού πολέμου 1897.
- 4) Περίοδος Βαλκανικών Πολέμων 1912 1913, 1^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου 1914-1918 καί Μικρασιατικής Έκστρατείας 1919 - 1923.
- 5) Περίοδος Έλληνοϊταλικού πολέμου 1940 -1941 καί 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου 1941 -1945.
- 6) Περίοδος Έθνικής Άντιστάσεως κατά τήν ιταλογερμανικήν Κατοχήν.

1. Έλληνική Έπανάστασις 1821-1830

Οί όλίγοι Έβραίοι πού έζων εις τήν Πελοπόννησον, όταν έξερράγη τήν 25^{ην} Μαρτίου 1821 ή έθνική εξέγερσις τών Έλλήνων κατά τής τουρκικής κυριαρχίας, δέν μετέσχον τοϋ αγώνος αύτοϋ. Σχεδόν τό σύνολον τοϋ όλιγαριθμου έβραϊκού πληθυσμοϋ τής έπαναστατημένης Πελοποννήσου ήτο συγκεντρωμένον εις τήν Τριπολιτσάν, πρωτεύουσαν τοϋ τότε τουρκικού βιλαετίου τοϋ Μωρέως. Άλλά ή Τριπολιτσά έπολιορκήθη από τούς πρώτους μήνας τής Έλληνικής Έπαναστάσεως από τούς Έλληνες υπό τήν αρχηγίαν τοϋ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη καί οί ιστορικοί τής Έλληνικής Έπαναστάσεως δέν αναφέρουν παρά έν μικρόν έπεισόδιον πού έσημειώθη κατά τήν διάρκεια τών περί παραδόσεως τής πόλεως διαπραγματεύσεων μεταξύ αντιπροσωπείας τών πολιορκουμένων καί τοϋ Άρχηγοϋ τών έπαναστατών Θεοδώρου Κολοκοτρώνη. Κατά τάς αφηγήσεις αύτάς, μεταξύ τών μελών τής αντιπροσωπείας τών πολιορκουμένων πού έξήλθεν από τά τείχη καί έπλη-

σίασε τό ελληνικόν στρατόπεδον, ἦτο καί ἓνας προύχων Ἑβραῖος τῆς Τριπολιτσᾶς ὀνόματι Χανέν ὁ ὁποῖος, ὅπως καί τά ἄλλα μέλη τῆς ἀντιπροσωπείας, ἦτο ὡπλισμένος μέ μέγα περίστροφον (κουμπούραν) καί μακρὺ σπαθί (γιαταγάνι). Ὁ Κολοκοτρώνης, ὅταν εἶδε τόν Ἑβραῖον Χανέν ὅπλοφοροῦντα ὅπως οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι καί Ἀλβανοί, ἐγέλασε καί πλησιάσας αὐτόν, τοῦ ἀπέσπασεν τήν κουμπούραν καί τό γιαταγάνι εἰπών «Ἑβραῖος μέ κουμπούραν καί γιαταγάνι δέν ταιριάζουν» καί ἔρριψε τά ὅπλα αὐτά κατὰ γῆς.

Τόν ελληνικόν περὶ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα ὑπεστήριξαν ἐν τούτοις μέ ἐνθουσιασμόν ἐπιφανεῖς Ἑβραῖοι τῆς Εὐρώπης. Μεταξύ αὐτῶν ὁ Παρισινός δημοσιογράφος Georges Lafit, ὁ Moshe Gaster, διπλωματικός πράκτωρ τῆς Ὁλλανδίας εἰς τό Βουκουρέστι ὁ ὁποῖος διέσωσε τόν πολιτικόν ἀρχηγόν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Πρίγκηπα Ὑψηλάντην ἀπό τήν καταδίωξιν τῶν Τοῦρκων καί ὁ τότε Ἀρχιρραβῖνος τῆς Βεσφαλίας, ὁ ὁποῖος ἔκαμε κηρύγματα εἰς τὰς Συναγωγὰς καί ὠργάνωνεν ἐράνους πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλλήνων Ἐπαναστατῶν.

2. Μακεδονικοὶ Ἀγῶνες 1830-1912

Τοὺς ἀπολυτρωτικούς αὐτοὺς ἀγῶνες ἐβοήθησαν ὠρισμένοι ἐπιφανεῖς Ἑβραῖοι ζῶντες εἴτε εἰς τό ἐλεύθερον τότε ελληνικόν Βασίλειον εἴτε εἰς τὰς Τουρκοκρατούμενας περιοχάς. Ὁ ἐκ Λαρίσης ἱατρός Δαυίδ Ἡλία Σιακῆς μετέσχεν ὡς στρατιωτικός ἱατρός εἰς τήν δρᾶσιν τῶν Ἑλλήνων παρτιζάνων τῆς Μακεδονίας καταταγείς ἀργότερον ὡς ἀξιωματικός ἱατρικοῦ σώματος τοῦ τακτικοῦ ελληνικοῦ στρατοῦ καί ἀποθανὼν ἐν Θεσσαλονίκῃ μέ τόν βαθμόν τοῦ Ἐπιάτρου (Ταγματάρχου). Ἐπίσης κατὰ τήν εἰσβολήν Ἑλλήνων ἀτάκτων εἰς τήν Ἠπειρον τό ἔτος 1878, ὁ ἐν Ἰωαννίνοις τότε πρόεδρος τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Δαυίδ Ματατιά Λεβῆ, γνωστός καί ὡς Δαβισιὼν Ἐφέντης, πρόσωπον περιβεβλημένον μέ μέγα κύρος καί ἀσκῶν πολὺ μεγάλην πολιτικὴν καί κοινωνικὴν ἐπιρροήν εἰς τήν τότε τουρκικὴν Διοίκησιν, διέσωσε μέ τήν ἀποτελεσματικὴν του παρέμβασιν ἀπὸ τόν θάνατον πολλοὺς Ἑλλήνας αἰχμαλώτους, παρέμβασις πού ἐξετιμήθη τόσον εἰς τὰς Ἀθήνας ὥστε νά τοῦ ἀπονεμηθῇ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου τοῦ Α΄, ὁ ἀργυρὸς Σταυρὸς τοῦ Σωτήρος. Ὁ ἴδιος Δαβισιὼν Λεβῆ εἶχε τιμηθῇ καί ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Ἀβδούλ Χαμίτ μέ τό αὐτὸ παράσημον πού εἶχεν ἀπονείμει ὁ ἴδιος Σουλτάνος καί εἰς τόν Θεόδωρον Ἐρτσελ. Ἐνερ-

γά μέλη τοῦ ἑλληνικοῦ Μυστικοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου ἦσαν καί οἱ ἐκ Τρικάλων Ἑβραῖοι Ἰακώβ Ἰωσήφ Σίδης, διατελέσας Διευθυντὴς τῆς Δημοτικῆς Ἀστυνομίας Τρικάλων καί ὁ ἀδελφός του Γιουδᾶ Ἰωσήφ Σίδης ἢ Σιδόπουλος ὡς ἐπίσης καί ὁ ἄλλοτε Πρόεδρος τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Ἀθηνῶν Ἀβραάμ Κωνσταντίνης.

3. Ἑλληνοτουρκικός Πόλεμος 1897

Εἰς τὸν πόλεμον αὐτὸν διαρκέσαντα ὀλίγας μόνον ἑβδομάδας μέ ἀποτέλεσμα τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καί προσωρινήν κατάληψιν τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, μετέσχον διακόσιοι περίπου Ἑβραῖοι καταγόμενοι κυρίως ἀπὸ τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον, τὰς Πάτρας, τὰς Ἀθήνας καί τὴν Χαλκίδα. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ἐξ Ἀθηνῶν Ἑβραῖος στρατιώτης Ἡλίας Ἰσαάκ Γιεσουρούμ, ἐπολέμησε καί ἐτραυματίσθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ. Ὁ Σαοὺλ Τσερνιχόβσκυ εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα λογοτεχνικά του ἔργα, παρουσιάζει ἓνα Ἑβραῖον ἐκ Ρωσσίας καταταγέντα εἰς τὸν τουρκικὸν στρατὸν ὡς ἐθελοντὴς εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης του διὰ τὴν ἐλπιζομένην τότε βοήθειαν πού ἐζήτηι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Σιωνισμοῦ Θεόδωρος Ἐρτσελ ἀπὸ τὸν τότε Σουλτάνον Ἀβδούλ Χαμίτ διὰ τὴν ἐπανασύστασιν τοῦ ἐβραϊκοῦ κράτους εἰς τὴν Παλαιστίνην. Ὁ Ρωσσοεβραῖος αὐτός ἐθελοντὴς εὐρέθη, κατὰ τὸν Τσερνιχόβσκυ, ἀντιμέτωπος εἰς μίαν μάχην εἰς τὴν Θεσσαλίαν, μέ ἓνα Ἑλληνοεβραῖον πολεμοῦντα διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς θετῆς του πατρίδος. Δέν εἶναι ἐν τούτοις γνωστὸν, ἂν ταῦτα ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Τσερνιχόβσκυ, ὡς ἱστορία ἢ ὡς ἀλληγορία. Εἶναι γνωστὸν ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προσωρινῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, αἱ τουρκικαὶ Ἀρχαὶ ἐφυλάκισαν καί ὑπέβαλαν εἰς σωματικά βασανιστήρια τὸν ἐκ Τρικάλων Ἑβραῖον Ραφαήλ Μωυσῆν, κατηγορούμενον διὰ φιλελληνικὴν δραστηριότητα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τουρκικῆς κατοχῆς τῆς πόλεως τῶν Τρικάλων. Ὁ ἐν λόγῳ Ραφαήλ Μωυσῆς ἐπρόκειτο νὰ θανατωθῇ ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἀλλὰ χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Τούρκου προσωπικοῦ τοῦ φίλου Κιουτσούκ Ὁμέρ Βέη, ἠκρωτηριάσθη μόνον δι' ἀποκοπῆς τῆς ἀριστερᾶς του χειρὸς.

4. Βαλκανικοὶ Πόλεμοι 1912 -1913. Α' Παγκόσμιος Πόλεμος 1914 -1918 καὶ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία 1919 -1922

Δέν ὑπάρχουν ἐπίσημοι στατιστικαὶ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑβραίων ἀξι-

ωματικῶν, ὑπαξιωματικῶν καί στρατιωτῶν πού μετέσχον στούς ἀνωτέρω πολέμους τῆς Ἑλλάδος. Δεδομένου ὅμως ὅτι πρό τῆς προσαρτήσεως τῆς Ἡπείρου, Μακεδονίας, Θράκης καί Κρήτης, ὁ ἐβραϊκός πληθυσμός τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἦτο ὀλιγάριθμος μή ὑπερβαίνων τούς 6000, οἱ δέ Ἑβραῖοι τῆς Μακεδονίας, δέν ἐστρατολογήθησαν κατά τήν πρώτην δεκαετίαν ἀφότου ἀπέκτησαν καί αὐτοί τήν ἑλληνικήν ἰθαγένειαν, ἐξάγεται ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν Ἑβραίων πολεμιστῶν τῶν ἀνωτέρω πολέμων ὑπῆρξε μικρός καί ἀνάλογος πρός τόν μικρόν ἀριθμόν τοῦ ἐβραϊκοῦ στοιχείου πού ἔξει εἰς τās παλαιάς ἑλληνικάς περιοχάς. Ἐτσι, οἱ Ἑβραῖοι πού ἐπολέμησαν εἰς τούς βαλκανικούς πολέμους τῶν ἐτῶν 1912, 1913, εἰς τόν 1^{ον} Εὐρωπαϊκόν Πόλεμον τῶν ἐτῶν 1914 - 1918 καί εἰς τήν Μικρασιατικήν Ἐκστρατείαν τῶν ἐτῶν 1919 - 1922, ἀνῆλθον εἰς 400 περίπου ἀξιωματικούς καί στρατιώτας. Εἰς αὐτούς πρέπει νά προστεθοῦν καί 70 Ἑλληνοεβραῖοι τῆς Αἰγύπτου πού ἦλθον εἰς τήν Ἑλλάδα κατά τούς Βαλκανικούς πολέμους καί κατετάγησαν εἰς τόν ἑλληνικόν στρατόν ὡς ἐθελονταί. Μεταξύ αὐτῶν ἦσαν 9 περίπου ἀξιωματικοί καί 40 ὑπαξιωματικοί. Ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθησαν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν 32 μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ ἐξ Ἀθηνῶν ἀνθυπολοχαγός Δανιήλ Σεβίλιας. Ἐξ ἄλλου, ἀρκεταί δεκάδες Ἰσραηλίται ἐτραυματίσθησαν, ἢ ἀπέθαναν ἐν στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐν αἰχμαλωσίᾳ. Ἰδιαιτέρως δέον νά σημειωθῇ ἡ ἔξοχος στρατιωτικῇ δρᾶσις τῶν ἀξιωματικῶν Μορδεχάϊ Φριζῆ, Ἀβραάμ Ματαλῶν, Ἰσαάκ Ἡλία, Δαυῖδ Σιακκῆ, Δαυῖδ Ἀλχανάτη, Μποχώρ Σιακῆ καί ἄλλων ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρῶτοι, παραμείναντες εἰς τόν στρατόν ὡς μόνιμοι ἀξιωματικοί, ἔφθασαν μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ Συνταγματάρχου. Ἀξιομνημόνευτος ἐπίσης ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις τοῦ ἐκ Κερκύρας ὑπαξιωματικοῦ τῶν Εὐζώνων Δανιήλ Μπέσσο καί τοῦ ἐκ Λαρίσσης στρατιώτου Ἀζαριά Ἀτουν, αἱ ἡρωϊκαί πράξεις τῶν ὁποίων ἐξήρθησαν ὑπό τοῦ τότε Ἀρχιστρατήγου Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Κωνσταντίνου ὡς καί ὑπό τοῦ ἑλληνικοῦ Τύπου. Οὕτω, ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἰς συνάντησίν του τό 1913 μετά τοῦ τότε Ἀρχιρραβίνου Θεσσαλονίκης Ἰακώβ Μεήρ, ἐτόνισε τά ἑξῆς: «Εἰς τόν ἑλληνικόν στρατόν οἱ Ἰσραηλίται στρατιῶται ἐπολέμησαν ὡς πατριῶται, πολλάκις δέ ὡς ἥρωες. Εἰς τās διαφόρους μάχας, οἱ Ἕλληνες Ἰσραηλίται ἐπολέμησαν πολλάκις ἐναντίον ἄλλων Ἰσραηλιτῶν εὕρισκομένων εἰς τό ἀντίθετον στρατόπεδον. Τοῦτο ἀποτελεῖ τραγὴν ἀπόδειξιν εἰλικρινοῦς καί ἀληθοῦς πατριωτισμοῦ».

Πράξεις ἀνδραγαθίας καί ἡρωισμοῦ Ἑβραίων στρατιωτῶν κατά τούς

βαλκανικούς πολέμους των ετών 1912 -1913 έζηρε και ό ελληνικός Τύπος τής εποχής. Ούτω, ή έφημερίς «Ελλάς» των Αθηνών, περιέγραψε τόν ήρωϊσμόν πού επέδειξαν ό εκ Λαρίσης στρατιώτης Άζαριά Ατούν όστις πολεμών εις τήν Χειμάρραν τής Άλβανίας τό 1913 εις τό σώμα του στρατηγού Σπυρομήλιου, έσωσεν από καταστρεπτικόν αίφνιδιασμόν τόν Έλληνικόν στρατόν τραυματισθείς. Επίσης ή έφημερίς των Αθηνών «Πατρίς» τόν Δεκέμβριον του 1913 έδημοσίευσε μακράν περιγραφήν, γεμάτην μέ επαίνους διά τήν ήρωικήν δρᾶσιν του εκ Κερκύρας Έβραίου ύπαξιωματικού του Εϋζωνικού Σώματος Δανιήλ Μπέσσο.

Άξιομνημόνευτος υπήρξεν επίσης ή συμμετοχή των Έβραίων τής Ελλάδος εις τόν 1ον Παγκόσμιον Πόλεμον ως και εις τήν Μικρασιατικήν Έκστρατείαν. Πολλοί Έβραίοι έφονεύθησαν ή έτραυματίσθησαν κατά τούς πολέμους αυτούς, αρκετοί δε εξ αυτών, μεταξύ των όποιων και ό βαθμοφόρος Χαϊμ Σιαλώμ Σιακής εκ Λαρίσης, ήχμαλωτίσθη και έξηφανίσθη, κατά τήν εκκένωσιν τής Μικράς Ασίας υπό των ελληνικών στρατευμάτων τόν Αύγουστον του έτους 1922.

Εις τόν πόλεμον αυτόν, εξ άλλου, υπηρέτησαν διά πρώτην φοράν ως ανώτεροι άξιωματικοί οί Μορδεχαΐ Φριζής, Άβραάμ Ματαλών, Δαυϊδ Σιακής, Ίσαάκ Ήλίας, Ίωσήφ Σαμπετάϊ και άλλοι. Ο Μορδεχαΐ Φριζής υπηρέτησεν κατά τόν 1^{ον} Παγκόσμιον Πόλεμον ως άξιωματικός και εις τό ελληνικόν στρατιωτικόν σώμα πού έπολέμησε μαζί μέ τούς άλλους συμμάχους τής Ελλάδος εις τήν Ουκρανίαν έναντίον των Μπολσεβίκων όπου και έτραυματίσθη. Επίσης ό Άβραάμ Ματαλών μετέσχε των δύο αυτών πολέμων, εις δέ τήν Μικράν Ασίαν, υπηρετών ως Αντισυνταγματάρχης εις το έπιτελείον τής 1ης Μεραρχίας, επέδειξεν έξοχον δρᾶσιν τιμηθείς μέ πολλά παράσημα.

5. Έλληνοϊταλικός Πόλεμος 1940 -1941 και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Εις τούς δύο αυτούς πολέμους μετέσχον διά πρώτην φοράν και οί Έβραίοι τής Μακεδονίας, Θράκης και Ήπείρου. Από δημοσιευθείσας όχι έπισήμως στατιστικάς, προκύπτει ότι εις τούς δύο αυτούς πολέμους έπεστρατεύθησαν και έπολέμησαν 12.898 Έβραίοι. Έξ αυτών 343 ήσαν άξιωματικοί ή ύπαξιωματικοί. Έφονεύθησαν εις τό μέτωπον τής Άλβανίας κατά τόν Έλληνοϊταλικόν πόλεμον ως και εις τό Μακεδονικόν μέτωπον εις τάς μάχας έναντίον των Γερμανών, 513 Έβραίοι. Έτραυματίσθησαν εξ άλλου εις τά ίδια επίσης

δύο μέτωπα 3743 Έβραϊοί εκ τών οποίων 1412 βαρέως καταστάντες ανάπηροι πολέμου. Δύο Μακεδονικά συντάγματα, τό 50^{ον} και τό 63^{ον} που έπολέμησαν εις τόν Έλληνοϊταλικόν πόλεμον τής Άλβανίας, ήσαν συγκροτημένα κατά πλειονότητα από Έβραίους τής Θεσσαλονίκης και τών άλλων πόλεων τής Μακεδονίας. Η κυριαρχούσα έβραϊκή στρατιωτική φυσιογνωμία του Έλληνοϊταλικού πολέμου τής Άλβανίας, υπήρξε κατά γενικήν αναγνώρισιν, ό εκ Χαλκίδος Συνταγματάρχης Μορδεχάϊ Φριζής ό όποιος έφονεύθη ως αληθής ήρωας εις τήν μάχην του Καλαμά. Ο Φριζής, υπηρετών κατά τήν έκρηξιν του πολέμου αυτού ως μόνιμος αξιωματικός του έλληνικού στρατού μέ τόν βαθμόν του Άντισυνταγματάρχου, είχεν αναλάβει κατ' άρχάς τήν διοίκησιν του ύποτομέως Δελβινακίου τής 8^{ης} Μεραρχίας. Μετ' όλίγον, διωρίσθη διοικητής στρατιωτικής μονάδος του μετώπου, ή όποία άντέταξεν επί 9 ήμέρας σκληράν αντίστασιν κατά τών έπιτιθεμένων Ιταλών επί τής νοτίας όχθης του ποταμού Καλαμά εις τήν θέσιν Βρυσοχώρι μέ αποτέλεσμα τήν απόκρουσιν τούτων και τήν σύλληψιν τών πρώτων Ιταλών αιχμαλώτων πολέμου τής Άλβανίας. Όταν τό έλληνικόν Γενικόν Έπιτελείον διέταξεν άντεπίθεσιν, ό Μορδεχάϊ Φριζής μέ τάς δυνάμεις τών οποίων ήτο διοικητής, κατώρθωσε κατά τό διάστημα από 23 μέχρι 27 Νοεμβρίου 1940 νά άνατρέψη τάς άπέναντί του υπερτέρας ιταλικάς δυνάμεις, διαβάς δέ τόν ποταμόν Λογαρίτσαν, κατέλαβε σειράν ώχυρωμένων ύψωμάτων καθώς και τήν γέφυραν Κατζίκ. Μετά σειράν έπιθετικών ένεργειών, επέτυχε μέχρι τής 1ης Δεκεμβρίου τήν κατάληψιν τής σπουδαίας στρατιωτικής σημασίας γεφύρας τής Πρεμετής επί του άλβανικού έδάφους, από εκεί δέ προήλασε μέχρι τής γραμμής Κόσσοβο -Καρδαμίτσι, όπου κατόπιν πεισματώδους μάχης, ήνάγκασεν εις ύποχώρησιν τά ιταλικά στρατεύματα τής Μεραρχίας Μοδένα και συνέλαβεν άλλους 200 Ιταλούς αιχμαλώτους. Διά τό κατόρθωμα αυτό προήχθη επί του πεδίου τής μάχης εις τόν βαθμόν του Συνταγματάρχου έπ' άνδραγαθία. Εύρισκόμενος τήν 5ην Δεκεμβρίου 1940 επί τών προκεχωρημένων θέσεων τής περιοχής Πρεμετής και ένθαρρύνων έφιππος τούς άνδρας του νά προελάσουν, εκτεθειμένος εις τάς βολάς τής ιταλικής αεροπορίας και αποκρούων τάς προτροπάς τών αξιωματικών του όπως άφιππεύση και καλυφθή, έφονεύθη εκ βόμβας ιταλικού αεροπλάνου. Ο Συνταγματάρχης Μορδεχάϊ Φριζής, υπήρξεν ό μοναδικός, έξ όσων γνωρίζω, Συνταγματάρχης του έλληνικού στρατού, ό όποιος έφονεύθη εις τόν Έλληνοαλβανικόν πόλεμον εις τό πεδίο τής μάχης. Έτιμήθη μέ τό χρυσούν άριστείον

άνδρείας, τόν πολεμικόν σταυρόν ως καί μέ άλλα παράσημα καί μετάλλια. Ὁ Δῆμος τῆς πόλεως Χαλκίδος ἀπό ὅπου κατήγετο, ἔστησεν εἰς τήν πόλιν αὐτήν προτομήν τοῦ Φριζῆ⁴³. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ Μορδεχαΐ Φριζῆς, εἰς νεανικήν ἡλικίαν καί προτοῦ εἰσέλθῃ εἰς τόν ἑλληνικόν στρατόν, διετέλεσε Πρόεδρος τοῦ Σιωνιστικοῦ Συλλόγου Χαλκίδος, κατετάγη δέ εἰς τόν ἑλληνικόν στρατόν ως ἐθελοντής.

Κατά γενικήν ἀναγνώρισιν, ὁ Μορδεχαΐ Φριζῆς θεωρεῖται εἰς τήν Ἑλλάδα ως ἥρωσ τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου, εἰκοσιπέντε δέ ὁδοί διαφόρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, μεταξύ τῶν ὁποίων καί μία τῶν Ἀθηνῶν, φέρουν τό ὄνομα τοῦ Μορδεχαΐ Φριζῆ.

Καί ἄλλοι Ἑβραῖοι ἀξιωματικοί τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐπέδειξαν ἐξαιρετικήν δρᾶσιν τόσον κατά τόν Ἑλληνοϊταλικόν πόλεμον ὅσον καί εἰς τάς μέτ' αὐτόν πολεμικάς δράσεις τῆς Ἑλλάδος. Μεταξύ αὐτῶν πρέπει ν' ἀναφερθοῦν οἱ Ἑρρίκος Νησίμ Λεβῆς ἐξ Ἰωαννίνων, ὁ ὁποῖος ἐκπαιδευθεῖς εἰς

*Δύο προσωπικότητες τῆς Στρατιωτικῆς Ἱστορίας των Εβραίων τῆς Ελλάδος.
Αριστερά ο ἥρωσ του Ἀλβανικοῦ Πολέμου Σύνταγματάρχης Μορδεχαΐ Φριζῆς
καί δεξιὰ ο Γενικός Ἀρχίατρος Ἑρρίκος Λεβῆς (στη φωτογραφία Λοχαγός).*

43 Τα Αποκαλυπτήρια νέου μεγάλου ανδριάντα του Μορδεχαΐ Φριζῆ ἔκανε στη Χαλκίδα στις 26/9/2010 ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας Κάρολος Παπούλιας.

τήν στρατιωτικήν ιατρικήν σχολήν τών Ἀθηνών, προήχθη μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχιάτρου (Συνταγματάρχου) καί διετέλεσε Διευθυντής διαφόρων στρατιωτικῶν νοσοκομείων, τιμηθεὶς μέ παράσημα καί μετάλλια στρατιωτικῆς ἀξίας, ἀπεστρατεύθη δέ μέ τόν βαθμόν τοῦ Ταξιάρχου.

Διακεκριμένας ἐπίσης ὑπηρεσίας προσέφερεν εἰς τόν ἑλληνικόν στρατόν κατά τόν Ἑλληνοϊταλικόν πόλεμον τοῦ 1940- 1941 καί ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης ἱατρός Jean Ἀλαλούφ ὁ ὁποῖος ἐπιστρατευθεὶς δι' εἰδικῆς διαταγῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὠνομάσθη ἀξιωματικός καί διηύθυνε κατά τόν πόλεμον ἓν ἀπό τὰ στρατιωτικά νοσοκομεία τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπίσης καί ὁ μόνιμος Ταγματάρχης τοῦ ἱατρικοῦ σώματος Σαλβατῶρ Σαρφατῆς ἐξ Ἀθηνών, ὁ ὁποῖος ὡς εἰδικός νευρολόγος, ἐξετιμᾶτο ἰδιαίτερος ἀπό τοὺς ἀνωτέρους του διὰ τό ἦθος του, τὰς ἐπιστημονικάς του γνώσεις καί διὰ τήν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρος του. Ἀκολουθήσας οὗτος τό 1941 τὰ ὑποχωροῦντα ἑλληνικά στρατεύματα εἰς τήν Κρήτην, συνελήφθη ἐκεῖ ὑπό τῶν Γερμανῶν καί ἐκτοπισθεὶς εἰς τό Ἄουσβιτς, ἐθανατώθη ἐκεῖ. Εἰς αὐτούς πρέπει νά προστεθοῦν καί οἱ μόνιμοι ἀξιωματικοὶ Ἰωσήφ Βαρούχ ἐκ Κερκύρας καί ὁ Λεὼν Ντόστης ἐξ Ἰωαννίνων. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν, ἀφοῦ ἐπολέμησεν ὡς λοχαγός τοῦ ἱππικοῦ εἰς τό ἀλβανικόν μέτωπον, ἐξετοπίσθη κατόπιν ὑπό τῶν Γερμανῶν εἰς τό Μπιργκενάου ὅπου τόν Σεπτέμβριον τοῦ 1944 ὠργάνωσε τήν γνωστήν ἔνοπλον ἐξέγερσιν τῶν εἰς τό Ζόντερ Κομμάντο ἐγκλειστων Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος, ὁ δέ Λεὼν Ντόστης, ἀφοῦ ἐπολέμησεν καί αὐτός εἰς τήν Ἀλβανίαν, ἀπεστάλη μετὰ τόν πόλεμον πρὸς μετεκπαίδευσιν εἰς Ἀμερικὴν προαχθεὶς εἰς τόν βαθμόν τοῦ Ταγματάρχου. Ἐξελθὼν οὗτος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, μετηνάστευσε τό 1953 εἰς τό Ἰσραήλ καί κατετάγη μέ τόν βαθμόν τοῦ Ταγματάρχου εἰς τό σῶμα τῶν τεθωρακισμένων τῆς Τσεβά Ἀγκανᾶ Λεϊσραέλ.

Τό μεγαλύτερον μέρος τῶν Ἑβραίων τραυματιῶν καί ἀναπήρων τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου τῆς Ἀλβανίας, ἐξετοπίσθησαν το 1943 ὑπό τῶν Γερμανῶν καί ἐφονεύθησαν εἰς τό Μπιργκενάου. Διάβημα γενόμενον πρὸ τοῦ ἐκτοπισμοῦ των πρὸς τὰς γερμανικάς Ἀρχάς Κατοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης ὑπό τῆς Ἑλληνικῆς Γενικῆς Συνομοσπονδίας Τραυματιῶν καί Ἀναπήρων Πολέμου, ὅπως ἐξαιρεθοῦν αὐτοὶ τουλάχιστον ἐκ τῶν ἐκτοπισμῶν, δέν ἔφερε κανέν ἀποτέλεσμα.

6. Ἐθνική Ἀντίστασις κατά τῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς 1941 -1944

Ἡ ὀργανουμένη ἐλληνική ἀντίστασις κατά τῶν στρατευμάτων κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος (Ιταλίας, Γερμανίας, Βουλγαρίας) ἤρχισε μόλις κατά τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1942, ἥτοι ὀλίγους μόνον μήνας προτοῦ ἀρχίσουν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (Μάρτιος 1943) οἱ ἐκτοπισμοὶ τοῦ πολυπληθοῦς ἐβραϊκοῦ στοιχείου. Τοῦτο ὑπῆρξε μέγα ἀτύχημα διότι, ἐάν κατά τὴν ἑναρξιν τῶν ἐκτοπισμῶν τῶν Ἑβραίων ὑπῆρχε ὠργανωμένη ἐλληνική ἀντίστασις, πολλαὶ χιλιάδες νέων Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης θὰ κατέφευγον εἰς τὰ βουνὰ κατατασσόμενοι εἰς τὰ σώματα ἀντιστάσεως τὰ ὅποια προθύμως τοὺς ἐδέχοντο. Ὅτι οὕτω θὰ ἐξελίσσοντο τὰ πράγματα, προκύπτει ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ὅταν μετὰ τὴν κατά Σεπτέμβριον 1943 συνθηκολόγησιν τῆς Ἰταλίας, ἐπεξετάθη ἡ γερμανικὴ Κατοχὴ καὶ εἰς τὰς νοτίως τοῦ Ὀλύμπου ἐλληνικὰς ἐπαρχίας, σημαντικόν μέρος τοῦ ἐβραϊκοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν (ιδίως τῆς Θεσσαλίας, τῆς Χαλκίδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν) κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη καὶ συνεργασθέντες μέ τὰς δυνάμεις ἀντιστάσεως, διέφυγον τὸν ἐκτοπισμὸν καὶ τὸν θάνατον. Οἱ καταφυγόντες εἰς τὰ βουνὰ Ἑβραῖοι δέν συνεκροτήθησαν εἰς ἰδιαίτερας ἐβραϊκὰς μονάδας ἀντιστάσεως, ἀλλὰ ἐνετάχθησαν εἰς τὰς δρώσας ἐλληνικὰς ἀντιστασιακὰς δυνάμεις. Τοιαύτη συμμετοχὴ Ἑβραίων νέων εἰς τὰς ἐλληνικὰς δυνάμεις ἀντιστάσεως, ἐσημειώθη ἰδίως εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς τοῦ Βερμίου (Μακεδονίας), Πηλίου, Ὀλύμπου, Χασίων καὶ Πίνδου Θεσσαλίας. Καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπίσης, ὅπου πολλαὶ ἑκατοντάδες ἐκρύπτοντο διαφυγόντες τοὺς διωγμούς, πολλοὶ συνηργάσθησαν μέ τὰς δυνάμεις ἀντιστάσεως καὶ ἦσαν εἰς ἐπαφὴν μέ τὰς συμμαχικὰς ὑπηρεσίας κατασκοπείας. Τόσον καλὴ καὶ μελετημένη ἦτο ἡ ἀντίστασις τῶν Ἑβραίων τῆς νοτίως τοῦ Ὀλύμπου ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς γερμανικοὺς διωγμούς ὥστε, ἐνῶ οἱ διωγμοὶ διετάχθησαν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν διὰ τῆς διαταγῆς τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1943 τοῦ Γερμανοῦ στρατηγοῦ τῶν S.S. Stroop, (τοῦ ἰδίου πού κατέστρεψε τὸ Γκέτο τῆς Βαρσοβίας) οἱ ἐκτοπισμοὶ ἐξετελέσθησαν τὴν 25ην Μαρτίου, ἥτοι 6 ὀλοκλήρους μήνας ἀργότερον, γεγονός πού δέν ἔχει προηγούμενον εἰς καμμὶαν ἄλλην χώραν τῆς κατεχομένης Εὐρώπης. Ὡς ἀποτέλεσμα, ἐνῶ οἱ διασωθέντες ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους τῆς βορείως τοῦ Ὀλύμπου Ἑλλάδος ἀνῆλθον εἰς μικρόν μόλις ποσοστόν τοῦ ἐκεῖ ἐβραϊκοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ἀριθμὸς τῶν διασωθέντων ἀπὸ τὴν νοτίως τοῦ Ὀλύμπου ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα (κυρίως Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλίας) ὑπῆρξε ἰδιαίτερα σημαντικός. Ἄς σημειωθῇ ὅτι εἰς

τό εὐνοϊκόν αὐτό ἀποτέλεσμα συνετέλεσεν ἐπίσης εἰς ὠρισμένον βαθμόν καί τό τότε ἐβραϊκόν Πρακτορεῖον τῆς Παλαιστίνης, τό ὅποιον εἶχε ναυλώσει εἰδικόν πλοiάριον τό ὅποιον ἐξετέλει μυστικά καί κατά τακτικά διαστήματα τήν διαδρομήν μεταξύ τοῦ κόλπου τῶν Τσακαίων τῆς Ἀνατολικῆς Εὐβοίας καί τοῦ τουρκικοῦ λιμένος Τσεσμέ (ἀπέναντι τῆς νήσου Χίου) καί μετέφερεν δωρεάν καί λαθραίως διωκομένους Ἑβραίους καί μαζί μέ αὐτοῦς καί πολλούς Ἕλληνας ἀξιωματικούς ἀπό τήν Ἑλλάδα εἰς τήν Τουρκίαν καί ἀπό ἐκεῖ εἰς τήν τότε Παλαιστίνην.

Εἰς κανέν ἴσως ἄλλο μέρος τῆς κατεχομένης Εὐρώπης, οἱ Γερμανοί δέν εὐρέθησαν εἰς τόσον δύσκολον θέσιν διά νά ὀργανώσουν τοὺς ἐκτοπισμούς ὅσον εἰς τάς Ἀθήνας. Ὅταν ὁ στρατηγός Stroop μέ τήν μακάβριον διαταγήν τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1943, διέταξε τοὺς Ἑβραίους τῶν Ἀθηνῶν νά ἐμφανισθοῦν εἰς τήν Συναγωγήν εἰς ὠρισμένην ἡμέραν διά νά καταγραφοῦν, οὐδεῖς Ἑβραῖος ὑπήκουσε καί δέν εὔρε ἐκεῖ κανέναν Ἑβραῖον διά νά σχηματίσῃ τό «Συμβούλιον τῶν Γερόντων» πού διέτασσε καί ἡναγκάσθῃ νά χρησιμοποίησῃ ὄργανα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀστυνομίας, διότι εἶχε διαλυθῇ κατόπιν συνθήματος ὅλος ὁ κοινοτικός μηχανισμός. Ὅταν ἔπειτα ἀπό ὀλίγας ἐβδομάδας μερικοὶ Ἑβραῖοι ἤρχισαν νά ἐμφανίζωνται εἰς τήν Συναγωγήν καί νά καταγράφονται, οἱ διευθύνοντες τήν ἐβραϊκὴν ἀντίστασιν (Γιομτώβ Γιακοέλ, Ἡλίας Λεβῆς, Ἀσέρ Μωυσῆς καί Πέπο Ἰωσήφ), ἀπεφάσισαν ὅπως ἀνατινάξουν τά ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μελιδώνη γραφεῖα τῆς Ἰσραηλικῆς Κοινότητος ὅπου ἐγίνετο ἡ καταγραφή μέ τόν σκοπόν ὅπως φονεύσουν τοὺς Γερμανούς S.S. καί τά ὄργανά των καί σκορπίσουν τόν τρόπον εἰς τοὺς Ἑβραίους πού θα ἤθελαν νά καταγραφοῦν. Πρὸς τοῦτο ἦλθον εἰς ἐπαφήν μέ τόν ἐκπρόσωπον μιᾶς ἐκ τῶν ὀργανώσεων Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως φαρμακοποιόν Λουκᾶν Καραμερτζάνην μετὰ τοῦ ὁποίου κατεστρώθη σχέδιον δράσεως. Ἡ ἀνατίναξις δυστυχῶς, ἂν καί καλῶς μελετηθεῖσα, δέν ἐπέτυχε τελικῶς διά τεχνικούς λόγους. Οὕτω τήν 24^η Μαρτίου τοῦ 1944, οἱ Γερμανοὶ περικυκλώσαντες τήν Συναγωγήν, συνέλαβον καί ἔστειλαν εἰς τό Ἄουσβιτς 800 περίπου καταγραφέντας Ἑβραίους.

Ἀρχαῖαι ἐβραϊκαὶ μαρτυρίαι περί τῆς ἑλληνικότητος τῆς Μακεδονίας⁴⁴

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΙΑΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΙΜΗΤΗ-
κὴν πρόσκλησιν ὅπως διαπραγματευθῶ ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦτο τὸ θέμα
τῶν ἀρχαίων ἐβραϊκῶν μαρτυριῶν περί τῆς ἑλληνικότητος τῆς Μακεδονί-
ας. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν καθηγητὴν κ. Φραγκίσταν διὰ τὴν εὐγενῆ πα-
ρουσίαν μου πρὸς ὑμᾶς, ὡς καὶ ὅλους σας, διότι μέ ἐτιμήσατε μέ τὴν ἐδῶ
παρουσίαν σας. Πρὸς καθυσύχασίν σας, προειδοποιῶ ὅτι ἡ ὁμιλία μου δέν
θὰ διαρκέσῃ περισσότερο ἀπὸ 50 τὸ πολὺ λεπτά τῆς ὥρας.

Ἐκρίνα ὅτι τὸ καταλληλότερον θέμα μιᾶς ὁμιλίας εἰς τὰς αἰθούσας τῆς
Ἑταιρίας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, θὰ ἦτο αὐτὸ πού θὰ προσπαθῆσω νά δι-
απραγματευθῶ, βασιζόμενος εἰς τὴν ἐπιεικῆ ὑπομονὴν σας. Ἡ προτίμη-
σις δέ τοῦ θέματος αὐτοῦ δικαιολογεῖται ἀπὸ δύο λόγους: Πρῶτον, διό-
τι ἐφόσον ὑπάρχουν ἀκόμη, ἔστω καὶ σποραδικαὶ καὶ σκόπιμα ἀμφισβη-
τήσεις, εἶναι καθήκον παντός εἰδήμονος καὶ ἐρευνητοῦ τῆς ἱστορίας, νά
διακηρύσῃ δημοσίως τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν του. Δεύτερον δέ,
διότι αἱ ἀρχαῖαι ἐβραϊκαὶ μαρτυρίαι ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, ὡς ἔχουσιν
τό προσόν τῆς ἀμεροληψίας καὶ τῆς ἀρχαιότητος, ἀποτελοῦν ἕν ἐπὶ πλέ-
ον ἐπιχείρημα πρὸς ἀνατροπὴν προβαλλομένων τυχόν ἀκόμη ἀντιθέτων
ἰσχυρισμῶν.

44 Ἡ ὁμιλία ἐκφωνήθηκε στίς 17 Μαΐου 1964 στήν αἴθουσα τῆς Ἑταιρίας Μακεδονικῶν
Σπουδῶν στή Θεσσαλονίκη. Εἶχε προξενήσῃ τεράστια ἐντύπωση καί δημοσιεύθηκε
αὐτοῦσια ἢ σέ περικοπές σέ διάφορες ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς Θεσσαλονίκης.
Τα στοιχεῖα τῆς ὁμιλίας αὐτῆς ἔχουν ἐπικαλεστεῖ πρὶν λίγα χρόνια πολλοὶ ἐρευνητές
τοῦ θέματος κατὰ τὴν ἀνακίνηση τοῦ θέματος τῆς ὀνομασίας τῆς Πρώτης Πιουγκοσλα-
βικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας. Μεταξὺ αὐτῶν ἦταν ὁ Νικόλαος Μάρτης, ὁ Γε-
ράσιμος Αποστολάτος καί ἄλλοι. Το κείμενο μεταφρασμένο σὲ ἀγγλικά διανεμήθηκε
σέ διεθνεῖς ὁργανισμοὺς με μέριμνα τῶν ἐλληνικῶν διπλωματικῶν ἀρχῶν καί τοῦ Κε-
ντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου Ἑλλάδος.

Πρίν ἢ ἐπικαλεσθῶ τὰς περί τῆς ἑλληνικότητος τῆς Μακεδονίας ἀρχαίας ἐβραϊκάς μαρτυρίας, εἶναι ἀνάγκη νά εἰδικεύσω ποῖαι εἶναι αἱ πηγαί ἀπό τὰς ὁποίας πρόκειται νά τὰς ἀρυσθῶ.

Ἡ ἀρχαία ἐβραϊκή φιλολογία ἔχει δύο βασικάς πηγάς: τὴν Ἱερὰν Βίβλον καί τό Ταλμούδ.

Ὡς Ἱερὰ Βίβλος, ἐν στενῇ ἐννοίᾳ, θεωροῦνται τὰ πέντε βιβλία τῆς Πεντατεύχου, δηλαδή τὰ βιβλία τῆς Γενέσεως, τῆς Ἐξόδου, τοῦ Δευτερονομίου, τοῦ Λευϊτικοῦ καί τοῦ τῶν Ἀριθμῶν ἢ τῶν Παραλειπομένων. Ἐν εὐρυτέρα ὁμως ἐννοίᾳ, ὡς Βίβλον νοοῦμεν τὰ 24 βιβλία τὰ περιλαμβάνοντα, ἐκτός τῆς Πεντατεύχου, καί τὰ λεγόμενα Ἀγιοῖγραφα, ἥτοι τοὺς Προφήτας, τοὺς Ψαλμούς, τόν Ἐκκλησιαστήν, τὰς Παροιμίας Σολομῶντος κ.λπ..

Ἐξ ἄλλου, Ταλμούδ εἶναι τό ὀγκῶδες μεταβιβλικόν σύγγραμμα τό περιέχον τό σύνολον τῆς ἐρμηνευτικῆς ἐργασίας ἡ ὁποία ἐγένετο ἐπὶ τῆς Ἱερᾶς Βίβλου ἀπό τοὺς ραββίνους καί τὰς ραββινικάς σχολάς. Δεδομένου δέ ὅτι ἡ ἐπεξεργασία αὐτὴ δέν εἶχε στενῶς ἐρμηνευτικόν χαρακτῆρα ἀλλὰ ἐπεξετάθη ἐπὶ ποικίλης καί ἀναριθμήτου ἄλλης ὕλης, ἱστορικῆς, γεωγραφικῆς, κοινωνιολογικῆς, ὑγειοδιατητικῆς καί ἀστρολογικῆς ἀκόμη, δέν εἶναι περίεργον ὅτι καί τό Ταλμούδ ἡμπορεῖ νά μᾶς βοηθήσῃ εἰς τὴν ἔρευνάν μας.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπίσης ὅπως, προεισαγωγικῶς, λεχθοῦν ὀλίγα τινά ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν συντάξεως τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἐβραϊκῶν πηγῶν. Καί ὡς πρὸς μὲν τὴν χρονολογίαν συντάξεως τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, αἱ γνῶμαι τῶν θεολόγων συγκρούονται μέ ἐκείνας τῶν ἐλευθεροφρόνων κριτικῶν. Διότι οἱ θεολόγοι, ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἱερότητα τῶν κειμένων καί ὑποχρεωμένοι νά ἀκολουθοῦν τὴν ἱερὰν παράδοσιν, ἀνάγουν τὴν χρονολογίαν συγγραφῆς τῶν ἱερῶν αὐτῶν κειμένων εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους φέρονται ὡς διαδραματισθέντα τὰ ἐν μέρει φυσικά καί ἐν μέρει υπερφυσικά συμβάντα. Οἱ γνωστικοὶ ὁμως, οἱ ἀδέσμευτοι ἀπὸ τὰς παραδοσιακάς ἀντιλήψεις, μεταθέτουν τὴν χρονολογίαν συγγραφῆς τῶν βιβλικῶν αὐτῶν ἱερῶν κειμένων, εἰς ἐποχάς πολὺ μεταγενεστέρας. Οἱ τολμηρότεροι μάλιστα ἀπὸ αὐτοὺς, κατέρχονται μέχρι τοῦ 6ου καί τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, δηλαδή εἰς τὴν μετὰ τὴν παλινόστησιν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς Βαβυλῶνος περίοδον τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ. Εἰδικώτερον, ὅσον ἀφορᾷ τό βιβλίον τῶν προφητειῶν τοῦ Δανιήλ, τό ὁποῖον καί θά ἐπικαλεσθῶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ὁμιλίας μου, οἱ ἐλεύθεροι

έρμηνευταί ισχυρίζονται ότι τοῦτο ἐγράφη, τουλάχιστον ἐν μέρει, μετά τήν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τήν Ἀσίαν.

Ἄλλ' ἐάν τοιαύτη ὑφίσταται διχογνωμία ὡς πρός τήν ἀκριβή ἡλικίαν τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὁμοφωνία ἐπικρατεῖ ὡς πρός τήν χρονολογίαν συντάξεως τοῦ Ταλμούδ. Θεολόγοι καί ἐλεύθεροι κριτικοί συμφωνοῦν, ὅτι ἡ σύνταξις αὐτοῦ ἤρχισε τόν 2ον π.Χ. αἰῶνα καί ἐτερματίσθη τόν 5ον μ.Χ. τοιοῦτον. Ἐτσι τό περιεχόμενον του καλύπτει μίαν μεγάλην χρονικήν περίοδον 700 περίπου ἐτῶν.

Ἐκτός ὅμως ἀπό τά ὡς ἱερά θεωρούμενα ἀρχαῖα ἐβραϊκά κείμενα τῆς Βίβλου καί τοῦ Ταλμούδ, ἡ ἀρχαία ἐβραϊκή φιλολογία περιέχει καί ἄλλα ἐστερούμενα ἱεροῦ χαρακτήρος. Τοιαῦτα εἶναι ἰδίως τά συγγράμματα τῶν Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας, ἥτοι τοῦ ἱστορικοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου καί τοῦ φιλοσόφου Φίλωνος τοῦ νεοπλατωνικοῦ, ὡς καί μεταγενέστεραι τούτων συγγραφαί Ἑβραίων φιλοσόφων καί ἱστορικῶν.

Ἀπόκειται ὅθεν εἰς ἡμᾶς νά ἀναδιφήσωμεν τάς ἀρχαίας αὐτάς ἐβραϊκάς πηγάς, δηλαδή τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τοῦ Ταλμούδ, τῶν Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων συγγραφέων καί τῶν μεταγενεστέρων τοιούτων, διὰ νά ἴδωμεν ἐάν καί ποίαν αἱ πηγαί αὐταί λαμβάνουν θέσιν εἰς τό ζήτημα πού πρόκειται νά ἐρευνήσωμεν.

Ἀπό τήν Παλαιάν Διαθήκην, τήν κυριωτάτην καί βασικήν αὐτήν πηγήν καί τό πρωταρχικόν θεμέλιον τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας καί φιλολογίας, θεμέλιον πού δέν εἶναι ὀλιγώτερον ἱερόν καί εὐλαβές καί διὰ τήν χριστιανικήν θεολογίαν, εὐρίσκομεν μαρτυρίας περί τοῦ ἀρχαίου ἐθνολογικοῦ χαρακτήρος τῆς Μακεδονίας εἰς τά βιβλία τῶν Προφητῶν Δανιήλ καί Γιοέλ (Ἑλληνιστί Ἰωήλ) ὡς καί εἰς τά ἀπόκρυφα βιβλία τῶν Μακκαβαίων.

Εἰς τό κεφάλαιον 8ον τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου τοῦ προφητικοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ, περιέχεται ἡ ἑξῆς φράσις: «*Ayil Asher Raita, Baal Akarnayim, Malhi Maday, Ou Paras. Veafira A Sair Meleh Yavan*».

Τήν περικοπήν αὐτήν οἱ Ἑβδομήκοντα μετέφρασαν εἰς τήν κοινήν ἑλληνικήν διάλεκτον οὕτω: «Ὁ κριός ὃν εἶδες, ὃ ἔχων τά κέρατα, βασιλεὺς Μήδων καί Περσῶν. ὁ τράγος τῶν αἰγῶν, Βασιλεὺς Ἑλλήνων».

Κατά τοὺς θεολόγους, Ἰουδαίους καί Χριστιανούς, ὁ Προφήτης Δανιήλ φέρεται ἀκμάσας τόν 6ον π.Χ. αἰῶνα. Ἐάν συνεπῶς θεωρήσωμεν ὡς ὀρθήν τήν ἐκδοχήν αὐτήν, ἔχομεν πρώτην μαρτυρίαν ἐπὶ τοῦ ἐρευνουμένου θέματος, ἀναγομένην εἰς χρονολογίαν ἀπέχουσαν ἀπὸ ἡμᾶς κατὰ 26 ὀλοκλή-

ρους αιώνας. Κατά τούς ἐλευθέρους ὅμως ἐρμηνευτάς, τό βιβλίον τοῦ Δανιήλ, ἢ τουλάχιστον τό ἀνωτέρω παρατεθέν χωρίον, ἐγράφη πολύ μεταγενεστέρως καί δὴ κατὰ τόν 2ον π.Χ. αἰῶνα. Ἐάν ἤθελε δοθῇ προτίμησις εἰς τήν τελευταίαν αὐτήν γνώμην, ἡ μαρτυρία πού μᾶς ἐνδιαφέρει, ἀπέχει ἀπό ἡμᾶς κατὰ τι ὀλιγώτερον, ἤτοι κατὰ 22 μόνον αἰῶνας. Οὕτως ὅμως ἢ ἄλλως, ἀναμφισβήτητον ἀπομένει ὅτι ἔχομεν πρό ἡμῶν μίαν ἀρχαιότατην ἐβραϊκὴν μαρτυρίαν δεχομένην τόν ἀπό πολλῶν αἰώνων ἀνεγνωρισμένον ἑλληνικόν χαρακτήρα τοῦ ἐδαφικοῦ χώρου τοῦ φέροντος τό ὄνομα Μακεδονία. Τό περιεχόμενον τῆς μαρτυρίας αὐτῆς εἶναι ἐν προκειμένῳ σαφές, καί ἡ ἀποδεικτική τῆς δύναμις ἀναμφισβήτητος. Διότι, ὡς εἶναι γνωστόν, οἱ προβάλλοντες ἀκόμη ἀντιρρήσεις περί τῆς κατὰ τούς ἀρχαίους χρόνους ἑλληνικότητος τῆς Μακεδονίας, τό πράττουν ἀμφισβητοῦντες ἢ διεκδικοῦντες ὑπὲρ ἑαυτῶν, τήν ἐθνολογικὴν καταγωγὴν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Ἐφόσον λοιπόν ὁ Προφήτης Δανιήλ εἰς τό ἀνωτέρω ἀναφερθέν ἀπόσπασμα τοῦ ὁράματός του, ὠραματίσθη τήν μέλλουσαν κατάλυσιν τοῦ Περσικοῦ Κράτους ὑπὸ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, τό δέ ὄραμα τοῦτο ἐπραγματοποιήθη τό ἔτος 334 π.Χ. ὑπὸ τοῦ Μακεδόνα Βασιλέως Ἀλεξάνδρου, ἔπεται εὐθέως ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεγνωρίσθη ὡς Βασιλεὺς Ἑλλήνων καί κατ' ἀκολουθίαν καί ἡ μακεδονικὴ του πατρίς ἀνεγνωρίσθη ἔκτοτε ὑπὸ τοῦ Προφήτου ὡς χώρα ἑλληνική.

Ὡς προεῖπον, δέν ὑφίσταται ὁμοφωνία περί τοῦ ἂν τό χωρίον αὐτό τοῦ Προφήτου ἐγράφη πρό ἢ μετὰ τήν ἐκστρατείαν τοῦ Μακεδόνα ἡγεμόνος εἰς τήν Ἀσίαν. Ἀλλά καί τήν ἐλάχιστον γνώμην ἐάν υἱοθετήσῃ κανεὶς, θέτων οὕτω ἐν ἀμφιβολίᾳ τόν προφητικόν τοῦ βιβλίου χαρακτήρα καί προσδίδων εἰς αὐτό ἱστορικὴν μόνον μαρτυρίαν καί πάλιν κατ' οὐδέν ἐξασθενεῖ ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμις τῆς μαρτυρίας αὐτῆς, ἀφοῦ καί οἱ αὐστηρότεροι κριτικοὶ δέν τοποθετοῦν τήν συγγραφὴν τοῦ χωρίου εἰς χρόνον μεταγενέστερον τοῦ 2ου πρό Χριστοῦ αἰῶνος. Καί εἶναι, διὰ τήν περίπτωσιν πού ἐρευνῶμεν, τό ἱστορικόν αὐτό ντοκουμέντο ἰδιαζούσης σπουδαιότητος, τόσον διὰ τήν ἀρχαιότητά του, ὅσον καί διὰ τήν κατὰ πάντα ἀμερόληπτον καί ἀπροκατάληπτον προέλευσίν του. Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἐν προκειμένῳ καί ἡ ἐξῆς λεπτομέρεια: Τό κείμενον τοῦ βιβλίου τοῦ Προφήτου Δανιήλ διεσώθη μέχρις ἡμῶν, γραμμένον ἐν μέρει μὲν εἰς τήν ἐβραϊκὴν γλῶσσαν, ἐν μέρει δέ εἰς τήν ἀραμαϊκὴν διάλεκτον, ἡ ὁποία ὠμιλεῖτο εἰς τήν Παλαιστίνην κατὰ τούς Ἑλληνιστικούς χρόνους. Ἡ παράγραφος ὅμως

τῆς προφητείας τὴν ὁποίαν παρέθεσα πρό ὀλίγου, ἡ περιέχουσα τὸ ὄραμα περί καταλύσεως τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ Meleh Yavan, τουτέστι ὑπὸ Ἕλληνας Βασιλέως, περιέχεται εἰς τὸ μέρος τοῦ βιβλίου πού εἶναι γραμμένον εἰς τὴν γνησίαν ἐβραϊκὴν διάλεκτον, γεγονός πού ἔρχεται εἰς ἐνίσχυσιν καὶ τῆς γνησιότητος καὶ τῆς παλαιότητος αὐτῆς. Ἐμποροῦμεν συνεπῶς ἐν πάσῃ ἱστορικῇ συνειδήσει νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, διὰ στόματος, ἢ ἄλλως, διὰ τῆς γραφίδος τοῦ Προφήτου Δανιήλ, ἀναγνωρίζει τὴν Μακεδονίαν ὡς χώραν ἑλληνικὴν, τὸν μεγαλουργόν βασιλέα τῆς χώρας αὐτῆς, Ἀλέξανδρον τὸν Μέγαν, ὡς Βασιλέα Ἑλλήνων καὶ τὸ βασίλειόν του ὡς βασίλειον ἑλληνικόν.

Ὁ προφήτης Γιοέλ-Ἰωήλ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν ἐπίτιμον καθηγητὴν τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν κ. Μπρατσιώτην ἤκμασε τὸν 9ον ἢ τὸν 8ον αἰῶνα π.Χ., ἔρχεται συνεπικουρος εἰς τὸν συνάδελφόν του Προφήτην Δανιήλ. Πράγματι εἰς τὸ Κεφάλαιον 3 παράγραφος 6 τῆς Προφητείας τοῦ Ἰωήλ εὐρίσκομεν τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴν μαρτυρίαν: «*Ou Bene Yehuda Ou Bene Yerushalaim Machartem Lebene Ayavani*» ἥτοι, «τά τέκνα τοῦ Ἰουδᾶ καὶ τὰ τέκνα τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπώλησαν εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν Ἑλλήνων».

Ἐδῶ ὁ Ἰωήλ φέρεται προφητεύων, 5 ἢ 6 αἰῶνας πρότερον, τὴν σημειωθεῖσαν ἐν Ἰουδαίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐπιγόνων τάσιν μερίδος Ἰσραηλιτῶν ὅπως ἀπομακρυνθοῦν τῶν τοπικῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ προσεταριστοῦν τὰ ἑλληνικὰ τοιαῦτα. Δέν λαμβάνομεν αὐτὴν τὴν στιγμὴν θέσιν εἰς τὴν ἔριδα τῶν κριτικῶν περί τοῦ πότε ἀκριβῶς ἐγράφη τὸ βιβλίον τοῦ Προφήτου αὐτοῦ καὶ περί τοῦ ἂν τὸ περιεχόμενόν του εἶναι ἀληθῶς προφητικόν ἢ ἀπλῶς διηγηματικόν. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἄποψιν τῶν ἀπαρνούμενων τὸν προφητικόν χαρακτῆρα καὶ ἐάν υἱοθετήσῃ κανεῖς, ἄγεται εἰς τὸ νὰ δεχθῇ ὅτι τὸ βραδύτερον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐπιγόνων, οἱ Ἰουδαῖοι ἀνεγνώριζον τοὺς τελευταίους αὐτοὺς ὡς Ἑλλήνας καὶ συνεπῶς τὴν χώραν ἐκ τῆς ὁποίας εἶχον οὗτοι ὀρμηθῇ, ὡς ἑλληνικὴν.

Ὁ καθηγητὴς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου κ. George Box ὑποστηρίζει μέ ἐπιμονὴν ὅτι ἐν χωρίον τοῦ Προφήτου Ἀβακούμ, ἀκμάσαντος τὸν 7ο π.Χ. αἰῶνα, ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἑλληνομακεδόνες διαδόχους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Πράγματι εἰς τὸ Κεφάλαιον Β παράγρ. 5 τῆς προφητείας αὐτῆς, περιέχεται ἡ ἀσαφὴς καὶ δυσερμηνευτὸς φράσις: «*Ve Af Ki Ayayin Boghed Gherever Yair*».

Ἡ φράσις αὐτή τοῦ ἀρχαίου ἐβραϊκοῦ μασσοριτικοῦ κειμένου εἶναι τόσον ἀσαφής καί δυσερμηνευτος ὥστε, οἱ μὲν Ἑβδομήκοντα, τήν μετέφρασαν μεταφορικῶς καί σχεδόν αὐθαιρέτως μέ τήν φράσιν: «ὁ δέ κατοιόμενος καί καταφρονητής, ἀνὴρ ἀλαζών», ἀποφεύγοντες δηλαδή καθ' ὁλοκληρίαν νά μεταφράσουν τήν ἐβραϊκὴν λέξιν «Yayin» ἢ ὅποια σημαίνει «οἶνον». Ἡ μετάφρασις τῆς Βρετανικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρίας κατὰ τήν ὁποίαν καί μάλιστα εἶναι προπετής ἐξ αἰτίας τοῦ οἴνου, «ἀνὴρ ἀλαζών» ἀποδίδει μὲν ἐπακριβῶς τήν λέξιν «Yayin» μέ τήν λέξιν «οἶνον» ἀλλά ἀφήνει τήν ὅλην περικοπήν χωρὶς νόημα. Ἐνώπιον τῆς δυσχερείας αὐτῆς ὁ καθηγητής Box ἄγεται εἰς τό νά ὑποστηρίξῃ ὅτι τό ἀρχικόν ἐβραϊκόν κείμενον δέν περιεῖχε τήν λέξιν «Yayin», δηλαδή «οἶνον» ἀλλά τήν ὁμόηχον τοιαύτην «Yavanim» ἢ ὅποια σημαίνει ἐβραϊστὶ «Ἕλληνες». Οἱ δεχόμενοι λοιπόν τήν ἄποψιν τοῦ Ἀγγλοῦ καθηγητοῦ καί θεολόγου, πρέπει νά εὑρουν καί εἰς τόν Προφήτην Ἀβακούμ μίαν ἐπὶ πλέον μαρτυρίαν ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἐβραϊκά πηγαὶ ἀνεγνώριζον τοὺς Μακεδόνας ἐπήλυδας, τοὺς ἐγκατασταθέντας εἰς τήν Μέσην Ἀνατολήν, ὡς ἀληθεῖς καί γνησίους Ἕλληνας.

Ἡ ἐβραϊκὴ παράδοσις δέν ἀναγνωρίζει τὰ βιβλία τῶν Μακκαβαίων ὡς ἀποτελοῦντα μέρος τοῦ «Tanah», δηλαδή τῶν 24 βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τοῦτο δέ διότι τὰ κείμενα αὐτῶν δέν διεσώθησαν εἰς τήν ἐβραϊκὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ μόνον εἰς τήν ἑλληνικὴν, δι' ὅπερ γεγονός καί μόνον, ταῦτα ἀποκαλοῦνται «ἀπόκρυφα». Ἐν τούτοις, σύμφωνα μέ ἀνακοίνωσιν πού ἐγένετο πρό ὀλίγων μόλις ἡμερῶν, εἰς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου καθηγητοῦ κ. Yigal Yadin, ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφάς εἰς τό ἀρχαῖον Ἀνάκτορον τοῦ Ἡρώδου ἐν Μασσάδα τῆς Ἰουδαίας, τεμάχια ἐβραϊκῶν περγαμηνῶν πού περιέχουν, μεταξύ ἄλλων καί χωρία, ἐβραϊστὶ γραμμένα, τῶν βιβλίων τῶν Μακκαβαίων. Ἀπὸ τήν ἀποκάλυψιν αὐτὴν προκύπτει ὅτι καί τὰ λεγόμενα ἀπόκρυφα βιβλία τῶν Μακκαβαίων, εἶχον γραφῇ ἀρχικῶς εἰς ἐβραϊκὴν γλῶσσαν, πρᾶγμα πού ἴσως θ' ἀνατρέψῃ τήν δισχιλιετὴ μασσοριτικὴν παράδοσιν. Ἀλλὰ ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει κυρίως τήν σημερινὴν ὁμιλίαν δέν εἶναι ἐάν τὰ βιβλία τῶν Μακκαβαίων εἶναι βιβλικά ἢ ἀπόκρυφα, ἀλλὰ ἐάν καί ταῦτα περιέχουν συνηγορίαν περὶ τοῦ θέματος πού ἐρευνῶμεν. Διότι, βιβλικά ἢ ἀπόκρυφα, ταῦτα ἐγράφησαν ὅπωςδὴποτε πρό τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος καί συνεπῶς μαρτυροῦν, ἐάν μαρτυροῦν, περὶ τοῦ θεματός μας.

Εἰς τό Πρῶτον βιβλίον τῶν Μακκαβαίων καί εἰς τήν παράγραφο I δια-

βάζομεν τά ακόλουθα: «Καί ἐγένετο μετὰ τό πατάξαι Ἀλέξανδρον τόν Φιλίππου τόν Μακεδόνα, ὅς ἐξήλθεν ἐκ τῆς γῆς Χεττειίμ καί ἐπάταξε τόν Δαρεῖον Βασιλέα Περσῶν καί Μήδων καί ἐβασίλευσεν ἀντ' αὐτοῦ πρότερος ἐπὶ τήν Ἑλλάδα». Σχολιάζοντες τήν περικοπὴν αὐτήν, συλλέγομεν τά ἑξῆς συμπεράσματα. 1) Ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν ἀναγνωρίζεται ὡς Βασιλεύς τῆς Ἑλλάδος καί 2) ὅτι οὗτος ἐξήλθε, δηλαδή ὠρμήθη ἐκ τῆς γῆς Χεττειίμ. Εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην καί δὴ εἰς τὰ βιβλία τῶν Χρονικῶν ὡς καί εἰς τὸν Προφήτην Ἰερεμίαν, οἱ Ἕλληνες ὀνομάζονται ἄλλοτε «Yavanim» καί ἄλλοτε «Hettiim». «Hettiim» δέ ἀπεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑβραίων οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ τῆν ἀρχαίαν πόλιν Κίτιον τῆς Κύπρου, τήν σημερινὴν Λάρνακα, τοὺς ὁποίους φαίνεται, λόγῳ τῆς στενωτέρας γειτονίας, εἶχον γνωρίσει οἱ Ἑβραῖοι πρὶν ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν καί μέ τοὺς Ἕλληνας ἀποίκους τῶν Ἰωνικῶν παραλίῳν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁπότε, ἐκ τῆς λέξεως Ἰωνες ἐπωνομάσθησαν καί «Yavanim» πληθυντικός τοῦ «Yavan» = Ἰων.

Παραεπιπτόντως ὅθεν σημειῶ ὅτι, ἐάν ἐπρόκειτο νά κάμω ὁμιλίαν καί περὶ τῆς ἐλληνικότητος τῆς Κύπρου θά ἤμπορούσα νά ἐπικαλεσθῶ καί τήν προσφυὴ αὐτὴν βιβλικὴν μαρτυρίαν.

Καί ἄλλαι σχετικαὶ μέ τό θέμα μας μαρτυρίαι ἐνυπάρχουν εἰς τὰ βιβλία τῶν Μακκαβαίων. Οὕτω, εἰς τήν παράγρ. 10 τῆς Πρώτης Βίβλου ἀναγράφεται: «Καί ἐξήλθεν ἐξ αὐτῶν ρίζα ἀμαρτωλός, Ἀντίοχος Ἐπιφανῆς υἱός τοῦ Ἀντιόχου Βασιλέως. Καί ἐβασίλευσεν ἐν ἔτει ἑκατοστῷ καί τριακοστῷ καί ἐβδόμῳ βασιλείας Ἑλλήνων».

Ἐπίσης εἰς τήν παράγρ. 2 τοῦ βου Κεφαλαίου τῆς ἰδίας Βίβλου προστίθεται: «Καί τό ἱερόν ἐν αὐτῇ πλούσιον σφόδρα καί ἐκεῖ καλύμματα χρυσᾶ καί θώρακες καί ὅπλα ἃ κατέλιπεν ἐκεῖ Ἀλέξανδρος ὁ Φιλίππου Βασιλεύς ὁ Μακεδὼν ὅς ἐβασίλευσε πρῶτος ἐν τοῖς Ἕλλησι».

Ἡ ἔρευνά μας τώρα θά στραφῇ εἰς ἀναδίφησιν τῶν ἀτελειώτων σελίδων τοῦ Ταλμούδ, τοῦ τεραστίου αὐτοῦ καί παλαιοτάτου ἑβραϊκοῦ *In Folio*, τοῦ συγκεκριαλιούντος τό σύνολον σχεδόν τῆς ἑβραϊκῆς παντογνωσίας τῆς ἐποχῆς του.

Τὸ Ταλμούδ, διηγούμενον τήν φιλικὴν συνάντησιν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μέ τόν Ἀρχιερέα Σίμωνα τόν Δίκαιον, κατὰ τήν εἰσοδόν του εἰς Ἱερουσαλήμ, τό ἔτος 333 π.Χ., τόν ἀποκαλεῖ «*Alexander a Mokdon Meleh Yavan*», ἥτοι «Ἀλέξανδρον τόν Μακεδόνα, Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων». Δηγεῖται ἐπίσης τό Ταλμούδ εἰς τό Βιβλίον «*Seder A Dorot* = Τάξις Γενεαλο-

γιών», μέ πολλήν γλαφυρότητα, τόν ακόλουθον διάλογον πού διημείφθη μεταξύ τοῦ νεαροῦ καί μεγαλεπηβόλου Ἑλλήνος Ἡγεμόνος καί τοῦ Ἰουδαίου Ἐθνάρχου «Simon A Zadik = Σίμωνος τοῦ Δικαίου». Μεταφράζω τόν διάλογον τοῦτον λέξιν πρὸς λέξιν ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς:

Καί εἶδεν ὁ Ἀλέξανδρος ὅτι μεγαλειώδης ἦτο ὁ Ναός καί ἀγιώτατος εἰς τὰ ὄμματα τῶν Ἰουδαίων. Καί διανοήθη κάθ' ἑαυτόν: «Θά ζητήσω ἀπὸ τὸν Ἀρχιερέα ὅπως τοποθετήσῃ τὴν φυσιογνωμίαν μου μεταξύ τῆς αἰθούσης καί τοῦ Βωμοῦ». Καί ἔπραξεν ὁ Ἀλέξανδρος ὡς διανοήθη καί εἶπεν εἰς τὸν Σίμωνα τὸν Δίκαιον: «Εφόσον εὖρον χάριν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς σου, θέσον παρακαλῶ τὴν φυσιογνωμίαν μου μεταξύ τοῦ Ναοῦ καί τοῦ Βωμοῦ».

Καί ἀπήντησεν ὁ Σίμων ὁ Δίκαιος: «Ὁ Θεός μας, πρόσταγμα προσέταξεν εἰς ἡμᾶς, ἵνα οὐδεμία εἰκὼν καί οὐδὲν ἄγαλμα τεθῇ εἰς τὸν Ἱερὸν Οἶκον Αὐτοῦ. Ἐν τούτοις, θά κάμωμεν εἰς σέ Βασιλεῦ, ἔργον, ὅπερ θά εἶναι μνῆμα αἰώνιον. Πᾶν ἄρρεν τέκνον, τό ὅποιον θά γεννηθῇ εἰς τοὺς ἱερεῖς, τοὺς ἀπογόνους τῆς φυλῆς Λεβὶ, κατὰ τό ἔτος τοῦτο, θά λάβῃ τό ἰδικόν σου ὄνομα «Ἀλέξανδρος».

Καί εἰσήχθη τό ὄνομα Ἀλέξανδρος ἐν τῷ Ἰσραὴλ εἰς μνήμην του, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν.

Πράγματι εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ὀνοματολογίαν, τὴν τόσον θρησκευτικῶς αὐστηράν, ἐπολιτογραφήθη ἔκτοτε τό ὄνομα Ἀλέξανδρος, ὡς ὄνομα ἑβραϊκόν, συναντῶμενον ὅχι μόνον μεταξύ τῶν Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ καί μεταγενεστέρως μέχρι τῶν ἡμερῶν μας καί δὴ μεταξύ τῶν συγχρόνων Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος.

Καί δέν εἶναι ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα, ἡ μοναδικὴ Ταλμουδικὴ μνημόνευσις τῶν Μακεδόνων τῶν ἐγκατασταθέντων εἰς τὴν Μέσσην Ἀνατολήν, ὡς Ἑλλήνων τό γένος. Εἰς τό βιβλίον «Meggilath Taanith» κεφάλ. ια ἀναφέρεται:

«Vayishlah Gaskalgas Meleh Yavan Tzelamin Leamid Bemikdash AdonaiI». «Καί ἀπέστειλεν ὁ Gaskalgas Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων εἰκόνας διὰ νά τοποθετηθοῦν εἰς τὸν Ναόν τοῦ Κυρίου».

Δέν γνωρίζομεν βέβαια ποῖον Ἑλληνα Βασιλέα ὑπονοεῖ τό Ταλμουδικόν κείμενον ὑπὸ τό ὄνομα Gaskalgas, ἀλλὰ ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι τὸν ἀναγνωρίζει ὡς Ἑλληνα.

Εἰς τό ἴδιον βιβλίον τοῦ Ταλμούδ «Meggilath Taanith» Κεφ. β, περιέχεται καί ἡ ἑξῆς φράσις:

Vayiben Ghedoud Ayavanim Anil Chamim Im Bene Israel Ish Echad Ousmmo Nicanor. «Καί ἤτο μεταξύ τῶν Ἑλλήνων, τῶν πολεμούντων τά τέκνα τοῦ Ἰσραήλ, ἀνθρωπός τις ὀνόματι Νικάνωρ».

Γνωρίζομεν ἀπό τήν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅτι εἷς τῶν στρατηγῶν τοῦ Σελευκίδου Βασιλέως Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς, ὁ ὁποῖος εἶχε σταλῆ εἰς τήν γῆν τοῦ Ἰσραήλ μέ ἐντολήν νά καταλύσῃ τήν ἐβραϊκὴν θρησκείαν καί νά τήν ἀντικαταστήσῃ μέ τήν εἰδωλολατρείαν, ὠνομάζετο Νικάνωρ.

Θά ἡμποροῦσα νά ἐπικαλεσθῶ καί νά παραθέσω σωρείαν ἄλλων χωρίων τῶν Ταλμουδικῶν κειμένων εἰς τά ὅποια, τόσον ὁ Ἀλέξανδρος, ὅσον καί οἱ Ἐπίγονοι Σελευκίδαι καί Πτολεμαῖοι, ἀναγνωρίζονται ὡς Ἕλληνες καί ἡ γενέτερά μακεδονικὴ τῶν πατρὶς, ὡς χώρα ἐλληνικὴ. Ἰδιαιτέρας πάντως σημασίας εἶναι τό περιστατικόν ὅτι εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων κατὰ τὰς ὁποίας γίνεται μνεῖα τοῦ Ἀλεξάνδρου, οὗτος ἀποκαλεῖται Ἐβραῖστί «*Alexander A Mokdon Meleh Yavan*», δηλαδή «Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδών, Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος».

Ἀφῆνω ὅμως τό Ταλμούδ διὰ νά φέρω ἐνώπιόν σας ἄλλας συγκλίνουσας ἐβραϊκὰς μαρτυρίας περιεχομένας εἰς τό διασωθέν μέχρις ἡμῶν σύγγραμμα τοῦ περιφήμου ἐλληνιστοῦ Ἰουδαίου συγγραφέως τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος Φλαβίου Ἰωσήπου ἢ ἐβραῖστί Yosseph Ben Matatia ἤτοι Ἰωσήφ υἱοῦ τοῦ Ματαθία. Τρεῖς εἶναι αἱ συγγραφαὶ τοῦ ἐλληνίζοντος τούτου Ἰουδαίου ἱστορικοῦ καί δὴ ἡ «Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία», ὁ «Ἰουδαϊκὸς Πόλεμος» καί τό «Κατὰ Ἀπίωνος ἢ περὶ Ἀρχαιότητος Ἰουδαίων» ἀπολογητικόν του ἔργον.

Ἐρευνῶν κανεῖς τὰς ἀνωτέρω συγγραφάς, ἄγεται εἰς τό συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἰώσηπος, ὁσάκις λαμβάνει ἀφορμὴν νά ἀναφερθῇ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἢ τοὺς Μακεδόνας καί εἰς τήν Ἑλλάδα ἢ τήν Μακεδονίαν, οὐδεμίαν κάμνει ἀντιδιαστολήν ἢ διάκρισιν μεταξύ τῶν ὀνομασιῶν τούτων καί χρησιμοποιεῖ, ἀδιακρίτως, ἄλλοτε τήν μίαν καί ἄλλοτε τήν ἄλλην, θεωρῶν τουτέστι τοὺς Μακεδόνας ὡς Ἕλληνας καί τοὺς Ἕλληνας ὡς Μακεδόνας.

Θά παραθέσω μερικὰς ἀπὸ τὰς πλείστας αὐτὰς μνημονεύσεις πού ἐσταχυολόγησα ἀπὸ τό σύγγραμμα τῆς «Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας», πού ἀποδεικνύουν τήν ἀκρίβειαν τῆς ἱστορικῆς μου διαπιστώσεως. Ἰδοὺ αὗται:

– *Βίβλος 11^η # 337*. «Δειχθείσης δ' αὐτῷ τῆς Δανιήλου Βίβλου ἐν ἣ τινὰ τῶν Ἑλλήνων καταλύσειν τήν ἐκ τῶν Περσῶν ἀρχὴν ἐδηλοῦτο...». Ἐδῶ δηλαδή ὁ Ἰώσηπος, ἱστορῶν τήν κατὰ τήν εἴσοδον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάν-

δρου εἰς Ἱεροσόλυμα τό ἔτος 333 π.Χ. ἐπίδειξιν ὑπό τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως τοῦ χωρίου τοῦ βιβλίου τοῦ Προφήτου Δανιήλ, προφητεύσαντος, ὡς προανέφερα, τήν ὑπό Ἑλληνος Βασιλέως μέλλουσαν νά συμβῇ κατάλυσιν τοῦ Περσικοῦ κράτους, ἀναγνωρίζει καί αὐτός τόν Ἀλέξανδρο ὡς Ἑλληνα.

– *Βίβλος 8 # 61.* « Τῆς δ' οἰκοδομῆς τοῦ Ναοῦ Σολωμών ἤρξατο τό τέταρτον ἔτος ἤδη τῆς βασιλείας ἔχων μηνί δευτέρῳ, ὃν Μακεδόνες μέν Ἀρτεμίσιον καλοῦσι, Ἑβραῖοι δέ Ἰγιάρ....». Ἐδῶ δηλ. ὁ Ἰώσηπος ὀνομάζει τοὺς Ἑλληνας Μακεδόνες.

– *Βίβλος 8 # 95* «Περίεβαλε δέ τοῦ Ναοῦ κύκλω, γείσιον μέν κατά τήν ἐπιχώριον γλῶτταν, θριγκόν δέ παρ' Ἑλλησι λεγόμενον». Ὅπως βλέπομεν εἰς τήν τελευταίαν αὐτήν εὐκαιρίαν ὁ Ἰουδαῖος ἱστορικός ἀμνησχεῖται τῆς ὀνομασίας Ἑλληνες ἀντί τῆς τοιαύτης Μακεδόνες ὡς συνωνύμου.

Ἴδου καί ἄλλα χωρία τοῦ ἰδίου συγγράμματος ἐπιμαρτυροῦντα τήν χρησιμοποιοιμένην συνωνυμίαν Ἑλλήνων καί Μακεδόνων.

– *Βίβλος 8 # 100.* «Περιαγγελθείσης τῆς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα πᾶσιν ἀφίξεως, ἑβδόμῳ μηνί μόλις συνίασιν, ὑπό μέν ἐπιχωρίων Τισσρί, ὑπό δέ τῶν **Μακεδόνων** Ὑπερραιτέρῳ λεγομένῳ...»

– *Βίβλος 8 # 154.* «Ταύτην μέν τήν πόλιν οἰκοδομήσας καί τείχεσιν ὀχυρωτάτοις περιβαλὼν Θαδάμωνα ὠνόμασε καί τοῦτ' ἐτι νῦν καλεῖται παρὰ τοῖς Σύρροις, οἱ δ' Ἑλληνες αὐτήν προσαγορεύουσι Παλμύραν».

– *Βίβλος 11 # 109.* «Ἐνστάσης δέ τῆς τῶν ἀζύμων ἑορτῆς μηνί τῷ πρώτῳ καμέ **Μακεδόνας** Ξανθικῶ λεγομένῳ, κατά δέ ἡμᾶς Νισάν συνερρῦη πᾶς λαός ἐκ τῶν κωμῶν εἰς τήν πόλιν».

– *Βίβλος 8 # 312.* «Τριακοστῷ δ' ἔτει τῆς Ἀσάνου βασιλείας ἤρξεν Ἀμαρῖνος ἔτη δώδεκα, τούτων τό μέν ἕν, ἐν Θαρσῇ πόλει, τά δέ λοιπά ἐν Σεμαρεῶνι λεγομένη πόλει, ὑπό δ' Ἑλλήνων Σαμαρεία καλουμένη».

– *Βίβλος 11 # 148.* «Συνῆλθον οἱ ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς καί Βενιαμίτιδος ἐν τρισίν ἡμέραις εἰκάδι τοῦ ἐνάτου μηνός, ὅς κατά μέν Ἑβραίους Χισλέβ, κατά δέ **Μακεδόνας**, Ἀπελλαῖος καλεῖται».

– *Βίβλος 10 # 273.* «...τόν δέ τράγον δηλοῦν ὡς ἐξ Ἑλλήνων τις βασιλεύων ἔσται ὅς τῷ Πέρσῃ συμβαλὼν δις κρατήσῃ τῇ μάχῃ καί παραλήψεται τήν ἡγεμονίαν πᾶσαν».

– *Βίβλος 11 # 286.* «καί γάρ τοῦ δωδεκάτου μηνός τῇ τρισκαιδεκάτῃ, ὅς κατά μέν Ἑβραίους Ἀδάρ καλεῖται, κατά δέ Μακεδόνας Δύστρος...».

– *Βίβλος 11 # 184.* «.....ταῦτα μέν οὖν ἐπὶ Ξέρξου βασιλέως ἐγένετο,

τελευτήσαντος δέ Ξέρξου τήν βασιλείαν εἰς τόν υἱόν Ἀσύηρον, ὃν Ἄρτα-
ξέρξην Ἑλληνες καλοῦσι, συνέβη μεταβῆναι».

– Βίβλος 12 # 322. «τὴν δ' ἐρήμωσιν τοῦ ναοῦ συνέβη γενέσθαι κατὰ τὴν
Δανιήλου προφητείαν πρό τετρακοσίων καὶ ὀκτὼ γενομένην ἐτῶν, ἐδήλω-
σε γάρ ὅτι Μακεδόνες καταλύσουσιν αὐτόν».

Παρατηροῦμεν ὅτι ἐνῶ εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν #273 τῆς 10ης Βί-
βλου ὁ Ἰωσήπος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν προφητείαν τοῦ Δανιήλ, ὀνομάζει
τόν μέλλοντα νὰ καταλύσῃ τὸ Περσικόν Κράτος Ἑλληνα, ἐδῶ ἐπικαλού-
μενος καὶ πάλιν τὴν ἰδίαν προφητείαν, τόν ἀποκαλεῖ Μακεδόνα, διότι, ὡς
προείπομεν, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Ἰωσήπου, αἱ δύο ἐθνολογικαὶ καὶ γεω-
γραφικαὶ λέξεις, εἶναι ταυτόσημοι καὶ συνώνυμοι.

Θὰ ἀφήσωμεν τόν Ἰωσήπον, ἀφοῦ μνημονεύσομεν ἐν ἀκόμῃ χωρίον
τῆς «Ἀρχαιολογίας» του, τὸ τῆς Βίβλου 12 #414, τὸ ὁποῖον μᾶς παρέχει μί-
αν ἐπὶ πλέον ἱστορικὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς διαπιστώσεώς μας.

Τοῦτο ἔχει ὡς ἀκολουθῶς: «...τελευτήσαντος δέ τούτου, τὴν ἀρχιερω-
σύνην ὁ λαὸς τῷ Ἰούδα δέδωκεν, ὅς, ἀκούσας περὶ Ῥωμαίων δυνάμεως καὶ
ὅτι καταπεπολεμήκασι τὴν τε Γαλατίαν καὶ τὴν Ἰβηρίαν καὶ Καρχηδόνα τῆς
Λιβύης καὶ πρὸς τούτοις τὴν Ἑλλάδα κεχείρωνται καὶ τοὺς βασιλεῖς Περ-
σέα καὶ Φίλιππον καὶ τόν μέγαν Ἀντίοχον, ἔγνω φιλίαν πρὸς αὐτοὺς πε-
ποιῆσθαι».

Ὁ Περσεύς ἦτο, ὡς γνωστόν, Βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἀκμάσας κα-
τὰ τὸ πρῶτον ἡμισί τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἦτο υἱὸς τοῦ Φιλίππου τοῦ
Εἰς τὸν ὁποῖον καὶ διεδέχθη εἰς τὸν βασιλικὸν θρόνον κατὰ τὸ ἔτος 178
π.Χ.. Εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατάκτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ὁ Ἑβραί-
ος ἱστορικός περιλαμβάνει καὶ τοὺς Μακεδόνες αὐτοὺς βασιλεῖς μαζί μέ
τόν Μέγαν Ἀντίοχον, καθόσον θεωρεῖ τὴν Μακεδονίαν ὡς ἐπαρχίαν Ἑλλη-
νικήν.

Ταῦτα εἶναι τὰ δεδομένα τὰ ὁποῖα ἤντησα ἐκ τῆς ἐρεῦνης μου τῶν
κειμένων τοῦ Ἰωσήπου. Ἡθέλησα νὰ ἀναδιφῶ καὶ τὰς πραγματείας τοῦ
ἐτέρου καὶ σχεδόν συγχρόνου Ἰουδαίου ἑλληνιστοῦ συγγραφέως, τοῦ νε-
οπλατωνικοῦ φιλοσόφου Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, διὰ τὸν ὁποῖον οἱ
ἀρχαῖοι ἔλεγον τὸ γνωστόν «ἢ Φίλων πλατωνίζει, ἢ Πλάτων φιλωνίζει».
Ἀλλὰ ὁ Φίλων, δέν ὑπῆρξεν ἱστορικός καὶ τὰ ἔργα του, ἀφιερωμένα εἰς
τὴν φιλοσοφικὴν θεολογίαν καὶ μεταφυσικὴν, δέν τοῦ ἔδωσαν προφανῶς
ἀφορμὴν καὶ εὐκαιρίαν νὰ μᾶς ἀφήσῃ καὶ αὐτός ἀδράς ἱστορικός μαρτυρί-

ας επί του θέματος πού μᾶς ἀπασχολεῖ αὐτήν τήν στιγμήν. Ὅσάκις ἐν τούτοις ὁ Φίλων εὐρίσκει εὐκαιρίαν, εἰς τὰς φιλοσοφικάς του μελέτας, νά ὑπαινιχθῇ τήν ἑλληνικὴν καταγωγὴν τῶν Μακεδόνων, τό πράττει παρρησία, εἴτε διαχωρίζων γενικῶς τό Πανελλήνιον ἀπὸ τό Βαρβαρικόν, εἴτε κατονομάζων εἰδικῶς τούς Μακεδόνας καί τόν Βασιλέα Ἀλέξανδρον ὡς Ἕλληνας.

Οὕτω εἰς τό φιλοσόφημά του «Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον εἶναι ἐλεύθερον» ἀναφέρων τήν ἀπόπειραν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅπως πειθαναγκάσῃ τόν Ἰνδόν γυμνοσοφιστὴν Κάλανον ὅπως συναποδημήσῃ μετ' αὐτοῦ εἰς τήν Ἑλλάδα, ἱστορεῖ τὰ ἑξῆς: «Ἀλεξάνδρος γοῦν ὁ **Μακεδών** βουλόμενος ἐπιδείξασθαι τῇ Ἑλλάδι τήν ἐν τῇ Βαρβάρῳ σοφίαν.... παρεκάλει τόν Κάλανον συναποδημεῖν... Ὡς δέ οὐκ ἔπειθεν «Ἀναγκασθεῖση» ἔφη «συνακολουθεῖν» Ὁ δέ εὐθυβόλως πάνυ καί εὐγενῶς «Τίνος οὖν» εἶπεν, «ἄξιόν με τοῖς Ἕλλησιν ἐπιδείξεις, Ἀλέξανδρε, εἶγε ἀναγκασθῆσομαι ποιεῖν ἅ μὴ βούλομαι;»

Μετά τήν ὑπόμνησιν αὐτήν συνεχίζω τήν διαδρομὴν μου εἰς ἄλλας μαρτυρίας, ὁμοφύλων προγόνων μου καί ὡς πρώτην, ἐπικαλοῦμαι χωρίον τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ περιηγητοῦ Ἰσπανοεβραίου ραββίνου Βενιαμίν τοῦ Τουδέλα. Ὁ πλούσιος αὐτός ραββῖνος τῆς Ναβάρας, ὁ ὁποῖος θά ἤμποροῦσε νά χαρακτηρισθῇ ὡς πρωτοπόρος τοῦ συγχρόνου περιηγητισμοῦ, ἐξεκίνησε τό ἔτος 1164 μ.Χ. ἀπὸ τήν πολίχνην Τουδέλα τῆς Ἰσπανίας, ὅπως ἐπισκεφθῇ καί γνωρίσῃ τὰς ἐβραϊκὰς Κοινότητας τῆς βαλκανικῆς καί Μέσης Ἀνατολῆς. Φθάσας εἰς Κέρκυραν, πού ὑπήγετο τότε εἰς τό βασιλεῖον τῆς Σικελίας, διεπεραιώθη εἰς τήν Ἄρταν καί ἐσυνέχισεν ἔπειτα τήν περιοδεῖαν του εἰς ὅλην τήν νότιον καί βόρειον Ἑλλάδα καί τὰς νήσους τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀρχιπελάγους. Εἰς τό Ὀδοιπορικόν του, πού συνέγραψεν ἐβραϊστί, ὁ ραββῖνος Βενιαμίν γράφει τὰ ἑξῆς περὶ τῶν ἐντυπώσεων του, μόλις ἐπάτησεν εἰς τὰ ἑλληνικά ἐδάφη «...ἀπὸ ἐκεῖ (δηλαδή ἀπὸ τήν Κέρκυραν), μέ διαδρομὴν δύο ἡμερῶν διὰ θαλάσσης, εἰς Ἄρταν ἢ ὁποῖα εἶναι ἀρχὴ τοῦ βασιλείου τοῦ Μανουήλ, τῆς χώρας τῶν Ἑλλήνων...». Περαιτέρω, καί ἀφοῦ περιγράφει τήν ὁδοιπορίαν του ἀνά τήν Στερεάν Ἑλλάδα, Πελοπόννησον καί Θεσσαλίαν, σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: «καί ἐκεῖθεν μέ διαδρομὴν δύο ἡμερῶν φθάνομεν εἰς τήν πόλιν Θεσσαλονίκην, τήν ὁποίαν ἵδρυσεν ὁ Σέλευκος, εἷς ἐκ τῶν τεσσάρων Βασιλέων τῆς Ἑλλάδος οἱ ὁποῖοι ἐβασίλευσαν μετὰ τόν Ἀλέξανδρον...».

Θά συγχωρήσωμεν βέβαια εἰς τόν περιηγητὴν ραββῖνον μας τήν ἱστορι-

κήν του ανακρίβειαν ως προς τόν ἀληθῆ ἰδρυτὴν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ θά προσέξωμεν μόνον εἰς τὰ ὅσα σχετίζονται μέ τό θέμα τῆς ὁμιλίας μας. Διηγείται οὗτος ἐν πρώτοις ὅτι ἀπό τήν Ἄρταν ἀρχίζει τό βασιλεῖον τοῦ Μανουήλ, τῆς χώρας τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλά, κατά τόν χρόνον τόν ὁποῖον ο Τουδέλας ἐπέρασεν ἀπό τήν Ἄρταν καί ἐπεσκέφθη ἔπειτα τήν Θεσσαλονίκην, βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου ἦτο ὁ Μανουήλ ὁ Αὐτός ὁ Κομνηνός, βασιλεύσας ἀπό τό 1143 ἕως τό 1180 μ.Χ.. Εἰς τό βασιλεῖον τοῦτο, πού εἶχε πρωτεύουσαν τήν Κωνσταντινούπολιν, ὑπήγετο ὡς γνωστόν καί ὁλόκληρος ἡ Μακεδονία, τήν ὁποία συνεπῶς ὁ Τουδέλας ἀναγνωρίζει ὡς ἑλληνικήν, ἀφοῦ μᾶς λέγει ὅτι ἀπό τήν Ἄρταν ἀρχίζει τό βασιλεῖον τοῦ Μανουήλ, τῆς χώρας τῶν Ἑλλήνων. Τήν ἀναγνώρισιν αὐτήν τῆς Μακεδονίας ὡς χώρας Ἑλληνικῆς ἐπαναλαμβάνει ὁ ραββῖνος Βενιαμίν, λέγων περαιτέρω, ὅτι τήν Θεσσαλονίκην ἵδρυσεν ὁ Σέλευκος εἰς τῶν τεσσάρων βασιλέων τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἐβασίλευσαν μετὰ τόν Ἀλέξανδρον, χαρακτηρίζων συνεπῶς καί αὐτός τοὺς ἐπιγόνους, ὡς βασιλεῖς Ἑλλήνων.

Ἐνας ἄλλος σύγχρονος πρὸς τόν Τουδέλαν Ἰουδαῖος, ραββῖνος καί αὐτός, ἀλλὰ πολὺ πλεον ἀπὸ αὐτόν περίφημος εἰς τήν ἑβραϊκὴν καὶ τήν παγκόσμιον ἱστορίαν, ὁ Μωυσῆς μπεν Μαΐμόν, ὁ ἐξελληνίσας τό ὄνομά του εἰς Μαΐμονίδην, μᾶς ἄφησε καί αὐτός τήν ἔγκυρον ἱστορικὴν του σφραγίδα περὶ τῆς ἑλληνικότητος τῆς γῆς, τήν ὁποίαν πατῶμεν. Ὁ Μαΐμονίδης, γεννηθεὶς εἰς τήν Κόρδοβαν τῆς Ἰσπανίας τό ἔτος 1135 μ.Χ. καί ἀποθανὼν εἰς τήν Τιβεριάδα τοῦ Ἰσραὴλ τό 1204 μ.Χ., ὑπῆρξεν ὁ μοναδικὸς Ἰουδαῖος φιλόσοφος τοῦ μεσαίωνος ὁ ὁποῖος ἐπλούτισε τήν ἑβραϊκὴν διανόησιν μέ τὰ διδάγματα τῆς Ἀριστοτελείου φιλοσοφίας. Εἰς τό βιβλίον του «More Nevouchim = Ὁδηγὸς τῶν Ἀποπλανημένων» ὁ Μαΐμονίδης, προλογίζων τό σύγγραμμά του καί παρουσιάζων στοὺς ἀναγνώστας του τόν Σταγειρίτην Μακεδόνα φιλόσοφον Ἀριστοτέλη, τόν ἀποκαλεῖ Ἑλληνα καὶ τόν ἀνακηρύσσει ὡς ἕνα ἐκ τῶν γνωστοτέρων ἐκπροσώπων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς διανοήσεως. Ἡ διανόησις αὐτή, κατά τόν Μαΐμονίδην, χάρις εἰς τήν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας ὑπὸ τῆς Ἑλληνομακεδονικῆς βασιλικῆς δυναστείας, μετεφυτεύθη καί εἰς τήν Ἰουδαίαν καί συνετέλεσεν εἰς τήν ἀλληλογνωρίμιαν τοῦ ἑλληνισμοῦ καί τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καί εἰς τήν δημιουργίαν μᾶς νέας φιλοσοφοθησκευτικῆς συνθέσεως, πού ἤνοιξε νέους δρόμους καί ἔδωκε νέας κατευθύνσεις εἰς τόν ἀνθρώπινον πολιτισμόν.

Καί ἄλλα πρόσθετα ντοκουμέντα καί μνημεῖα ἡμποροῦν νά θεωρηθοῦν

ἐπίσης ὡς παλαιαί καί αὐθεντικά ἐβραϊκά μαρτυρία περί τῆς Ἑλληνικότητος τῆς Μακεδονίας. Μεταξύ τούτων ἡμπορεῖ κανεῖς νά ἐπικαλεσθῇ καί τά ἀκόλουθα: Εἰς τήν Καστοριάν ἀνευρέθη πρό ἐτῶν ὑπό τοῦ ἄλλοτε καθηγητοῦ τῆς ἐβραϊολογίας εἰς τό Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης Λαζάρου Βελέλη, παλαιότατον μεσαιωνικόν τεῦχος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γραμμένον εἰς νεοελληνικήν γλῶσσαν, ἀλλά μέ ἐβραϊκοῦς χαρακτήρας. Διότι οἱ Ἑβραῖοι τῆς Καστοριάς, ὅπως καί οἱ τῆς Θεσσαλονίκης καί ὄλων τῶν ἄλλων πόλεων τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου ἦσαν, ἀπό τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων μέχρι καί τῆς κατά τόν 15ον αἰῶνα μ.Χ. ἀθρόας εἰσροῆς προσφύγων Ἑβραίων ἐξ Ἰσπανίας, Ἑλληνόφωνοι. Ἐπειδή ὅμως πλείστοι ἐξ αὐτῶν, καίτοι εἶχον ὡς μητρικήν γλῶσσαν τήν ἑλληνικήν, ἦσαν, ἑλληνιστί μέν ἀγράμματοι, ἐβραϊστί ὅμως ἐγγράμματοι, γνωρίζοντες ἀνάγνωσιν καί γραφήν τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης, εὐρίσκοντο εἰς τήν ἀνάγκην νά διαβάζουν τήν Βίβλον εἰς τήν ἑλληνικήν μέν γλῶσσαν, μέ ἐβραϊκά ὅμως γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου. Τό ἑλληνοεβραϊκό τοῦτο Βιβλικόν Τεῦχος, ἀγορασθέν πρό 35 περίπου ἐτῶν ὑπό τοῦ νεοῖδρυθέντος τότε Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, εὐρίσκεται εἰς τήν Πανεπιστημιακὴν Βιβλιοθήκην, διασωθέν οὕτω ἀπο βεβαίαν κατά τοὺς φυλετικούς διωγμούς ἀπώλειαν.

Εἰς τό παλαιόν ἐπίσης ἐβραϊκόν νεκροταφεῖον τῆς Θεσσαλονίκης εὐρέθησαν καί ἀπεκαλύφθησαν ἐπιτύμβιοι πλάκες φέρουσαι ἐπιγραφάς γραμμένας ἑλληνιστί καί ἐβραϊστί καί ἀναγομένας εἰς χρονολογίας ἑλληνιστικὰς καί μεσαιωνικάς. Ἡ ἀποδεικτικὴ ἀξία τῶν ντοκουμέντων καί τῶν μνημείων αὐτῶν ἐπὶ τοῦ θέματος πού ἐρευνῶμεν, εἶναι μέν ἔμμεσος, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἀξιόλογος καί ἀξιόπιστος. Διότι διὰ νά γράφουν οἱ παλαιοὶ Ἑβραῖοι κάτοικοι τῆς Μακεδονίας τὰ ἱερά των βιβλία μέ ἐβραϊκοῦς μέν χαρακτήρας, ἀλλά εἰς ἑλληνικήν γλῶσσαν, καί διὰ νά χαράσσουν τὰς ἐπιτυμβίους πλάκας τῶν νεκροταφείων των, παραλλήλως ἐβραϊστί καί ἑλληνιστί, σημαίνει ὅτι ἦσαν γλωσσικῶς ἀφωμοιωμένοι πρὸς τό περιβάλλον εἰς τό ὅποιον ἔζων καί τό ὅποιον συνεπῶς ἦτο Ἑλληνικόν. Ἐάν τό περιβάλλον τοῦτο ἦτο π.χ. σλαβικόν καί αἱ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ θά ἦσαν ἐβραϊοσλαβικά καί ἡ γραφή τῶν ἱερῶν Ἑβραϊκῶν βιβλίων θά ἐγένετο μέ ἐβραϊκοῦς μέν χαρακτήρας τοῦ ἀλφαβήτου, εἰς σλαβικήν ὅμως γλῶσσαν. Τό ἐπιχείρημα τοῦτο *Mutatis Mutandis* ἐνισχύεται ἀπὸ τό γεγονός ὅτι εἰς ἄλλας χώρας, ὡς π.χ. εἰς τήν Αἴγυπτον καί τήν παλαιάν Μεσοποταμίαν, εὐρέθησαν παλαιαὶ Βίβλοι καί παλαιαὶ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ γραμμέναι ἐβραϊστί καί ἀρα-

βιστί, μαρτυροῦσαι οὕτω ὅχι μόνον τήν ἐπίδρασιν ἀλλά καί τόν ἐθνολογικόν χαρακτήρα τοῦ περιβάλλοντος.

Ὡς συνισταμένη τῆς θέσεως τήν ὁποίαν λαμβάνει ἡ ἐβραϊκή ἀντίληψις ἐπὶ τοῦ θέματος τό ὅποιον ἐρευνῶμεν, ἡμπορεῖ νά θεωρηθῇ ἡ γνώμη τήν ὁποίαν διατυπώνει εἰς τήν περισπούδαστον ἐνδεκάτομον «Ἱστορίαν τῶν Ἑβραίων» ὁ ἐγκυρότερος τῶν νεωτέρων Ἰουδαίων ἱστορικῶν, ὁ πρό ἑνός περίπου αἰῶνος ἀκμάσας καθηγητής τῆς ἐβραϊκῆς ἱστορίας στό Πανεπιστημίον τοῦ Breslau Ἑρρίκος Graetz, ὁ ὅποιος ἡμπορεῖ νά παραλληλισθῇ πρός τόν Παπαρρηγόπουλον τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορική αὕτη ἐβραϊκή αὐθεντία διακηρύττει εὐγλώττως ὅτι ἡ ἀρχαία Μακεδονία, τῆς ὁποίας ὁ Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ὑπῆρξεν, διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἀσίας, ὁ μεταβαλὼν τόν ροῦν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἦτο χώρα Ἑλληνική, ἡ βασιλική τῆς Δυναστείας, ἐλληνική ἐπίσης, ἡ πνευματική ὑφή καὶ δημογραφικὴ συγκρότησις, ἐλληνική, μολονότι, ὅπως καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἐπαρχίαν, δέν ἔλειπαν καὶ εἰς τήν Μακεδονίαν καὶ ἑτερογενῆ φυλετικά στοιχεῖα. Εἰς ὅλας τὰς σελίδας τοῦ περισπουδάστου αὐτοῦ συγγράμματος, ὡσάκις ὁ Graetz λαμβάνει ἀφορμὴν νά ἀναφερθῇ εἰς τήν δραστηριότητα τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τήν Ἀσίαν καὶ τήν Αἴγυπτον, κατονομάζει αὐτούς ὡς Ἑλληνομακεδόνας, τὰ ἦθη των, ὡς ἦθη ἐλληνικά, τήν θρησκείαν των, ὡς θρησκείαν ἐλληνικὴν καὶ τήν ἐν γένει συμπεριφορὰν των, ὡς συμπεριφορὰν ἐλληνικὴν, ἐν ἀντιθέσει πρός τήν ἀντίποδα ταύτης, τήν βαρβαρικὴν.

Αὐταῖ εἶναι, ἐξ' ὧν γνωρίζω αἱ ἀρχαῖαι ἐβραϊκαὶ μαρτυρίαι πού μαρτυροῦν περὶ τοῦ θέματος τῆς ὁμιλίας μου. Προφανῶς εἰς ταύτας θά ἡδύνατο νά προστεθοῦν καὶ ἄλλαι, ἐάν ἤμην βαθύτερος γνώστης καὶ ἐρευνητὴς τῶν πηγῶν.

Ἀλλά, ἐάν ἡ ἱστορία, αὕτη καθ' ἑαυτήν, μᾶς παρέχει τὰς ὅσας προεξέθεσα μαρτυρίας, μία ἄλλη συγγενὴς ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, μᾶς χορηγεῖ ἀκόμη περισσότερα καὶ ἐξ' ἴσου ἀσφαλῆ πιστοποιητικά. Καὶ ἡ ἐπιστήμη αὕτη, χωρὶς τήν μελέτην τῆς ὁποίας, ἡ ξηρὰ ἱστορικὴ ἀφήγησις καὶ παράθεσις γεγονότων δέν ἡμπορεῖ νά εἶναι διδακτικὴ, ἐπιβεβαιώνει τὰ συμπεράσματά μας. Καὶ διδάσκει ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ὅτι διὰ νά δημιουργηθῇ ἱστορικὴ ἐνότης μεταξύ μιᾶς χώρας καὶ ἑνός λαοῦ καὶ διὰ νά νομιμοποιηθῇ ὁ λαὸς αὐτός ὅπως προβάλλῃ ἱστορικοὺς τίτλους ἐπὶ μιᾶς χώρας, δέν ἀρκεῖ ἡ ἀπλὴ καὶ οὐχὶ σπανίως συμπτωματικὴ ἄσκησις δικαιωμά-

των κυριαρχίας ἐπὶ τῆς χώρας ἢ ἀπλῇ διέλευσις ἐξ αὐτῆς ξένων ἐθνικῶν στοιχείων. Ἀπαιτεῖται προσέτι, ὅπως ὁ κατέχων λαός, συνδεθῇ μέ τήν χώραν μέ ὅλους ἐκείνους τοὺς δεσμούς καὶ σφυρηλατήσῃ ὅλους ἐκείνους τοὺς κρίκους πού ὀνομάζονται μέ μία λέξιν «πολιτισμός». Ὑπὸ τό πρῖσμα τῆς διδασκαλίας ταύτης, ἐάν ἐρευνήσωμεν τήν ἱστορίαν τῆς Μακεδονίας κατά τοὺς τελευταίους εἴκοσι αἰῶνας, θά παρατηρήσωμεν, ὅτι ὅσοι Λαοὶ καὶ ἄν διέβησαν ἀπὸ αὐτήν καὶ ὅσαι ἐξουσίαι καὶ ἄν ἡσκήθησαν ἐπ' αὐτῆς, ὅσον-δήποτε χρονικόν διάστημα, κανεῖς δέν συνεδέθη μέ τήν Μακεδονίαν μέ τόσον σαφεῖς καὶ εὐδιαγνώστους πολιτιστικούς δεσμούς μέ ὅσους συνεδέθησαν μέ τήν χώραν αὐτήν, οἱ Ἕλληνες. Καί μάρτυρες ἀδιάψευστοι τοῦ συμπεράσματος αὐτοῦ δέν εἶναι μόνον τά ὅσα ἡ σκαπάνη τῶν ἀρχαιολόγων φέρει συνεχῶς εἰς φῶς, ἀλλά καὶ τά σωζόμενα μνημεῖα τῆς τέχνης, τῆς φιλολογίας καὶ τῶν ἄλλων ζωντανῶν ἐκφάνσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πού συνιστοῦν τό ἱστορικόν καὶ πολιτιστικόν παρελθόν τῆς Μακεδονίας.

Εὐρίσκονται οὕτω εἰς πλήρη ἀρμονίαν μέ τά διδάγματα καὶ τά συμπεράσματα αὐτά, αἱ ἀρχαῖαι ἐβραϊκαὶ πηγαὶ τὰς ὁποίας κατῴρθωσα νά περισυλλέξω καὶ νά παραθέσω εἰς ὑμᾶς κατά τήν σημερινήν ὁμιλίαν.

Ἐάν δέ τὰς πηγὰς αὐτάς καὶ τά συμπεράσματα αὐτά, θελήσωμεν νά ἐλέγξωμεν, μέ τήν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς ἀνθρωπίνην δραστηριότητα, πού ἀναπτύσσεται κατά τὰς ἡμέρας μας εἰς τήν Μακεδονίαν καὶ εἰς τήν ὠραίαν πρωτεύουσάν πόλιν της, δραστηριότητα πού παρέχει δείγματα μιᾶς ὑπερτάτης, καὶ χωρίς ἴσως προηγούμενον ἀκμῆς, θά εὕρωμεν εὐκαιρίαν ἐφαρμογῆς τοῦ ρητοῦ τοῦ Ἑλλήνος ἐπιγραμματιστοῦ φιλοσόφου Μενάνδρου κατά τό ὁποῖον «ἄγει πρὸς φῶς τήν ἀλήθειαν, χρόνος».

Τό σύστημα διακυβερνήσεως τροχοπέδη διά τήν εὐημερίαν καί πρόοδον τῆς Ἑλλάδος⁴⁵

Εἰς τὸ ἀκολουθοῦν κεῖμενον καταγραφῶ τας προσώπικας μοῦ σκέψεις αἵτινες εἶναι τό καταστάλαγμα τῶν νομικῶν σπουδῶν μου, τῶν παρατηρήσεών μου ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ δημοσίου βίου καί τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν πού κρατοῦν εἰς ἄλλας χώρας καί δὴ εἰς τό Ἰσραήλ.

Τὰ κατασταλάγματα αὐτά δύνανται νά συνοψισθοῦν εἰς τὰς ἐξῆς γενικάς γραμμάς:

1. Γενικάί Παρατηρήσεις

Σχεδόν ὅλοι οἱ μελετηταί τοῦ δημοσίου βίου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἀναγνωρίζουν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κρατικὴ μηχανὴ δέν κινεῖται εὐρύθμως. Ἐκ τῶν μελετητῶν αὐτῶν ἄλλοι μὲν ἐπιρρίπτουν τὴν εὐθύνην τοῦ συμπτώματος αὐτοῦ εἰς τὴν ἰθύνουσαν τάξιν τὴν ὁποίαν μέμφονται ὅτι δέν διαδραματίζει τὸν ἐπιβαλλόμενον εἰς αὐτὴν ρόλον καί δέν ἀσκεῖ τὴν ἐπιρροήν της διὰ τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων. Ἄλλοι ἐξ ἀντιθέτου ἀποδίδουν τὴν εὐθύνην τῆς κακοδαιμονίας εἰς τὰς ἑλληνικὰς μάζας τὰς ὁποίας κατηγοροῦν ὡς στερουμένας πολιτικῆς ὠριμότητος καί ὡς ἐμπορουμένας ὑπὸ ἀτομικιστικῶν διαθέσεων πού τὰς ἐμποδίζουν νά θυσιάσουν ταύτας χάριν τοῦ γενικοῦ συμφέροντος καί τῶν ἀναγκῶν τῆς συλλογικῆς ζωῆς.

Ἀπορρίπτω ἀμφοτέρας τὰς διαγνώσεις αὐτάς μολονὶ συμφωνῶ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς κρατικὸς ὀργανισμὸς πάσχει ὀργανικῶς.

⁴⁵ Το παρόν μελέτημα το οποίο εκπονήθηκε από τον πατέρα μου στη δεκαετία του 1960, εξακολουθεῖ νὰ εἶναι ιδιαίτερα ἐπίκαιρο σήμερα. Αποδεικνύεται καὶ ἀπὸ αὐτό το κείμενο ὅτι τὸ ἑλληνικὸ σύστημα δακυβερνήσεως ἔχει καταστεί διαχρονικὸ πρόβλημα ἀφοῦ ποτὲ δὲν ἀντιμετωπίζεται στὴ βάση του.

Γεννηθείς καί ζήσας υπέρ τό ἥμισυ αἰῶνος ἐντός τοῦ ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος, ἀλλά καί ταξιδεύσας ἀρκετά καί γνωρίσας καί μελετήσας ξένους θεσμούς καί τήν ψυχροσύνθεσιν ἄλλων λαῶν καί δὴ τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, διαπιστῶ ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός δέν εἶναι εἰς τά κύρια χαρακτηριστικά του διάφορος ἀπό τοὺς ἄλλους λαούς, οἱ ὅποιοι εὐημεροῦν καί προοδεύουν. Τολμῶ μάλιστα νά προσθέσω ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός μέ τά φυλετικά του προσόντα καί μέ τās κλιματολογικὰς συνθήκας ὑπὸ τās ὁποίας ζῇ, θά προηγέιτο εἰς εὐημερίαν καί πρόοδον ἐάν δέν ἐτροχοπεδεῖτο ἀπὸ τὴν τροχοπέδην ἐκείνην πού τόν ἐμποδίζει νά ἀναπτύξη καί ἀξιοποιήσῃ τὰ πλεονεκτήματα τοῦ φυλετικοῦ του χαρακτήρος καί τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Καί ἡ τροχοπέδη αὕτη δέν εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μου, ἄλλο τι εἰμὴ τό κακόν καί ἀτυχές σύστημα διακυβερνήσεως τῆς χώρας.

2. *Τὰ Ἐλαττώματα τοῦ Κρατοῦντος Συστήματος*

Τὰ βασικά καί κύρια ἐλαττώματα τοῦ ὑφισταμένου συστήματος διακυβερνήσεως εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) **ἡ πιεστική, ἄμετρος καί νοσηρὰ ἐξάρτησις τῶν κυβερνώντων ἀπὸ τοὺς κυβερνωμένους.** Προϊόν τῆς νοσηρᾶς ταύτης καί πιεστικῆς ἐξαρτήσεως ὑπῆρξεν τό πολυθρύλητον καί γνησίως ἑλληνικόν σύμπτωμα τῆς «πολιτικῆς συναλλαγῆς» τό ὅποιον ἀφ' ἑνὸς μὲν μετέβαλε τοὺς κοινοβουλευτικούς ἀντιπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, μὴ στερουμένους οὔτε πατριωτισμοῦ ἀλλ' οὔτε ἰκανοτήτων, εἰς ἀχθοφοροῦντας διεκπεραιωτάς τῶν πλέον ἀπιθάνων μικροῦποθέσεων καί μικροσυμφερόντων τῶν ψηφοφόρων καί τῶν κομματαρχῶν, ἀφ' ἑτέρου δέ ἀφήρεσεν ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως καί τῆς Βουλῆς τὴν δυνατότητα νά συγκεντρώνουν τό κύριον μέρος τῆς προσοχῆς των καί τοῦ ἐνδιαφέροντός των, εἰς τὴν διαφρόντισιν τῶν γενικῶν ὑποθέσεων τῆς χώρας.

β) **ὁ βουλευτικός ἐπαγγελματισμός.** Ὁ περιορισμός τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐνεργῶς ἀναμειγνυομένων εἰς τὴν πολιτικὴν, ἐξελιχθεὶς σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἐπαγγελματοποίησιν, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος, ἡμπορεῖ νά θεωρηθῇ ἔν τινι μέτρῳ, ὡς ἄμεσον ἐπακόλουθον τῆς πιεστικῆς, ἀμέτρου καί νοσηρᾶς ἐξαρτήσεως τῶν βουλευτῶν ἀπὸ τοὺς ψηφοφόρους. Τὸ σύμπτωμα εἶναι ἀπὸ ἑλληνικῆς σκοπιᾶς πράγματι ἀποκαρδιωτικόν. Κανέ-

να άλλο κράτος εντός του βαλκανικού χώρου διαθέτει τόσας επιστημονικές και άλλες ειδικευμένες προσωπικές αξίας όσας διαθέτει ή Ελλάδα. Αί Αθηναί ιδίως, διαθέτουν πληθύν κορυφαίων προσωπικοτήτων της επιστήμης και των παραγωγικών τάξεων αί όποϊαι δέν άνευρίσκονται κατ' αναλογίαν εις τας πρωτεύουσας των γειτονικών χωρών. Έν τούτοις, αί προσωπικάι αύται αξίαι δέν άναμειγνύονται κατά κανόνα εις τήν πολιτικήν ζωήν και δέν κατέρχονται εις τήν πολιτικήν κονίστραν του τόπου, λόγω του βασίμου κινδύνου μειώσεως της προσωπικότητός των εκ του ισχύοντος συστήματος εκλογής των εκπροσώπων του λαού εις τό έθνικόν κοινοβούλιον. Εις τήν Ελλάδα κατέστη κοινή συνείδησις ότι οί εκλεγόμενοι δέν είναι κατά τό πλείστον και οί εκλεκτοί. Επιβάλλεται όθεν όπως τό έλάττωμα τουτο άρθή εκ του μέσου κατά τόν ριζικώτερον τρόπον. Τουτο δύναται νά επιτευχθί διά των έξης δύο βασικών συνταγματικών μεταρρυθμίσεων: 1) της καταργήσεως της διαιρέσεως της χώρας εις πολλές εκλογικές περιφέρειας και της καθιερώσεως ένιαίας εκλογικής περιφέρειας δι' όλόκληρον τήν επικράτειαν και 2) της άπαγορεύσεως της άνακηρύξεως ως ύποψηφίων βουλευτών των προσώπων εκείνων άτινα διετέλεσαν βουλευταί κατά τας άμέσως προηγηθείσας δύο συναπτάς βουλευτικές περιόδους. Περί άμφοτέρων των συνταγματικών τούτων μεταρρυθμίσεων και των προσδοκωμένων έξ αυτών πλεονεκτημάτων, γίνεται αναλυτικώτερον λόγος κατωτέρω.

3. Ένιαία Έκλογική Περιφέρεια

Η διαίρεσις της χώρας εις πολλές εκλογικές περιφέρειας, κατά τό μάλλον και ήττον στενάς, επέφερε, κατά τήν γνώμην μου, πολλά δεινά εις τήν έλληνικήν δημοσίαν ζωήν και επέδρασε δυσμενώς εις τας τύχας της χώρας. Η διαίρεσις αύτη υπήρξεν αίτία άναπτύξεως του τοπικισμού και έξώθησε τούς πολίτας εις τήν επιδίωξιν της έξυπηρετήσεως των άτομικών συμφερόντων εις βλάβην των συμφερόντων του συνόλου.

Ο Άριστοτέλης εις τά «Πολιτικά» του, άναγνωρίζων τόν κακόν τουτον θεσμόν επάγεται «Ός τό υδωρ τό πλείον, οϋτω και τό πολύ (των ανθρώπων), των όλίγων άδιαφθωρότερον». Άν και τό σοφόν αυτό άπόφθεγμα έγράφη από Έλληνα και εις τήν έλληνικήν γλώσσαν, δέν έχρησίμευσε δυστυχώς πρός ποδηγέτησιν, του άγαθοϋ εις τήν ψυχήν Έλληνο πολίτου,

ὅστις, ἀπό τῆς ἀνακηρύξεως τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, δέν διεπαιδαγωγῆθη διὰ τῶν θεμελιωδῶν του θεσμῶν εἰς τό νά θέτῃ ὑπεράνω τῆς ἰδίας του ἀτομικότητος, τήν ὄντοτητα τοῦ ἔθνους.

Τό σύστημα τῆς ἐνιαίας ἐκλογικῆς περιφερείας, ἰσχύον εἰς τό Ἰσραήλ ἀπό τῆς ἐπανιδρύσεως τοῦ ἐβραϊκοῦ κράτους, ἀπέδωκεν ἄριστα ἀποτελέσματα καί θεωρεῖται ἀπό πολλούς ὡς μία ἀπό τὰς κυριωτέρας αἰτίας τῆς εὐημερίας, τῆς προόδου, τῆς συνοχῆς καί τῆς ἀφθάστου ἀναπτύξεως τῶν πλουτοπαραγωγικῶν του δυνατοτήτων. Μεταφυτευόμενον εἰς τήν Ἑλλάδα, τό σύστημα τοῦτο θά λύσῃ ἐν τῇ πράξει πολλά προβλήματα καί δῆ: θά ἀπολυτρώσῃ τόν βουλευτήν ἀπό τόν φόρον ὑποτελείας του εἰς τόν ψηφοφόρον του, ἀφοῦ οὗτος θά ἐκλέγῃται ἀπό ὅλους τοὺς Ἑλληνας ἐκλογεῖς οἱ ὅποιοι θά τόν γνωρίζουν μόνον ἀπό τὰς παρεμβάσεις του εἰς τήν Βουλὴν, ἀπό τὰς μελέτας του, ἀπό εἰσηγήσεις νομοσχεδίων, ἀπό ἀρθρογραφίας καί γενικῶς ἀπό ἐκδηλώσεις δημοσίου καί γενικοῦ χαρακτήρος. Θά βοηθήσῃ τόν βουλευτήν νά συγκεντρώσῃ τήν προσοχήν του καί νά διαθέτῃ τόν πολῦτιμον χρόνον του εἰς τήν μελέτην τῶν νομοσχεδίων, τοῦ προϋπολογισμοῦ, τῶν γενικῶν προβλημάτων τῆς χώρας, ἀντὶ νά εἶναι ὁ ἀχθοφορῶν διεκπεραιωτής τῶν ἐγλωιστικῶν αἰτημάτων μιᾶς μικρᾶς μερίδος ἐκλογέων. Θά ἐπιτρέψῃ εἰς τὰς ἀδρανόουσας καί ἐν ληθαργῶν διατελούσας προσωπικότητας τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως καί τῶν παραγωγικῶν τάξεων, νά εἰσέλθουν εἰς τόν πολιτικόν στίβον καί νά προσφέρουν τὰς ἱκανότητάς των εἰς τό ἔθνος. Θά ἀπαλλάξῃ κατὰ μέγα μέρος τήν διοίκησιν ἀπό τήν πιεστικὴν ἐπέμβασιν τῶν βουλευτῶν καί θά τήν ἀφήσῃ ἐλευθέραν νά διεκπεραιώσῃ τὰς ὑποθέσεις των ἀμερολήπτως καί κατὰ τό πνεῦμα τῶν νόμων.

4. Βουλευτικός Ἐπαγγελματισμός

Ἐξυγιαντικός θά εἶναι διὰ τήν μελλοντικὴν δημοσίαν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος ὁ εἰσακτέος συνταγματικός θεσμός τῆς λεγομένης «βουλευτικῆς ἀγροναπαύσεως». Ὁ θεσμός αὐτός, πρωτότυπος εἰς τό εἶδος του, εἰσαγόμενος εἰς τό ὑπὸ μεταρρύθμισιν ἐλληνικόν Σύνταγμα, θά ἔχῃ πλὴν ἄλλων καί τὰς ἐξῆς εὐεργετικάς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ δημοσίου βίου: α) θά θέσῃ τέρμα εἰς τήν μονοπώλησιν τῆς ιδιότητος τοῦ βουλευτοῦ ἀπὸ μίαν μικρὰν μερίδα πολιτευομένων προσώπων, β) θά ἀνυψώσῃ τό ἀξίωμα τοῦ βουλευ-

του εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν καὶ γ) θὰ καταστήσῃ αὐτομάτως δυνατὴν τὴν ἐκάστοτε ἀνανέωσιν τῶν στελεχῶν τοῦ δημοσίου βίου καὶ τὴν συνεχῆ μετὰ γγισιν νέου αἵματος εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοινοβουλευτικὸν σῶμα, ἀφοῦ θὰ ἀπαγορεύεται εἰς πρόσωπα ἐκπροσωπήσαντα τὸ ἔθνος ἐπὶ δύο συναπτὰς βουλευτικὰς περιόδους, νὰ ἀνακηρύσσωνται ὑποψήφιοι κατὰ τὰς ἐπομένους τῶν δύο αὐτῶν συναπτῶν περιόδων βουλευτικὰς ἐκλογάς.

Ἐξαίρεσις τῆς ἀπαγορεύσεως αὐτῆς ἐνδείκνυται ὅπως εἰσαχθῇ διὰ τοὺς διατελέσαντας κοινοβουλευτικούς πρωθυπουργοὺς καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν νομίμως κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀνεγνωρισμένων πολιτικῶν κομμάτων καὶ τοῦτο ἵνα διασφαλισθῇ τὸ ἀδιάσπαστον τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς χώρας.

5. Ἐκλογικὸν Σύστημα

Μολονότι εἶναι κοινῶς ἀνεγνωρισμένον ὅτι τὸ ἐκλογικὸν σύστημα τῆς ἀπλῆς ἀναλογικῆς εἶναι τὸ δικαιότερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, ἐν τούτοις εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ σύστημα τοῦτο δέν καθιερώθη μέχρι σήμερον διὰ συνταγματικῆς διατάξεως, ἀλλὰ ἀφέθη ἡ δυνατότης ὅπως ὁ νόμος καθορίξῃ τὸ ἐκάστοτε ἐφαρμοστέον ἐκλογικὸν σύστημα. Ἡ εὐελιξία αὕτη θὰ ἦτο ἐνδειγμένη ἐκ τοῦ φόβου μήπως ἐφήμερα λαϊκὰ ρεύματα, φέρουν εἰς τὴν ἐξουσίαν κόμματα ἀνελεύθερα καὶ μὴ ἀληθῶς δημοκρατικά. Ὁ κίνδυνος ἐν τούτοις αὐτός, φρονῶ ὅτι ἀπομακρύνεται ἀποτελεσματικῶς α) διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς ἐνιαίας ἐκλογικῆς περιφερείας β) διὰ τοῦ προβλεπομένου ὡς κατωτέρου τρόπου ὀργανώσεως καὶ ἡλεγμένης λειτουργίας καὶ δραστηριότητος τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς χώρας καὶ γ) διὰ τῆς συνταγματικῆς ἀπαγορεύσεως τῆς προεκλογικῆς συνεργασίας διαφόρων κομμάτων. Οὕτω, μόνη περίπτωσις ἀναρριχέσεως εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν δι' ἐκλογῶν κόμματος τινός ἐκπροσωποῦντος ἀνελευθέρας ἀντιλήψεις, θὰ εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν τὸ ἀνελεύθερον κόμμα α) θὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀναγνώρισίν του ὡς κόμματος ὑπὸ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου, ὅπερ ἀνεπίτευκτον καὶ β) θὰ ἐπιτύχῃ ἐπίσης νὰ συγκεντρώσῃ παραπειστικῶς τὴν ἀπόλυτον πλειοψηφίαν τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος, ὅπερ ἐπίσης πάντῃ ἀπίθανον.

Πάντως καὶ ὡς ἀσφαλιστικὴ δικλείς, θὰ ἡδύνατο νὰ εἰσαχθῇ διάταξις καθ' ἣν τὸ καθιερούμενον ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἐκλογικὸν σύστημα τῆς ἀπλῆς ἀναλογικῆς, θὰ εἶναι δυνατόν νὰ μεταβληθῇ δι' ἄλλου συστήματος διὰ νόμου ψηφιζομένου ὅμως δι' εἰδικῆς πλειοψηφίας τῶν 2/3 τοῦ ὅλου

αριθμοῦ τῶν βουλευτῶν καί μόνον μετά πρότασιν τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου.

Ἀλλά δέν ἀρκεῖ ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐνιαίας ἐκλογικῆς περιφερείας διά τήν ἄρσιν τῆς νοσηρᾶς ἐξαρτήσεως τοῦ βουλευτοῦ ἀπό τούς ἐκλογεῖς. Εἶναι ἀπαραίτητον ὅπως καταργηθῇ παντάπασι καί τό φθοροποιόν σύστημα τῶν σταυρῶν προτιμήσεως ὅπερ εἶναι ὑπεύθυνον διά τό σύμπτωμα τῆς πολιτικῆς συναλλαγῆς. Τά ἀνεγνωρισμένα ὑπό τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου πολιτικά κόμματα, θά κατέρχωνται εἰς τās προκηρυττομένας βουλευτικές ἐκλογάς, μέ τό περιεχόμενον εἰς τό ἀνεγνωρισμένον ὑπό τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου ἀρχικόν ἢ τροποποιημένον Καταστατικόν των πολιτικόν των πρόγραμμα καί μέ τούς προτεινομένους ὑπό τῆς συλλογικῆς του ἡγεσίας ὑποψηφίους βουλευτάς τοῦ κόμματος. Ἡ συλλογική ἡγεσία τοῦ κόμματος θά καθορῇ καί τήν σειράν προτεραιότητος τῶν ὑποψηφίων εἰς τρόπον ὥστε ἐάν, π.χ., τοῦτο ἐξασφάλισι διά τῶν ἐκλογῶν, τήν ἐκλογήν 50 βουλευτῶν, θά θεωρηθοῦν ὡς ἐκλεγέντες οἱ κατά σειράν τῆς καθορισθείσης ἐκ τῶν προτέρων προτεραιότητος 50 πρῶτοι τοῦ καταλόγου τῶν ὑποψηφίων.

Εἰς τήν Ἑλλάδα ἰδίως, ἡ ἐγχείρησις αὕτη εἶναι ἀναγκαία διά τήν ἐξυγίανσιν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ὀργανισμοῦ. Ὁ Ἕλλην ἐκλογεὺς πρέπει νά περιορισθῇ εἰς τό δικαίωμα νά ἐκφέρῃ διά τῆς ψήφου του τήν προτίμησιν του ὑπέρ τοῦ κόμματος ἐκείνου τοῦ ὁποίου ἐγκρίνει τό ἐκ τῶν προτέρων δημοσίως γνωστόν καί κατακεχωρημένον εἰς τό ἐγκεκριμένον Καταστατικόν του πολιτικόν πρόγραμμα καί ὑπέρ τῶν ὑποψηφίων τοῦ κόμματος τῶν ὁποίων γνωρίζει καί τήν γενικήν σύνθεσιν καί τήν προκαθορισμένην ὑπό τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος σειράν προτιμήσεως.

Ἵνα μή τό ἀφαιρούμενον ἀπό τούς ἐκλογεῖς δικαίωμα ἀτομικῆς ἐκλογῆς τῶν βουλευτῶν μετατοπισθῇ εἰς χεῖρας ὀλίγων μόνον προσώπων τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος, θεωρῶ σκόπιμον ὅπως οἱ κατάλογοι τῶν ὑποψηφίων καί ἡ σειρά προτεραιότητος αὐτῶν, συντάσσωνται διά πρακτικοῦ συνεδριάσεως τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ Κόμματος καί ὑποβάλλωνται ἐπισήμως ὑπό ταύτης εἰς τό Συνταγματικόν Δικαστήριον. Οὕτω, θά εἰσαχθῇ οὐσιαστικῶς τό σύστημα τῆς ὑποδείξεως τῶν ὑποψηφίων ὑπό σώματος ἐκλεκτόρων οἱ ὅποιοι, μετά τήν σύνταξιν τοῦ πίνακος, θά παύουν ὑφιστάμενοι ὡς τοιοῦτοι καί δέν θά κρατοῦν ὑπό ἐξάρτησιν τούς ἐκλεγέντας βουλευτάς.

Τό ἄνω σύστημα εἶναι τό ἰσχυρόν εἰς τό Ἰσραήλ καί κατά τι μάλιστα βελτιωμένον.

6. Ὁργάνωσις Πολιτικῶν Κομμάτων

Ἡ ὁργάνωσις καὶ δραστηριότης τῶν πολιτικῶν κομμάτων δέν ἔτυχε μέχρι σήμερον ρυθμιστικῆς μερίμνης τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν Νόμων. Οὕτω, θέμα κατ'ἐξοχὴν σπουδαῖον καὶ ἐπιδρῶν τὰ μέγιστα ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀφέθη μέχρι σήμερον ἀρρύθμιστον μέ δυσμενεστάτας ἐπιπτώσεις. Ἀποτελεῖ σήμερον παρεξήγησιν τῆς ἐννοίας περὶ τῆς δημοκρατικότητος ἐνός πολιτεύματος τό νά μή τεθοῦν ὠρισμένα περιθώρια εἰς τὴν ὁργάνωσιν καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν πολιτικῶν κομμάτων, τὰ ὁποῖα, κατὰ μίαν συνταγματικὴν θεωρίαν, ἀποτελοῦν αὐτὰ πράγματι ἀντὶ τοῦ λαοῦ τὴν πηγὴν καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ὅπως δέν εἶναι ἀντιδημοκρατικόν τό νά ρυθμίζωνται διὰ νόμου τὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ δραστηριότητος ἐνός ἀπλοῦ σωματείου ἢ συνεταιρισμοῦ ὡς προσώπου ἰδιωτικοῦ δικαίου, οὔτε καὶ πολὺ μᾶλλον, δέν εἶναι ἀντιδημοκρατικόν τό νά καθορισθοῦν συνταγματικά καὶ νομοθετικά πλαίσια εἰς τὴν ὁργάνωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς χώρας, τῶν κατ' ἐξοχὴν ὁργανισμῶν δημοσίου δικαίου. Ἀπαιτεῖται βεβαίως νά δοθῇ προσοχὴ ὅπως τὰ πλαίσια αὐτὰ μή εἶναι τόσο στενὰ ὥστε νά καθίστανται ἀντιδραστικά καὶ νά παρεμποδίζουν τὴν ἐλευθέραν ἐξέλιξιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νέων πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ρευμάτων, μή θιγόντων τὴν βασικὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀληθοῦς δημοκρατίας. Ὅταν ἓνας ποταμός ἢ χεῖμαρρος ἀπειλῇ εἰς ἐποχὰς πλημμυρῶν νά ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν φυσικὴν τοῦ κοίτην, νά καταπλημμυρῇ τὰς πεδιάδας καὶ νά προκαλῇ καταστροφάς, ἐπιβάλλεται ἐκ μέτρων προνοίας καὶ ἐξ αἰσθήματος αὐτοσυντηρήσεως, νά ἀναγείρωνται ἀναχώματα, ἢ ἀκόμη νά μεταβάλλεται αὐτὴ αὕτη ἢ φυσικὴ κοίτη τοῦ ποταμοῦ ἢ τοῦ χειμάρρου ὑπὸ τὸν ὅρον βέβαια ὅτι ἡ ἐπέμβασις αὐτὴ δέν θά φθάνῃ μέχρι πλήρους ἀνασχέσεως τῆς ροῆς τῶν ὑδάτων, ὅποτε αἱ καταστροφαὶ θά ἀπέβαινον μεγαλύτεραι.

Ἐν τῇ τάξει ταύτῃ τῶν ιδεῶν, θά ἦσαν ἐνδεδειγμένα τὰ ἑξῆς συνταγματικά μέτρα:

- α) Τὰ πολιτικά κόμματα πρέπει νά καταστοῦν ἰδεολογικά καὶ νά παύσουν νά εἶναι προσωπικά. Πρὸς τοῦτο:
- β) Πολιτικόν κόμμα δύναται νά ἰδρυθῇ ὑπὸ χιλίων τουλάχιστον Ἑλλήνων ἐκλογέων συνερχομένων ἐν δημοσίᾳ συνελεύσει.
- γ) Ἡ διοίκησις ἐκάστου πολιτικοῦ κόμματος πρέπει νά εἶναι πολυμελής καὶ πάντως οὐχὶ μικρότερα τῶν 15 προσώπων.

- δ) Τό πολιτικόν κόμμα νά εκπροσωπῆται πάντοτε ὑπό τοῦ πολυμελοῦς αὐτοῦ Συμβουλίου.
- ε) Ἐκαστον πολιτικόν κόμμα δέον νά ἔχῃ ἔγγραφον Καταστατικόν εἰς τό ὁποῖον νά ἀναγράφωνται σαφῶς καί ἀναλυτικῶς τό πρόγραμμα καί αἱ ἐν γένει αὐτοῦ ἐπιδιώξεις.
- στ) Τό Καταστατικόν δέον νά προβλέπῃ ἀπαραιτήτως τά τῆς συγκροτήσεως τῶν Γενικῶν Συνελεύσεων καί τῆς ἐκλογῆς ὑπ' αὐτῶν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.
- ζ) Τό Καταστατικόν πρέπει νά περιλαμβάνῃ ἐπίσης ρητήν δήλωσιν, ὅτι ἡ πραγματοποιήσις τοῦ προγράμματος καί τῶν ἐν γένει σκοπῶν τοῦ κόμματος, θά ἐπιδιώκεται ἀποκλειστικῶς καί μόνον διὰ τῆς πειθοῦς καί διαφωτίσεως τοῦ λαοῦ καί ὅτι θά ἀποκλείεται ἀπολύτως ἡ χρήσις βίας καί ἡ προπαγάνδισις οἰουδήποτε ἀπατηλοῦ ἢ παρανόμου μέσου.
- η) Τό Καταστατικόν ἐκάστου πολιτικοῦ κόμματος δέον νά ὑποβάλληται πρὸς ἔγκρισιν εἰς τό Συνταγματικόν Δικαστήριον καί μόνον ἀπό τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἀποφάσεως αὐτοῦ περὶ ἐγκρίσεως τοῦ Καταστατικοῦ, τό Πολιτικόν Κόμμα λαμβάνει νομικήν ὑπαρξιν καί ἀποκτᾷ νομικήν προσωπικότητα ὡς Πολιτικοῦ Σωματείου διεπομένου ὑπό τοῦ Συντάγματος καί τῶν ἰσχυόντων νόμων.
- θ) Τό Συνταγματικόν Δικαστήριον ἐγκρίνει τό Καταστατικόν ἐφ' ὅσον τό περιεχόμενον αὐτοῦ συμβιβάζεται πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος καί τῶν κειμένων Νόμων.
- ι) Μόνον ἀνεγνωρισμένα Πολιτικά Κόμματα δικαιοῦνται νά μετέχουν τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν καί τοῦ δημοσίου βίου τῆς χώρας.
- ια) Τό Συνταγματικόν Δικαστήριον δικαιούται νά ἐλέγχῃ τήν οἰκονομικήν διαχείρισιν τῶν Πολιτικῶν Κομμάτων καί νά ἀποφασίζῃ τήν διάλυσιν αὐτῶν ἂν ἤθελε πεισθῇ δι' ἡτιολογημένης ἀποφάσεώς του, ὅτι ὠρισμένον ἐξ αὐτῶν (ι) παρέβῃ τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος, τῶν Νόμων ἢ τοῦ Καταστατικοῦ του (ιι) παρεξέκλινε προδήλως τῶν καταστατικῶν αὐτοῦ σκοπῶν (ιιι) ἔκαμε χρῆσιν ἀδήλων πόρων (iv) οἱ ἐκπροσωποῦντες αὐτό κατεδικάσθησαν διὰ τελεσιδίκου ἀποφάσεως τακτικοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου διὰ παράβασιν τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρων τοῦ Ποινικοῦ Κώδικος ὡς καί διὰ παράβασιν τῆς διατάξεως τοῦ Καταστατικοῦ καθ' ἣν ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ προγράμματος τοῦ Κόμματος θά ἐπιδιώκεται μόνον διὰ τῆς πειθοῦς καί διαφωτίσεως τοῦ λα-

οὐ καὶ ἄνευ χρήσεως, ἀποπείρας χρήσεως ἢ προπαγανδίσσεως μέσων βίας (ν) εἰς δύο συναπτάς βουλευτικές ἐκλογάς δέν μετέσχεν αὐτῶν.

7. Ἐπιχορήγησις Πολιτικῶν Κομμάτων

Τὰ ἀνεγνωρισμένα Πολιτικά Κόμματα ἐπιχορηγοῦνται ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου κατὰ ποσὸν καθοριζόμενον ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου. Ἡ περιουσία διαλυομένου δι' ἀποφάσεως τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως αὐτοῦ ἢ τοιαύτης τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου, περιέρχεται εἰς τὸ Δημόσιον.

8. Συνταγματικόν Δικαστήριον

Τὸ Συνταγματικόν Δικαστήριον ἐδρεῖον ἐν Ἀθήναις, ἀποτελεῖται ἐκ πάντων τῶν ἰσοβίων μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ προεδρεύεται ἐναλλάξ κατὰ διετίαν ὑπὸ τοῦ Προέδρου τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας καὶ τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν ἔχοντος τὸ προβάδισμα.

Διὰ Β. Διατάγματος καὶ προτάσει τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου, δι-ορίζεται μεταξύ τῶν ἀπολαύοντων ἰσοβιότητος μελῶν τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, εἰς Ἐπίτροπος τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου. Τὰ τῆς λειτουργίας τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου καὶ τοῦ παρ' αὐτῷ Ἐπιτρόπου, κανονίζονται διὰ Κανονισμοῦ ψηφιζομένου δι' ἀποφάσεως αὐτοῦ καὶ ἐγκρινομένου διὰ Β. Διατάγματος ὑποκειμένου εἰς τροποποίησιν κατὰ τὴν αὐτὴν διαδικασίαν.

9. Δικαιοδοσία Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου

Εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου ὑπάγονται:

- α) ἡ ἐποπτεία τῆς ὀργανώσεως καὶ λειτουργίας τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς χώρας καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐκλογῶν.
- β) ἡ ἐκδίκασις τῶν ἐνστάσεων κατὰ τοῦ κύρους τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν.
- γ) ἡ σύμπραξις εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς βασιλικῆς προνομίας πρὸς διάλυσιν τῆς Βουλῆς.

- δ) ή έκδικασις ἀγωγῶν κακοδικίας κατά μελῶν τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας καί τοῦ Ἀρείου Πάγου ὡς καί ἡ ἄσκησις πειθαρχικῆς ἐξουσίας ἐπ' αὐτῶν.
- ε) ἡ ὑποβολή εἰσηγήσεων πρὸς τόν Βασιλέα καί τήν Βουλὴν περί τῶν ἐπενεκτέων μεταρρυθμίσεων εἰς τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος καί τῶν Νόμων.
- στ) ἡ ἄσκησις ἐτέρων ἀρμοδιοτήτων ὑπαχθησομένων εἰς αὐτό διά νόμων.

10. Βουλὴ

Ὁ ἀριθμός τῶν βουλευτῶν δέν πρέπει νά εἶναι ἀνώτερος τῶν 200.

Οἱ βουλευταὶ ἀπολαμβάνουν ἀσυλίας κατά τήν διάρκειαν μόνον τῶν βουλευτικῶν συνόδων.

Ἡ βουλευτική ἀποζημίωσις δέν πρέπει νά καθορίζεται, ὡς κατά τό παρελθόν, μόνον δι' ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς ἀλλά μέ ἔγκρισιν καί τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου.

Τό προνόμιον τῆς ἀδαπάνου μετακινήσεως τῶν βουλευτῶν ἐντός τῆς χώρας διά παντός ἐλληνικοῦ συγκοινωνιακοῦ μέσου, δέον νά καταργηθῇ ἢ νά περιορισθῇ εἰς καταβολήν ὑπὸ τῶν βουλευτῶν τοῦ ἡμίσεος τῆς κανονικῆς δαπάνης.

Ἐπίσης δέον νά καταργηθῇ ἐντελῶς ὡς αἰτία ἐκφραυλισμοῦ, τό προνόμιον τῆς ταχυδρομικῆς καί τηλεγραφικῆς ἀτελείας.

Αἱ συζητήσεις τῆς Βουλῆς ἐπὶ ἐπερωτήσεων καί ψηφίσεως νόμων, δέον νά ρυθμισθοῦν εἰς τρόπον ὥστε νά ἀποφεύγωνται αἱ ἄσκοποι ἢ δημαγωγικαὶ ἀμετροέπειαι. Τό προσφορώτερον κατά τήν γνώμην μου σύστημα συζητήσεων εἶναι τό ἰσχύον ἐν τῇ Ἰσραηλινῇ Κνέσετ. Κατά τό σύστημα τοῦτο, πρὸ πάσης συζητήσεως γενικῆς ἐπερωτήσεως ἢ νομοσχεδίου γενικωτέρας σπουδαιότητος, τό προεδρεῖον τῆς Βουλῆς ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καί τῶν Ἀρχηγῶν τῶν κοινοβουλευτικῶν κομμάτων, καθορίζει τόν ἀνώτατον χρόνον τῆς εἰς ἐκάστην περίστασιν συζητήσεως. Ὁ χρόνος αὐτός κατανέμεται μεταξύ τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἀναλόγως τῆς κοινοβουλευτικῆς δυνάμεως ἐκάστου. Ἡ ἡγεσία ἐκάστου κόμματος, κατανέμει μεταξύ ρητόρων μελῶν τοῦ κόμματος, τόν χρόνον ὅστις ἀναλογεῖ εἰς τό κόμμα.

Ἡ Βουλὴ θά εἶναι δυνατόν νά διαλύεται ὑπὸ τοῦ Βασιλέως μόνον κατόπιν συμφώνου γνώμης τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου.

11. Δημοψήφισμα

Φρονῶ ὅτι τό ἑλληνικόν ἐκλογικόν σῶμα, κατέστη πλέον ὥριμον ὥστε νά τῷ ἀναγνωρισθῇ τό δικαίωμα ὅπως ἀποφαίνεται διά δημοψηφίσματος ἐπὶ τῶν ἐπενεκτέων μεταρρυθμίσεων εἰς τό Σύνταγμα καί ἐπὶ ἄλλων ἀναφυομένων σοβαρῶν πολιτειακῶν θεμάτων.

Ἵνα ὅμως μή γίνῃ κατάχρησις τοῦ θεσμοῦ τοῦ δημοψηφίσματος, δέον ὅπως τοῦτο προκηρύσσεται ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους καί μόνον κατόπιν συμφώνου ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς καί τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου.

Διά δημοψηφίσματος προκηρυσσομένου ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω περιορισμούς, θά εἶναι δυνατόν νά τροποποιῶνται οἱ αἰδήποτε διατάξεις τοῦ Συντάγματος, θεμελιώδεις ἢ μή θεμελιώδεις, ὅχι ὅμως καί τοιαῦται νομοθετικοῦ ἀπλῶς καί μή συνταγματικοῦ περιεχομένου.

Τάς ἀνωτέρω σκέψεις ἔκρινα σκόπιμον νά καταγράψω ὑπὸ τύπον γενικοῦ Διαγράμματος, ἐφόσον δέ θεωρηθοῦν ἄξιοι προσοχῆς, εὐχαρίστως θά τάς συμπληρώσω καί δώσω εἰς αὐτάς τήν χρῆζουσαν φραστικὴν νομικὴν διατύπωσιν.

Εργογραφία του Ασέρ Μωυσή

1. Αυτοτελείς εκδόσεις

- «Δεκαπέντε Ημέραι ανά την Εβραϊκήν Παλαιστίνην», Θεσσαλονίκη 1933,
- «Αυροχειραφέτησις του Leon Pinsker», Μετάφρασις εις την Ελληνικήν, Θεσσαλονίκη 1933,
- «Εισαγωγή εις το Οικογενειακόν Δίκαιον των εν Ελλάδι Ισραηλιτών», Θεσσαλονίκη 1934,
- «Αυτοβιογραφία, Theodor Hertzl»: Μετάφρασις εις την Ελληνικήν. Επιφυλλίς «Εβραϊκής Εστίας», Αθήναι 1952,
- «Η Φιλία Ελλήνων και Εβραίων ανά τους Αιώνας», Αθήναι 1953,
- «Ελληνο-Ιουδαϊκά Μελέται», Αθήναι 1959,
- «Ποίον «Ελληνισμόν» Καταπολέμησαν οι Μακκαβαίοι;», Αθήναι 1962,
- «Επίτομος Ιστορία της Νεοεβραϊκής Λογοτεχνίας του Joseph Klausner», Μετάφρασις εις την ελληνικήν, πρόλογος και προσθήκη. Αθήναι 1965,
- «Ιστορία και Θρύλοι γύρω από το Τείχος των Δακρύων», Αθήναι 1969,
- «Προσευχολόγιον της Ημέρας του Εξιλασμού», Εβραϊκόν κείμενον και παράλληλος κατά σελίδα μετάφρασις εις την ελληνικήν. Αθήναι 1969,
- «Ιστορία της εν Ελλάδι Σιωνιστικής Κινήσεως», Εβραϊστί εν Τόμω Α΄ Zikaron Saloniki. Τελ Αβίβ 1971,
- «Η Πασχαλινή Διήγησις» (Αγκαδά σελ Πέσαχ), Εβραϊκόν κείμενον και παράλληλος έμμετρος μετάφρασις εις την ελληνικήν. Αθήναι 1971,
- «Η Ονοματολογία των Εβραίων της Ελλάδος», Αθήναι 1973,
- «Οι Ψαλμοί του Δαβίδ», Εβραϊκόν Κείμενον και Παράλληλος Έμμετρος εις Δεκαεξασυλλάβους και Ομοιοκατάλληλους Δίδυμους Στίχους. Μετάφρασις εις την Νεοελληνικήν, Αθήναι 1973.

2. Δημοσιεύματα για το Ολοκαύτωμα

- Απελευθέρωση, 12 Οκτωβρίου 1944,
- Πρώτη Ομιλία προς Επιζήσαντες Εβραίους Αθηνών, 19 Οκτωβρίου 1944,
- Ψήφισμα Ευγνωμοσύνης, 19 Οκτωβρίου 1944,
- Μήνυμα επιζήσαντων προς Ιουδαϊσμό Παλαιστίνης, Νοέμβριος 1944,
- Α΄ Μνημόσυνο Μαρτύρων Θυμάτων Ολοκαυτώματος, Μάρτιος 1945,
- Εορτασμός για τη Λήξη του Πολέμου, Μάϊος 1945,
- Β΄ Μνημόσυνο Μαρτύρων Θυμάτων Ολοκαυτώματος, Μάρτιος 1946,
- Επιστολή προς Ζοζέφ Νεχαμά, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1962,
- Περί Κόρετς, 1971,
- Δίκη Μέρτεν,
- Δίκη Eichmann.

3. Δημοσιεύματα για το Θέμα Εβραϊσμός και Χριστιανισμός

- Κατά Απίωνος ή Περί Ιταμότητος Ιουδαίων, Αύγουστος 1944,
- Ο Σύγχρονος Ιουδαϊσμός και ο Ιησούς, 1949 και 1958,
- Ο Μωσαϊκός Νόμος είναι πράγματι εκδίκητικός;
- Περί της Ιστορικής ύπαρξης του Ιησού Χριστού, 1961,
- Ο Εβραϊκός και ο Χριστιανικός Μεσσιανισμός, 1970(?),
- Οι Άννας και Καϊάφας ήσαν Κουίολιγκ και Δωσόλογοι. Δημοσιεύτηκε στην «Καθημερινή» την 22/4/1949,
- Ο Ιουδαϊσμός δια την ιστορικήν ύπαρξιν του Ιησού Χριστού, εφημερίδα «Το Βήμα», 25/12/1960,
- Σημείωμα κριτικής βιβλιαρίου με τίτλο «Ξέσπασμα Μασωνίας», 1969.

4. Ελληνο-Ιουδαϊκά Θέματα

- Η 25η Μαρτίου και ο Σιωνισμός,
- 28η Οκτωβρίου 1940 και Ισραηλίται,
- Αρχαίαι Εβραϊκαί Μαρτυρίαι περί της Ελληνικότητος της Μακεδονίας, 1964,
- Μπεν Γκουριόν και Ελλάδα, 1951,
- Η Στρατιωτική Ιστορία των Εβραίων της Ελλάδος,
- Σχόλιο μετά την αναγνώριση του Ισραήλ από την Ελλάδα,
- Βιβλικά Φράσεις εις τα Στόματα Ελληνικού Λαού,
- Εβραϊκαί λέξεις εις την γλώσσαν Ισραηλιτών Ελλάδος,
- Ελληνοϊουδαϊκή λεξικολογική συγγένεια,

- Ελληνικά Γνωμικά εις το Ταλμούδ,
- Εβραϊκαί λέξεις υπό ελληνοφώνων,
- Ανθρωπομορφισμός Θεότητος εις Αρχαίους Έλληνες και Ιουδαίους,
- Ισραηλιτικά Κοινότητες Ελλάδος κατά τον 12^ο αιώνα.

(Τα περισσότερα από τα παραπάνω κείμενα περιέχονται στο βιβλίο «Ελληνοϊουδαϊκαί Μελέται»)

5. Παλαιστίνη και Κράτος του Ισραήλ

- Έμμετρη μετάφραση της ΑΤΙΚΒΑ.
- 28^η Επέτειος της Δηλώσεως Μπάλφουρ, Νοέμβριος 1945,
- Θεόδωρος Herzl και το έργο του, Απρίλιος 1946,
- Αναφορά για Παγκόσμιο Σιωνιστικό Συνέδριο, Μάρτιος 1947,
- Γνωμοδότησις περί Ευθύνης Ισραήλ προς Αποζημίωση Ζημιών πριν τη Λήξη της Αγγλικής Εντολής, Τέλη 1967,
- Πανηγυρικός 1ης Επετείου Ιδρύσεως Κράτους Ισραήλ, Απρίλιος 1949,
- Πανηγυρικός 2^{ας} Επετείου Ιδρύσεως Κράτους Ισραήλ, Απρίλιος 1950,
- Πανηγυρικός 4^{ης} Επετείου Ιδρύσεως Κράτους Ισραήλ, Απρίλιος 1952,
- Ο Χρυσός Ευελπίδης και το Ισραήλ, 1952,
- Πανηγυρικός 12^{ης} Επετείου Ιδρύσεως Κράτους Ισραήλ, Απρίλιος 1960,
- Πανηγυρικός 25^{ης} Επετείου Ιδρύσεως Κράτους Ισραήλ, Απρίλιος 1973,
- Σχέδιο από 16 Σημεία δια την Επίλυση του Μεσανατολικού, 1967,
- Το Πρόβλημα της Μέσης Ανατολής, 1968,
- Ο Πόλεμος του Γιόμ Κιπούρ, τέλη 1973,
- Ελλάς, Ισραήλ και η Αίγυπτος, 1955.

Δημοσιεύματα Ασέρ Μωυσή στην εφημερίδα «Εβραϊκή Εστία»⁴⁶

ΗΜΕΡ.	ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ
28/03/1947	ΤΟ ΕΒΡΑΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ	1 ^{ΟΝ} ΗΜΕΙΣ ΚΑΙ Η ΑΓΓΛΙΑ	ΤΕΣΣΑΡΑ ΑΡΘΡΑ ΤΟΥ κ. ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗ
13/04/1947	ΤΟ ΕΒΡΑΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ	2 ^{ΟΝ} ΗΜΕΙΣ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΑ	ΤΕΣΣΑΡΑ ΑΡΘΡΑ ΤΟΥ κ. ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗ
25/04/1947	ΤΟ ΕΒΡΑΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ	3 ^{ΟΝ} ΗΜΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ	ΤΕΣΣΑΡΑ ΑΡΘΡΑ ΤΟΥ κ. ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗ

⁴⁶ Οι Εβραίοι της Ελλάδας που σώθηκαν από τον μεγάλο διωγμό, υπήρξαν εμποτισμένοι από τον πόθο για στενή συνεργασία και ψυχική επαφή μεταξύ τους. Συνέπεια του πόθου αυτού υπήρξε η ανάγκη για την ύπαρξη ενός οργάνου που να εξασφαλίζει την επικοινωνία και την ενημέρωση για τα γεγονότα της εβραϊκής ζωής στην Ελλάδα, στην λοιπή διασπορά και στην Παλαιστίνη. Στα αισθήματα αυτά θέλησε να ανταποκριθεί ο Ραφαήλ Κωνσταντίνης, μια από τις εξέχουσες εβραϊκές προσωπικότητες που επέζησαν του Ολοκαυτώματος, με την δεκαπενθήμερη έκδοση «Εβραϊκή Εστία». Ο πατέρας μου, που ήδη από τα εφηβικά του χρόνια είχε αποκτήσει «εκδοτική εμπειρία» με την έκδοση στα Τρίκαλα του περιοδικού «Ισραήλ», ήταν φυσικό να αναλάβει ενεργό ρόλο και να συνδράμει τον Ραφαήλ Κωνσταντίνη με την παρότρυνση, τη συμβουλή, την βοήθεια στην αναζήτηση πόρων και κυρίως με την πέννα του. Η τελευταία, εκτός από τα κείμενα του παραπάνω καταλόγου που έφεραν το όνομά του ή το ψευδώνυμο «Υδατόσωστος», αναγνωρίζεται εύκολα σε σειρά από ανυπόγραφα κύρια άρθρα και σχόλια στη μόνιμη στήλη «Οι απόψεις της Εβραϊκής Εστίας». Η εφημερίδα κυκλοφόρησε σε πρώτο φύλλο στις 14 Μαρτίου 1947 και συνέχισε να εκδίδεται μέχρι το 1957, με ορισμένες ενδιάμεσες διακοπές που οφείλονταν σε λόγους υγείας του εκδότη και οικονομικούς, λόγοι άλλωστε που προσδιόρισαν και το τέλος της ζωής του ιστορικού αυτού εντύπου.

ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ

ΗΜΕΡ.	ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ
09/05/1947	ΤΟ ΕΒΡΑΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ	4 ^{ΟΝ} ΗΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΗΝΩΜΕΝΑ ΕΘΝΗ	ΤΕΣΣΑΡΑ ΑΡΘΡΑ ΤΟΥ κ. ΑΣΕΡ ΜΩΥΣΗ
06/06/1947	ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΘΡΥΛΟΣ	ΕΒΡΑΙΟΙ ΚΑΙ ΧΑΖΑΡΟΙ	
04/07/1947	Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΜΙΑΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ	ΑΓΟΡΕΥΣΗ ΣΤΗ ΔΙΚΗ ΤΩΝ ΔΟΣΙΛΟΓΩΝ	ΡΕΚΑΝΑΤΗ-ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ ΚΛΠ
18/07/1947	ΕΒΡΑΪΚΑΙ ΕΠΕΤΕΙΟΙ	ΤΕΣΣΑ ΜΠΕ ΑΒ	
01/08/1947	ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ	Ο ΙΟΥΔΑΪΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	
12/09/1947	ΕΒΡΑΪΚΑΙ ΕΟΡΤΑΙ	ΡΟΣ ΑΣΑΝΑ-ΚΙΠΟΥΡ-ΣΟΥΚΟΘ	(Πρωτοχρονιά--Εξιλέωσις--Σκηνοπαγία)
21/11/1947	ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ	Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ «ΓΚΕΟΥΛΑ»	
02/01/1948	ΕΙΣ ΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΝ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	ΤΟ ΕΒΡΑΪΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗ ΜΟΝΜΑΡΤΗ	
30/01/1948	ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΔΥΟ ΜΗΝΩΝ	
27/02/1948	ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ	ΠΟΙΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΘΑ ΠΑΡΑΤΑΧΘΟΥΝ ΕΙΣ ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΟΝ	ΕΒΡΑΪΟΑΡΑΒΙΚΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ;
12/03/1948	ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ	Η ΝΕΑ ΜΟΜΙΚΗ ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ	
24/03/1948		Η 25 ΜΑΡΤΙΟΥ ΚΑΙ Ο ΣΙΩΝΙΣΜΟΣ	
23/04/1948	ΕΒΡΑΪΚΑΙ ΕΟΡΤΑΙ	ΠΕΣΑΧ-ΜΑΤΣΑ-ΟΥΜΑΡΟΡ	
07/05/1948	ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ	ΜΙΑΝ ΕΒΔΟΜΑΔΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΣ	
04/06/1948	Ο ΕΧΩΝ ΩΤΑ ΑΚΟΥΕΙΝ ΑΚΟΥΕΤΩ	ΟΙ «ΚΑΡΒΟΝΑΡΟΙ»	

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

ΗΜΕΡ.	ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ
18/06/1948	ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ	Ο ΙΣΡΑΗΛ ΚΑΙ ΟΙ ΦΙΛΙΣΤΑΙΟΙ	
02/07/1948	ΕΒΡΑΪΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ	ΠΩΣ ΚΑΤΕΛΗΦΘΗ Η ΧΑΪΦΑ	ΤΟ ΑΥΤΟ ΤΟΥ ΚΟΛΟΜΒΟΥ
13/08/1948	ΤΕΣΣΑ ΜΠΕΑΒ	«ΜΕΜΡΑ ΑΔΟΝΑΪ...»	
08/10/1948	ΕΒΡΑΪΚΑΙ ΕΟΡΤΑΙ	«ΓΙΟΜ ΚΙΠΟΥΡ»	
05/11/1948	ΜΕΓΑΛΑΙ ΕΠΕΤΕΙΟΙ	«Η 28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940 ΚΑΙ ΟΙ ΙΣΡΑΗΛΙΤΑΙ	
05/11/1948	ΕΠΙΚΑΙΡΟΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	ΤΟ ΝΕΓΚΕΒ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ	
05/11/1948	ΕΒΡΑΪΚΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ	Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΒΡΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ	
14/01/1949	ΜΙΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΟΝ	ΣΥΝΕΧΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΛΙΚΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΪΚΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ
1/03/1949	ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΖΩΗΣ	ΕΝΑ «ΠΟΥΡΕΙΜ»	
29/04/1949	ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ	ΑΙ ΕΛΛΗΟΪΣΡΑΗΛΙΝΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ	Προς την Εφημερίδα «ΧΑ ΑΡΕΤΣ»
08/07/1949	ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ	ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΤΟΠΩΝ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ	ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑ
05/08/1949	ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗΝ	ΟΙ ΕΒΡΑΪΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙ	
19/08/1949	ΕΙΣ ΗΜΕΡΑΣ ΚΥΝΙΚΩΝ ΚΑΥΜΑΤΩΝ...	ΕΝΑΣ «ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΟΥ ΙΣΡΑΗΛ»	
31/03/1950	ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΑΛΜΟΥΔ	ΤΟ ΨΕΜΜΑ ΣΤΗΝ ΚΙΒΩΤΟ	

ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ

ΗΜΕΡ.	ΥΠΕΡΤΙΤΛΟΣ	ΤΙΤΛΟΣ	ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ
14/04/1950	ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	Ο ΜΠΕΝ ΓΚΟΥΡΙΟΝ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	
26/05/1950	ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΑΛΜΟΥΔ	ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΔΑΚΡΥ	
31/07/1950	ΠΕΝΘΙΜΟΙ ΕΠΕΤΕΙΟΙ	«ΤΕΣΣΑ ΜΠΕΑΒ»	
09/11/1951		«WE WANT DISRAELI»!	
22/01/1954	ΕΒΡΑΪΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ	ΤΑ ΕΒΡΑΪΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ	
05/03/1954		Ο ΣΙΩΝΙΣΜΟΣ ΔΙΕΡΧΕΤΑΙ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΒΑΘΕΙΑΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ	Μια Ομιλία του Ασέρ Μωυσή
22/10/1954	ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΗΑ ΕΒΡΑΪΚΗ ΖΩΗ	ΤΑ «ΚΑΛΑΜΙΑ»	
05/11/1954		ΡΑΒΒΙΝΟΣ ΑΛΛΑ ΑΡΧΙΡΡΑΒΙΝΟΣ	
25/11/1955		Ο ΣΕΡ ANTONY HNTEN ΚΑΙ ΟΙ ΒΕΔΟΥΪΝΟΙ	
07/09/1956	ΕΠΙΚΑΙΡΟΙ ΜΕΛΕΤΑΙ	Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ	
29/03/1957		Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΓΡΑΦΕΙ ΑΠΟ ΤΟ ΥΠΕΡΠΕΡΑΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΑΒΙΔ ΜΠΕΝ ΓΚΟΥΡΙΟΝ	
05/07/1957	ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ	ΔΑΒΙΔ Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΠΡΟΦΗΤΗΣ	

Ευρετήριο

- Ααρών και Λευϊτική φυλή, 129, 144
Αβακούμ, Προφήτης, 177, 178
Αβδούλ Χαμίτ, Σουλτάνος, 163, 164
Αβραάμ, Πατριάρχης, 35, 119
Άγιον Πνεύμα, 129
Αγκαδά του Πάσχα, 10, 132
Αγκανά (Οργάνωση εβραϊκής Παλαιστίνης), 169
Αγκρένσκυ Guerson Agrensky (Agron), 20
Αδάρ (Adar) Εβραϊκός μήνας, 182
Αθήνα, 12, 23, 44, 45, 66, 70, 71, 74, 76, 79, 86-88, 94-95, 99, 102, 104-108, 111, 163, 164, 170, 171, 191, 197
– Ακρόπολις, Παρθενώνας, 28
– Εβραϊκό Μουσείο, 32
– Ισραηλιτική Κοινότητα, 63, 91-93, 107, 108, 117, 164, 171
Αίγυπτος, 22, 29, 35, 44, 186, 187
Αιλία Καπιτωλία (Ρωμαϊκή Ιερουσαλήμ), 55
Άιχμαν, (Eichmann) Αδόλφος, 12, 66, 86, 87, 89, 90, 105-107
Ακάθιστος Ύμνος, 45
Αλαλούφ, Ζαν, 169
Αλβανία, 43, 58, 125, 163, 166-169
Αλβίνος, 140
Άλβο, Ιωσήφ (Joseph Alvo), 21
Αλέξανδρος, Μέγας, 176-182, 184, 185, 187
Άλτεμπουργκ (Altenburg) Πρέσβυς, 87, 102
Αλχανάτης, Δαβίδ, 165
Αμερική, 28, 81, 127, 147, 149, 169
Αμοραείμ, Σχολή, 138
Άμστερνταμ, 124
Αναγέννηση, 29, 36, 137, 138
Άνανος, 140
Άννας, 143, 147
Αντίοχος Επιφανής, 149, 151, 152, 179, 181, 183
Αντισιμιτισμός, 25, 47, 94
Αντίσταση, 12, 39, 40, 90, 91, 95, 96, 106-108, 162, 169-171
Άουσβιτς (Auschwitz), 18, 23, 43, 45, 66, 72-74, 78, 80, 88, 95, 96, 106, 108
– εξέγερση ελλ/εβραίων κρατουμένων, 80, 95, 96, 169
Απελευθέρωση, 109
– Ελλάδα, 11, 32, 33, 35, 44, 70, 75, 104, 113
– Παλαιστίνης, 18, 122, 128, 152
Απίωνος, κατά, 12, 25, 181
Απόλλων, 150
Αποστολάτος, Γεράσιμος, 173
Αραμαϊκή διάλεκτος, 176
Άρειος Πάγος, 197, 198
Αριθμός Επτά (Μυστικιστικός χαρακτήρας), 135
Αρχιραββίνος Κόρετς, 12, 79, 80, 91, 92, 97, 98, 99, 100-108

- Βαβυλώνα, αιχμαλωσία, 36, 41, 120, 121, 174
- Βάϊτσμαν, Χαΐμ (Weitzman, Haim), 18
- Βαλέριος Γράτος, 144
- Βαλκανικοί Πόλεμοι, 161, 162, 164, 165, 166
- Βάπτιση με λάδι, 120, 132
- Βαρούχ, Ιωσήφ, 96, 169
- Βαστίλλη, 153
- Βέης, Κιουτσούκ Ομέρ, 164
- Βελέλης, καθηγητής, 186
- Βενέδικτος, Πατριάρχης Ιεροσολύμων, 12, 154-158
- Βερολίνο, 75, 77, 82, 83, 87
- Βιβλία Πεντατεύχου, 174
- Βιβλική Διδασκαλία - Επτά αρετές, 151
- Βίβλος, 55, 117, 126, 140, 148, 174, 175, 179, 181-183, 186
- Βισλίσενυ (Wisliceny Dieter), 66, 72, 73, 82, 92, 100, 101, 103, 106-108
- Βιτάλ, Ζαχαρίας, 63
- Βιτέλιος Γράτος, 144
- Βόλος, 91
- Βουδιστές, 119, 131, 152
- Βουλγαρία, 81, 86, 170
- Βουλή, βουλευτές, 190, 191-194, 197-199
- Αποζημίωση και παροχές, 198
- Βουλευτικός επαγγελματισμός, 190, 192
- Βουλή των Πεντακοσίων, 29
- Βρετανική Βιβλική Εταιρία, 178
- Γαλατία, 183
- Γαλιλαία, 142
- Γερμανία
- Γκεστάπο Gestapo, 66, 104, 109, 111, 113
- Ξανθό Κτήνος του Βορρά, 36, 37, 41
- Υπεύθυνη ως Έθνος, 37, 38, 46-50, 59, 60, 64, 66
- S.S., 74, 92, 95, 96, 170, 171
- Γεώργιος Α, Βασιλεύς Ελλήνων, 163
- Γιαβανίμ (Yavanim), Ίωνες, 177-179, 181
- Γιακοέλ, Γιομτώβ, 71, 75, 76, 80, 84, 86-88, 90-93, 97, 98, 105, 106, 171
- Απομνημονεύματα, 71-73, 75, 80, 87, 88, 97
- Γιαννίσης, Κωνσταντίνος, 86, 109
- Γιαντίν (Yigal Yadin) καθηγητής, 178
- Γιουσούρ, Ηλίας Ισαάκ, 164
- Γιόμ Κιπούρ (Ημέρα εξιλασμού), 10, 125
- Γκασκαλγκας (Gaskalgas) Βασιλεύς Ελλήνων, 180
- Γκράετς, εβραίος ιστορικός (Graetz), 122, 142, 187
- Δαμασκηνός, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, 63, 71, 79, 87, 154
- Δανιήλ, Προφήτης, 119, 126, 133, 174-177, 181-183
- Δαρειός Βασιλεύς Περσών, 179
- Δαβίδ Λεβή (Δαβισιών Εφέντης), 163
- Δαβίδ, Βασιλεύς Ισραήλ, 44, 120, 123, 127-129
- ΔΕΗ, 112
- Δευκαλίων, 57
- Δευτέρα Παρουσία, 127, 130, 131, 134
- Δημοψήφισμα, 199
- Δίας, 152
- Διασπορά, 26, 28, 29, 36, 55, 64, 120, 124, 132, 136, 143
- Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, 23
- Διωγμοί, φυλετικοί, 17, 18, 23, 29, 30, 33, 36, 40, 43, 46, 50, 52, 62, 64, 70, 71, 74, 75, 86, 87, 90, 91, 92, 97, 104, 122, 154, 170, 186

- Δομοκός, Μάχη, 164
 Δωσίλογοι, 12, 80, 88, 109, 111, 113, 143, 145
 ΕΑΜ, 91-93, 106, 107
 Εβδομήκοντα, 175, 178
 Έβερτ, Άγγελος, 33
 Εβραϊκάι περιουσία, 62, 72, 81, 82
 Εβραϊκές Κοινότητες Ελλάδος, 43, 64, 67
 Εβραϊκή Εστία, Εφημερίδα, 11, 13, 25, 71, 80, 88
 Εβραίοι, Έλληνες
 – Στις ελληνικές εκλογές, 21
 – Στους ελληνικούς πολέμους, 12, 43, 91, 164-171
 Εβραϊσμός, 9, 11, 42, 47, 61, 126, 134
 – Ελληνικός, 9, 18
 – Ευρώπης, 48, 67
 Εγκυκλοπαίδεια Judaica, 9, 21
 Εθνική Αντίσταση, 12, 40, 90, 95, 96, 106-108, 170, 171
 Εθνική Τράπεζα Ελλάδος, 85
 Ειδωλολατρεία, 119, 148, 150-152, 181
 Εκλογές, εκλογική περιφέρεια, 191-194, 196, 197
 Ελεύθερον Βήμα, εφημερίδα Αθηνών, 25
 Ελιγιάου Αναβή, 123
 Ελλάς, εφημερίς Αθηνών, 166
 Έλληνες εβραίοι στην Αντίσταση, 90-96
 Έλληνες Πολιτικοί Αρχηγοί, 53, 62
 Ελληνική Αστυνομία Αθηνών, 33, 87, 89, 93, 171
 Ελληνο-ιουδαϊκάι Μελέται, 10, 12
 Ενελάου, (Enelow) ραββίνος, 28
 Έντελσμπεργκ, Edelsberg, Herman, 97-99, 104
 Επανάσταση
 – Ελληνική 1821, 28, 162, 163
 – Νεοτούρκων, 162
 – Γαλλική, 27, 138, 149
 Ερινύες, 82
 Ερμής, 152
 Έρτσελ, Θεόδωρος, 27, 163, 164
 ΕΣΠΟ, 94
 Ευαγγέλια, Ευαγγελισταί, 31, 128, 129, 138, 139, 142-145
 Ευρώπη, Ευρωπαϊκός πολιτισμός, 149
 Ευφράτης, 54
 Ζάκυνθος, 164
 Ζόντερ Κομάντο, 88, 95
 Ζοχάρ (Zohar), 136
 Ηνωμένα Έθνη, 59, 62
 Ήπειρος, 163
 Ηρώδης, 139, 178
 Ησαΐας, Προφήτης, 41, 119, 121, 126, 133, 135
 Θεσσαλία, 10, 164, 170, 184
 Θεσσαλονίκη
 – Γεννάδιος Μητροπολίτης, 71, 79, 83, 100-102
 – Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, 173
 – Ισρ. Επιτροπή Πρόνοιας, 71, 87
 – Ισραηλιτική Κοινότητα, 9, 12, 17-19, 21, 73, 75, 87, 97, 101, 103, 104, 105, 108
 – Κοινοτικό Συμβούλιο, 19, 21, 105
 – Μετανάστευση εβραίων, 17, 18, 20, 21
 – Νεκροταφείο, 72, 76, 78, 83, 186
 – Πανεπιστήμιο, 186
 – Πλατεία Ελευθερίας, 81
 – Πόλη Μητέρα εν τω Ισραήλ, 38
 – Πυρκαγιά, 17, 18

- Ιεζεκιήλ, Προφήτης, 119, 126
 Ιερεμίας, Προφήτης, 45, 52, 179
 Ιουδαϊκός Πόλεμος, 181
 Ιερουσαλήμ, 12, 20, 25, 26, 28, 41, 55,
 89, 90, 97, 121, 122, 136, 146, 148, 149,
 151, 177, 178
 Ισπανία, 184-186
 Ισραήλ, Λαός και Γη του, 17, 18, 20-24,
 29, 36, 38, 41, 42, 45, 46, 52, 117, 120,
 121, 123, 124, 130, 132, 139, 142, 147,
 180, 181, 185
 – Σύγχρονο Κράτος, 9, 11, 12, 20, 44, 70,
 75, 86, 90, 131, 132, 135, 161, 169, 189,
 190, 192, 194
 Ισραηλιτικές Κοινότητες Ελλάδος, 43, 64,
 67, 184
 Ισραηλιτική Επιθεώρησης, 143
 Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών, 53, 63,
 91-93, 107, 108, 117, 164, 171
 Ιταλία, 87, 170
 Ιωάννης Πρόδρομος, 125
 Ιωάννινα, 91, 163, 168, 169
 Ιωήλ (Ποέλ), Προφήτης, 175, 177
 Ίωνες (Γιαβανίμ), 177-181
 Ιώσηπος, Φλάβιος, 25, 31, 137, 139, 140,
 141, 144, 181-183
 Ιωσήφ (συννοδός Παναγίας), 128, 129,
 138
 Ιωσήφ, Πέπο, 93, 171
- Καθημερινή εφημερίς Αθηνών, 143
 Καϊάφας, 143, 144, 147
 Καλαμά, μάχη, 167
 Κάλανος, Ινδός γυμνοσοφιστής, 184
 Κάλχας, 152
 Καμπαλά (Cabbala), 136
 Κάμπελ, (Campell) επεισόδια, 20
 Καμπελής, Ισαάκ, 93
- Καμπελής, Σαμπετάϊ, 106
 Καμχή, Σολομών, 111
 Καννίβαλοι, 54
 Καπιτώλιο και Κολοσσαίο Ρώμης, 152
 Καραμερτζάνης, Λουκάς (σύνδεσμος
 ΕΑΜ), 92, 171
 Καραάσο, Μωσέ (Moshe Carasso), 21
 Καρατζάς, Θεόδωρος, 85
 Καραάσο, Σολωμών, 94
 Καρχηδόνα, 60, 183
 Καστοριά, 186
 Κατοχή
 – Γερμανική Γαλλίας, 146
 – Ιταλο-γερμανική Ελλάδος, 12, 22, 25,
 33, 70, 71, 73, 75, 80, 82, 88, 94, 99,
 100, 102, 146, 162, 169, 170,
 – Ρωμαϊκή Παλαιστίνη, 125, 144, 145, 146
 – Τουρκική Θεσσαλίας, 164
 Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο ΚΙΣ, 9,
 32, 34, 53, 64, 70, 108, 173
 Κέρκυρα, 93, 94, 95, 96, 164, 165, 166,
 169, 184
 Κηφισιά, 12, 13, 71, 86, 87, 88, 93, 109,
 110, 113
 Κισλέβ, μήνας εβραϊκού ημερολογίου,
 149, 150
 Κίτιον (Λάρνακα) Κύπρου, 179
 Κλαουζνερ, Ιωσήφ (Klauzner, Joseph),
 28, 148
 Κνέσετ (Βουλή Ισραήλ), 198
 Κόδες-Ακοδασίμ, 150
 Κοέν και κοανίμ, 129
 Κοινωνία των Εθνών, 46
 Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, 162, 163
 Κολόμβος, 149
 Κομνηνός, Μανουήλ, Βασιλεύς, 184, 185
 Κόρετς Τσεβί (Βλέπε Αρχιρραβίνος
 Κόρετς)
 Κρακοβία, 105

- Κρήτη, 165, 169
 Κυβέρνηση, γερμανική, 48, 65, 66, 78
 Κυβέρνηση, Ελληνική, 9, 33, 53, 62, 70, 79, 81, 83, 146, 198
 Κύπρος, 179
 Κωνσταντίνης, Αβραάμ, 164
 Κωνσταντίνος Α΄, Βασιλεύς Ελλήνων, 165
 Κωνσταντίνος, Μέγας, 137
 Κωνσταντινούπολη, 123, 124, 136, 185
- Λαβάλ, Γάλλος πρωθυπουργός Κατοχής, 146
 Λάρισα, 10, 91, 95, 163, 165, 166
 Λαφίτ, Γεώργιος, 28, 163
 Λεβής, Ερρίκος, 169
 Λογοθετόπουλος, Πρωθυπουργός Κατοχής, 71, 79
 Λονδίνο, 18, 20, 80, 90, 124, 177
 – Εφημερίδα Τάϊμς, 20
 – Παγκόσμιο Εβραϊκό Συνέδριο, 18, 80
 Λούβαρις, Υπουργός Κατοχής, 79, 80
 Λουδοβίκος 18ος, 28
- Μαγκλιβέρας, Διονύσης, 13
 Μαθητές Ιησού, 30, 139, 148
 Μαϊμονίδης, 142, 148, 185
 Μαϊντάνεκ (Majdanek), 49
 Μάισνερ (διερχόμενος Μέρτεν), 76, 82
 Μακεδονία, 17, 38, 58, 71, 79, 81, 87, 161, 163-165, 167, 170
 Μακεδονία, Αρχαία Εβραϊκά Μαρτυρία, 12, 173-188
 Μακκαβαίοι, 122, 149-153
 Μαλλάχ, Ασέρ (Asher Mallah), 19, 23
 Μάντζαρης, Αλέξανδρος (Ασέρ Μωυσή), 86, 114
- Μανχάουζεν (Mauthausen), 45
 Μαραθώνας, 149, 153
 Μαρία (Παναγία), 128
 Μαρκέζης ή Ηλίας Λεβή, 88, 91, 92, 93
 Μάρτης, Νικόλαος, 173
 Μασσάδα, 178
 Μασσίαχ, ο Μεσσίας, 120-136
 Ματαθίας, αρχηγός Μακκαβαίων, 150, 152
 Ματαλών, Αβραάμ, 165, 166
 Μεήρ, Ιακώβ (Αρχιραβίνος), 165
 Μελετόπουλος, γείτονας Κηφισιάς, 112
 Μελιδώνη, Συναγωγή Αθηνών, 171
 Μενορά, 122, 150, 151
 Μέρτεν, Μαξ, 12, 68-85, 89, 100
 Μεσαίων, 137, 141, 142, 152, 185
 Μεσοποταμία, 186
 Μεσσιανισμός, 117, 118, 119, 120, 121-135, 139, 141
 – Ψευδομεσσίες, 122, 123, 124
 Μεταρρυθμιστές εβραίοι (reformists), 127, 135
 Μικρασιατική Εκστρατεία, 162, 164, 165, 166
 Μίνα Ρόζεν (Minna Rozen), 97
 Μινιάν για συγκρότηση προσευχής, 118
 Μοδιέν, όρος Ιουδαίας, 150, 152
 Μονοθεϊσμός, 119, 149, 150, 151, 153
 Μοντεφιόρε Σ., 142
 Μουσολίνι, 107
 Μουσουλμάνοι, 119, 124, 131
 Μουσουλμάνοι «ντονμέδες», 125, 136
 Μπάλφουρ, δήλωση, 17
 Μπαρμπίνης, παντοπώλης Ψυχικού, 110
 Μπαρτζιλάϊ, Ηλίας, 39, 63, 107, 108
 Μπεναρόγια, Αβραάμ (Ιδρυτής ΚΚΕ), 19
 Μπενέ Μπερίθ (B'nai B'rith), 19, 20, 21, 97, 99
 Μπέργκεν Μπέλσεν (Bergen Belsen), 18

- Μπεσσανύ, Μεντές Mendesh Bessagni), 19
- Μπέσσο, Δανιήλ, 165, 166
- Μπίμπα, Ιουλία, 94, 95
- Μπιργκενάου (Birkenau), 43, 49, 71, 72, 80, 88, 95, 96
- Μπίτυ, Σολομών (Solomon Bity), 23
- Μποξ (George Box, καθηγητής), 177, 178
- Μπουντουριάν, προδότης, 80, 88
- Μπουχενβάλντ (Buchenwald), 45
- Μπρατσιώτης, καθηγητής, 177
- Μπρούνερ (Bruner), 72, 73, 82, 100, 105, 106
- Μύλλερ, έλλην εργολάβος, 76
- Μωσαϊκός Νόμος, 138, 150, 151, 152
- Μωσέ μπεν Εζ ρά, 142
- Μωυσής (Μωσέ Ραμπένου), 117
- Μωυσής Εσδράς, 10
- Μωυσής Ραφαήλ, (πατέρας Ασέρ), 164
- Ναζαρέτ, 142
- Ναζισμός / Χιτλερισμός, 47, 95
- Νέο Ηράκλειο Αττικής, 80, 87, 88
- Νεχαμά, Ιωσήφ, 68, 90, 96
- Νικάνωρ, 181
- Νικολαΐδης, Ν., 25
- Νιμπελούγκεν, 54
- Νισάν (Nissan) Εβραϊκός μήνας, 182
- Νορβηγία, 61
- Νισσίμ και νιφαλότ, 150
- Νόρνταου, Μαξ, 142
- Ντάχαου (Dahau), 45
- Ντότσης, Λεών, 169
- Νυρεμβέργη, δίκη, 65, 66, 72, 78
- Ξέρξης, 182, 183
- Ξούθος, 57
- Οθωμανοί, Οθωμανική Αυτοκρατορία, 161
- Ολοκαύτωμα, 9, 11, 45, 64, 107
- Όλυμπος, 28, 152, 161
- Όμηρος, 152
- ΟΠΑΙΕ, 9, 32
- Οργάνωση Agence Juive, 18, 22, 23
- Ουάιζ, Στέφαν (Stephen Weis), 28
- Ονεσπασιανοί, 51
- Ουκρανία, εκστρατευτικό σώμα, 166
- Οφθαλμός αντί οφθαλμού, 50
- Παλαιά Διαθήκη, 174, 175, 177, 179, 186
- Παλαιστίνη, 11, 18, 22, 43, 44, 55, 58, 61, 111, 128, 164, 171, 176
- Πάνος, Δρ., 100, 101, 102
- Παπαζήσης, συνεργάτης Gestapo, 109, 110
- Παπαχρήστου, Τιτίκα, 13
- Παπούλιας, Κάρολος, 168
- Παρίσι, 163
- Παρνασσός, 93, 96, 152
- Πας μη Έλλην Βάρβαρος, 57
- Παστέρ, 60
- Πάσχα, 10, 35, 65, 139
- Πάτρα, 164
- Πατρίς, εφημερίς Αθηνών, 166
- Παύλος, Απόστολος, 48, 126, 142
- ΠΕΑΝ, 94, 95
- Πελοπόννησος, 162
- Περιοδικό Nos Muestros 97, 10
- Περιοδικό Τρικαλινά, 10
- Περιοδικό Χρονικά, 10, 13, 97
- Περρίκος (Αντισμηναγός ΠΕΑΝ), 93
- Περσέας, Βασιλεύς, 183
- Πέρσες, Περσία, 175, 176, 177, 179, 181, 182, 183
- Πέτρος, Απόστολος, 140

- Πιθώμ και Ραμσές, 30
 Πιλάτος, 128, 140
 Πίνδος 58, 175, 183
 Πλάτων 175, 183
 Πόλεμος Ελληνικής Ανεξαρτησίας, 161, 162
 – Α΄ Παγκόσμιος, 46, 162, 164, 165, 166
 – Βαλκανικοί, 164, 165
 – Β΄ Παγκόσμιος, 22, 23, 24, 37, 43, 48, 49, 53, 57, 58, 60, 61, 63, 65, 75, 76, 82, 88, 110, 131, 162, 166
 – Αγγλικό εκστρατευτικό, 43, 58
 – Αλβανία, 43, 58, 166, 167, 168, 169
 – Ανταλλαγή αιχμαλώτων, 23
 – Ελληνο-τουρκικός 1897, 162, 164
 Πολιτικά Κόμματα, 195-197
 Πολωνία, 48, 71, 80, 94, 105
 Ποσειδών, 152
 Πραιτώριο, 145, 146
 Πρόσφυγες, από Ελλάδα στο Ισραήλ, 22
 Πρόσφυγες, από Μικρά Ασία, 22, 23
 Πρωθυπουργός, αρχηγοί κομμάτων, 33, 53, 79, 193, 198
 Πρωθυπουργός, Κατοχής, 71, 79, 100-102, 146
 Πτολεμαίοι, 181,
 Πυθία, 152

 Ράϊναχ, Σολομών, 142
 Ράλλης, Ι. Πρωθυπουργός Κατοχής, 79, 80, 100, 101
 Ραφαέλ Ρομπέρ (Robert Raphael), 23
 Ρεκανάτι, Ίνο, δωσίλογος, 80, 88
 Ρεκανάτι, Λεών, 12, 17-24
 Ρόζενμπεργκ, Σχολή, 49
 Ρωμαϊκό Δίκαιο (Jus Gentium), 144, 151, 152
 Ρωμαίοι, 55, 60, 125, 127, 128, 134, 141, 144, 145, 146, 183
 Ρωμαίος Προυκράτορας, 125, 144
 Ρώμη, 140, 152

 Σαίξπηρ (William Skakespeare), 60
 Σαλαμίνα, 149, 153
 Σαλτιέλ, Σαμπετάϊ, 105
 Σαμαρεία, 182
 Σαμουήλ, Προφήτης, 120, 133
 Σαμπετάϊ Τσεβί, ψευδομεσσίας, 123-126, 130, 135, 136
 Σαμπετάϊ, Ιωσήφ, 166
 Σάμπρας, 90
 Σαούλ, Βασιλεύς Ισραήλ, 120
 Σαρφατής, Σαλβατώρ, 169
 Σεβίλιας, Δανιήλ, 165
 Σελευκίδες, 181
 – Σέλευκος, Βασιλεύς, 184, 185
 Σιακής,
 – Δαβίδ, 165, 166
 – Ηλίας Δαβίδ, 163
 – Μποχώρ, 93, 165
 – Μωσής, 93
 – Χαΐμ Σιαλώμ, 166
 Σίδης ή Σιδόπουλος, Γιουδά Ιωσήφ, 164
 Σίδης, Ιακώβ Ιωσήφ, 164
 Σικελία, 184
 Σίλβερμαν Σ., 142
 Σίμων ο Δίκαιος-Αρχιερέυς, 179, 180
 Σιμωνίδης, Γενικός Διευθυντής Μακεδονίας, 79, 100
 Σινά, 152
 Σιών, τραγούδια, 41
 Σιωνισμός – Σιωνιστές, 18, 19, 20, 21, 23, 53, 87, 164, 168
 Σμύρνη, 123
 Σουλτάνος, 124, 125, 136, 163, 164

- Σπυρομήλιος, στρατηγός, 166
 Στρατιωτική θητεία, 162
 Στρατιωτική Ιστορία, 161
 Στρατοδικείο, 68, 75, 78, 82, 93
 Στρατόπεδο Theresienstadt, 108
 – Παύλου Μελά, 41
 – Χαϊδαρίου, 41
 Στρουπ (Stroop) γερμανός στρατηγός, 170, 171
 Συμβούλιο Επικρατείας, 197
 Συμεών Μακκαβαίος, 122, 123
 Συναγωγή Αθηνών, 35, 63
 – Σχέδιο ανατίναξης, 93
 – Το “παρών”, 74, 171
 Σύνταγμα, 192, 193, 199
 Συνταγματικό Δικαστήριο, 193, 194, 196-199
 Συρία, Σύριοι, 21, 122, 127, 132, 135, 149, 150, 182
 Σχολή των Δολοφόνων Εθνικοσοσιαλιστών, 78
 Σωκράτης, 28, 143
- Τα του Καίσαρος τω Καίσαρι, 128
 Ταλμούδ, 29, 137-139, 144, 145, 174, 175, 179, 180, 181
 Ταναείμ, Σχολή, 138
 Τάξις Γενεαλογιών (Seder a Dorot), 179
 Τέλ Αβιβ, 21-23
 Τελική Λύση εβραϊκού κατά Χίτλερ, 72, 73
 Τισπρί (Tishri) Εβραϊκός μήνας, 182
- ΥΔΠ, 81, 82
 Υψηλάντης, Πρίγκηπας, 163
 Φαρισαίοι, 128, 142
- Φήστος, 140
 Φιλική Εταιρεία, 28
 – Φίλιππος, Βασιλεύς, 179, 183
 Φιλοσοφία της ιστορίας, 187
 Φίλων, 99, 135, 141, 175, 183, 184
 Φλεγκ, Εδμόνδ, 142
 Φλορεντίν, Δαβίδ (David Florentin), 19, 20
 Φραγκίστας, καθηγητής, 173
 Φριζής, Μορδεχάι, 43, 58, 165-168
- Χαλκίδα, 164, 167, 168, 170
 Χανέν (Εβραϊός Τριπολιτσάς), 163
 Χανουκά, Χανουκιγιά, 122, 150, 151, 153
 Χατζής, διοικητής χωροφυλακής Κηφισιάς, 113
 Χειμάρα Αλβανίας, 166
 Χεττειείμ (Hettiim), 179
 Χίμλερ, 38
 Χιροσίμα, 53
 Χιρς, Στρατόπεδο –Νοσοκομείο, 80
 Χισλέβ (Kislev) Εβραϊκός μήνας, 182
 Χίτλερ, Αδόλφος, 37, 38, 39, 45, 47, 48, 50, 51, 60, 61, 68, 78, 79, 80, 81
 – “Ο Αγών μου”, 56
 Χορεϊβ, 152
 Χριστιανισμός, 11, 29, 30, 48, 117, 118-135
 Χρονικά, Περιοδικό ΚΙΣ, 10, 13, 98
- Ψαλμοί Δαβίδ, 10, 45, 51, 52, 174
 Ψήφισμα, 32, 33
 Ψυχικό, 79, 86, 87, 92, 94, 109-111
- Ωσαννά, 145

